

KANHGÁG VĨ KE VỸ RÁN KỸ NĨ NEREJTO TU:
CONSTITUIÇÃO FEDERAL, OIT 169 KAR ODS

———— KANHGÁG VĨ KI KE ————

LÍNGUA INDÍGENA VIVA NO DIREITO:
CONSTITUIÇÃO FEDERAL, OIT 169 E ODS TRADUZIDOS

————— EDIÇÃO KAINGANG —————

Dados Internacionais de Catalogação na Publicação (CIP)

LÍNGUA INDÍGENA VIVA NO DIREITO

Kanhgág vī ke vỹ rán kỹ nĩ Nerejto tu :
Constituição Federal, OIT 169 kar ODS / Advocacia-Geral da União;
Ministério dos Povos Indígenas; Ministério da Justiça e Segurança
Pública; Instituto de Direito Global. -- 1. ed. -- Brasília: Editora Expert,
2026.

384 p.

ISBN: 978-65-6006-297-9

1. Direito constitucional — Brasil. 2. Povos indígenas — Direitos —
Brasil. 3. Língua Kaingang. 4. Tradução jurídica. I. Advocacia-Geral da
União. II. Ministério dos Povos Indígenas (Brasil). III. Ministério da Justiça
e Segurança Pública (Brasil). IV. Instituto de Direito Global. V. Título.

CDD 342.81

Índices para catálogo sistemático:

1. Direito constitucional—Brasil—Tradução para língua Kaingang	342.810049835
2. Língua Kaingang – Terminologia jurídica	498.35014
Ruth Almeida Nonato	CRB6-3580/O

Parceiros:

Apoio:

IDGLOBAL
Instituto de Direito Global

AGU
Associação de Advogados da União

MINISTÉRIO DOS
POVOS INDÍGENAS

MINISTÉRIO DA
JUSTIÇA E
SEGURANÇA PÚBLICA

GOVERNO DO
BRASIL
DO LADO DO POVO BRASILEIRO

ADICUCA
Associação de Difusão Cultural de Canela
CNPJ: 51.750.564/0001-82

INSTITUTO DE DIREITO GLOBAL (IDGLOBAL)

Diretor–Presidente

Carlos Portugal Gouvêa

Diretora Executiva

Dalila Martins Viol

Coordenadora–Geral

Amanda Teles Marques

Pesquisador(a)

Ademir Garcia

Amirele Porto Machado

Jhelice Franco da Silva

Maycon Flores do Nascimento

ADVOCACIA–GERAL DA UNIÃO (AGU)

Ministro de Estado da Advocacia–Geral da União

Jorge Messias

Secretário–Geral de Consultoria e Advogado–Geral da União

Substituto

Flavio Roman

Assessora Especial de Diversidade e Inclusão

Claudia Trindade

Secretária–Geral de Administração

Elisa Monteiro Malafaia

Gestora da Parceria

Jessica Zimmer da Silva

Integrante da Comissão de Monitoramento e Controle

Gabriela da Silva Brandão

Lara Aued

Silvino Hipólito Neto

Apoio Técnico Especializado

Carolina Rodrigues

Crizantho Neto

MINISTÉRIO DOS POVOS INDÍGENAS (MPI)

Ministro de Estado dos Povos Indígenas

Eloy Terena

Secretário–Executivo

Marcos Kaingang

Secretaria Nacional de Articulação e Promoção de Direitos Indígenas

Giovana Mandulão

Diretor do Departamento de Línguas e Memórias Indígenas

Edilson Baniwa

**Coordenadora-Geral de
Articulação de Políticas
Educativas Indígenas**
Larissa dos Santos Martins

**MINISTÉRIO DA JUSTIÇA
E SEGURANÇA PÚBLICA
(MJSP)**

**Ministro de Estado da Justiça e
Segurança Pública**
Wellington César Lima e Silva

**Secretária Nacional de Acesso à
Justiça**
Sheila Santana de Carvalho

**Diretor de Promoção do Acesso
à Justiça**
Gustavo Jorge Silva

**Coordenador-Geral de Direitos
Indígenas**
Marcos de Almeida Matos

**Coordenadora-Geral de Justiça
Socioambiental e Direitos
Territoriais**
Estella Libardi de Souza

**Coordenadora de Justiça
Socioambiental e Direitos
Territoriais**
Julia Zucchi Natour

**ASSOCIAÇÃO DE DIFUSÃO
CULTURAL DO CANELLA
(ADICUCA)**

Carine Saez
Fernando Costa Gomes
Mariana Libardi
Rosane Costa Warken
Viviane Jag Fej Farias

Tradutor(a) Tradicional
Celestiel Kri da Silva
Jucemari Mĩnká da Silva Corrêa
Kesia Valderes Jacinto Mũtê
Leonel Kãka Caetano Chaves
Selvino Kokaj Amaral

PROJETO GRÁFICO

Design de capa
Cristian Wari'u

Diagramação
Alan Costa de Brito da Rocha

Texto em Kaingang revisado por
Jocemar Garcia
Sival Cadete

Título: Kanhgág vî ke vỹ rán kÿ nĩ Nerejto tu: Constituição Federal, OIT 169 kar ODS – Kanhgág vî Ki ke

Subtítulo: Língua Indígena Viva no Direito: Constituição Federal, OIT 169 e ODS Traduzidos

Coordenação Técnica: Dalila Martins Viol, Edilson Baniwa, Gabriela da Silva Brandão, Jessica Zimmer da Silva, Julia Zucchi Natour, Lara Aued e Silvino Hipólito da Silva Neto

Instituições Responsáveis: Advocacia-Geral da União, Ministério dos Povos Indígenas, Ministério da Justiça e Segurança Pública, Instituto de Direito Global

Ano de Publicação: 2026

Edição: 1ª Edição – Junho de 2026

Local de Publicação: Brasília/DF

Formato: Impresso e Digital (pdf)

Número de páginas: 384

Projeto Gráfico: Cristian Wari’u Tseremey’wa

Diagramação: Alan Costa

Colaboraram com as publicações das traduções no âmbito do LIVD:

Ademir Garcia, Amanda Teles Marques, Amirele Machado, Ana Rita de Calazans Perine, Andrei Mendes de Andrades, Atos Fermin Vasques, Bernabé Bitencourt Serra, Carine Saez, Carolina Augusta de Mendonça Rodrigues, Celestiel Kri da Silva, Crizantho Alves Fialho Neto, Decüra-cü-Teodorino Manduca Carvalho, Eliel Benites Kaiowá, Elizabeni Barbosa Almeida, Fernando Costa Gomes, Geniniana Almeida Barbosa, Gilmar Veron Alcântara, Isabela da Silva, Jeronimo Franco da Silva, Jhelice Franco da Silva, Jucemari Mĩnká da Silva Corrêa, Kesia Valderes Jacinto Mûtê, Leonel Kãka Caetano Chaves, Lileia Pedro de Almeida, Lúcia Assis Moraes, Maicon Flores do Nascimento, Mariana Cavalli Libardi, Maurício Vên-Tahn Salvador, Mendison Chota Agostinho, Renata Castelão, Rosane Gonçalves da Costa Warken, Rosimere Maria Vieira Teles, Selvino Kokaj

Amaral, Sue Elen Lievore, Valdelice Veron, Vanessa Ferreira Gamarra, Viviane Jag Fej Farias, Voninho Benites Pedro

Licença de uso: CC BY (Atribuição 4.0 Internacional)

Contato: lingua.indigena@agu.gov.br

Site: www.livd.org.br

SUMÁRIO

TO VĚMER	13
Û TŤY TO VĚMÉN	19
TI KRĚ.....	25
KANHGÁG VĚ KE VŤ RÁN KŤ NŤ NEREJTO TU: CONSTITUIÇÃO FEDERAL	29
TÍTULO I.....	31
TÍTULO II	33
TÍTULO III	57
TÍTULO IV	96
TÍTULO V	177
TÍTULO VI	186
TÍTULO VII.....	241
TÍTULO VIII	251
TÍTULO IX.....	294
ĚMĀ MÁG KAR AG TŤY JYKRE PIR HAN, VĚNH RANHRĀJ TU, TU AG CONVENÇÃO 169 KE TŤ	300
JAGNĀ MRĚ JYKRE PIR HAN, TI KAR KIRĚ JĚ KAR NĀN TARĚ JĚ.....	322
VĚNHRĀ TAG VŤ TŤY GLOSSÁRIO NŤ	350

Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD) tu ke

O Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD) vỹ tỹ kanhgág ag jykre, kar ag vỹ tãn já ke nĩ, jagnỹ mré tu jykrén jé, jurídico kãmĩ.

Jykre tag vỹ tỹ Advocacia-Geral da União (AGU) ag tu ãkrén jé nĩ, kar ver, Ministério dos Povos Indígenas (MPI), Ministério da Justiça kar Segurança Pública (MJSP) ag ke gé. Ag jykre tag vỹ tỹ pópé Constituição Federal tỹ, kanhgág tẽgtũ tag ag vỹ ra rán jé ke nĩ – Kaiowá, Kaingang kar Tikuna – vẽnhrá tỹ censo tỹ 2010 tugnỹm ka, Instituto de Geografia kar Estatística (IBGE).

Jykre tag vỹ, kanhgág ag vỹ ke rán kỹ nĩn kỹ, tugnỹm há han kỹ, jagnẽ mré jykre pĩr han ge nĩ, ti kar mỹ, kanhgág kar fóg ag mré hã, mỹr ti kanhgág ag vỹ kã nĩn kỹ vỹ, tu ãnkrén kar kri rãnrãj jé há nĩ, mỹr vỹ ti tỹ kanhgág ag vỹ kã nĩn kỹ vỹ, estado ag lei kinhrãg há han há nĩ. Jykre tag vỹ tỹ, rán ke nĩ, Constituição Federal, OIT 169 kar ODS, kanhgág tẽgtũ tag ag vỹ ra, ag hã vỹ tỹ êmã tỹ brasil kãki tỹ ãn e hã nỹ tĩ.

Programa vỹ kanhgág tag ag vỹ ki rán mũ, kanhgág ag tỹ ag vỹ ki justiça tu vãmén jé, kar jagnã rike kar nỹ tĩn jé, ag tỹ ag vi ki direito tu vãmén jé gé, ag tỹ kar ag nỹ tĩ jé ty, hã tỹ vãsãsan jé, vẽnhrá tag hã vỹ tỹ kanhgág ag tãn ke nĩ.

Kỹ vỹ Chamamento público ke Instituto de Direito Global (IDGlobal) ti kuprãg ag tóg AGU ag, ti tỹ LIVD han jé, kar vỹ ver Organização da Sociedade Civil, Pesquisadores kar kanhgág vỹ tu vẽnhrã kajrãnrãn ti ag, tu ẽg Linguista ag ke tĩ, ag mré han.

Jykre tag vỹ jagnã mré tu ãkrén kỹ kikro há han ke mũ, mỹr Organização da Sociedade Civil ag vỹ kanhgág ag nỹ tĩj fã ty kinhra nỹ tĩ, kar ver ag hãren ka, jagnã mré ãnkrén fã kinhra nỹ tĩ, ag hã vỹ tỹ: Rede de Mulheres Indígenas do Estado de Amazonas – Makira E'ta, vỹ kanhgág Ticuna ag mré rãnrãj tĩ, ju Associação de Difusão Cultural de Canela – ADICUCA, ag vỹ kanhgág ag mré rãnrãj tĩ, kar ver Instituto Ixiru Ete – Pai De Todos – Tekoha Laranjeira Nhãnderu, ag vỹ kanhgág kaiowá ag mré rãnrãj tĩ.

Sobre o Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD)

O Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD) é uma iniciativa que visa promover o reconhecimento e a valorização das línguas indígenas no âmbito jurídico brasileiro.

A ação é promovida pela Advocacia-Geral da União (AGU), com o apoio do Ministério dos Povos Indígenas (MPI) e do Ministério da Justiça e Segurança Pública (MJSP). Dentre os seus objetivos, encontra-se traduzir a Constituição Federal para as três línguas indígenas mais faladas no país — Kaiowá, Kaingang e Tikuna — conforme o Censo de 2010 do Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística (IBGE).

O programa reconhece o papel fundamental das línguas originárias na construção de uma justiça mais plural, inclusiva e democrática, possibilitando que as comunidades indígenas tenham acesso direto, em sua língua materna, aos principais instrumentos normativos jurídicos de proteção aos povos originários. Dentre os seus objetivos, encontra-se traduzir a Constituição Federal, OIT 169 e ODS para as três línguas indígenas mais faladas no país.

O LIVD representa um passo significativo na construção de um Brasil que reconhece sua diversidade cultural e linguística como pilar da democracia, ao assegurar que o direito seja efetivamente acessível a todos os povos que compõem a nação.

Por meio de chamamento público, o Instituto de Direito Global (IDGlobal) foi selecionado para executar o LIVD e para essa missão reuniu organizações da sociedade civil, pesquisadores indígenas e especialistas indígenas em linguística.

A execução do projeto é fortalecida por uma atuação em rede com organizações da sociedade civil diretamente vinculadas às comunidades participantes: a Rede de Mulheres Indígenas do Estado do Amazonas — Makira E'ta, que atua junto ao povo Tikuna; a Associação de Difusão Cultural de Canela — ADICUCA, ligada ao povo Kaingang; e o Instituto Ixiru Ete — Pai De Todos — Tekoha Laranjeira Nhãnderu, vinculado ao povo Kaiowá.

Consulta prévia kar ti ki hã ke ãn tugn̄ym há han

Vẽnhrá tag kãki vỹ ken k̄y n̄y, Convenção n° 169 da Organização Internacional do Trabalho, jagnã mré tu ãkrén vén jé, rán ka fi tũ ki, k̄y vỹ rán tu ke, vẽnhmãn vén, jagnã mré tu ãkrén jé, tu ãg consulta prévia ke tĩ, kanhgág tag ag mré, Kaiowá, Kainkang kar Ticuna ag.

Tradução tag vỹ, etapa tẽgtũ ki han k̄y n̄i. Ûn pir ki vỹ, kanhgág ag m̄y, ù tỹ ag jykre tãn fã ãn n̄y tĩ, vỹ ag direito tu, ù ag tỹ tradução han mũ ãn ag vỹ tugn̄ym kar kuprãg jé. Ju ùn rẽgre vỹ tỹ, ùn constitucional tỹvĩn n̄y tĩ. ãgno ty ser vỹ Constituição Federal, Convenção n° 169 tỹ OIT kar ODS ag han. Tradução ti etapa han kãn k̄y, ãg vỹ kanhgág ag vãnhmãn ag m̄y, m̄y ajag m̄y há ke tĩ, ti tỹ ag kinhrãg há ãn ve ja, ti rá ãn tỹ ki hã n̄y ãn ve ja.

Jagnã mré n̄ign̄i k̄y tu ãkrén fã tag vỹ, vẽnhrá tỹ constitucional jagma hã tĩ ãn vej, m̄yr vỹ fóg ag ví ke, ki hã ke n̄y, hãra ti kanhgág ag ví ke rán k̄y n̄in k̄y vỹ, ag hãren k̄y fóg ag jykre tag tỹ, ag ví ke rán k̄y n̄yn ãn ve kar tu ãkrén jé ke n̄i, ag tỹ hãren k̄y tu ãkrén fã ãn ve k̄y rán jé gé, ag ví ke.

Consulta Prévia e Validação

Em respeito aos princípios estabelecidos pela Convenção n° 169 da Organização Internacional do Trabalho, todas as etapas que antecederam a tradução foram realizadas mediante consulta prévia, livre e informada junto aos Povos Kaiowá, Kaingang e Tikuna.

A tradução foi desenvolvida em três etapas. Na primeira, foram traduzidos os artigos da Constituição Federal considerados mais relevantes para os povos indígenas, segundo avaliação dos próprios indígenas envolvidos no processo de tradução. Na segunda etapa, foi traduzido mais um terço do texto constitucional. Por fim, realizou-se a tradução do restante da Constituição Federal, bem como da Convenção n° 169 da OIT e dos ODS. Ao término de cada etapa, a tradução foi apresentada à comunidade *in loco* para validação do conteúdo, garantindo que todos os termos, conceitos e interpretações estivessem cultural e linguisticamente adequados.

Esse processo assegura que a tradução preserve, simultaneamente, a precisão jurídica indispensável e o respeito à cosmovisão, aos valores e às formas próprias de expressão de cada povo indígena participante.

TO VÊMER

Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD) vỹ 1988 kã Consti-tuição Federal ãn jamĩn jagma kótĩ mũ, ti kar tỹ êmã mũ jatun mỹ nén ù hynhan jé. Instituições ag tỹ projeto tag kri nỹtĩ mũ ãn ag vỹ povo brasileiro tỹ, tỹ'ũ kar ãn kinhra nỹtĩ, hãkỹ ag vỹ ag valoriza ke mũ, jun ge ãn ty krỹg há han jé.

Hã ty jun ke ãn tu êkrén kỹ, LIVD tag vỹ União ty Advocacia-Geral, Povos Indígenas ag Ministério, Justiça ti Ministério kar Segurança Pública, So-ciedade Civil ti Organização kar Direito Global ti Instituto (IDGlobal) ag vãsãnsãn jé nón mur mũ. Tag ag parceria hãvỹ ag jagnỹ mré ag jykre tỹ pir ke kỹ, kanhgág ag mỹ, ag mré ag jykre to tar ven mũ.

Pryg tỹ 2024 kã kysẽ tỹ abril ti kurẽ tỹ 18 kã Portaria Interministerial AGU/ MPI/MJSP n° 1 kã LIVD tỹ ne han ke ãn rẽgre kri rãnrãj ke ãn rán mũ:

I – vẽnvi ù ra normas, termos, conceitos kar institutos juridicos rán jé ketũn mỹr jagnã mré vin jé;

II – êmã tag mũ kar tãmĩ êmã mág ù mũ legislação to formação kar capacitação hynhan jé, kanhgág nỹ tĩ jé kar mũ valores so-ciais kar culturais to ke gé.

Ag tỹ to vẽnhmãn vén mũ ãn kã, ag to vêmén mũ kã ag vỹ povo tỹ ag mré han ke ãn mỹ êg ví ki vẽnhrã tag jun ke, tó mũ, 1988 kã Constiuição Federal, Vẽnhrãnrãj to Organização Internacional kã Convenção n°169 (OIT) kar ONU ag tỹ Desenvolvimento Sustentável ag Ne jé ke (ODS) hynhan jé ãn ti.

Ag tỹ kar vẽnhmãn mãn kỹ ag vỹ ser programa tag nón formação kar capa-citação hynhan ke nỹ tĩ, nén ù kar tag to vêmén jé. Ag tỹ ser êmã tag mũ kar tãmĩ êmã mág ù mũ legislação to formação kar capacitação hynhan ke vẽ, kanhgág nỹtĩ jé kar mũ valores sociais kar culturais to ke gé.

Ēmā mág tag ki ěg vī tēgtu tag hāt̄y ehe tugn̄n – Tikuna, Kaiowá kar Kaingang – v̄nhrá jur̄idicos tag vỹ rán rán vén k̄y n̄ȳt̄i, ti kar t̄y ti direito kinhra n̄ȳt̄i jé, ti t̄y ti vī ki rán k̄y n̄i, tugn̄n.

Mré t̄y Constituição k̄aki Direito à Educação ki ken k̄y n̄i gé: “Ensino fundamental ki vỹ fóg vī ki kanhr̄nr̄n, h̄ara kanhgág ag vỹ ag vī ki kanhr̄n m̄u gé kar ag nén han f̄a kar ti” (CF 1988, art. 210, § 2º).

Língua Viva no Direito vỹ t̄y Estado t̄y han ke p̄ē n̄i, Carta Magna ki rán k̄y n̄i ān nón, m̄ȳr t̄y ti art. 231 ki: kanhgág kar ag kinhr̄g ke, ag h̄aren k̄y n̄ȳt̄i ān, ag ne han f̄a, ag vī, nén ũ kri fij f̄a, kar nén kar hynhan f̄a ān, ke k̄y n̄n.

Kanhgág ag h̄a vỹ v̄sók̄i ag vī ra rán ke tag vej m̄u, ag si ag jykre ān to ěkrén k̄y, ag ne han f̄a ān kar ěmā ũ m̄i nén ũ t̄y h̄are n̄i ān nón. Kar ke gé, ag vī ra rán jé tag ti kar t̄y kinhr̄g há han jé, ti t̄y ag jagr̄ē, ag si ag h̄am̄i k̄am̄u jé ān tó jé gé.

Tag h̄a tugn̄g LIVD ki ke ag vỹ p̄ā'i, kófa kar ti kar t̄y ěmā ki n̄ȳt̄i ān ag mré to vēmén m̄u, kar ser ěmā ān ty organizações ki ke, ḡir kanhr̄nr̄n f̄a kar pesquisadores ag ke gé. Programa tag vỹ ser kanhgág “ag m̄ȳ” kar “ag tugn̄n” han kar valida ke k̄y n̄i, Estado Brasileiro vỹ vé ti t̄y ki h̄a ke jé nón ve m̄u. V̄enh vī Tikuna, Kaingang kar Kaiowá ag t̄y ne jé ke tag ty kr̄ygr̄y jé, vỹ t̄y ag t̄y v̄nhrá t̄y jur̄idicos tag ki ag vī t̄y r̄ir n̄i jé, ti kar t̄y tó jé kar ti kar t̄y m̄ē jé ke n̄i.

LIVD vỹ t̄y ti nén m̄ē m̄u ān nón nén ũ han jé ke n̄i. Ti kar cultura kar ti vī kinhr̄g jé, ũ t̄y Brasil k̄aki ga tag m̄i n̄ȳt̄i ān ag, ga ránrán tag t̄y ke t̄u ke ver. Ēg t̄y normas tag t̄y v̄nhv̄i ũ rá ránrán k̄y ěg vỹ ěmā kar ag nén han f̄a ān p̄āter̄g t̄u n̄i, ěg t̄y ěg jagn̄a mré v̄amer tag t̄y kagma hynhan sór v̄ē.

Mré t̄y ser t̄y política pública k̄aki ti kar direito to ke n̄i, ti si k̄a ke ag mré h̄a han ge ān k̄aki ag m̄ȳ justiaça, h̄aky v̄nhrá tag vỹ 1988 k̄a Constituição, OIT 169 kar ODS to rán k̄y n̄i.

Kỹ programa Língua Indígena Viva no Direito vỹ ù tỹ nén ù tag nón mũ tag ag tar han ti. Û jé ãn mũ vẽnvi ù ki ã mǎg ti. Kagma e jé tag nón vẽnvinven ti. Vẽnhrá tỹ Tikuna, Kaingang kar Kaiowá ki rán kỹ nĩ tag tugnĩn ti kar jé instrumentos jurídicos tag kinhra nỹtĩg – ti nén ù hynhan fã mũ, ag ẽmã mũ nỹtĩj jé mũ, ag vĩ kar brasileiros kar ag fe kãki.

Advocacia-Geral da União
Ministério dos Povos Indígenas
Ministério da Justiça e Segurança Pública

APRESENTAÇÃO

O Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD) segue o caminho apontado pela Constituição Federal de 1988 rumo à construção de uma sociedade livre, justa e solidária. As instituições envolvidas no projeto partem da convicção de que cada iniciativa que reconhece e valoriza a diversidade do povo brasileiro é um avanço nessa direção.

Com tal missão no horizonte, o LIVD nasceu da união de esforços entre a Advocacia-Geral da União, o Ministério dos Povos Indígenas, o Ministério da Justiça e Segurança Pública e a Organização da Sociedade Civil Instituto de Direito Global (IDGlobal). Uma parceria institucional que revelou, ao longo do percurso, caráter integrador e social, espírito de transversalidade e fidelidade à diretriz de fortalecimento da cidadania dos povos indígenas.

A Portaria Interministerial AGU/MPI/MJSP n°1, de 18 de abril de 2024, que institui o LIVD, estabelece os dois eixos em torno dos quais o programa deve girar:

I – tradução e integração de normas, documentos, termos, conceitos e institutos jurídicos; e

II – formação e capacitação em conteúdos relacionados à legislação nacional e internacional, bem como a valores sociais e culturais das diferentes comunidades indígenas.

No primeiro eixo, em diálogo com os povos envolvidos, o programa se propõe a entregar à sociedade as traduções, escritas nas línguas indígenas, da Constituição Federal de 1988, da Convenção n° 169 da Organização Internacional do Trabalho (OIT) e dos Objetivos de Desenvolvimento Sustentável (ODS) da Organização das Nações Unidas (ONU).

No segundo eixo, o programa resultará na construção de planos de formação capacitação em conteúdos destinados a promover o diálogo intercultural. Os planos devem envolver temas relacionados à legislação nacional e internacional e aos valores sociais e culturais das comunidades indígenas.

As traduções dos textos jurídicos para as três línguas indígenas mais faladas no País — Tikuna, Kaiowá e Kaingang — corporificam o direito de acesso à informação, ao conhecimento e à cidadania dos povos em suas línguas maternas.

Ao mesmo tempo, materializam outro direito fundamental previsto na Constituição, o Direito à Educação:

“O ensino fundamental regular será ministrado em língua portuguesa, assegurada às comunidades indígenas também a utilização de suas línguas maternas e processos próprios de aprendizagem” (CF 1988, art. 210, § 2º).

O Língua Indígena Viva no Direito é mais um passo para a efetivação de um dever do Estado previsto na Carta Magna, em seu art. 231: o dever de reconhecer aos povos indígenas sua organização social, costumes, línguas, crenças e tradições.

É fundamental, portanto, que as comunidades indígenas sejam protagonistas no processo de tradução para suas línguas, como um ato de respeito ao modo de vida, tradições e experiências das diferentes comunidades, mas também para que as traduções possam refleti-las em seus aspectos cosmológicos, espirituais, ancestrais, étnicos e de gênero.

Nesse sentido, as ações do LIVD foram realizadas com o envolvimento direto de lideranças, anciãos e comunidades indígenas, além de organizações locais, professores e pesquisadores do tema. O programa foi construído, executado e validado “com” e “pelos” povos indígenas, cabendo ao Estado Brasileiro o papel de facilitador do diálogo intercultural. O objetivo da dinâmica adotada foi garantir que as traduções dos textos jurídicos para as línguas Tikuna, Kaingang e Kaiowá sejam instrumentos vivos, falados e ouvidos.

O LIVD é, em sua essência, uma ação de escuta. Um projeto de reconhecimento e de respeito à diversidade cultural e linguística daqueles que habitam as terras brasileiras desde muito antes de qualquer demarcação. Ao promover a tradução de normas, respeitando os valores e contextos de cada comunidade, estamos construindo pontes reais para

o diálogo intercultural.

Ao mesmo tempo, é uma política pública que realiza direitos fundamentais, um ato de justiça histórica e constitucional, que confere materialidade ao texto da Constituição de 1988, da OIT 169 e dos ODS.

Que o programa Língua Indígena Viva no Direito inspire outras iniciativas pela construção de uma sociedade livre, justa e solidária. Que mais vezes sejam ouvidas. Que mais pontes sejam construídas. E que os textos agora traduzidos para o Tikuna, o Kaingang e o Kaiowá sejam, cada vez mais, instrumentos jurídicos vividos — na prática, no território, na língua e no coração de todos os brasileiros.

Advocacia-Geral da União
Ministério dos Povos Indígenas
Ministério da Justiça e Segurança Pública

Û TỸ TO VĚMÉN

Ěmã tỹ Brasil kãki ěg vî to política kãki fóg ag vî hãvỹ tar tỹvĩ jé nĩ, ěg cultura kar ěg vî tỹ tú ke sór ag vỹ, ěg tỹ kanhgág tag hã tỹ ke tỹ vîn ag tóg. Fóg ag tỹ ga ki kãge jé tugnĩg ěg vî vỹ tú ke kren.

Século XVI-XVII kã jesuítas ag tỹ Brasil história ki kanhgág kar ag vî kinhrãg kar ag kanhrãnrãn jé ân vỹ tỹ ag tỹ fóg ag tỹ ag ga ki ge jé ke pẽ nĩ. Kanhgág ag vî tó kinhrãg ag tóg, ag tỹ ag tỹ nén han há han jé, hãkỹ ag vỹ, ag tỹ tú ke sór mũ, ag kanhró, ag cultura, ag vî, ag nén ù kar hynhan fã kar ag tỹ hãty kãmũ jé ân ti.

Prỹg tỹ 1988 kã Constituição hãvỹ kanhgág kar ag tỹ ag vî ki vênhrán jé ag jagfy vî mũ. Hãkỹ, ùri kanhgág vênhrá tỹ vênhven kỹ vỹ ěmã kar mũ kanhgág ag vî tỹ tar ke mũ, ag cultura kar identidade tỹ ser tar nĩ jé.

Ûri ěg vỹ nén ù e tỹ kanhgág ag vî ki ránrán kỹ nỹtĩ vigvég tĩ, hãkỹ ěg vỹ to ěkren ti, ěg vî ki nén ù tỹ rán jé tag ti. Fóg ag vênhrá nón kanhgág vỹ ser ti nén ù hynhan fã, ti vî kar ti cultura to vēmén mũ. Tag nón ùri, ùn e vỹ ser ti jykre ránrán mũ, vãsỹ fóg ag tỹ ag han kaměg jé ân tugnũ.

Programa tag to

Nén ù kar tag nón ser Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD) tỹ mur mũ, União ti Advocacia-geral (AGU), Povos Indígenas ag Ministério (MPI), Justiça kar Segurança Pública (MJ) kar Sociedade Civil ti Organização (OSC) ag tỹ jagnã mré ag jykre tỹ pir ke jé tugnũ. Ag tỹ Kanhgág kar ag to kagma han jé ke vě kar ù tỹ tag formulação jo nỹtĩ ag, ù tỹ han ge ân hynhan fã ěg ěmã kãki, hãkỹ ag vỹ ser prỹg tỹ 1988 kã Constituição Federal, OIT 169 kar ODS tỹ Tikuna, Kaiowá kar Kaingang ki rán jé, ke mũ.

Programa tag vỹ ser ven mũ fóg ag ne han fã tỹ ti kar vî ke rán há tag tĩ, kãki ag vỹ ag jykre, ag vî kar ag cultura vigvej mũ. To ag vỹ “mur těg”, “těg há han kar há tĵ ke” ke ti, nén ù kar, ag jagrě vî kar kanhgág vĵ fã kar.

Kanhgág vī ra vėnhrán tag vỹ ěmã mág kar mĩ Línguas indígenas ti prỹg kato jur mũ, ag vėmer hāvỹ: “Ěg tũ ra, ũ pi ěg mỹ ne han”, ke mũ.

Ũ tỹ Programa ki nỹtĩ ag to ke vė

Prỹg tỹ 2022 kã IBGE ag vỹ Kanhgág ag to, ag vỹ ěmã tỹ Brasil kãki, tỹ ũn é tỹvĩ ag nỹtĩ ke mũ, 45,8 mil ke ag vỹ jė, ěmã tỹ Rio Grande do Sul, Santa Catarina, Paraná kar São Paulo mĩ ag vỹ nỹtĩ. Ag vỹ hāvỹ Jė ty kótĩg kỹ nĩ, ver ag vỹ ag vĩ tag ki jagnã mré vėmėn ti, nėn tỹ ag identidade cultural tãn kỹ nĩ hāvỹ.

Kaiowá ag vỹ Mato Grosso do Sul ty nỹtĩ, ver ag vỹ jagrė kar ag cultura mré ke ti, toa g tekoha ke ti, ag nỹtĩ jė vỹ ag mỹ nėn ũ há kar kãfór nĩ. Ag tỹ ag ga kenkren mỹr ag vỹ Aty Guasu ty vėnhmãmãn ti, ag tỹ jagnã mré vėnhgėn jė, ag tỹ ag vĩ tỹ tũ ke tũ nĩ jė teko porã tugnĩn – nėn ũ kar vỹ há tĩj ãn ki. Prỹg tỹ 2022 kã IBGE ag vỹ 58,6 mil ke ag tỹ jã ke ti, ag vĩ vỹ tỹ tupi-guarani nĩ.

Tikuna ag vỹ 74 mil ke jã, goj kar nãn vỹ tỹ ag tar hã nĩ, Alto Solimões ty ag nỹtĩ, ěmã tỹ Tabatinga, Benjamin Constant kar Amaturá Há ty. Ver ěmã tỹ Colómbia ty ũ tỹ 8 mil ke vỹ nỹtĩ kar ěmã tỹ Peru ty 7 mil ty krỹj ke vỹ nỹtĩ gé. Ag vĩ vỹ vỹ tỹ tikuna hã nĩ, ti kótĩg jė kikagĩg, hãra ti kar vỹ jagnã mré ki vėmėn ti.

Vėnhrá tỹ 1988 kã Constituição Federal, OIT kar ODS tỹ vėnhvĩ tỹ Kaiowá, Tikuna kar Kaingang tag vỹ kanhgág tỹ especialistas ag tỹ ěg vĩ rėgre tó há tag ag mré han kỹ nĩ, ag nỹtĩ jė mĩ nėn han fã, ag kanhró ãn nón, ũ tỹ fóg vĩ tó kórég ãn ag tỹ kinhrãg jė gé.

Vėnh rãnhřaj tag han kỹ ěg vỹ nėn kar mĩ kãmũ jėg, hãra vỹ ěg tỹ vėnh jo ěkrėn han, mỹr LIVD tỹ kanhgág tỹ especialistas ag tỹ vãsóki hãren kỹ han ke ãn to ěkrėn han mỹ. Kar programa vỹ ag tỹ vősóki vėnhrá tỹ hãren kỹ ag jykre ty jun há ãn to ěkrėn han mỹ gé, fóg ag vėmer tỹ tãty fón kỹ ag mré ke ag tỹ kinhrãg jė.

Hãkÿ documentos jurídicos tÿ Tikuna, Kaiowá kar Kaingang vî ki rán kÿ nĩ tag vỹ, ag vî tÿ tar kej mÿ, ag tÿ ag direito to rá rá jé, ag identidade cultural tÿ tar ke jé, ag vî kar ag si ag mÿ há tÿ jé. Ty krÿg ag tóg, Kaingang, Tikuna kar Kaiowá, kar êg êmã tÿ Brasil kãki, República kar Democracia tag ki kanhgág kar ag.

Prof. Edilson Baniwa
Diretor do Departamento de Línguas e Memórias Indígenas
Secretaria Nacional de Articulação e Promoção de Direitos Indígenas
Ministério dos Povos Indígenas

PREFÁCIO

A política linguística no Brasil sempre foi de superioridade eurocêntrica, excluindo as culturas e as línguas, sobretudo dos povos originários. Isso se deve a forte colonização da linguagem indígena.

A tradução jesuítica, ocorrida no século XVI-XVII, desempenhou por muito tempo um papel, na história brasileira, não de simples cúmplice da violência colonial, mas, especialmente como instrumento de invisibilização, marginalização e apagamento dos povos indígenas, seus saberes, suas culturas, suas línguas, suas epistemologias e suas trajetórias históricas.

A Constituição de 1988 tem permitido mudanças significativas na relação entre a tradução e os povos originários. Assim, ao apresentar reescritas indígenas, as coleções em questão ressaltam a diversidade de vozes e perspectivas existentes nas comunidades indígenas, contribuindo para a valorização e o fortalecimento de suas culturas e identidades.

Nas últimas décadas observamos diversas traduções, publicações nas línguas indígenas, isso nos leva a contemplar uma mudança de paradigma na tradução, de um instrumento colonial para um meio pelo qual os povos indígenas podem (re)encontrar suas narrativas, línguas e culturas. Além disso, essas publicações também têm proporcionado uma oportunidade para que outros indivíduos dentro de contextos pós-coloniais acessem histórias e perspectivas que lhes foram negadas.

Sobre o Programa

É nessa perspectiva que nasce o Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD), resultado da parceria institucional entre a Advocacia-Geral da União (AGU), os Ministérios dos Povos Indígenas (MPI) e da Justiça e Segurança Pública (MJ) e Organização da Sociedade Civil (OSC), visto que seu objetivo é criar uma ponte de entendimento entre os povos indígenas e os responsáveis pela formulação e aplicação das leis brasileiras, traduzindo a Constituição Federal de 1988, da OIT 169 e ODS para as línguas Tikuna, Kaiowá, Kaingang.

Este programa contempla uma mudança de paradigma na tradução de um instrumento colonial, para um meio pelo qual os povos indígenas podem (re)encontrar suas narrativas, línguas e culturas. Significa “Vida Nova”, o “Bem Viver e Viver Bem” material e espiritual das línguas e linguagens indígenas. Este trabalho de tradução para línguas indígenas também vem ao encontro do ano internacional das décadas das Línguas Indígenas que tem o lema: “Nada para nós sem Nós”.

Sobre os povos envolvidos no Programa

O povo Kaingang segundo IBGE 2022 é um dos maiores e mais expressivos grupos indígenas do Brasil, com população de 45, 8 mil pessoas, espalhadas principalmente pelos estados do Rio Grande do Sul, Paraná, Santa Catarina e São Paulo. A língua Kaingang, integrante da família Jê, permanece viva e falada por grande parte do povo, funcionando como um elo essencial da sua identidade cultural.

O povo Kaiowá, habitantes tradicionais do sul de Mato Grosso do Sul, mantêm uma profunda relação espiritual e cultural com o tekoha, seu território sagrado. Mesmo diante da perda de terras, seguem reunindo-se nas Aty Guasu para fortalecer sua luta coletiva, preservar a língua e garantir o teko porã — a vida boa e harmoniosa. Segundo o IBGE 2022 são 58,6 mil, a língua faz parte da família linguística tupi-guarani.

O povo Tikuna, o mais numeroso com 74 mil pessoas, tem estreita conexão com os rios e a floresta, suas comunidades se concentram principalmente na região do Alto Solimões, em municípios como Tabatinga, Benjamin Constant e Amaturá Há, ainda, cerca de 8 mil Tikunas na Colômbia e quase 7 mil no Peru. A sua língua, também chamada tikuna, é considerada de origem isolada, sem parentesco comprovado com outras famílias linguísticas, e segue amplamente falada nas aldeias.

A tradução inédita da Constituição Federal de 1988, OIT e ODS para as línguas Kaiowá, Tikuna e Kaingang, contou com a colaboração de especialistas indígenas bilíngues e o respeito diante das perspectivas socioculturais, conhecimentos específicos indígenas, para alcançar uma tradução

autêntica, apta a refletir, a um só tempo, os valores constitucionais e a compreensão dos que não falam o português.

Durante o trabalho houve vários desafios, mas muitos significados importantes, pois, o LIVD proporcionou grande exercício para que especialistas indígenas durante a tradução construíssem metodologias indígenas. Além disso, o programa fez que com que mergulhassem na mitologia cosmogônica e etiológica para tentar fazer a tradução mais aproximada possível de cada povo evitando a visão do homem branco e não condizente, em muitos casos, com a visão de mundo do indígena.

Por fim, disponibilizar documentos jurídicos nas línguas Tikuna, Kaiowá e Kaingang permitirá às comunidades indígenas falantes destas línguas compreender e reivindicar seus direitos, fortalecerá suas identidades culturais, linguísticas e a autoestima ancestral. Uma conquista dos Kaingang, Tikunas e Kaiowá, dos povos indígenas do Brasil, da República e da Democracia.

Prof. Edilson Baniwa
Diretor do Departamento de Línguas e Memórias Indígenas
Secretaria Nacional de Articulação e Promoção de Direitos Indígenas
Ministério dos Povos Indígenas

TI KRĪ

Vēnhrá kar tag vỹ tỹ ti kar tỹ kar ti direito nón mũ jé ke nĩ, hākỹ vỹ prỹg tỹ 1988 kã Constituição Federal, Vēnh rãnhřaj fã ty Organização Internacional ti Convenção n° 169 (OIT) kar Desenvolvimento Sustentável tỹ ne jé ke (ODS) tỹ ěg vī ki rán kỹ nĩ, kar vỹ ver Glossário nĩ gé. Vēnhrá tag vỹ vēm̄er e tỹvĩ nón han kỹ nĩ, ti kar kinhrãg jé, kar kanhgág vī tỹ tar ke jé, ag tỹ justiça tỹ ne tó nĩ ãn nón kinhrãg jé.

Kaingang, Kaiowá kar Tikuna ag vī ki vỹ rán kỹ nĩ: Prỹg tỹ 2010 kã IBGE ag Censo Demográfico vỹ vēnhvĩ tēgtũ tag to ěmã tỹ Brasil kãki mág tỹvĩ nĩ, ke mũ. Ag kar ki, ag vỹ 120 mil ke jã, ag tỹ nén ũ tỹ jurídico tag kinhrãg jé, ag vī tugnĩg.

Ěg vī ki rán jé ěg vỹ ti kar tỹ ne han fã ãn nón tugnỹn mũ. Tag han jé ěg vỹ ti kar mré to vēmén vén mũ, ti hãre nĩ ãn ti. Ũ tỹ han mũ ag vỹ vãsóki, hãrenkỹ han ke ãn to vēmén mũ. Kỹ ěg vỹ vég mũ, ti kar tỹ to vãsãnsãn ãn ti, ag tỹ jagnã mré hãrenkỹ ag nỹtĩ ãn mĩ ag direito to vēmén ãn kar tãmĩ ke kar to ěkrén ãn ti.

Rán ke ty jun kỹ kanhgág pẽ hãvỹ rán rán mũ, ũ tỹ ag vī ki vēnhrán há kar cultura to kanhró mág ãn. Kar, kanhgág tỹ tỹ linguista vỹ ser tugnỹm kỹ ki hynhan, tãmĩ ke kar ãn tỹ vēnhrá tỹ ne tó nĩ ãn kinhrãg há han jé.

Vēnhrá tag vỹ tĩg mág, taki jun jé, ěg tỹ ti kar vī jēmẽ jé tugnĩg, ag jykre tỹ pir ke jé. Taki jun jé ěg vỹ ũn e mỹ to vēmén, kar valida ke jé, ěmã ty han jé ãn mĩ. Vēnhrá tag tỹ ũ mỹ hãre nĩ ãn tugnỹm jé, ti ag mỹ há nĩ ãn kar ag kinhrãg jé gé.

Programa Língua Viva no Direito (LIVD) tag tỹ projeto han jé tag vỹ tỹ han ge ãn n° 14.903/2024 nón ke nĩ. Direito Global ti Instituto (IDGlobal) vỹ ti organiza ke jé kirã, ěmã tag ki entidade tỹ contratado vyr jé hãvỹ regime jurídico ki, hākỹ projeto tag tỹ ti kar mĩ tĩ mũ, ti condução técnica, ética kar operacional ti. Ti tỹ kirã jé vỹ Edital n° 02/2024 ki kuprẽg kỹ nĩ.

IDGlobal vỹ ser organizações ag mré vēmén mũ, hākỹ Associação de Di-

fusão Cultural do Canella – ADICUCA, vỹ ag mré kirã mũ, kanhgág vî ki vênhrán tag han jé; jo Instituto Ixiru Ete – Pai de Todos – Tekoha Laranjeira Nhanderu vỹ Kaiowá ag jo jê mũ; jãvo Rede de Mulheres Indígenas do Estado do Amazonas – Makira E'ta vỹ ser Tikuna ag jo jê mũ.

Livro tag tỹ nén ù vênhmãn kỹ ãg vỹ tag ki rán kỹ nĩ tag vỹ tỹ, ti kar ti direito kinhra nỹtĩ jé ke nĩ, ag tỹ nón vãsãnsãn jé, ag nén han fã kar ag vỹ nón. Pi tag hãki krỹ kej mũ, hãra tỹ ti kar mũ mũj, ãmã kar mũ ti kar tỹ tugnỹm kỹ kri ag jykre hynhan jé.

Instituto de Direito Global

INTRODUÇÃO

Este volume reúne traduções fundamentais para a ampliação do acesso ao direito, apresentando, em línguas indígenas, a Constituição Federal de 1988, a Convenção nº 169 da Organização Internacional do Trabalho (OIT) e os Objetivos de Desenvolvimento Sustentável (ODS), além de um Glossário de Apoio. Mais do que uma compilação de textos normativos, esta obra é um instrumento de diálogo intercultural, voltado ao reconhecimento, à valorização e ao fortalecimento das línguas indígenas, e de promoção do acesso à justiça.

As traduções foram realizadas nas línguas Kaingang, Kaiowá e Tikuna: três das línguas indígenas mais faladas do país, segundo o Censo Demográfico de 2010 do IBGE. Em conjunto, somam mais de 120 mil pessoas, que passam, com esta iniciativa, a ter a oportunidade de acessar conteúdos jurídicos em suas próprias línguas.

A execução das traduções respeitou as especificidades linguísticas, culturais e epistemológicas de cada povo, contribuindo para ampliar o alcance e a efetividade desses conteúdos em diferentes territórios. O processo de construção deste material foi precedido e orientado por consultas prévias, livres e informadas, que constituíram seu eixo estruturante. Nesse contexto, destaca-se uma inovação metodológica relevante: as consultas foram realizadas por pessoas indígenas e conduzidas nas próprias línguas das comunidades envolvidas. Essa abordagem reforçou a legitimidade e a efetividade do processo, assegurando ampla participação comunitária, fortalecimento da autonomia dos povos indígenas e maior aderência dos conteúdos produzidos às realidades locais e às formas próprias de compreensão do direito e da vida coletiva.

A etapa de tradução foi conduzida por tradutores indígenas tradicionais, reconhecidos por seu domínio linguístico e profundo conhecimento cultural. Em seguida, os textos foram revisados por linguistas indígenas, o que permitiu ampliar a precisão conceitual, a consistência terminológica e a adequação às estruturas próprias de cada idioma.

A elaboração do material seguiu um percurso progressivo, baseado na escuta qualificada, no diálogo contínuo e na construção coletiva. Ao longo desse processo, foram realizados ciclos de apresentação, debate e validação nos territórios, garantindo que as traduções fossem não apenas corretas, mas também compreensíveis, apropriáveis e alinhadas às formas de expressão e entendimento de cada comunidade.

Este projeto, desenvolvido no âmbito do Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD), teve um arranjo institucional inovador regido pela Lei nº 14.903/2024. O Instituto de Direito Global (IDGlobal) teve a honra de atuar como organização da sociedade civil responsável por sua execução, sendo a primeira entidade do País contratada sob esse regime jurídico, o que representou, simultaneamente, reconhecimento institucional e elevada responsabilidade na condução técnica, ética e operacional do projeto. Tal seleção foi por meio do Edital nº. 02/2024.

A atuação do IDGlobal se deu de forma colaborativa e em articulação com organizações que atuam junto aos povos envolvidos: a Associação de Difusão Cultural do Canella – ADICUCA, no contexto Kaingang; o Instituto Ixiru Ete – Pai de Todos – Tekoha Laranjeira Nhanderu, junto ao povo Kaiowá; e a Rede de Mulheres Indígenas do Estado do Amazonas – Makira E'ta, junto ao povo Tikuna.

Este livro, ao reunir, em cada língua, documentos de referência para a compreensão e o exercício de direitos, se projeta como uma ferramenta de fortalecimento das práticas interculturais e de valorização das línguas indígenas. Seu propósito não se esgota na publicação, mas se realiza nas múltiplas formas de circulação, uso e apropriação dos conteúdos nos territórios.

Instituto de Direito Global

KANHGÁG VĨ KI
CONSTITUIÇÃO DA REPÚBLICA FEDERAL RÁ

————— KANHGÁG VĨ KI RÁ —————

CONSTITUIÇÃO
DA REPÚBLICA FEDERATIVA DO BRASIL

————— TRADUZIDA PARA O KAINGANG —————

PREÁMBULO
JĀMĪ KÓTĪG FĒ

Ēg t̃y brasileiro ag kar jo ãkrén, ṽenhmã ãg tóg ãg kar jo nén ũ há to ãkrén jé ãg vãmén ja ti tugnỹm há han kar rán m̃ã jé, to vãmén kar rán jé, ãg kar tóg nén ũ há hynhan ke, kar ãg h̃erenk̃y kri m̃uj jé ṽenhrá tag ti, m̃yr ãg kar m̃y ke ṽe, ketum̃yr ũn pir m̃y ke ṽe gé, ãg t̃y ãg m̃uj há m̃i m̃un jé, ũ t̃y ãg vóg ṽenhm̃y han t̃u ñi jé, ãg ñyt̃ig há han k̃y ñyt̃in jé, ãg nén ũ há hynhan jé, jag rike ñyt̃i jé, ti kar tóg ṽenhrá tag jagma m̃uj ke ṽe, m̃yr ãg tóg t̃y jag régre kar ñyt̃i, e ãg tóg ñyt̃i ṽe, jag kóm ãg tóg t̃y ũ ñyt̃i ke t̃i, ãg pi h̃ara jag to j̃u m̃uj ke ñyt̃i, jag to ãg tóg há ñyt̃i ke ñi, ãg to vãmén ñyt̃i tag jagma ãg tóg m̃uj ke ñyt̃i, ãg ãmã kãm̃i kar ãmã ũ tá ke gé, jykre ũ tóg kã ñyn k̃y ãg tóg jag mré to vãmén k̃y t̃y pir ke k̃y, ki t̃y há kej, ṽenhrá tag tóg Topẽ ñigé krãm ñyj m̃u “CONSTITUIÇÃO DA REPUBLICA FEDERATIVA DO BRASIL”.

TÍTULO I

JO KĀTĪG TỸ VĒNHRÁ I ĒG KAR MỸ VĒNHRÁ JĀMĪ KĀNTĪG

Art. 1º. Ēmā mág tỹ Brasil kar kã kã ěmã kēsir kar Pã`i Mág nĩ fẽ jagmré nýtg kãn kỹ nýtĩ, tĩ vĕnhrá tag to vãmén kỹ tỹ pir ke jé ti kar mỹ há tĩ jé:

I – ti kar kri ke;

II – ěg kar mỹ vĕnhrá tỹ nỹ, jagma mũ jé;

III – ti kar mỹ há tĩn jé;

IV – ti kar mỹ há tĩ jé, kar ěg rãnhřaj fã ki vĕsókı vej jé;

V – ti kar tóg ti jykre vin mũ.

Ti Ti rá pir. Ēg kar tar vĕ, kar ũn e ag ũn pir kuprĕg ja tỹ ti kar mỹ rãnhřaj jé, Constituição tóg ke tĩ.

Art. 2º. Ti kar tar vĕ ěmã mág kri, vĕsókı jag to há nýtĩm nĩ, Legislativo ti, Executivo ti kar Judiciário ti.

Art. 3º. Vĕnhmré vĕnhrá tag hynhan há han nĩ ti kar mỹ há nỹ jé República Federativa do Brasil ti:

I – jagmré han nĩ ti kar tóg mũj há mũ mũn jé, ti kar mỹ há tĩ jé, kar vĕnhkar mỹ ke nỹn jé;

II – ti kar mỹ há nỹn jé, vĕnhmré mogmog fãn jé ěmã mág kri;

III – nén ũ kórég tỹ tũ ke jé, vĕnh kókĩr kar ěkrén kónãn, nỹ tĩg kónãn kỹ nýtĩ ag ki ěvãnh kỹ tỹ tũ kej sór jé, ěg pĕnĩn kar ti kar mũ;

IV – ti kar mỹ nén ù há han jé, jag tugnỹm mẽ, ti hã tỹ kãntĩg ti, ti tỹ ùn kupri, ti tỹ ùn sá, ketumỹr tỹ kanhgág jẽn kỹ, ti tỹ fi nĩn kỹ, ketumỹr tỹ ti nĩn kỹ, kar ti si há nĩn kỹ, ù pi jag tugnỹm ke nỹtĩ.

Art. 4°. República Federativa do Brasil vỹ tãmĩ ěmã ùn mĩ ag mré vẽnhrá tag to vãmén ke:

I – vėsóki nén ù há kar hynhan jé ěmã mág kãmĩ;

II – ti kar tóg jagnã mré há kar han ka mũj ke nĩ;

III – ti kar tóg vẽnhré nén ù há to ěkrén kỹ, hynhan há ki hynhan jé;

IV – ne pi ěg jyrã kỹ ěg tỹ krỹ kej ke nĩ;

V – ěmã mág kãkã ěmã kãsir tỹ jagnã rike nỹtĩ;

VI – jag to jũ vãnh, ãn jagfy;

VII – vẽnhré vãmén nĩ, jag to jũgũ mẽ;

VIII – ěg kãki nén ù kórég hynhan mũj fẽ ag kar ù tóg tỹ ti hã tũ to kry ag, tóg tũ kej ke nĩ;

IX – ti kar tóg jagmré rãnrãj há han ke nỹtĩ, kỹ tóg ti kar mỹ há nỹj mũ;

X – ěmã ù tá vẽnhró kỹ kãntĩg kỹ ěg mré ěmãn sór kỹ tóg há nĩ mũ.

Ti Ti rá pir. ěmã mág kãki ěmã kãsir tỹ Brasil tóg ti kar vin há han mũ jagmré nỹtĩg há han kỹ nỹtĩn jé, ti kar tóg jagmré ěmã ù tá ke mré vãmén kỹ jag mỹ tugtój mũ jagmré kinhra nỹtĩn jé, mỹr tóg jag kóm nén ù e kinhra nỹtĩ, hãto ti latino-americana de nações ke ti. Artigos 1 a 4 –Vẽnhrá tag jagma mũ jé.

TÍTULO II

ÊG KAR MỸ KE VÊ KAR TI KAR TỸ JAGMA MŨJ KE VÊ

CAPÍTULO I

ÊG KAR MỸ KE VÊ VÊNHMRÉ VÊNHÁ TAG JAG- MA MŨJ JE KETŨMÝR ŨN PIR MỸ KE VÊ GÉ

Art. 5º. Êg kar tóg tỹ jag hã kar nỹtĩj ke nĩ, Pã'i tỹ vênhrá fi ja tag kri, jag ki vênhmỹ kej ke mã, êmã Brasil ki munmur ja ag kar êmã ù tá kãmũ kỹ nỹtĩ mỹ, jag tén mē, êg mũj há mĩ mũn jé, jag rike han kỹ êmêkã nỹtĩn há han kỹ nỹtĩ jé, êg tỹ nén ù mré, vênhrá tag kãpãn:

I – ti kar fi tóg tỹ jag hã nỹtĩj ke nĩ nén ù kar ki, vênhrá tag mỹ;

II – ù pi ti nén ù han vãnh kỹ ti mỹ han ra kej ke nĩ, pã'i vênhrá hãmĩ tóg han ke nĩ;

III – ù pi jag tỹ rãnhrãnh ke kãnãn ke nĩ, kar ù pi jag kygrêg mũj ke nĩ, kar ù pi jag tỹ vesa vênynyg mũj ke nĩ;

IV – vênh jykre pi nĩfênh kỹ nĩj ke nĩ, ti tĩg há mĩ tóg tĩj ke nĩ;

V – êg kar mỹ tóg nỹj mũ êg kato kafãn jé, ti kar mỹ tóg jag rike nỹj mũ, ùn tóg kejên nénũ kren kỹ, vênhrá tag jagma to vỹ kỹ, ti kaja tóg to kãntĩg mũ, êg jykre to kar êg kãgrá to;

VI – ù pi ù jykre kar nén ù kri fi fã to vỹj ke nĩ, ùn tóg Tupê vỹ han sór mũ tóg han mũ, vênhrá tag tóg hãjé ke nĩ gé, ù pi Tupê vỹ tój fê tá vog ge nĩ;

VII – ken kỹ tóg nỹ vênhrá tag ti, Tupê vỹ tó jé ti kar mỹ, kar pã'i ag mỹ, ag jagmré nỹtĩj fê tá;

VIII – ù pi ùn Tupẽ vī mǎj sór mũn mỹ ketũg ra kej ke nĩ, kar ti jykre tój sór mũ ti, ù nén ù vin há han sór mũ ti ke gé, ù pi vẽnhrá tag tỹ ù kej ke nĩ ti tỹ vẽnhmỹ há han sór kỹ, ti kã rán kỹ nỹn tũn kỹ;

IX – ti kar tóg ti kanhró tój sór kỹ tój ke nĩ, kar ti nén ù ki kanhrãn kỹ hẽnrike há ti, kar ti nén ù kar to vãmén há ti, mỹr ù pi ti hán kej ke nĩ ketũmỹr tỹ ù ké, kej ke nĩ gé kar ti pi ù mỹ to vỹj ke nĩ ti han jé;

X – ù pi ti fe kãki jykre vog ge nĩ, kar ti hẽnrenkỹ tĩj fã ti, ti kar tóg tỹ vej jé, kar tóg nỹj mũ gé, ù tóg nén ù kren kỹ ketumỹr vẽnhrá tag jãty han kỹ tóg kaja nỹj mũ vẽnhrá tag jagma;

XI – ù pi vẽn ĩn vóg, kar ù pi vẽn ĩn ki rãj ke nĩ tá nĩ tỹ ti mỹ kãrã ra ke tũn kỹ, nénũ vẽnhmỹ tỹ hẽnrike kỹ hã tóg ĩn ki rãj mũ ketumỹr nénũ to jag japrẽr kỹ, ketumỹr pã'i tỹ rán kỹ jẽnẽ kỹ hã ĩn ki rãj jé rán kỹ tóg nỹ;

XII – ne pi vẽnhrá kar jag mỹ vẽn vĩ fón kỹ vej ke nĩ ketumỹr vóg ge nĩ, Pã'i ag tavĩn hã tóg vej mũ vẽnhrá tag jagma nén ù vẽnhmỹ tognĩn kar ag nén ù tognỹm kej ken kỹ; rán kỹ tóg nỹ;

XIII – ti kar tóg ti rãnrãj há ki rãnrãj mũ, ti hẽ tá rãnrãj sór mũ ty, kar ti hẽnrenkỹ rãnrãj há ki, kar ti nén ù ki rãnrãj há tá, hãmỹ tóg nỹ gé vẽnhrá tag ti;

XIV – vẽnhkar mỹ tóg nĩm han kỹ nĩ ù tỹ nén ù kinhra mỹ, ti tỹ hẽtã kinhrãg ja tó tũg kỹ pi tój mũ, vé tóg ti nén ù ki rãnrãj ke kỹ hã ven ketũmỹr tój mũ;

XV – vẽnhkar tóg ti mũj há mũ mũj mũ ti há kar tĩn kỹ, ùn mũ tĩj sór mũn mỹ, Pã'i ag vẽnhrá tag jagma, ti tỹ kã nĩ sór kỹ tóg kã nĩ mũ gé, ketumỹr ti tỹ ěmã ki kutãj sór kỹ tóg tĩg mũ gé, ti tỹ nén ù kar génh kỹ;

XVI – vẽnhkar tóg vẽnhmãn sór kỹ vẽnhmãn mũ, mokã tũ han kỹ, vẽnhkar tóg vẽnhmãn fã tá, ti kar mỹ ke vẽ, ù mỹ to vĩ mã, jag kutãn mẽ, vé Pã'i ag mỹ tó vén nĩ;

XVII – ken kŷ tóg nŷj mũ ù tóg jagmré vĕnhmăn kŷ vĕsimér nén ù há to ěkrén kŷ rán kŷ fi kŷ vĕnhmré hynhan ti, hăra vĕnhmăn kŷ Pă'i ag katotĕ jé ke pi jé;

XVIII – jagmré vĕnhmăn kŷ nĭgnĭ kŷ to vămén kŷ rán kŷ fi, vĕsimér vĕnhmré vnén ù há hynhan jé, vĕnhrá tag jagma, ù mŷ to vĭ mĕ, ù pi kutăn ge nĭ kar ù pi ta tŷ kej ke nĭ, ti mĭ hă tĭn kŷ;

XIX – vĕsimér jagmré vĕnhmăn kŷ rán kŷ nŷtĭ ag nén ù hynhan pi tŷ kej ke nĭ, Pă'i ag ta, ag mŷ pépé rán kŷ fón kŷ tŷgtŷ kera ke kŷ hă tóg tŷgtŷ kej mũ, ag ve vén jé pépé tŷ tugnŷm há han kŷ nŷ;

XX – ù pi jagmŷ ěg mré vĕsimér vĕnhmăn kŷ rán kŷ nŷ tag ki ră kej ke nĭ, ti tŷ ki răj vănh kŷ, ùn kutăj sór mũ tóg kutăj mũ gé;

XXI – vĕnhmré vĕsimér han kŷ rán kŷ nŷ tag ti, tóg ti mré kăki rán kŷ nŷtĭ ag jagfy jĕj mũ Pă'i ag vĕnhrá jagma;

XXII – rán kŷ tóg nŷ sŷ isŷ nén ù kutăn jé;

XXIII – ùn jagătar ăn hă ve vén ja ag tóg;

XXIV – vĕnhrá tag kăki tóg tó tĭ gé, ù tŷ ti nĭ ja tá kutăj ken kŷ nén ù mág han ge to vĕnhkar mŷ, ěn tóg ti kaja măn vén ge mũ jĕnkamŷ tŷ;

XXV – vĕnh mŷ kăgra nén ù vĕnhmŷ tóg kej sór nŷn kŷ ùn e ag hĕnrike kónăn han kŷ, ěn ki pă'i ag tóg vĕsŷ nén ù kutănmŷ ver, hăra nén ù vĕnhmŷ tŷ kókén kŷ, nén ù tŷ ù jyjy kă nŷ ěn tóg to jĕnkamo mĕn mũ;

XXVI – ùn ga kĕsir nŷtĭ ěn pi ti ù mŷ néve kato fiĵ ke nĭ, vĕnhrá tag tóg ke tĭ, mŷr tóg ga sĭ tag kri ěkrăn tĭ, kar ga sĭ tag tóg ti jagtăn tĭ, ti to vĕnhmŷ nén ù géj jé kar ti kră jăn jé;

XXVII – ùn nén ù rán mũ ti, ti tavĩ mỹ tóg ken kỹ nỹj ti tũ ti, ti vènhkar mỹ tó kar venven hán kỹ ti nén ù han ja ti, ti kejèn ter kỹ tóg ti krã mỹ nỹj ti tỹ nén ù han ja ti, vènhrá tag tỹ prỹg fi ja to;

XXVIII – vènhrá tag kãkã tóg ãg mỹ nỹ:

a) ù pi tỹ hẽrej, ù tóg vènhmré ketumỹr ti pir mỹ nén ù han kỹ rán kỹ, kar vènhkãgrá venven kar ti vĩ tó kỹ, vènhkanir mré hã;

b) ãg nirejtu vã tognỹm jé, ù tỹ nén ù han ja ti ketumỹr ù ag mré han ja ti ke gé, kar vènh vĩ ù kinhra tój fẽ ag, kar ãg jagfỹ nén ù há to fẽfẽn fã ag;

XXIX – vènhrá tag kãkã tóg nỹ gé, ù tóg nén ù to ãkrén kỹ han vén ja ti, kar tỹ rãnhràj jé, kar ùn e ag ãn mág ki rãnhràj fã ag mỹ, ti jyjy kã fin jé, ãn ki ù pi tỹ vènhntũn ke nĩ, ù tóg nén ù to ãkrén kỹ han vén ti, hãto ti rá ke tĩ, kar tóg nỹj mũ gé, ti kar mỹ, ùn kanhró ag nén ù hynhan kỹ tóg ãmã mág mỹ há nỹj mũ;

XXX – ken kỹ nỹ, jag kanhkã tỹ nénũ vỹ tỹ ag nirejtu nỹtĩ gé;

XXXI – ù tóg ta ãmã ù tá ke nĩn kỹ, ti ta nén ù tóg hãra ãmã Brasil vènhrá jagma nỹj kenĩ mỹr ti prũ fi kar ti krã tóg ta brasileiro nỹtĩ, ti kejèn ter kỹ ti tỹ nén ù kar tóg ti prũ kar ti krã mỹ nỹtĩj;

XXXII – ãmã mág Brasil kãki ãmã sĩ tỹ Estado tóg vènhrá tag jagma ti kar tỹ nén ù kygjãm fã jagfỹ ag fy to ãkrén ka fij;

XXXIII – ti kar mỹ ke vè nén ù jãmãn jé, Pã'i ag vènh jo vin ag mũ, ag pi ne péjuj ke nỹtĩ, ùn pir mỹ ketumỹr jagmré ùn e ag mỹ, ti kar mỹ, Pã'i ag prỹg fi ja mũ, vènh vãmer ù pi tój jé ke nỹtĩ, nén ù vãnhmỹ tỹ ãg ki kar ãmã sĩ ki hẽnrike kónãn tũ nĩn jé, (vènhrá tag tóg ke tĩ);

XXXIV – ti kar mỹ tóg nỹj mũ, nén ù kar kaja jagtã sĩ kajẽm jé:

a) vênhrá mÿ ke vê vênhrá kãmĩ to vî kÿ jânân jé, pã'i tÿ vênh jo vin ag mĩ, ag êg jagfy êg jagfy vî nirejtu tón jé, nén ù vênhmÿ kato kar Pã'i ag ù tÿ rânhrânh ke tũ nĩn jé;

b) ù tÿ papé to vîn kÿ vênh nirejtu jagfy, pã'i ag tÿ vênh jo vin ja ag mĩ, kar tugnÿm há han jé gé ti mÿ;

XXXV – vênhrá tag jagma tóg nÿj mũ lei ke ti tĩ, pi ne kãjatun mũ pã'i ag rán jan jagma, ù vóg kónân kar kunÿj sór ke tũ;

XXXVI – vênhrá tag jagma tóg nÿj mũ lei ke ti tĩ, ù pi ù tũ kunÿj mũ, Pã'i tóg tugnÿm mÿr ti há kar nÿn kÿ kar ki hã ke nÿn kÿ;

XXXVII – ù pi Pã'i ag jãtá jag nĩfêj ke nĩ, Pã'i ag tavĩ hã tóg ù tÿ nén ù tÿ hênriken kÿ ti nĩfêj ke nĩ;

XXXVIII – vênhrá tag jagma tóg nÿj mũ lei ke ti tĩ, Pã'i ag ù vin jé, ag êkrén kÿ kar tugnÿm jé, ùn nén ù vênhmÿ han ja ti:

a) ken kÿ tóg nÿj mũ, ù tÿ vênh jo fêg jé, ti jagfy vî jé;

b) ù pi kinhra nĩj ke nĩ, ti ù kãprêg ja ên ti;

c) ken kÿ tóg nÿj mũ, ù pi tÿ ù kej ke nĩ, ag nén ù kãprêg mũ ti;

d) pã'i ag ùn vin ja tag ag tavĩn mÿ tóg nÿj mũ, to êkrén kar tugnÿm kar tó jé, ùn jag tén kónân mũ ag to;

XXXIX – ù pi ne kajãm ge nĩ, pã'i ag tugnÿm vén ja tun kÿ, mÿr pi ver to rán kÿ nÿ vê lei ti;

XL – vênhrá tag jagma tóg nÿj mũ lei ke ti tĩ, pi ù jagfy vÿn kej ke nĩ ti tÿ vênh mÿ há han jé;

XLI – vênhrá tag jagma tóg nÿj mũ lei ke ti tĩ, kajãm ja tóg mũ, ùn tóg jag ki vênhmÿ ke kÿ jag nirejtu kunÿj sór mũ ti;

XLII – ù tóg ùn sá, ùn kupri, kanhgág mỹ vỹ vènhmỹ han kỹ, kajãm ja tóg mũ nĩfènh kỹ jè kỹ, vènhrá tag jagma tóg nỹj mũ lei ke ti tĩ;

XLIII – vènhrá tag jagma tóg nỹj mũ lei ke ti tĩ, pi kaja nỹj mũ, jènkamo tỹ, kajãm ge tóg nĩ nĩfènh kỹ, ù tóg jag tỹ vèyn kónãn ti, kar jag mỹ nén ù kórég tóg vènh krĩ tỹ vènhmỹ kej fã vène ke ti, kar krĩ kórég ag vènh e kãgtén sór mũ ag, ùn han ra ke mũ ti, ùn han mũ ti, kar ùn ki karó ra tó tũ ãn ti;

XLIV – ùn nén ù han kónãn mũn mỹ, pi kaja nỹj mũ jènkamo tỹ, nĩfènh kỹ tóg kajãm mũ, ùn vènh mré ù ag vin kỹ mokã génh kỹ, pã'i ag ketumỹr tỹ pã'i tũ ag, Pã'i ag vènhrá tag kãki rán kỹ vin, nén ù kar vin há han ti kar mỹ há nỹj jé, ù pi katotãj ke nĩ;

XLV – ùn tỹ nén ù vènhmỹ tỹ hènrike mũ ãn hã tóg kajãm ke nĩ, nĩfènh ka jè kỹ, ti krã kar pi kajãm ke nĩ, hãra ùn ter mũ ãn tỹti tỹ nén ù kren jan kỹ, ùn nĩfènh kỹ jã ãn krã tóg kygjãm ke nỹtĩ, hãra ag pi ùn tũg mũ ãn tỹ nén ù kaja kãfãn kỹ kygjãm ke nỹtĩ;

XLVI – lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, ùn nén ù vènhmỹ han mũ tỹti pir mỹ kajãm jé, kar ù tóg kri kãmũj mũ gé:

- a) nĩfènh kỹ tóg jèj mũ tar ra kutã mã;
- b) ti tỹ nén ù krenkren kãn ja tóg mũ;
- c) nén ù kajãm ke tóg nĩ gé jènkamo tỹ;
- d) ti nén ù vènhmỹ han ja ãn kajãm ja tóg mũ gé rãnhràj kỹ;
- e) krenkren kãn ja tóg ti nirejtu ti;

XLVII – ù pi tag ki kajãm:

- a) ù pi kajãm ke nĩ, ùn jag tén mũ ti ãg ãmã mág ki ke ag tỹ ãmã ù ag mré jag to rán kỹ, to ag vènh génh ke tĩ vènhrá nỹ tag tóg ke tĩ art. 84, XIX ki;

b) ù pi nĩfěnh kỹ jã krỹg ja tũ nĩj ke nĩ;

c) ù pi ù mỹ vėsãn kỹ inh mỹ rãnrhãj kej ke nĩ;

d) ù pi ù kutãm ke nĩ ěmã mág ki;

e) ù pi Jag tỹ rãnrhãnh ke kónãn ke nĩ;

XLVIII – ùn nén ù vėnhmỹ han ja ěn tóg kajãm ke nĩ, hãra pi vėnhkar mré nĩfěnh kỹ jěj ke nĩ, ùn nén ù vėnhmỹ mág tavĩ han ja ěn ag tóg vurmỹ nỹtĩj mũ, ùn tỹ gĩr ag tóg ùn si há ag kóm vurmỹ nỹtĩj mũ gé, kar fag tóg vurmỹ nỹtĩj ke nĩ;

XLIX – ùn nĩfěnh kỹ nỹtĩ ěn ag mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ gé, ù pi ag to nĩgãn ke nĩ, kar ag mỹ vĩ vėnhmỹ han ke nĩ;

L – ùn nĩfěnh kỹ nỹtĩ ěn fag mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ gé, fag tỹ fag krã kėsir pėfãm nỹtĩ mré nỹtĩn jé, gĩr tóg pafa tovãnh tomě to;

LI – pã'i ù pi ěmã mág Brasil ki mur ja ěn tỹ ěmã ù tá ti fón ke nĩ, ěmã ù tá kěmũ kỹ nỹtĩ ãn ag hã tỹ tóg vėsikã tá ag vãm mũ ag kãmũ ja tá, ag tá nén ù vėnhmỹ han kar kãmũ jan kỹ, hãra tóg nỹj mũ gé ag tỹ fóg tỹ nén ù vėnhmỹ vėnegne kej fã ag mré ke nỹtĩn kỹ, ketũmỹr ag nén ù vėnhmỹ tỹ vėnh krĩ kókén fã ěn vėne ke mũ ja nĩn kỹ, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé;

LII – pã'i ù pi ěmã ù mỹ ù tỹ tá vėsikã vãm ke nĩ, ti tỹ nén ù vėnhmỹ han mũ tóg tỹ ù ag kãprėg kỹ vėnh jo ti fãg kỹ nỹtĩ tognĩn ken kỹ, ketũmỹr ti nén ù to ěkrén kỹ vãmén há nĩn kỹ;

LIII – ù pi ù mỹ nén ù kajãm kej ke nĩ, Pã'i hã tóg ti tugnỹm kỹ nén ù ki néve nĩn kỹ, kajãm ra kej ke nĩ;

LIV – ù pi nén ù kajãm ke nĩ, ketumỹr nĩfěnh kỹ jãj ke nĩ, kar ti tỹ nén ù krenkren ke nĩ Pã'i tỹ kajãm ra ke tũn kỹ;

LV – ti kar mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ vėnhrá tag jagma, ù pi nĩfěnh

kỹ jěj ke nĩ, ti tỹ nén ù vėnhmỹ tỹ hėnrikeja ja ăn tugnỹm há han vėn mē, kar ti vėnh jagfy vămén măg mē, ketũmỹr ũn kanhró vėnhrá tag kămĩ kinhra tỹ vėnh jo fėg jé ti tỹ ti jagfy vămén jé gé;

LVI – ù pi ti tỹ vėnhrá tag jagma nén ù kafăn tĩn kỹ nén ù vėnhmỹ tỹ jag to ón kỹ jag nífėj ke nĩ;

LVII – ù pi nén ù ki névĩ nĩj ke nĩ, tungnỹm há han vėn mē, kar ti nífėnh ra ken jé;

LVIII – ù pi ti nokumėto kar nĩn kỹ ti mỹ han măn ra kej ke nĩ, hăra nén ù tóg hėnriken kỹ tóg hynhan măn ke nĩ, lei tag kăkă ken kỹ nỹ;

LIX – ù tóg nén ù vėnhmỹ tỹ hėnriken ka nĩn kỹ ù kato, Pă'i ag kănhmar vėg tũn kỹ ũn hėnrikeja ěn tóg tó măn tĩg ke nĩ Pă'i ù ag mỹ, hăto fóg ag tóg açăo civil pũblico ke tĩ;

LX – lei tag kăkă tóg ken kỹ nỹ, ù pi ù tỹ nén ù vėnhmỹ han ja to Pă'i ag vėnhrá vej ke nĩ, hăra tỹ nén ù vėnhmỹ tavĩ nỹn kỹ, ěn ki Pă'i ag pi pėjuj ke nĩ ũn vej sór mũn mỹ;

LXI – ù pi nífėnh kỹ nĩj ke nĩ, pă'i ag ti nén ù vėnhmỹ han tĩ ěn kri jĩgjęg kỹ vėg tũn kỹ, ketumỹr ta Pă'i vėnhrá tóg ti mỹ kótĩ tũn kỹ, hăra ũn ta purisu han kỹ jė kỹ nén ù vėnhmỹ tỹ hėn riken kỹ tóg, kajăm ke nĩ puriso ag vėnhrá jagma, mỹr ag mỹ lei ke tĩ tóg tỹ ù nỹ, ěg mỹ ke ve kỹ;

LXII – pă'i ag ũn nén ù vėnhmỹ ta hėnrike tĩ ěn nífėnh kỹ ag hă tóg Pă'i mág Juiz ke tĩ mỹ tó ta mrănh kej ke nĩ, kar ti kėke, ketumỹr ti kră, kar ti prũ fi mỹ, ketũmỹr ag ũn nífėnh mũ tóg ěn mỹ tóm nĩ ken kỹ;

LXIII – pă'i ag ù kăgmĩ ka, ag vỹ, ti mỹ ti nirejtu kămén ke nĩ ti nén tó mũ ăn tỹ ag vỹ ti katu tó,j ti julgamento kă, kar ver ti mă ag ti ta advogado nĩj ke tój;

LXIV – purisa ag ta ù kãgmĩ ka ti nĩfej ken kỹ, ag vỹ ti kanĥkã mỹ tój ke nĩ;

LXV – pã'i ag ta véké ù kãgmĩ jén kỹ, ag ti tuvãnh ta mrãnh kej ki nĩ;

LXVI – ag ù kãgmĩ mỹr, ti tỹ nén ù jagy han jé tũn kỹ vỹ, ver nĩfénh ka já mã kã, ag tugnỹm há han to mãj mũ, ketũ mỹr tóg ver jênkamũ kajãm kar to mãj mũ pã'i jãfĩn to mã to;

LXVII – ã jagagtar kỹ, fóg tỹ pã'i ag pi ã deve tu ã kãgmĩj;

LXVIII – to ag tóg “habeas corpus” ke tĩ vênhrá tag jagma, ti kar mỹ ke vê, ù pi véké nĩfénh kỹ jěj ke nĩ, Pã'i tóg nón tugnỹm há han ke nĩ, ti tỹ ù tỹ tovãnh kỹ tĩ ên nĩfénh tũ nĩn jé véké;

LXIX – ù tóg vênh jagfy (segurança) to vĩn kỹ papé kãki vênhrá tag jagma tóg nỹj mũ, ti nén ù han há han tĩn kỹ, hãra pi Pã'i ag mỹ nỹj “habeas-corpus” ou “habeas-data” ke tĩ, ag tỹ nén ù vênhmỹ han mũ jan kỹ vênhrá tag jãtá, mỹr ag tóg êg kar mỹ rãnrãj nỹtĩ ag nén ù kar ki hã han jé;

LXX – ti kar ag jagfy Pã'i tóg ù purisa ag vin ke nĩ vênhrá tag jagma:

a) ùn e ag ùn kuprêg ja ên ag jagfy Congresso Nacional tá nỹ tĩ ag;

b) ùn e ag vêsímér vênhmré nén ù há to êkrén kỹ rán kỹ han kỹ nỹtĩ ag, ag nén ù hár tag tóg prỹg pir pãtén kỹ nĩn kỹ, ag jagfy tóg rán kỹ nỹ gé vênhrá tag jagma;

LXXI – ken kỹ nỹj mũ ù tóg nén ù han mỹr vênhrá tag kãmĩ nỹ tũn kỹ, ù nirejtu kunũnh tũ nĩn jé, ti tĩj há mĩ tĩg jé êmã kri hãra tóg vênhrá tóg rán kỹ nỹ, tag tavĩ jagma tĩj ke nĩ, hãto ag liberdades constitucionais ke tĩ;

LXXII – ken kỹ tóg nỹj mũ ùn nén ù tỹ rán kỹ nỹ ên ve han sór kỹ hãto ag tóg “habeas data” ke tĩ:

a) ù tóg nén ù to rán kỹ nỹ ên vej sór kỹ, ùn nén ù vènhmỹ han kỹ nĩ ja ên to, kar Pã'i ag vènh jo vin ja ti kar mỹ rãnrãj fã ên ag to ke gé;

b) nén ù tóg vènhmỹn kỹ rán kỹ nỹn kỹ ki hã rán ke nĩ, nén ù tóg rán kỹ nỹ ãn ta péjug mã nỹn kỹ, hã to ag judicial ketũmỹr administrativo ke tí;

LXXIII – ùn ti nokumêto tỹ ki hã ke kar nĩn kỹ, kar ki vènhrá tag jagma hã tĩn kỹ, ên tóg há nĩ, ti tỹ ù tỹ vènhkar tỹ nén ù tỹ hènrike vènhmỹ han sór mũ ên, mỹ ke tug ra ken jé, Pã'i tóg ti kar mỹ nén ù hynhan ja ti, kar Pã'i ag vèju ù vin ja ên ag tóg rãnrãj há han ge nỹtĩ, nén ù vènhmỹ tỹ rãnrãnh kej sór mã ag rãnrãj fã tá, nãn mág vóg vènhmỹ han tũ nĩn jé, kar ãn mág tá tỹ ti kar nén ù sĩnvĩ vin han ka nỹtĩ tá, ù pi ti nén ù tag kar jagfỹ vènhrán kỹ, Pã'i ag mỹ fõn kỹ inh mỹ vé ken kỹ kajãm ge nĩ, hãto ag processo ke tí;

LXXIV – Estado ag vènhrá kãkã tóg nỹj mũ gé, Pã'i ag tóg ùn jènkamo tũ ag jagfỹ kygãm ke nỹtĩ;

LXXV – Estado tóg ù tỹ véké nífénh kỹ jãj ja ãn mỹ kajãm ke nĩ, kar ù tóg nífénh kỹ jãj ja ãn prỹg tá jun mỹr pãtén kỹ ke gé;

LXXVI – ùn jagjãgtar tavĩ ag mỹ tóg nỹj mũ gé:

a) ùn mur mũ ag jyjy rán kỹ fin jé papé ki;

b) ùn ter mũ jyjy rán jé papé ki;

LXXVII – ù pi ne kajãm mũ “habeas-corporis” kar “habeas-data” lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, papé kar hyn han jé véké;

LXXVIII – ti kar mỹ tóg nỹj mũ, Pã'i ag nén ù tognỹm han tĩg kỹ ven jé, ti prỹg fi ja ãn pãtén mẽ, ke tóg tĩ vènhrá tag ti;

LXXIX – ken kỹ tóg nỹj mũ vènhrá tag jagma lei tag ti, ù nirejtu ti vèso vènhrá gé tũ nĩn jé, nén ù kar ki, kar nén ù jagma.

§ 1º Vênhrá tag jagma tóg ken kÿ nÿj mũ gé êg nirejtu ti, kar ti êg mÿ ken kÿ nÿn jé, nén ù tÿ hênriken kÿ ve ta mrânh ken jé.

§ 2º Êg mÿ tóg ken kÿ nÿj mũ gé êg nirejtu ti Constituição kãmĩ, hãra pi vênhrá ù kãjatun kÿ tãtã fãg ke nĩ, ketũ mÿr ketũmÿr Pã'i ag êmã ù tá Pã'i ag mré vãmén kÿ vêsimer han jan kÿ República Federativa do Brasil tÿ mré ke nĩn kÿ.

§ 3º Êg êmã ki Pã'i mág ag hêtã êmã ù tá Pã'i mág ag mré vãmén kÿ ag êkre tÿ pir ke kÿ rán kÿ fin kÿ nirejto humanos ke tĩ to vênhmré hej ke fãn kÿ, Pã'i ag ïn mág kãki vãmén fã tá Congresso Nacional ke tĩ, kurã régre ki ag tóg kuprêg ke nÿtĩ, pênkar kãki ïn têgtũ ag tóg ki hã ke j ke nĩ, kÿ tóg ser tÿ emendas constitucionais nÿtÿj mũ.

§ 4º Êmã mág Brasil tóg tãmĩ êmã ù ag mré ke nÿj mũ Tribunal Penal Internacional ke tĩ, ag tÿ vênhrá tag jagma rán kÿ fi ja nĩn kÿ.

CAPÍTULO II

DOS DIREITOS SOCIAIS

Art. 6º. Ti kar nirejtu vê, vênh kanhrânran fã ti, vênh kÿgtãg fã ti, vãjãn ki, rãnrãj fã ti, vênh ïn ti, tãmĩ mũn jé kajãm mã jÿryr kri, vênh kanh'nir fã ti, ù tóg ù vóg kónãn tũ nĩn jé, governo tÿ vênh jo ù ag vin ja, êg ïn rãnrãj mũ ag mÿ papé vegven jé to ag tóg previdência social ke tĩ, gĩr ti kar ti mÿnh, ïn kãjatun kÿ mũ ag ki êvãj jé gé, ke tóg tĩ Constituição ti.

Ti Ti rá pir. Brasileiro jagãgtar mÿ pã'i tÿ êg kirĩr nĩ tóg jênkamo vej ke mũ, vênhrá tag kãki tóg ag mÿ rán kÿ nÿj mũ, ag hêrenkÿ nirejtu nÿtÿj ken fi ja tóg mũ vênhrá tag jagma, hãra ag tóg tognÿm há han ke nĩ ti vênhrá tag jagma hã nÿ ti ag kygãm há han jé.

Art. 7º. Ag mÿ ke vê êmã kêsir mĩ rãnrãj fã ag, kar êpÿ ki rãnrãj fã ag, kar ù nÿtÿg há han kÿ nÿtÿj sór mũ ag mÿ:

I – ù tÿ rãnrãj há han jãn kÿ, ù pi ti tÿ rãnrãnh ke vênhmÿ

han ke nĩ, kar véké ti kutām ke nĩ ne tũ to, lei tag kākā tóg ken kỹ nỹ gé, véké ti ta rānrānh ken kỹ kaja nỹ ja tóg mũ, ên ki ag tóg ti mỹ kajām ke nỹtĩ;

II – ù tóg ti rānrāj fā kren kỹ ver tóg gera jēnkamo ù mēg nỹ ke nĩ;

III – ti rānrāj jāg mág kỹ prỹg tỹ hēnrike han kỹ tóg jēnkamo mág mēn ke nĩ;

IV – kysē pir kaja, lei tag kākā tóg ken kỹ nỹ gé, ti kar mỹ tóg ken nỹ mũ kysē kaja tag ti, ti kaja tag to tóg ti nén ù kygĩām ken vej mũ ti krā mỹ, ĩn ti, vājān ti, kanhrānrān fā ti, vēnh kygtāg fā ti, vēnh kanh`nir fā ti, kur ti, vēnh jānhkrig fā ti, kamĩjũ kri tĩg gen jé, ti káfān kỹ jēnkamo māg nỹ ke ti, ti to jān nĩn jé;

V – kysē pir kaja tóg ti rānrāj fā rike nỹ ke nĩ;

VI – ù pi kysē pir kaja tỹ sĩ kej ke nĩ, vēnhmré to vāmén vén mẽ ta pir ke kỹ hej ke tũn kỹ;

VII – kysē pir kaja pi sĩ kej ke nĩ, ùn kurā kar mĩ rānrāj fā ag mỹ;

VIII – kysē kaja régre mǎn ke tóg nĩ ti rānrāj jē ke prỹg pir tá jun kỹ, ketũmỹr ti rānrāj jā ki kófān kỹ;

IX – ùn kuty kỹ rānrāj ān ag tóg kurā tá rānrāj fā ag káfān kỹ jēnkamo mǎn ke nĩ;

X – ù pi lei tag jagma ùn rānrāj jā ān mỹ kysē pir kaja nej ke nĩ, ùn inh mỹ rānrāj ke mũ ti, hāra kar ùn rānrāj mũ mỹ kajām tũn kỹ tóg, nén ù kajām mũ vēnhrá tag tóg ke tĩ;

XI – ti rānrāj jā ān tá tóg ti kysē pir ān kaja jagtātá ti mỹ kajām ke nỹtĩ, ti rānrāj há han tavĩn jān kỹ, ti ùn mỹ rānrāj jā ān ag, kar ti rānrāj fā tá nén ù kar ki ti mỹ kajām fā ag mré ke hán nĩn kỹ, ag tóg ti mỹ kri kajām ke nỹtĩ gé, ke tóg tĩ lei tag ti;

XII – ùn rãnrãj já ãn krã tóg jënkamo ù géj ke nỹtĩ gé, ti kysë kaja tóg sĩ nĩn kỹ, ke tóg tĩ lei tag ti;

XIII – ù pi pënkra kar ùn tëgtũ pátén ke nĩ rãnrãj já ki kurã pir kãki, kar 44 horas semanais ketũmỹr tóg kar kurã ù tá sĩn kỹ rãnrãj, hãra vënh mré to vãmén vén kỹ jagmré rãnrãj fã ag;

XIV – seis horas tavĩ ki tóg rãnrãj ke nĩ ùn vënhkán jé tỹ ke vãnh ti, hãra rãnrãj nỹtĩ tóg vënhmré to vãmén vén ke nỹtĩ;

XV – ùn rãnrãj fã ãn mỹ ag tóg kajãm ke nỹtĩ kurã tá vënhkán mré hã domingo kã;

XVI – ù tóg kurã tá rãnrãj kar kuty jagtã ki rãnrãj kỹ tóg kysë pir kaja mãn kar kri ti kuju ù mãn ke nĩ;

XVII – ùn rãnrãj tĩ ãn tóg ti prỹg pir tá jun kỹ, ti vënhkán ke ãn kaja mãn ja tóg mũ, ti kysë pir kaja tỹ ùn tëgtũ to pipin kỹ nĩ ãn pir mãn ja tóg mũ;

XVIII – ùn rãnrãj já fi krã mur kỹ fi tóg, fi kysë kaja mãn mũ, fi krã tarĩr nĩ ki fi ãn tá kysã tỹ vënhkëgra ki;

XIX – gĩr panh mỹ tóg nỹ gé ti tỹ ti krã mur kỹ ti prũ fi mré tarĩr jé;

XX – ùn tëtã fi mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ gé, fi rãnrãj jé, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, fi hã ty rãnrãj sór mũ ti;

XXI – rãnrãj já ãn tóg kutãj ken kỹ, ùn ti mỹ kajãm nĩ ãn tóg ti mỹ kysë pir jãmĩ tój ke nĩ, ti kar ti rãnrãj tovãj jé, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé;

XXII – ùn rãnrãj já ãn mỹ tóg tarĩr ke nĩ, ti vënhrỹnh kónãn tũ nĩn jé, kar ti kaga tũ nĩn jé, ti vënh jãnhkrig kar vënh tarĩr jé;

XXIII – ùn rãnrãj já ãn tóg kysë pir kãfãn kỹ ti kaja mãn ke nĩ, ti tỹ rãnrãj fã tá nén ù tóg ti tỹ hënríke vënhmỹ han hán kỹ, lei

tag kákā tóg ken kĭj nĭj gé;

XXIV – ti kófān kĭj ti rānhrāj ja ān kaja māg nĭn jé;

XXV – ti krā kēsir tóg vēhē mur kĭj nĭtĭn ān mĭj, kār ġir tĭj prĭg tĭj 5 han to mā to tóg véké ke tĭj mĭj iskóra ti, kanhrānran fā ti, kar ġir tĭj nĭtĭj fā tá;

XXVI – kinhrāgrāg kar han kĭj tóg nĭtĭj ke nĭ, jag vēnhmān kĭj jagmré ti rānhrāj fā to vāmén ag ākre tĭj pir ke kĭj hej ke fān jé;

XXVII – ũ pi ti rānhrāj kren ke nĭ, fóg ag nén ũ hár tóg ti rānhrāj fā ān han gen kĭj, to ag māki ke tĭ, lei tag kákā tóg ken kĭj nĭj gé;

XXVIII – ũn rānhrāj mĭj ag mĭj tóg ke tĭj mĭj gé, ti rānhrāj ja tá vēnh kókén ketūmĭr vēnh rĭñh kĭj, ũn inh mĭj rānhrāj kemūn hā tóg ti mĭj kajām ke nĭ, ti tĭj rānhrāj jā ān tá nén ũ ki hyn han mā nĭtĭj tognĭn hēnriken kĭj;

XXIX – ũ tĭj ti rānhrāj ja nirejto to vĭj sór kĭj prĭg tóg nĭj mĭj ti tĭj to vĭn jé, prĭg tĭj pēnkar ũn ēmā kēsir kāmĭ rānhrāj fā ag mĭj, kar tóg prĭg tĭj ũn régre jagma nĭj prĭg régre ũn ēpĭj tá rānhrāj fā ag mĭj ti rānhrāj tóg tū ken kar;

XXX – ũ pi jag káfān kĭj jēnkamo mān ke nĭ, ti pi fi káfān kĭj mān ke nĭ gé jēnkamo ti, rānhrāj fā tóg tĭj jag hā nĭn kĭj, kar ti ketumĭr fi kófa nĭn hā ve kĭj, kar ti tĭj jag hā tū nĭtĭn hā ve kĭj;

XXXI – ũ pi jag ve kĭj, kar jag káfān kĭj jēnkamo mān ke nĭ, ti tĭj jag hā tū nĭtĭn hā ve kĭj, ke tu mĭr, ũ tig vānh jān kĭj;

XXXII – ũ pi ti rānhrāj fā tá jag ki vēnhmĭj kej ke nĭtĭ, ti tĭj jag hā tū nĭtĭn hā ve kĭj, kar ũn kanhró pi ũ káfór nĭtĭj ke nĭ rānhrāj fā tá;

XXXIII – ũ pi kuty kāmĭ rānhrāj ke nĭ, ti rānhrāj tá nén ũ tóg ti tĭj hēnrikej hán kĭj, kar ti tĭj rānhrāj jān kĭj prĭg tĭj dezoito han mā, ketū mĭr ketūmĭr ti tĭj ġir tavĭ jān kĭj ke gé prĭg tĭj dezesseis

jãñ kỹ, hãra tóg há nỹ ti vễhẽ rãnrãj kinhrãj tĩn kỹ;

XXXIV – ùn rãnrãj fã ag nirejto tóg jag rike nỹtĩj mũ, ùn kurã kar mĩ rãnrãj fã ti, kar kejãñ hã rãnrãj ti ke gé.

Ti Ti rá pir. Ken kỹ tóg nỹj mũ ùn ãn mĩ rãnrãj fã ag mỹ ag nirejto ti vễnrã tag jagma IV, VI, VII, VIII, X, XIII, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV, XXVI, XXX, XXXI e XXXII kar tóg lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, kar tóg vễnrã tag jagma nỹj mũ gé, kar ti papé mré jagtẽ sĩ kygjãm jé ti rãnrã fã tá, vễnrã tag jagma.

Art. 8º. Ûn vễnh e ag jagmré ag jyjy rán rán kỹ nỹtĩ ag mré ti jyjy rán sór kỹ tóg ken kỹ nỹj mũ gé, hãto ag associação kar sindical ke tĩ:

I – lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, ù pi êmã Estado mỹ to vỹj ke nĩ ùn e ag vễnh mré vễsimér ag vĩ tỹ pir ke kỹ associação ù fãg sór kỹ, ketũ mỹr ketũmỹr sindicato ti ke gé, ag rán kỹ fi sór kỹ, kar Pã'i ag vễnh jo vin ja ag pi ag mỹ hánỹ kej ke nĩ;

II – ken kỹ tóg nỹj mũ, ù pi organização sindical régre han ke nĩ, jãmĩ jã kỹ ùn e jagfy fêfên jé jênkamo to ãkrén kỹ, rãnrãj nỹtĩ ag kar ti, kar ãnh mỹ rãnrãj kemũ ag hã tóg organização ke tĩ tag vej mũ, ãg nỹtĩj fã mĩ êmã kãsir kãmĩ;

III – sindicato mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ, ùn e ag ketumỹr ùn pir nirejto jagfy fêfên jé, kar papé vegve jé tá judiciais ou administrativas ke tĩ;

IV – vễnhmré ag tóg vễnhmãn kỹ to vãmén kỹ vễsimér tỹ pir ke kỹ jagmré hej kej ke nỹtĩ, ùn rãnrãj nỹtĩ ag, kysê pir kaja jagtã sĩ nĩm jé sindicato ke tĩ ag mỹ, ag tỹ nén ù kajãm ge jagtãn jé, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé;

V – ù pi vễnhrán ra kej ke nĩ, ti tỹ ti jyjy rán vãnh kỹ, kar ti jyjy kunũj sór kỹ ke gé, sindicato ke tĩ tá;

VI – sindicato mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ, ti ùn e rãnrãj nỹtĩ ag jagfy nễgóso ven jé;

VII – kófa tóg ti vènhkuprèg jé tóg há nĩ, kar ti jyjy nĩm jé ag ti kuprèg jé tóg há nĩ gé sindicato tá, ti jyjy tóg ag mré tá rán kỹ nỹ ja nĩn kỹ;

VIII – ù tóg rãnrãj já ra vènhkuprèg fã ki vènhrán kỹ, tỹ sindicato ke tĩ ãn jo jãn jé, ketũ mỹr ti ùn jãmĩ jãg ãn nón jãg kỹ, pi ti rãnrãj kren ke nĩ, prỹg pir tóg ti nỹj mũ ti jãmĩ jãn jé, hãra ti nén ù vènhmỹ han kỹ tóg ti rãnrãj kren, lei tag jagma tóg nỹ.

Ti Ti rá pir. Vènhrá tag jagma tóg nỹj mũ, ùn vènhmré vãmén kỹ vèsimér rán mũ ag mỹ sindicatos ke tĩ, èpỹ mĩ rãnrãj fã ag, krãgu-fãr kugmỹj fã ag, ag mỹ tóg nén ù kar vej ke nĩ ag jãvãnh kỹ, ken kỹ tóg nỹj mũ lei tag kãki.

Art. 9º. Ken kỹ tóg nỹ ag nirejtu kãki, ag rãnrãj tỹ tỹgtỹ kej sór kỹ, ag vènh jo nén ù to èkrén kỹ to vãmén sór kỹ.

§ 1º Lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, ag rãnrãj fã tá ag nén ù han ke ãn ti, kar ag rãnrãj kãmĩ nén ù hynhan tỹ tỹgtỹ kej ke tũ nĩ, vènh e ag mỹ.

§ 2º Ûn nén ù vènhmỹ tỹ rãnrãnh ke mũn mỹ tóg ken kỹ nỹ gé, ti kygjãm jé lei tag jagma.

Art. 10. Rãnrãj nỹtĩ ãn ag, kar inh mỹ rãnrãj kemũ ag, ag mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ, Pã'i ag vènh jo vin ja ag ti kar mỹ rãnrãj jé, ãn ag tóg ag mỹ papé vej ke nỹtĩ, to vãmén kỹ mĩ hã han jé, hãto ag tóg previdenciários ke tĩ.

Art. 11. Ìn mág tá ùn e ag jagmré rãnrãj nỹtĩ tá duzentos kãfór nỹ-tĩn kỹ, ùn pir kuprèg kỹ ag tóg vènh jo fãg ke nỹtĩ, ti ag jagfy rãnrãj kemũ ãn mré vãmén jé nén ù to.

CAPÍTULO III

DA NACIONALIDADE

Art. 12. Tỹ tóg brasileiros nỹtĩ:

I – tag ki ke pã:

a) ùn tag ki mugmur ja ag, República Federativa do Brasil, ag panh kar ag m̃nh tóg ěmã ù tá kãmũ kỹ nỹtĩn ra, hãra fag pi fag ěmã tá kãmũ ja ãn m̃ rãnrãj nỹtĩj ke nĩ;

b) ùn ěmã ù tá mugmur mũ ag, hãra ag panh kar ag m̃nh tóg tỹ ěmã Brasil ki ke nỹtĩn kỹ, fag kã ù tóg rãnrãj jãn kỹ República Federativa do Brasil m̃;

c) ùn ěmã ù tá mugmur mũ ag, hãra ag panh kar ag m̃nh tóg tỹ ěmã Brasil ki ke nỹtĩn kỹ, ag jyjy tóg ěmã Brasil ki papé ki rán kỹ nỹtĩn kỹ, ketum̃r ag República Federativa do Brasil ki ěmãn kãmũn kỹ ag ver tỹ ģĩr ra, ag ketũ m̃r Pã'i ag m̃ to vĩn kỹ tỹ brasileiro nỹtĩn jé;

II – ùn tag ki mur tũ ra, hãra tỹ tag ki ke jãn kỹ:

a) ùn lei kãmĩ ag jyjy rán ja ag nacionalidade brasileira, ùn ěg ví tój fã ag tóg prỹg pir ki ěmãn mũ, ěmã ù ra ěmãn mũ mã, kar ùn tag mĩ mũg há han mũ ag nén ù vėnhm̃y han mã;

b) ùn tỹ ěmã ù tá kãmũ kỹ nỹtĩ ag, República Federativa do Brasil ki ěmãn jé, prỹg tỹ quinze pãtén kỹ nỹtĩ ag, nén ù vėnhm̃y tỹ ģėnrike ja tũ ag, ketum̃r nén ù vėnhm̃y to kajãm jã tũn kỹ Pã'i ag m̃, ãn ag tóg nacionalidade brasileira to vĩn jé há nỹtĩ.

§ 1º Ûn tỹ portugueses ag tag ki ěmãn kỹ nỹtĩ ag, ken kỹ tóg nỹj mũ gé, ag nirejtu tóg brasileiro ag tũ rike nỹj mũ, kar ag ěmã tá ěg nirejtu tóg ag tũ hãrike nỹj ke nĩ gé, hãra rán kỹ nỹ ãn tavĩ vė Constituição kãki.

§ 2º Lei tag jagma tóg nỹj mũ gé, ù pi jag nirejto kãfór nỹj, tag ki ke pė ag, kar ěmã ù tá kãmũ kỹ nỹtĩ ag, rán kỹ tóg nỹj Constituição tag kãki.

§ 3º Brasileiro ag tavĩ m̃ tóg ken kỹ nỹj mũ, vėnhkuprėg jé vėnh rán jé tỹ Pã'i nỹtĩn jé:

I – tỹ Pã'i mág tỹ presidente jãn jé, ti nón jã tỹ Pã'i vice-presidente ti;

II – tỹ Pã'i jãn jé, neputanu ag jãmĩ jãn jé, ag vẽnhmãn kỹ vãmén fã tá;

III – tỹ Pã'i jãn jé, Senado Federal ag jãmĩ jãn jé;

IV – tỹ Pã'i jãn jé, Supremo Tribunal Federal ag jãmĩ jãn jé;

V – tỹ Pã'i jãn jé, ãmã Brasil jagfy vãmén jé ãg ãmã kãki, kar ãmã ù tá kegé;

VI – tỹ Pã'i jãn jé, vẽnh géj fã ag jãmĩ jãn jé;

VII – tỹ Pã'i jãj jé, Ministro de Estado da Defesa jãn jé.

§ 4º Kren ja tóg mũ ti tỹ brasileiro jã ti:

I – ãmã ù tá kãmũ kỹ nỹĩ ag tóg, ag tỹ tag ki ke papé kren mũ, ag papé hár tóg ki vẽnh ón nĩn kỹ, kar ag nén ù vẽnhmỹ han sór kỹ ordem constitucional kar Estado Democrático kato;

II – ù tóg tỹ ãmã tag ki ke ra, ti jyjy papé kren sór kỹ tóg, rán ka jãnãj to ví kỹ Pã'i tỹ brasileiro mỹ, hãra ti pi ãmã tũ jãj ke nĩ.

§ 5º Û tóg tỹ ãmã tag ki ke ra, ti jyjy papé kren sór kỹ to ví kỹ, Pã'i tỹ brasileiro mỹ, gera tóg ti jyjy papé to ví mãn jé há nĩj, ti tỹ ãmã tag ki ke jã mãn sór kỹ, ke tóg tĩ vẽnhrá tag jagma inciso II do § 4º deste artigo.

Art. 13. Fóg ag ví tóg ken kỹ nỹj mũ ki vãmén jé República Federativa do Brasil ki.

§ 1º Nén ù kãgrá tóg tỹ República Federativa do Brasil ki venven kỹ nỹtĩj, hã tóg tỹ mỹnera, tỹnh fẽ, mokã ti, kar kãgrá nacionais ti.

§ 2º Êmã tỹ Estados ag, kar êmã tỹ Distrito Federal, kar êmã kêsir tỹ Municípios ag tóg vêsóki ag kãgrá han mũ.

CAPÍTULO IV

DOS DIREITOS POLÍTICOS

Art. 14. Ûn e ag vênhmãn kỹ vênh mré to vămén kỹ, gen kỹ tog nỹj ken kỹ tóg ken kỹ nỹj mũ, nén ù kãprêg jé jag rike kar han kỹ, vênhrá tag jagma, kar:

I – vênhmãn kỹ to vămén kỹ nén ù kãprêg jé;

II – ùn e ag vênhmãn kỹ nén ù to ag ki âmã vén jé;

III – ùn e ag vênhmãn kỹ nén ù han sór kỹ.

§ 1º Ti papé han vênhkuprêg jé:

I – ùn prỹg tỹ dezoito ag tóg, vênhkuprêg ke nĩ;

II – ti vênhkuprêg mũj sór kỹ tóg mũj, ketumỹr ti mũj vãj kỹ tóg há nĩ gé:

a) ùn vênhrán ki kagtĩg ag;

b) ùn prỹg tỹ setenta kãfór ag;

c) ùn ta gĩr tavĩ ag, prỹg tỹ dezesseis, kar prỹg tỹ dezoito tũ ag.

§ 2º Êmã ù tá ke ag pi ag jyjy rán ke nỹĩ ag vênhkuprêg jé, kar ùn ta purisa militar ki rãnrãj jãn kỹ;

§ 3º Vênhkuprêg jé ti jyjy rán jé tóg há nĩ, vênhrá tag jagma lei ki:

I – ùn tỹ brasileiro ag;

II – ti tỹ vĕnhkupraĕg jé ti jyjy fin jé, ketumỹr ũ kuprĕg jé tóg há nĩ gé;

III – ti tỹ vĕnhkupraĕg jé papé han jé;

IV – ti tỹ ti ĕmã sĩ tá nĩ ja ãn jo ti papé rán jé, ti vĕnhkupraĕg jé;

V – ti tỹ partido ũ ki vĕnhrán kỹ nĩn kỹ, ken kỹ tóg nỹ;

VI – prỹg tag tá krỹ nĩj ke tóg nĩ:

a) prỹg tỹ trinta e cinco nĩj ke tóg nĩ ti tỹ Pã`i tỹ Presidente kar Pã`i tỹ Vice Presidente da República kar Pã`i tỹ Senador jé vĕnhrán sór kỹ vĕnhkupraĕg jé;

b) prỹg tỹ trinta nĩj ke tóg nĩ ti tỹ Pã`i tỹ Governador kar Pã`i tỹ Vice-Governador de Estado kar Distrito Federal jé vĕnhrán sór kỹ jé;

c) prỹg tỹ vinte e um nĩj ke tóg nĩ ti tỹ Pã`i tỹ Deputado Federal, Deputado Estadual ketumỹr Distrital, Pã`i tỹ Prefeito, Pã`i tỹ Vice-Prefeito kar juiz de paz jé vĕnhrán sór kỹ vĕnhkupraĕg jé;

d) prỹg tỹ Dezoito nĩj ke tóg nĩ ti tỹ Pã`i tỹ Vereador jé vĕnhrán sór kỹ vĕnhkupraĕg jé.

§ 4º Ũn ĕmã ũ tá kãmũ ag, kar vĕnhrán ki kagtĩg ag pi há nỹtĩ ag tỹ ag jyjy rán jé vĕnhkupraĕg fã jé.

§ 5º Pã`i tỹ ĕmã mág Presidente da República, kar Pã`i tỹ ĕmã Estado kãki Governadores ag, kar Pã`i tỹ ĕmã sĩ ki Distrito Federal ki, kar Pã`i tỹ ĕmã kĕsir ki Prefeitos ag tóg, ag jyjy rán mãn jé há nỹtĩ vĕnhkupraĕg mãn jé, mỹr ũn ag jo tá vĕnh kuprĕg nỹtĩ ja ag tóg vĕnhkupraĕg pir ki tarĩr mãn mũ.

§ 6º Ũ jé vĕnhrán jé vĕnhkupraĕg jé, Pã`i tỹ ĕmã mág Presidente da

República, kar Pã`i tỹ ãmã Estado kãki Governadores ag, kar Pã`i tỹ ãmã sĩ ki Distrito Federal ki, kar Pã`i tỹ ãmã kēsir ki Prefeitos ag, tag ag tóg ag rãnrãj togvãj ke nỹtĩ kysē tỹ seis tóg ver tũn kỹ, ti prỹg tag ty krỹ nĩj ke tóg nĩ.

§ 7º Û tag ag pi vënhkuprëg jé há nỹtĩ, tỹ ãmã ù tá ke ra tỹ tag ki ke pã mén nĩn kỹ, ketumỹr tỹ ti prũ nĩn kỹ, kar ti kyvénh ki ti mré ke, kar ti ù jē`yn ja ti ke gé, Pã`i tỹ ãmã mág Presidente da República, kar Pã`i tỹ ãmã Estado kãki Governadores ag, kar Pã`i tỹ ãmã sĩ ki Distrito Federal ki, kar Pã`i tỹ ãmã kēsir ki Prefeitos ag, tag ag tóg ag rãnrãj togvãj ke nỹtĩ kysē tỹ seis tóg ver tũn kỹ, ti prỹg tag ty krỹ nĩj ke tóg nĩ.

§ 8º Pã`i tỹ militar tóg vënhkuprëg jé há nĩ, vënhrá tag jagma:

I – ti rãnrãj tóg prỹg tỹ dez tá jun ja tũn kỹ tóg, ãn ki tóg ti rãnrãj tovãj ke nĩ;

II – ti rãnrãj tóg prỹg tỹ dez kãfór ja nĩn kỹ, ti kuprëg kỹ tĩg kỹ, Pã`i ti kãfór tóg ti kunũj militar ki, hãra tóg gera ti kysē kaja mãg jãj.

§ 9º Lei tag kãkã ù tóg jagtãn jé nỹ gé, ù ag pi vënhkuprëg jé há nỹtĩ, ùn tóg ti rãnrãj ja tá nén ù vënhmỹ tỹ rãnrãnh kemũ ti, ùn jënkamo tỹ vënh jagfy há han sór mũ ti, kar ùn rãnrãj nỹtĩ ag jãmĩ jã tỹ vënhmỹ há han sór mũ ti.

§ 10. Ûn vënhkuprëg jé vyr ja ãn pi ki rãnrãj ke nĩ, ke tóg tĩ Justiça Eleitoral ti, kurã tỹ 15 jo ti ki rãnrãj kãmãj ke jã ra, ti tỹ jënkamo tognĩn gyjũ ke jan kỹ, ketũ mỹr nén ù vënhmỹ han ja nĩn kỹ.

§ 11 Ûn vënhkuprëg kỹ vyr ja ãn pi ki rãnrãj mũ ti nén ù vënhmỹ tỹ rãnrãnh ke kỹ nĩn kỹ, justiça ag tóg tugnỹm há han mũ ù mỹ tó mã, lei tag jagma, ùn vënh jagtãtã nén ù vënhmỹ han ja ti, ketumỹr ùn ónkỹ vënh mỹ há han ja ti.

§ 12 Vënh kóm tóg hynhan mũ vënhkuprëg tóg kej ke nỹ ra, ãmã kēsir mĩ Câmaras Municipais tá rãnrãj fẽ ag, nén ù tỹ documento

jăgnă jé ver justiça eleitoral mỹ, hăra tóg.kură tỹ 90 jo tỹgtỹ kej ke nĩ vĕnhkuprĕg ge, tognĩn kar nén ũ tỹ papé jăgnăn jé tũ ken jé ser.

§ 13 Ũn vĕnhmré ke kar ag, kar ũn kato ke ag mỹ tóg nỹj mũ, ag tỹ nén ũ jămăj sór kỹ vĕnh jagfy, ke tóg tĩ termos do § 12, vĕnh kóm tóg hynhan mũ vĕnhkuprĕg tóg kej ke nỹ ra, hăra ag pi rádio ki tój ke nĩ, kar ag pi tv tá ven ke nĩ.

Art. 15. Ũ pi ti nirejtu kren mũ ti vĕnhkuprĕg kỹ jăn kỹ, hăra ti tóg kren mũ, ti tỹ nén ũ tognĩn, nỹ nă:

I – ti tỹ ěmă tag ki ke ra papé kren kỹ, nén ũ vĕnhmỹ tỹ hĕnrikeja tognĩn;

II – ti tỹ gĩr tavĩ jăn kỹ;

III – ti tỹ nén ũ to kajăm jăn kỹ nĩfĕnh kỹ jă kỹ;

IV – ti tỹ nén ũ vĕnhmỹ tỹ hĕnrikeja kajăm tũg kỹ, nĩfĕnh kỹ jă kỹ, ketumỹr kato rănhrăj tũg kỹ, ken kỹ tóg nỹ vĕnhrá tag kăki art. 5º, VIII;

V – ũn vĕnhkar mỹ răjrăj fĕ tá nén ũ vĕnhmỹ han jan kỹ, ken kỹ tóg nỹ vĕnhrá tag kăki art. 37, § 4º.

Art. 16. Lei tóg vĕnhkuprĕg fă tỹ ũ ken kỹ tóg, ver vĕnhkuprĕg ja si ăn jagma mũj, ti ag prỹg fi ja ăn tá jun tomĕ to.

CAPÍTULO V

DOS PARTIDOS POLÍTICOS

Art. 17. Vĕnhkar mỹ tóg ken kỹ nỹ, vĕnhmré to vămén kỹ ag jykre tỹ pir ke kỹ jagmré vin jé, ketumỹr tỹ tũ ken jé gé partido político ti, ũ pi to nĩgăn ke nĩ ăn soberania nacional to, kar regime democrático ti, kar pluripartidarismo ke tĩ, kar vĕnhkar nirejtu tóg nỹn jé vĕnhrá tag jagma:

I – ěmã tag ki nỹtĩ tavĩ mỹ ke vẽ;

II – ù pi ěmã ù tá Pã'i ag jĕnkamo mãn ke nĩ, kar pi ag vĩ krãm mũj ke nĩ;

III – jĕnkamo tỹ nén ù han ja ãn ven ke tóg nĩ Justiça Eleitoral mỹ;

IV – ti tỹ neputanu ag ĩn tá rãnrhãj fĕ tá tóg lei jagma tĩj ke nĩ.

§ 1º Ken kỹ tóg nỹj mũ partido político ag mỹ, ag tỹ hãrej ke ven jé kãki, kar ag hãrenkỹ vĕnhkuprĕg ke ti, kar hãrenkỹ nỹj ke ti, kar ti prỹg tỹ hãre tá krỹg ge ti, órgãos ag já nỹtĩj ke ag, kar tá nỹtĩg mág ke tũ ag, kar hã ren kỹ vĕnhkuprĕg ge to vãmén kỹ vin jé, hãra ùn e ag vĕnhkuprĕg mũ ãn hã tóg ken kỹ nỹj mũ, ag pi hãra to mỹsér ke nĩ vĕnhkuprĕg ja ãn tỹ jag rike nỹn kỹ, kar pi hãra vĕnhmré nỹtĩj jé ke nỹtĩ, vyr mỹ tóg vĕnhkuprĕg ken ki ti jyjy rán rán mũ, hãto tỹ ěmã mág, ěmã Estado, ěmã sĩ distrital kar ěmã kĕsir municipal ag, ãn ag hã tóg rán ke nĩ papé ki, hã ren kỹ mũj ke ti, ag tavĩ mỹ rãnrhãj jé.

§ 2º Partidos políticos ag tỹ vĕnhmré vãmén kỹ ag vĩ tỹ pir ke kỹ rán kỹ jurídico kãki, lei civil jagma, kỹ tóg há nĩ ag Tribunal Superior Eleitoral tá rán kỹ fin jé.

§ 3º Ûn nirejtu nỹtĩ ag fundo partidário jĕnkamo ki, kar kajãm mã rádio kar teve ki vãmén jé, partido ag tỹ alternativamente han fĕ tavĩ ag:

I – ùn vĕnhkuprĕg jé mũmũ ag Câmara dos Deputados jé, ãn ag tóg 3% (três por cento) ki votos válidos tá junjun ke nỹtĩj, ùn tĕgtũ ki pipin kỹ unidades da Federação ki, kar 2% (dois por cento) votos válidos ag kã ù ki;

II – ag tỹ quinze Neputanu Federais eleje kej jan kỹ ùn tĕgtũ ki pipin kỹ unidades da Federação ki.

§ 4º Partidos políticos ag pi paramilitar ag tỹ vĕnh jo vin ke nỹtĩ.

§ 5° Ûn vënhkuprëg ja gÿjũ ke mũ papé tóg ki hã ke kar tũn kÿ, ken kÿ tóg nÿ vënhrá tag kãki § 3° deste artigo, ti rãnrãj jé kar ti filiação tũ ti, hãra ti pi ù mÿ ti rãnrãj kren ke nĩ, partido ù tá ken mÿ, kar pi filiação ù mÿ pipin ke nĩ fundo partidário ag jënkamo ti, kar ti kajãm mã rádio kar teve ki vãmén jé.

§ 6° Pã`i tÿ Deputados Federais ag, kar Pã`i tÿ Deputados Estaduais ag, kar Pã`j tÿ Deputados Distritais ag, kar Pã`i tÿ Vereadores ag tÿ partido ki gÿjũ ke ja ãn tovãj sór kÿ tóg ti rãnrãj kren mũ, ke tóg tĩ anuência do partido ti, kar nén ù tognĩn lei tag kãki, rán mã nÿn kÿ, kar ti partido ù ra tĩg kÿ jënkamo pipin sór kÿ fundo partidário ag tũ ti, ketumÿr fundos públicos ag jënkamo ti, kar kajãm mã rádio kar teve ki tón jé kren ja tóg mũ.

§ 7° Partidos políticos ag tóg 5% (cinco por cento) ki ag jënkamo tÿ fundo partidário ke tĩ ãn tÿ ùn tétã fag jagtãn ke nĩ nén ù kar ki, fag ag mré vënhkuprëg fã ki fag jyjy vin jé gé, hãto ag interesses intrapartidários ke tĩ.

§ 8° Ag jënkamo tÿ Fundo Especial de Financiamento ti, ag to ag jykre tón jé vënh e ag mÿ, kar ti jagtã tÿ fundo partidário ti, ag to ag jykre tugtó kar venven jé, kar fag kajãm mã rádio ki vãmén jé, kar fag teve ki fag jykre tugtón jé, kar 30% (trinta por cento) ki fag hëre jãn to ãkrén kÿ pipin mũ, ag hãrenkÿ jënkamo tag pipin ge to ag tóg vãmén ke nĩ, ag jãmĩ nÿtĩ ag tÿ pipin há han jé ag interesse partidário to ãkrén kÿ.

§ 9° Jënkamo tÿ ag mÿ kãtĩg ke mũ ti Fundo Especial de Financiamento ke tĩ, ag to ag jykre tón jé vënh e ag mÿ, hãra ag tóg 30% (trinta por cento) ki ùn sá ag, kar ùn rá tÿ ga ke tĩ ag mÿ pipin ke nĩ, ag to ãkrén kÿ hãrenkÿ jënkamo tÿ ag jagtãn jé to ag estratégias partidárias ke tĩ.

TÍTULO III

DA ORGANIZAÇÃO DO ESTADO

CAPÍTULO I

DA ORGANIZAÇÃO POLÍTICO-ADMINISTRATIVA

Art. 18. Vēnhmré hārenkỹ vēnhkuprêg ja ki rānrhāj ag, República Federativa do Brasil kinhra nĩj ke nĩ, União ti, ěmā tỹ Estados ag, ěmā tỹ Distrito Federal ti, kar ěmā kēsir municípíos ag, ag mỹ tóg nỹj mũ ag nén ũ to jyrkren kỹ han sór kỹ, vēnhrá tag kākí tóg ken kỹ nỹ Constituição tag ti.

§ 1º Brasília vỹ tỹ Capital Federal nĩ.

§ 2º ěmā tỹ ga tóg tỹ Territórios Federais nỹtĩ, ān ag tóg tỹ ěmā Estado tũ nỹtĩn jé há nỹtĩ, ga tag tóg ěmā Estado kākā nỹj jan kỹ, ken kỹ tóg nỹ lei tag jagma.

§ 3º ěmā tỹ Estado ag tóg vēnhmré nỹtĩg jé há nĩ, ketũmỹr ag vēnh pipin sór kỹ tóg há nĩ gé, ag ga ũ ag mré nỹtĩj sór kỹ ke gé, ketũmỹr ag ěmā tỹ Estado tāg nỹtĩj sór kỹ ke gé, kar ag ěmā tỹ ga Federais han sór kỹ tóg há nỹj mũ gé, vēnh kar ag vēnhmré hej ke fān kỹ, vēsimér plebiscito kar Congresso Nacional jagma, lei tag jagtān fā kāmĩ tóg rán kỹ nỹ.

§ 4º ěmā kēsir tēg hynhan ti, kar jagmré nỹtĩ ag, kar jag ki ge kỹ nỹtĩ ag, kar jag pipin sór kỹ ěmā kēsir municípíos ti, kỹ ag tóg lei tỹ ěmā Estadual jagma fij ke nĩ, ag prỹg fi ja ān ti, vēnhrá tag jagma tóg nỹ, Lei Federal jagtān jé, hāra vēnh kar ag vēnhmré hej ke fān kỹ vēsimér plebiscito jagma, ag ti kar mỹ venven kar ěmā kēsir han ja ti, lei kar jagma.

Art. 19. Pi ke nỹj mũ ěmā mág União, ěmā Estado, ěmā pir Distrito Federal, ěmā kēsir Municípios:

I – pi vênhmãn kỹ tynh ke nĩ Topê? ãn tá, kar pi ag mỹ jênkamo vin ke nĩ, kar pi ag tỹ rânhrãnh kej ki nĩ ag nén ù han nỹtĩ ãn ki, kar pi ag mỹ inh mré nỹtĩm nĩ kej ke nĩ, vênhrá tag kãki tóg ken kỹ nỹ lei ke tĩ, ti kar mỹ tóg há nỹj ke nĩ;

II – ù tóg papé rán kỹ tóg ti mỹ ti rán mũ kri fij ke nĩ;

III – ù pi jag kuprêg ke nỹtĩ brasileiro ag, kar jag tỹ ùn ke nỹtĩ gé.

CAPÍTULO II

DA UNIÃO

Art. 20. União ag tũ vã:

I – ùri ti tũ pã ti, kar ti ù génh kỹ ti jyjy ki vin ge ti;

II – ga tóg rán mã nỹtĩ ãn tóg há nỹtĩ purisa militar ag êmã mág rá fyr mĩ tỹrĩr jé, kar ãmĩn hynhan jé, kar jagma vênhmré vỹj fã hynhan jé gé, kar nãn jé tovãnh jé gé, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ;

III – óré ki goj funfór ja tá, kar goj téj ti, ketũmỹr goj tére sa tóg êmã mág kãmĩ kutã kỹ san kỹ, kar goj tỹ êmã Estado régre kãmĩ kutã san kỹ, tỹ êmã ãn ag rán tỹ krỹ ke kỹ nỹn kỹ, ketũmỹr êmã mág ù rán fyr mĩ kutã san kỹ, kar goj téj fyr mĩ nỹtĩ ãn ti, kar ga tóg goj mág tỹ fyr mĩ nỹtĩ ãn vỹ tỹ êmã rá nỹtĩj mũ;

IV – ga tỹ goj téj kuju tá nỹtĩ ti, kar ga tỹ óré ki goj pénĩn nỹtĩ ti, goj tỹ êmã mág régre kuju mĩ kutã san kỹ; goj mág tỹ sa fyr mĩ; goj mág tỹ sa kuju mĩ ga kēsĩr tóg nỹtĩ ti, kar goj mág kuju tá ga fyr tá êmã sĩ município tóg tá nĩn kỹ, hãra ga tóg hãrenkỹ ki rãnrãj? vênh ãn ti, kar nãn jo tugvênh ke ãn hã tóg, tỹ União ag ga nỹtĩj rán kỹ tóg nỹ vênhrá tag jagma no art. 26, II;

V – nén ù tóg goj mág tỹ sa fyr mĩ nỹtĩ ãn tóg tỹ União ag tũ pã nỹtĩ;

VI – goj mág tỹ sa ti ke gé;

VII – goj mág tỹ sa ti, kar ga kēsir tóg kri vēnh han ja ti ke gé;

VIII – goj tóg há nỹn kỹ tỹ ruj nỹgnỹn hán kỹ;

IX – goj mág tỹ sa kākī nén ũ kar ti, kar fyr mĩ ga kri nỹtĩ ti;

X – pó tóg vēsóki nognor keja ti, kar vēsỹ ũ tỹ tá nỹtĩ ja si ag venven mũ ti;

XI – Kanhgág ag ga kri nỹtĩ ti.

§ 1º Ken kỹ tóg nỹj mũ gé lei tag kākī, ěmã mág tỹ União ag, ěmã tỹ Estado ag, kar ěmã pir tỹ Distrito Federal ti, kar ěmã kēsir tỹ municípios ag, ag nén ũ pan kỹ vēne ken kỹ ti jagtã tóg tỹ ag tũ nỹ mũ gé, hãto ag petróleo kar gás natural ke tĩ, goj kākī nón kỹ ven kỹ, kar goj kuju tá ĩn tỹ kyfé han kỹ to jĕnkamo ven kỹ, ketũmỹr ag tóg ag mỹ kajãm ke nỹtĩ.

§ 2º ěmã mág fyr jagma hã to ag ga fyr mĩ nivija ke tĩ, ti cento e cinqüenta quilômetros jagma nỹn kỹ ti mág ki, ga fyr jagma, hã to ag faixa de fronteira ke tĩ, ãn hã mĩ militar ag tóg nỹtĩj mũ ag ěmã mág jo nỹtĩn jé, hãra tóg lei tag kākã rán kỹ nỹj ke nĩ.

Art. 21. União tavĩ mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ:

I – ěmã ũ tá ke ag mré vãmén fãn jé, ěmã kar ag mré nén ũ kar to vãmén jé;

II – raráj ki tón jé, ketũ mỹr tỹ tũ ken jé gé;

III – ěmã mág jo nỹtĩn jé ũ tóg tỹ hãn ri ke tũ nĩn jé;

IV – hej ken jé tóg lei tag jatãn kỹ rán kỹ nỹj ke nĩ, ěmã ũ tá purisa ag ěg ga kri mũn jé, ketũ mỹr ag ki nỹtĩj sór kỹ;

V – nén ù vènhmỹ tóg ke nỹn kỹ, Pã`i mág tóg decreta kej mũ estado de sítio, o estado de defesa kar intervenção federal kemũ ti;

VI – hej ke kar tugnỹm jé ag mokã hynhan fê ti, kar ti kanã ti hã to ag material bélico ke tĩ;

VII – jênkamo hynhan;

VIII – banco central mỹ tóg nỹj mũ, jênkamo tỹrĩr jé, kar tugnỹm jé êmã mág kãki, ti kar ki;

IX – to ãkrén kỹ hynhan jé êmã mág kãki, êmã kêsir jagma ti kar mỹ há nỹn jé, ù tỹ kókĩr tũ nĩn jé;

X – ken kỹ tóg nỹj mũ, jagmỹ vãnh vĩ fón jé pópé ki ránrán kỹ, kar kyhnmỹ roprỹnũ jagma;

XI – vêsóki ketũmỹr to vĩ vén kỹ, jagmỹ vãnh vĩ fón jé papé ki ránrán kỹ, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, já nỹtĩ ag hã ren kỹ rãjrãj ke ti, kar tognỹm ke ag vin jé, ag tỹ ti mũ hã ke ven jé;

XII – vêsóki ketũmỹr to vĩ vén kỹ, rãjrãj ke tỹ ù ken jé, ketũmỹr ùn pir mỹ rán kỹ fin jé:

a) vènhkãgran fã tóg rãnrãj ke ti, kar ki nén ù māj fã mré vènhkãgrá venven fã ti;

b) ki rãnrãj jé ruj jãgnãj fã jagma, kar êmã Estado ag mré to ãkrén kar to vãmén kỹ rán jé, goj mág tỹ var sa ãn tá fãg jé ruj nỹgnỹn fã ti, hã to ag hidroenergéticos ke tĩ;

c) roprỹnũ tỹ mũj fê, kar roprỹnũ tỹ kanhkã góg fin kutã kỹ krĩg nỹtĩ ja tá tugnỹm tĩg jé, kar roprỹnu ag nỹtĩj fê tá jãgpry kar ãprã re kej fê han jé;

d) hãrenkỹ rãnrãj ke ti ãmĩn tỹ kyfé kri mũj fê ti ù rĩnh kỹ,

kar goj mág kri mũj fẽ ti ù rĩnh kỹ, goj kri mũj fẽ ag tỹgtỹ kej fẽ tá ẽmã mág fyr mĩ, ketũ mỹr ẽmã tỹ Estado fyr mĩ, kar ẽmã mág ga pãtã tĩg gen kỹ;

e) kamĩjũ mág tỹ rĩja tỹ hã ren kỹ rãnrãj ke ti, ẽmã mág kãki, kar ẽmã ù ra tĩg ti ù rĩnh kỹ;

f) goj kri mũj fẽ ag krỹgkrỹ kej fẽ ti, kar goj fyr mĩ rãnrãj fã ag;

XIII – to ãkrén kỹ hã ren kỹ rãnrãj jé, ti ken kỹ nỹn jé Poder Judiciário ti, kar Ministério Público ẽmã pir tá Distrito Federal ti, ẽmã mág kãmĩ kar Defensoria Pública ti ẽmã kãmĩ;

XIV – to ãkrén kỹ hã ren kỹ rãnrãj jé ti ken kỹ nỹn jé, purisa civil ag, kar purisa penal ag, kar purisa militar mré bombeiros militar ẽmã pir Distrito Federal tá, kar jẽnkamũ jãgnãn jé ẽmã pir Distrito Federal mỹ, ti rãnrãj tag han jé vėsóki;

XV – to ãkrén kỹ hã ren kỹ rãnrãj jé ti ken kỹ nỹn jé, nén ù tugnỹm kỹ ãmã kỹ rãnrãn fã, kar ẽmã kri nén ù kar ki kanhró ãn tí, ga, nãn, goj, kar nén kar tỹ ga kri mũ ti, ga tugnỹm fã, kar ga rá kãgrá hynhan ẽmã mág kri;

XVI – hãrenkỹ han ke, nén ù to ke tó jé, vãnħ kanhir fã tá, kar vẽnhkãgran fã mré vẽnħ kãgrá venven fã;

XVII – pã`i mág tóg ù tỹ nén ù vẽnħmỹ han ja ãn tỹ vẽnħpãtã fón;

XVIII – to ãkrén kỹ hãrenkỹ rãnrãj jé ti ken kỹ nỹn jé, jagfy nén ù han ke ti, goj funfór ja tá, kar nén ù kar tóg tugtóg kãn kỹ rỹn mỹ;

XIX – hãrenkỹ han ke rãnrãj fã ag, goj tognĩn jẽnkamo han kỹ, kar tỹ hãrenkỹ jẽnkamy vóg ke ti;

XX – hã ren kỹ rãnrãj fã rán jé, ẽmã kėsir ag mũ há han jé, ãn

hyn han jé, goj nỹgnỹn ke han jé, kar ěmã sĩ kãmĩ kri mũj fã;

XXI – ken kỹ tóg nỹj hãrenkỹ rãnrãj fã ti, ěmã mág kãmĩ, kamĩjũ tóg ùn e ag rĩnh kỹ tĩj fã ti;

XXII – purisa ag tugnỹm jé goj kãmĩ, roprỹnũ tóg re kar jãgpryj fã tá, kar ěmã mág fyr mĩ;

XXIII – União nĩgé kã tóg nỹj mũ hã to ag nuclear ke ti, tỹ hã ren kỹ rãnrãj jé, hã ren kỹ to kinhrãg jé, hã ren kỹ kunũj ke ti, hã ren kỹ tỹ mág kej ke ti, hã ren kỹ hynhan ke ti vëne kej jé, ti tỹ nén ù kar ti, hãra tóg vënhrá tag jagma han há han ke nĩ, ken kỹ tóg nỹ:

a) tỹ rãnrãj jé nuclear ke ti ěmã mág kãki, há nĩ ja tóg, mỹr tỹ jag tỹ hãn rekej ke tũ nĩ, hãra Pã'i ag Congresso Nacional tá rãnrãj nỹtĩ ag tóg hej ken kỹ;

b) hej ken jé tỹ rãnrãj jé, kar vëne ken jé, hã ren kỹ to kinhrãg jé, ketũ mỹr tỹ ěpỹ tá tỹ ga jëjan jé, kar indústria tá tỹ rãnrãj jé;

c) hej ken jé tỹ rãnrãj jé, tỹ e ke kar vëne ken jé, hã ren kỹ to kinhrãg jé, tỹ vënhkaga kygtãg jé;

d) ken kỹ tóg nỹj ùn nucleares tỹ rãnrãj jã ãn ti, nén ù vënhmỹ tỹ ki hãn ri ken kỹ ti hã tóg kajãm ke nĩ;

XXIV – to ãkrén kỹ vin kỹ, hã ren kỹ tugnỹm ke ti rãnrãj fã tá;

XXV – hã ren kỹ vin ag rãnrãj fã tá nỹtĩg há han kỹ nỹtĩ, ga nón kỹ tá rãnrãj fã ti to ag garimpagem ke tí, vënhmãn kỹ to vãmén kỹ vësỹmër tỹ pir ke kỹ papé ki rán kỹ fi jé;

XXVI – to ãkrén kỹ vin kar tugnỹm ù tỹ vóg tũ nĩn jé, ti kar papé tỹ nokumëtu ti, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé.

Art. 22. Ęmã mág tỹ União tavĩ mỹ tóg nỹj mũ tag ven jé:

I – nirejtu civil ti, nén ũ vĕne kej fã mỹ, nén ũ vĕnhmỹ han ja ti penal ke tĩ, jag tó ti processual ke tĩ, vĕnh kuprĕ fã jé eleitoral ke tĩ, ĕpỹ mũ rãjrãj fã ti agrário ke tĩ, goj jagma marítimo ke tĩ, roprỹnũ ti, kanĥkã góg pãtá ke gé, ki rãnrãj fã;

II – ga kunũnh;

III – vĕnh ga vyn purisa militares ag tá nỹtĩ jé, nén ũ vĕnhmỹ tóg ĕmã mág ki hãn ri hej sór nỹn kỹ to ag vĕnh génh ke tĩ;

IV – goj ti, ruj nỹgnỹn fã ti, informática ti, jagma vĕnh mré vãmén fã ti, kar vĕnhkãgran fã ti;

V – papé ki vĕnhrán kỹ jagmré vãmén fã ti;

VI – jĕnkamo han ke, nén ũ kar kãmun ke, hã ren kỹ kyfé vĕne kej ke;

VII – hã ren kỹ jĕnkamo vin ke, jãnkamũ to vãmén ke, ũ tóg vóg tũ nĩn jé jĕnkamo jãnã kỹ;

VIII – jag mỹ nén ũ vĕne kej jé, ĕmã mág ki, kar ĕmã ũ ag mré, kar ĕmã tỹ estado ki;

IX – hã ren kỹ rán jé ãmĩn jagma kamĩjũ tóg mũj fã ti ĕmã mág kãmĩ;

X – hãrenkỹ jagma mũn jé rán kỹ nỹ, goj kri mũj fã ti, goj krãm ga tá mũj fã ti, goj fyr mũ mũj fã ti, goj mág kri mũj fã ti, roprỹnũ kar roprỹnũ tóg kanĥkã góg fĩn paj fã ti;

XI – kamĩjũ mũj fã ti, kar kamĩjũ tóg nén ũ kar rĩj fã ti;

XII – to jĕnkamo vej fã, pó tóg jagmré nỹtĩj fã, ga tỹ minerais ti, nén ũ kar tóg goj fyr mũ nỹtĩ ti, kyfé tỹ nén ũ han fã ti;

XIII – ěmã mág ki mur, ěmã sĩ tá ke, kar tỹ tag ki kej nĩj sór kỹ;

XIV – kanhgág kar ag;

XV – ěmã mág ki nỹtĩ ra ěmã ũ ra mũn kỹ, ketũ mỹr ěmã ũ tá kãmũ kỹ ěmã mág Brasil ki nỹtĩn jé, kar ěmã ũ tá ke tóg ěmã mág ki kãge mỹr ki ag pan jé;

XVI – hãrenkỹ vẽnĥ rãnrãj ke vin jé ěmã mág kãki, kar vẽnĥkar tóg ti rãnrãj fã pã ki rãnrãj jé;

XVII – hã ren kỹ vẽnĥ rãnrãtãj ke vin jé judiciária tá, kar Ministério Público ěmã pir Distrito Federal tá, ěmã mág kãki ga kar jagma, kar Defensoria Pública ga kar jagma, vegve kar tarĩr jé, nén ũ tag ti;

XVIII – jãmã kỹ nĩkrén fã pópé ki vin jé Pã`i tỹ ki kanhró nĩn jé, kar ěmã mág Brasil ěmã tỹ estado kar ěmã kēsir tỹ municípios ga kãmun kar ti kãgrã han fã ti;

XIX – pã`i tóg nén ũ han jẽnĥkamo nĩm han jé, ũn jẽnĥkamy nĩm han mũ tóg kren tũ nĩn jé;

XX – hãrenkỹ nén ũ kajãm nĩ ti jyjy tóg ki kutã tu mã to;

XXI – hãrenkỹ nỹj ke nén ũ vin jé, rãnrãj nỹtĩn mỹ, mokã kar ti kanã han fã, ken kỹ tóg nỹj, japrãr jé, vẽnĥmãn jé, purisa kófa nỹtĩ mỹ kygjãm jé kysē kaja ti, kar pĩ nhyn fã mỹ;

XXII – ken kỹ tóg nỹj mũ, purisa federal kemũ ag mỹ, kar purisa tỹ rodoviária ag, kar purisa ãmĩn tỹ kyfē tarĩr fã ag;

XXIII – ũ tóg vóg tũ nĩn jé, ti kar nirejtu ti;

XXIV – rán kỹ nỹtĩ vẽnĥ kanhrãn fã mỹ ke ti ěmã mág kãki;

XXV – papé ki vẽnĥ jyjy rán nỹtĩ ti;

XXVI – nuclear tỹ nén ù kar hynhan fã ti;

XXVII – ken kỹ tóg rán kỹ nỹj mũ jagma han jé, japrãr jé rãnrãj jé nén ù kar ki, Pã`i tóg vènh jo vin ja tá vènhkar mỹ rãnrãj jé, nén ù to àkrén kỹ kuprèg kỹ rán jé, ãmã mág tỹ União mỹ, ãmã tỹ Estados mỹ, ãmã pir tỹ Distrito Federal mỹ, kar ãmã kësir tỹ Municípios ag mỹ, hãra tóg prỹg tỹ quatro tá jun kỹ vènh kuprèg mãn ke nỹtĩ, vènhrá tag jagma art. 37, XXI, nén ù hynhan kỹ vène kej fã ag to ag empresas ke tĩ, ti kar tỹ nén ù hynhan kỹ vène kej fã ag mỹ, ken kỹ tóg nỹ vènhrá tag jagma art. 173, § 1º, III;

XXVIII – jo nỹtĩn jé nén ù tỹ hãn ri ke tũ nĩn jé, ga jo, ropřnũ tỹ mũj fã jo, goj jagma, vènhkar jo nỹtĩg jé, kar vènhmãn kỹ nén ù han ke mũ ãn ag jo ãmã mág kãki;

XXIX – nén ù vène kej sór venven jé;

XXX – ù tóg vóg tũ nĩn jé papé ki vènh jyjy tỹ nỹtĩ ãn ti.

Ti Ti rá pir. Lei tỹ jagtãn fã tóg hej ken jé, ãmã tỹ Estados ag vèsóki ag tỹ nén ù ven jé, rãnrán kỹ nỹtĩ tag ti, vènhrá tag jagma artigo ke tĩ.

Art. 23. Ag tavĩ hã mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ, ãmã mág tỹ União, ãmã tỹ Estados ag, ãmã pir Distrito Federal, kar ãmã kësir tỹ Municípios ag:

I – constituição tarĩr jé, leis ti ke gé kar vènh kuprèg fã ti, kar vènhkar tỹ nén ù nỹtĩ tarĩr jé;

II – ùn kaga ag tarĩr jé, vènhkar jo nén ù tóg nỹtĩ ãn ti, kar ùn kaga tóg tĩg vãn ãn ag tarĩr há han jé;

III – ù tóg papé ki vènhrá vóg tũ nĩn jé, nén ù kar hynhan ja ti, kar ti si ag nén ù hynhan kỹ tugvãj ja ti, nén ù há han ja ti, kar vènhkãgrã tỹ pó nỹtĩ ja tá, nãn tỹ kafej tóg nỹtĩ ãn mĩ, kar ti si ag nén ù hynhan kỹ tugvãj ja mĩ;

I – nirejtu nỹtĩn jé nén ù kar kaja jagtã sĩ ki, hã ren kỹ jẽnkamó tỹ nén ù hynhan jé, nĩgféj fã tá ki han jé, jẽnkamó tỹ nén ù kar hynhan jé ti kar mỹ, hãrenkỹ ěmã kĕsir kãmĩ nén ù hynhan jé gé;

II – to ãkrén;

III – tá papé rá géj fã, nén ù vĕne kej fã jé;

IV – papé kygjãm jé Fórum tá;

V – nén ù hynhan, kar kygjãm ti;

VI – nãn kar, ãkrénh, krĕgufár kugmĩ, nãn kãmĩ nén kar tóg rĩnrĩr mũ, ga tỹrĩr kar kri nỹtĩ ti, nãn kirĩr jé, nĩja vĕnhmỹ tỹ tũ ken jé;

VII – tỹrĩr jé ù tóg tỹ hã rike tũ nĩn jé ĩn si ag, ùn si ag nén ù ki kanhró tugvãj ja, vĕnhkãgrá sĩnvĩ, ti kar tỹ vej fã, ka kar kafej tỹrĩr;

VIII – ù tóg nãn tỹ hãn riken kỹ tóg kajãm ke nĩ, ùn kygjãm mũ ti, kar nén ù sĩnvĩ kãgrá kaja, nén ù ki han, sĩnvĩ ken jé, nén ù si kar, vĕnhkãgrá sĩnvĩ, ti kar tỹ vej fã, ka kar kafej tỹrĩr;

IX – kanhrãnrãn fã, ùn si ag nén ù ki kanhró to kanhrãn fã, mỹ ge ki, nén ù to kanhrãn fã, ù tóg mỹki hynhan fã to kanhrãn jé, nén ù tugnỹm kỹ to kanhrãn jé nén ù tãg hynhan ti kar mỹ;

X – nén ù han, ki hã ke nỹ, pópé ki nén ù to rán kỹ Pã`i mỹ tó jé, hãn rike mág tũ nỹn kỹ;

XI – hã ren kỹ han ke, ù tóg papé ki rán kỹ Pã`i mỹ fón kỹ;

XII – rãnrãj fã ag papé venvej fã, ti kar mỹ vĕnh kygtãg fã tỹ ke tĩn jé;

XIII – ù tóg hã ren kỹ ti papé kygjãm ke tũn kỹ, ti mỹ ti pópé vej ke fãg jé;

XIV – ùn kaga tugnĩn mũ vanh ag jagfy, ù tỹ ag vóg tũ nĩn jé, kar ag mũj há mĩ mũn jé;

XV – vễhê mur kar gĩr jagfy, ù tóg ag vóg tũ nĩn jé;

XVI – to ãkrén kỹ vin há han, ti ken kỹ nỹj jé, purisa civil ag nirejto ti kar ag nén ù hynhan ke ti.

§ 1º União ag hã tóg lei hynhan mũ, hãra Estado ag êmã kãki ken kỹ, ag hã tóg lei tag Hynhan, tỹ jagtãn kỹ nỹn jé.

§ 2º União ag hã mỹ tóg nỹj mũ, ag lei hynhan jé, hãra Estado ag êmã kãki ken kỹ, ag hã tóg lei tag hynhan tỹ jagtãn kỹ nỹn jé.

§ 3º Lei federal ù tỹ nỹ tũn kỹ, Estado ag hã tóg lei tag hynhan mũ, êmã Estado ãn tá ke ag jagma mũn jé.

§ 4º Lei federal ke tĩ tóg lei Estadual kãfór nỹ, kỹ Estado ag tóg ag lei tỹ hã han ke nĩ, ki hã ke nỹn jé.

CAPÍTULO III

DOS ESTADOS FEDERADOS

Art. 25. Êmã Estado ag tóg jagmré Constituição lei jagma mũj ke nĩ, mỹr tóg tugnỹm há han kỹ jãmĩ kãtĩ mũ Constituição ti.

§ 1º Ag mỹ tóg nỹtĩ Estado ag, nén ù kar hynhan jé Constituição jagma.

§ 2º Estado ag mỹ tóg ken kỹ nỹ, ag tỹ gás tỹ ag ga kãmĩ kutã kri rãnrãj kỹ vễne kej sór kỹ tóg há nĩ, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, vễnhrá ù tovĩ mã.

§ 3º Estados ag tóg lei ù hynhan mũ ti jagtãn jé, jagma mũn jé, êmã kêsir ag jagto sygsa ãn ag, kar ãn tóg jagto sygsa ti, kar êmã kêsir tóg

jagto hã nỹtĩ ti, hãra êmã kêsir ag ga tóg jag kóm rán kỹ nỹtĩj ke nĩ, to ãkrén kỹ nén ù hynhan jé, ti kar mỹ.

Art. 26. Estados ag tỹ nén ù mré tóg nỹtĩ:

I – goj tỹ krĩgmỹ nỹ ti, kar goj tỹ ga krãm nỹ ti, goj mág tére, goj jur kar goj nig, ti rán kỹ nỹn kỹ, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ gé, hãra União ag hynhan ja pi tỹ Estado ag tũ nỹtĩj;

II – ga tóg goj tỹ sa kuju mĩ nỹtĩ ti, kar goj fyr mĩ nỹtĩ ti, tỹ ag tũ ja nỹn kỹ, hãra União ag nĩgé kã nỹ pi tỹ ù tũ nỹj, kar êmã kêsir município ketũ mỹr ù ag tũ ti;

III – ga tóg goj mág var kãmĩ nỹtĩ ti, kar ga tỹ óré ki goj kãmĩ nỹtĩ ti, tỹ União ag mỹ nỹ tũ ti;

IV – ga rá tũ tóg tỹ União ag tũ nỹtĩ.

Art. 27. Neputanu ag Assembléia Legislativa tá rãnrãj que ag tóg ù tẽgtũ ki êmã Estado ki Neputanu ag kãfór nĩj ke nĩ, kỹ neputanu ag tỹ êmã Estado ki 12 jãn kỹ, ag tóg neputanu federal tỹ 36 fãg ge nĩ.

§ 1º Ken kỹ tóg nỹ, prỹg tỹ quatro ki ag tóg tỹrĩr êmã Estado ki neputanu ag, hãra ag tóg vẽn h kuprẽg fã vẽnhrá tag jagma mũj ke nĩ, vẽn h kuprẽg fã pi to nĩgãn ge nĩ, ù pi ag tỹ hãrej ke nĩ, ag rãnrãj kaja, ag rãnrãj kren, vẽnhkán, ti rãnrãj kamãg kar ti tỹ militar ag ki rã jé.

§ 2º Neputanu tỹ êmã Estado ki rãnrãj nỹtĩ ag kysẽ kaja tóg, Assembléia Legislativa tá lei jagma han kỹ nỹj ke nĩ, kỹ ag tóg setenta e cinco por cento ki Neputanu Federais ag kysẽ kaja gỹjũ kej mũ, arts. Tag ag jagma, 39, § 4º, 57, § 7º, 150, II, 153, III, e 153, § 2º, I.

§ 3º Assembléia Legislatiava ag hã mỹ tóg nỹj mũ, ag ãn tá rãnrãj nỹtĩ kãtá ven jé, purisa ag kar ag jo papé vegvej fã ti, kar hã tá rãnrãj ke vin ke ti.

§ 4º Lei tag jagma tóg nỹj mũ gé, ù tỹ ti jykre tỹ nén ù han sór kỹ tóg

há nĩ gé, legislativo estadual tá hã to ag tóg iniciativa popular ke tí.

Art. 28. Vênh kuprêg fã tỹ Pã'i tỹ Governador kar ti nón jãj ke ti Pã'i tỹ Vice Governador ti, ag tỹ prỹg tỹ quatro ki tarĩr jé, kurã tỹ domingo tóg kãtĩg vén mũ ti kysê tỹ outubro kã primeiro turno ke tí, vênh kuprêg vén ge ti, kar kurã tỹ domingo tóg êgno tá kãfĩ mũ ti kysê tỹ outubro kã, segundo turno ke tí tóg ken kỹ, prỹg pir tóg tũ nĩn kỹ, ùn ki rãnrãj nỹtĩ ãn ag tuvãj jé, kỹ ag posse tóg kej mũ ùn vênh kuprêg ja gỹjũ ke mũ ag, kurã tỹ 06 kysê tỹ janeiro kã, prỹg tãg ãn kãmĩ vênhrá tag jagma.

§ 1º Kren ja tóg mũ ti rãnrãj ti Pã'i tỹ Governador ki, ti tỹ rãnrãj fã ù tá kãgmĩn kỹ, hãra ti tóg rãnrãj ù kãgmĩn kỹ concurso tognĩn, ti pi ti rãnrãj kren, vênhrá tag jagma tóg nỹ art. 38, I, IV e V.

§ 2º Ag rãnrãj kaja ti Pã'i tỹ Governador kar ti nón jã ti Pã'i tỹ Vice Governador ti, kar Secretários de Estado ag, ken kỹ tóg nỹj mũ lei de iniciativa da Assembléia Legislativa kãmĩ, arts. 37, XI, 39, § 4º, 150, II, 153, III, e 153, § 2º, I.

CAPÍTULO IV

DOS MUNICÍPIOS

Art. 29. Município ag tóg ag lei hynhan mũ, hãra ag tóg to jykrén kỹ kãmĩ kuprêg ge nỹtĩ, to vãmén régrég kỹ ag tóg kuprêg ge nỹtĩ, ãn ki ag tóg kurã tỹ dez ki tumãj mũ, kar tóg dois terços ki jag kãfór nỹj ke nĩ, ti ken kỹ nỹn jé ser Constituição tag kãki êmã Estados mĩ, jagma tĩg jé:

I – vênh kuprêg fã tỹ Pã'i tỹ Prefeito kar ti nón jãj ke ti Pã'i tỹ Vice Prefeito kar Pã'i tỹ vereador ag tarĩr jé prỹg tỹ quatro kãmĩ, êmã mág Brasil kar kãmĩ;

II – vênh kuprêg fã tỹ Pã'i tỹ Prefeito kar ti nón jãj ke ti Pã'i tỹ Vice Prefeito kurã tỹ domingo tóg kãtĩg vén mũ ti kysê tỹ outubro kã, prỹg pir tóg tũ nĩn kỹ, ùn ki rãnrãj nỹtĩ ãn ag tuvãj jé,

ken kŷ tóg nŷj mũ art. 77 jagma, ĥãra ěmã kĕsir Municípios ag tŷ duzentos mil eleitor kãfór nŷtĭn kŷ;

III – pã' i tŷ Prefeito kar ti nón jã Pã' i tŷ Vice Prefeito ag posse tóg kej mũ ũn vĕnh kuprãg ja gŷjũ ke mũ ag, kurã tŷ 1º kysĕ tŷ janeiro kã, prŷg tãg ãn kãmĭ;

IV – pã' i tŷ Vereadores ag Câmaras Municipais tá rãnrãj ke ag e kar pir nŷtĭj ke tŷ tugnŷm ke nĭ:

a) pã' i tŷ 9 (nove) Vereadores ag vã, ěmã kĕsir Municípios ag tŷ 15.000 (quinze mil) habitantes tá krŷ nĭn kŷ;

b) pã' i tŷ 11 (onze) Vereadores ag vã, ěmã kĕsir Municípios ag tŷ 15.000 (quinze mil) habitantes kãfór nĭn kŷ, ketũ mŷr 30.000 (trinta mil) habitantes tá krŷ nĭn kŷ;

c) pã' i tŷ 13 (treze) Vereadores ag vã, ěmã kĕsir Municípios ag tŷ 30.000 (trinta mil) habitantes kãfór nĭn kŷ, ketũ mŷr 50.000 (cinquenta mil) habitantes tá krŷ nĭn kŷ;

d) pã' i tŷ 15 (quinze) Vereadores ag vã, ěmã kĕsir Municípios ag tŷ 50.000 (cinquenta mil) habitantes kãfór nĭn kŷ, ketũ mŷr 80.000 (oitenta mil) habitantes tá krŷ nĭn kŷ;

e) pã' i tŷ 17 (dezesete) Vereadores ag vã, ěmã kĕsir Municípios ag tŷ 80.000 (oitenta mil) habitantes kãfór nĭn kŷ, ketũ mŷr 120.000 (cento e vinte mil) habitantes tá krŷ nĭn kŷ;

f) pã' i tŷ 19 (dezenove) Vereadores ag vã, ěmã kĕsir Municípios ag tŷ 120.000 (cento e vinte mil) habitantes kãfór nĭn kŷ, ketũmŷr 160.000 (cento e sessenta mil) habitantes tá krŷ nĭn kŷ;

g) pã' i tŷ 21 (vinte e um) Vereadores ag vã, ěmã kĕsir Municípios ag tŷ 160.000 (cento e sessenta mil) habitantes kãfór nĭn kŷ, ketũ mŷr 300.000 (trezentos mil) habitantes tá krŷ nĭn kŷ;

h) pã' i tỹ 23 (vinte e três) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 300.000 (trezentos mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 450.000 (quatrocentos e cinquenta mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

i) pã' i tỹ 25 (vinte e cinco) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 450.000 (quatrocentos e cinquenta mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 600.000 (seiscentos mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

j) pã' i tỹ 27 (vinte e sete) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 600.000 (seiscentos mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 750.000 (setecentos e cinquenta mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

k) pã' i tỹ 29 (vinte e nove) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 750.000 (setecentos e cinquenta mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 900.000 (novecentos mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

l) pã' i tỹ 31 (trinta e um) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 900.000 (novecentos mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 1.050.000 (um milhão e cinquenta mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

m) pã' i tỹ 33 (trinta e três) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 1.050.000 (um milhão e cinquenta mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 1.200.000 (um milhão e duzentos mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

n) pã' i tỹ 35 (trinta e cinco) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 1.200.000 (um milhão e duzentos mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 1.350.000 (um milhão e trezentos e cinquenta mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

o) pã' i tỹ 37 (trinta e sete) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 1.350.000 (um milhão e trezentos e cinquenta mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 1.500.000 (um milhão e quinhentos mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

p) pã'î tỹ 39 (trinta e nove) Vereadores ag vã, êmã kêsir Municípios ag tỹ 1.500.000 (um milhão e quinhentos mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 1.800.000 (um milhão e oitocentos mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

q) pã'î tỹ 41 (quarenta e um) Vereadores ag vã, êmã kêsir Municípios ag tỹ 1.800.000 (um milhão e oitocentos mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 2.400.000 (dois milhões e quatrocentos mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

r) pã'î tỹ 43 (quarenta e três) Vereadores ag vã, êmã kêsir Municípios ag tỹ 2.400.000 (dois milhões e quatrocentos mil) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 3.000.000 (três milhões) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

s) pã'î tỹ 45 (quarenta e cinco) Vereadores ag vã, êmã kêsir Municípios ag tỹ 3.000.000 (três milhões) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 4.000.000 (quatro milhões) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

t) pã'î tỹ 47 (quarenta e sete) Vereadores ag vã; êmã kêsir Municípios ag tỹ 4.000.000 (quatro milhões) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 5.000.000 (cinco milhões) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

u) pã'î tỹ 49 (quarenta e nove) Vereadores ag vã, êmã kêsir Municípios ag tỹ 5.000.000 (cinco milhões) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 6.000.000 (seis milhões) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

v) pã'î tỹ 51 (cinquenta e um) Vereadores ag vã, êmã kêsir Municípios ag tỹ 6.000.000 (seis milhões) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 7.000.000 (sete milhões) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

w) pã'î tỹ 53 (cinquenta e três) Vereadores ag vã, êmã kêsir Municípios ag tỹ 7.000.000 (sete milhões) habitantes kãfór nĩn kỹ, ketũ mỹr 8.000.000 (oito milhões) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

x) pã' i tỹ 55 (cinquenta e cinco) Vereadores ag vã, êmã kēsir Municípios ag tỹ 8.000.000 (oito milhões) habitantes pãte;

V – ag rãnrãj kaja ti Pã' i tỹ Prefeito kar ti nón jã ti Pã' i tỹ Vice Prefeito ti, kar Secretários Municipais ag, ken kỹ tóg nỹj mũ lei de iniciativa da Câmara Municipal kãmĩ, arts. 37, XI, 39, § 4º, 150, II, 153, III, e 153, § 2º, I;

VI – ag rãnrãj kaja ti Pã' i tỹ Vereadores ag, Câmara Municipal kãmĩ ag prỹg tỹ quatro ki tarĩ ja ti, vẽnhrã tỹ Constituição jagma tóg nỹ, kar tóg ken kỹ nỹ gé Lei Orgânica kãki ti hã tá jun ge ti:

a) êmã kēsir tỹ Municípios tỹ dez mil habitantes nĩn kỹ, Pã' i tỹ Vereadores ag rãnrãj kaja tóg tỹ vinte por cento ki Pã' i tỹ Deputados Estaduais ag tũ kaja ve kỹ;

b) êmã kēsir tỹ Municípios tỹ dez mil e um ketũ mỹr cinquenta mil habitantes tá krỹ nĩn kỹ, Pã' i tỹ Vereadores ag rãnrãj kaja tóg tỹ trinta por cento ki Pã' i tỹ Deputados Estaduais ag tũ kaja ve kỹ;

c) êmã kēsir tỹ Municípios tỹ cinquenta mil e um ketũ mỹr cem mil habitantes tá krỹ nĩn kỹ, Pã' i tỹ Vereadores ag rãnrãj kaja tóg tỹ quarenta por cento ki Pã' i tỹ Deputados Estaduais ag tũ kaja ve kỹ;

d) êmã kēsir tỹ Municípios tỹ cem mil e um ketũ mỹr cem mil trezentos mil habitantes tá krỹ nĩn kỹ, Pã' i tỹ Vereadores ag rãnrãj kaja tóg tỹ cinquenta por cento ki Pã' i tỹ Deputados Estaduais ag tũ kaja ve kỹ;

e) êmã kēsir tỹ Municípios tỹ trezentos mil e um ketũ mỹr quinhentos mil habitantes tá krỹ nĩn kỹ, Pã' i tỹ Vereadores ag rãnrãj kaja tóg tỹ sessenta por cento ki Pã' i tỹ Deputados Estaduais ag tũ kaja ve kỹ;

f) êmã kēsir tỹ Municípios tỹ quinhentos mil habitantes kãfõr

nĩn kỹ, Pã`i tỹ Vereadores ag rãnrãj kaja tóg tỹ setenta e cinco por cento ki Pã`i tỹ Deputados Estaduais ag tũ kaja ve kỹ;

VII – pã`i tỹ Vereador ag rãnrãj kaja pi cinco por cento ki receita do Município pãtén ge nĩ;

VIII – ù pi to nĩgã Pã`i tỹ Vereador tỹ ti jykre tugtó tĩn kỹ êmã sĩ Município kãmĩ, ti tỹ rãnrãj j jãn kỹ ti prỹg kãmĩ;

IX – ken kỹ tóg nỹ Pã`i tỹ Vereador ag mỹ, pi Constituição jã tá nén ù vẽnhmỹ han ge nỹtĩ, ti kóm Congresso Nacional tá rãnrãj nỹtĩ ag ke gé, kar êmã tỹ Estado Constituição jagma mũj ke nỹtĩ;

X – pã`i tỹ Prefeito julgamento ti Tribunal de Justiça jagma;

XI – hã ren kỹ pipin kỹ nỹtĩ ti funções legislativas ti, kar fiscalizadoras da Câmara Municipal ti;

XII – to ãkrén kỹ kar to vãmén kỹ ag vỹ tỹ pir ke kỹ rán ja ag associações ke tĩ , jagmré nén ù há han jé êmã sĩ tỹ Município kãki;

XIII – vênh e ag nén ù há to ãkrén kỹ rán kỹ to vĩn kỹ, ti tỹ êmã tỹ Município mỹ há ja nỹn kỹ ketũ mỹr kãmĩ bairros mỹ há nỹn kỹ ke gé, hãra cinco por cento ki eleitorado ag tóg jagmré to vỹj ke nỹtĩ;

XIV – rãnrãj kren ge ti Pã`i tỹ Prefeito vênhrá tag jagma.

Art. 29-A. Nén ù kar kygjãm ge ti êmã sĩ tỹ Município Poder Legislativo ti, ag rãnrãj fã kaja Pã`i tỹ Vereadores ag, ùn rãnrãj nỹtĩ tũ ag mré hã, pi percentuais tag kaja kãfã ge nĩ, receita tributária jagtã ti, vênhrá tag jagma, § 5º do art. 153 e nos arts. 158 e 159 Constituição tag kãki, prỹg tĩ mũ kã tarĩr nỹtĩ ag hár:

I – 7% (sete por cento) êmã tỹ Municípios tá êmã nỹtĩ tóg 100.000 (cem mil) habitantes tá krỹ nĩn kỹ;

II – 6% (seis por cento) ěmã tỹ Municípios tá ěmãn nỹtĩ tóg 100.000 (cem mil) habitantes ketũ mỹr 300.000 (trezentos mil) tá krỹ nĩn kỹ;

III – 5% (cinco por cento) ěmã tỹ Municípios tá ěmãn nỹtĩ tóg 300.001 (trezentos mil e um) habitantes ketũ mỹr 500.000 (quinhentos mil) tá krỹ nĩn kỹ;

IV – 4,5% (quatro inteiros e cinco décimos por cento) ěmã tỹ Municípios tá ěmãn nỹtĩ tóg 500.001 (quinhentos mil e um) habitantes ketũ mỹr 3.000.000 (três milhões) tá krỹ nĩn kỹ;

V – 4% (quatro por cento) ěmã tỹ Municípios tá ěmãn nỹtĩ tóg 3.000.001 (três milhões e um) habitantes ketũ mỹr 8.000.000 (oito milhões) tá krỹ nĩn kỹ;

VI – 3,5% (três inteiros e cinco décimos por cento) ěmã tỹ Municípios tá ěmãn nỹtĩ tóg 8.000.001 (oito milhões e um) habitantes kãfór nĩn kỹ.

§ 1º Câmara Municipal pi kãfãn ge nĩ setenta por cento ki, Pã'i tỹ Vereadores ag rãnrãj fã kaja tỹ, kar ag nén ũ to kajãm ge ti.

§ 2º Tag tóg tỹ crime de responsabilidade nỹ Pã'i tỹ Prefeito Municipal mỹ:

I – mỹ jãgnã tóg kãfór nỹj ke nĩ artigo tag jagma;

II – ne jãgnã tũg nĩ kysẽ ki kurã tỹ 20 tá jun tũg ki ; ketũ mỹr;

III – ũn sĩ Jãnã to ãkrén kỹ, ken kỹ tóg nỹ, Lei Orçamentária Ke ti.

§ 3º Tag tóg tỹ crime de responsabilidade nỹ Pã'i tỹ Presidente da Câmara Municipal tóg nén ũ vẽnhmỹ tỹ hãn rike kỹ kãki, vẽnhrã tỹ § 1 o artigo tag jagma.

Art. 30. Ěmã kėsir tỹ Municípios ag hã mỹ tóg nỹj mũ:

I – ag nén ù kar hynhan ge ěmã kĕsir mỹ;

II – jagtãn jé legislação federal ti, kar estadual mỹ nén ù kar ki;

III – lei hynhan jé, kar ti jagtã géj jé nén ù kaja ti, kar ti jagtã jĕnkamo ãn tỹ nén ù hynhan jé, ne kren mã, nén ù han ja to papé venven jé, ag tỹ kysĕ ketũ mỹr prỹg fi ja kãmĩ;

IV – hynhan kar vin há han, kar tỹ sĩ ken jé, ketũ mỹr tỹ tũ ken jé distritos ag tỹ, ve há han kỹ legislação estadual ti;

V – vin há han kar hynhan jé, vĕsóki ketũ mỹr ù mỹ inh mỹ han ken jé, kar to vĩn jé, vĕnhkar mỹ nén ù hynhan jé ag nỹtĩ ãn tá, mré tóg ke tĩj mũ gé, ti kar rĩj fã ti kri mũj fãñ jé, nén ù vĕnhmỹ ketũ mỹr nén ù há vej mũn jé kri;

VI – ken kỹ nỹn jé, ùn ki kanhró ag mré, União mré Estado ag jĕnkamo to, nén ù hynhan jé educação infantil mỹ, kar ensino fundamental mỹ;

VII – hyn han jé , ùn ki kanhró ag mré, União mré Estado ag jĕnkamo to, nén ù hynhan jé vĕnh kaga kygtãg ge mỹ;

VIII – hynhan, kar ti ki hã ke han jé, ti jag ki hã ken jé ga kri, to ãkrén há han kỹ hã ren kỹ vin ge, ti hã ren kỹ ga kri rãñhrãj ke ti ùn e ãn tóg nỹtĩ ãn tá;

IX – hynhan, ù tóg to nĩgãñ tũ nĩn jé, ùn si ag nén ù hynhan kỹ tugvãj ja ti ag nỹtĩ ja tá, legislação jagma kar ação fiscalizadora federal mré estadual ti.

Art. 31. ěmã kĕsir tỹ Município tugnỹm ge ti hã tóg tỹ Poder Legislativo Municipal nĩ, jãvo tar mĩ kar kãmĩ tugnỹm jé tóg tỹ Poder Executivo Municipal nĩ, lei tag jagma.

§ 1º Câmara Municipal tar mĩ tarĩr nỹtĩ ag tóg tỹ Tribunais de Contas dos Estados ketũ mỹr Município ti, kar Conselhos ki tũ nĩ kỹ

Tribunais de Contas dos Municípios, ti tá ke nĩn kỹ.

§ 2º Tugnỹm vén ja ag tóg órgão competente ag, Pã'i tỹ Prefeito tóg ti nén ù kar hynhan ja to jãnkamũ tỹ kajãm ja ãn ti prỹg kãmĩ, ti ki hã ke tũ nĩn jé dois terços ki Câmara Municipal kã tá rãnhraj nỹtĩ ag tóg há nỹ kej ke nĩ.

§ 3º Êmã tỹ Município ag tỹ nén ù kar hynhan ja to jẽnkamo tỹ kajãm ja ãn tóg, kurã tỹ 70 ki venven kỹ nỹtĩj mũ ùn vej sór mũ mỹ, kar ùn tugnỹm há han sór mũn mỹ, ketũ mỹr ag mỹ nenẽ tag ti ? Kej sór kỹ, lei tag jagma.

§ 4º Pi han ge nĩ, Tribunais, Conselhos ketũ mỹr órgãos de Contas ti êmã kėsir tỹ Município ag.

CAPÍTULO V

DO DISTRITO FEDERAL E DOS TERRITÓRIOS

SEÇÃO I

DO DISTRITO FEDERAL

Art. 32. Êmã pir tỹ Distrito Federal pi vẽnh pipin ge nĩ êmã kėsir tỹ Município ag kóm, hynhan ja ag tóg lei orgãnica ti, hãra tóg kurã tỹ 10 kãmĩ ag to vĩ ãn kuprãg ge nĩ, hã ki. dois terços da Câmara Legislativa tá rãnhraj nỹtĩ tóg hej kej ke nỹtĩ, ti kar ken kỹ nỹn jé ser, ti tỹ ki hã ke kar nỹn kỹ vẽnhrá tỹ Constituição tag jagma.

§ 1º Êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ tóg ken kỹ nỹj hynhan jé, legislativas reservadas kar êmã tỹ Estados ag mỹ, kar êmã kėsir tỹ Municípios ag.

§ 2º Vẽnh kuprãg fã Pã'i tỹ Governador kar ti nón jã Pã'i tỹ Vice-Governador, vẽnhrá tag jagma tóg nỹ art. 77, kar Neputanu Distritais ag tũ tóg hã rike nỹj ke nĩ Pã'i tỹ Governadores kar Neputanus

Estaduais ag, jag rike han kỹ rãnrhãj kỹ tarĩr jé.

§ 3º Neputanu Distritais ag kar Câmara Legislativa mỹ, vẽnhrá tag jagma tóg nỹ art. 27.

§ 4º Lei federal tóg nỹj mũ, jagma mũ kar han jé, Pã'i tỹ Governo tỹ êmã pir Distrito Federal, purisa civil ag, purisa penal ag, purisa militar ag, kar corpo de bombeiros militar ag.

SEÇÃO II

DOS TERRITÓRIOS

Art. 33. Lei tóg nỹj mũ jagma mũ kar han jé, to ãkrén kỹ vin há han jé administrativa kar judiciária dos Territórios kãmĩ.

§ 1º Êmã mág kãmĩ tóg pipin mũ, êmã kēsir tỹ Municípios nỹtĩ ti, ãn kãmĩ jagma mũj ke ag, vẽnhrá tỹ Capítulo IV tagto Vãmer ti.

§ 2º Pã'i tỹ Governo tóg nén ã kar hynhan ja to jẽnkamõ tỹ kajãm ja ãn tóg, Congresso Nacional ra mũj mũ, hãra Tribunal de Contas da União ag tóg tugnỹm vén ge nĩ.

§ 3º Ga tỹ Territórios Federais tá êmãn kỹ nỹtĩ ag cem mil kãfãn kỹ, Pã'i tỹ Governador fãg kỹ Constituição tag jagma, ãn ki tóg órgãõs judiciários tĩj mũ primeira e segunda instância ti, kar Ministério Público ti, kar defensores públicos federais ag; lei tag jagma tóg nỹj mũ vẽnhrãg jé Câmara Territorial mỹ, ag mỹ tóg nỹj mũ, ag nén ã to ãkrén kỹ hynhan jé.

CAPÍTULO VI

DA INTERVENÇÃO

Art. 34. União pi êmã tỹ Estado tỹ nén ã han ki to ne nỹj ke nĩ, kar Distrito Federal tá ke gé, hãra tóg:

I – ken kỹ nỹn jé, to nĩgãn tũ nĩn jé integridade nacional ti;

II – há nỹ ken jé, ãmã mág ù tá ke ag, ãg ãmã mág ki kãgej sór kỹ, kar unidade da Federação tóg ù ki rãj sór kỹ;

III – nén ù vẽnhmỹ tóg hãn rikej ke nỹn kỹ ãmã sĩ kãki tỹ há ken jé;

IV – ken kỹ tóg nỹj mũ ùn rãnrãj há han sór mũn mỹ unidades da Federação ag kar kãki;

V – jẽnkamo vin há han jé unidade da Federação ag:

a) tỹ tũ ken jé ùn nén ù ki néve tóg prỹg régre ki jagnón kãtig kỹ, nén ù vẽnhmỹ tognĩn;

b) ãmã tỹ Municípios ag mỹ vin tũ nĩn ti papé tỹ jagtã kaja ti vẽnhrá tỹ Constituição tag jagma, kurã fi jan kãmĩ lei tag kãki;

VI – ken kỹ nỹn jé lei federal jagma han jé, Pã'i tỹ Juiz tóg han ra ken kỹ;

VII – ken kỹ nỹn jé, tugnỹm jé hynhan vén kỹ nỹtĩ ti constitucionais ki:

a) vẽnhkar tóg vẽnh jo Pã'i kuprãg kỹ fãg, kar ti kar tóg nén ù to ãkrén kỹ han sór kỹ han jé, hã to ag regime democrático ke tĩ;

b) ãg tỹ vẽnhkar nireitu;

c) ãmã kēsir ag nén ù há hynhan sór kỹ han jé;

d) ti nén ù kar hynhan ja to jẽnkamo tỹ kajãm ja ãn venven jé, ùn vegvej sór mũn mỹ;

e) ken kỹ tóg nỹj impostos estaduais jagtã tỹ, mỹ jãgnãn jé

kar tỹ kygjãm jé, vènh kanhrãnrãn fã ti, kar vènh kygtãg fã ti, ti kar mỹ.

Art. 35. Êmã Estado ag pi ne ki to ne nỹtĩj ke nĩ, êmã kêsir tỹ Municípios ag ki, kar União ag pi ne ki to ne nỹtĩj ke nĩ gé, êmã kêsir tỹ Municípios ag Território Federal kri nỹtĩn kỹ, hãra ketũ mỹr:

I – ag néve kajãm tũn kỹ, ne tũ tognĩn, jag hã nón prỹg régre ki;

II – ag jènkamo tỹ nén ù hynhan ja kygjãm venven tũn kỹ, lei tag jagma;

III – ag receita municipal jagtã kaja tỹ kygjãm ja tũ nĩn kỹ nén ù kar ki hynhan jé, vènh kanhrãnrãn fã mỹ, kar vènh kytgtãg fã tĩ, ti kar mỹ;

IV – Tribunal de Justiça ag tognỹm kỹ ki hã tỹ ke nỹ ken kỹ vènhrá tag jagma, ketũ mỹr nén ù tóg vènhmỹ nỹn kỹ vènhrá tỹ Constituição Estadual jagma, kar lei jagma han ra ken jé decisão judicial ti.

Art. 36. Nén ù vènhmỹ tỹ hãn riken kỹ ag tóg ki ge tỹ tũ kej mũ, tag tugnĩn:

I – vènhrá tag jagma art. 34, IV, ag to vĩn kỹ Poder Legislativo ketũ mỹr Poder Executivo nén ù vènhmỹ tỹ hãn rike nỹn kỹ, hãra tỹ Poder Judiciário kato nén ù vènhmỹ tóg ke nỹn kỹ tóg, Supremo Tribunal Federal ag mỹ to vỹj ke nĩ;

II – nén ù ki ag vĩ mã tũg kỹ jãnãn mỹr kar han ra ken kỹ judiciária ti, ù to vĩ mũ ag tỹ Supremo Tribunal Federal nỹtĩn kỹ, kar Superior Tribunal de Justiça ag, ketũ mỹr Tribunal Superior Eleitoral ag;

III – hej ken kỹ Supremo Tribunal Federal ag, Procurador-Geral da República tóg ag mỹ to vĩn kỹ, vènhrá tag jagma art. 34, VII, kar lei federal jagma han tũg kỹ.

§ 1º Ag intervenção han ra ken kỹ, kỹ ag tóg to vămén kar tognỹm kỹ hã ren kỹ han ge vej, ãn ki ag tóg ù fãg ge nĩ, kỹ ag tóg Congresso Nacional mỹ jãnãj ke nĩ, ketũ mỹr Assembléia Legislativa do Estado mỹ ag hej ken jé, kurã pir tavĩ kãki ag tóg vej ke nĩ.

§ 2º Hã re mũ Congresso Nacional ketũ mỹr Assembléia Legislativa tóg kã hã rãnrãj nỹtĩn tũn kỹ, ãn ki ag tóg kãki rãnrãj fã ag japrãr mũ ag vẽnhmãn kỹ to vămén jé, hãra ag tóg kurã pir tavĩ nỹtĩ ag ven jé.

§ 3º Vẽnhrá tag jagma art. 34, VI e VII, ou do art. 35, IV, pi vej mũ Congresso Nacional ketũ mỹr Assembléia Legislativa ag, decreto tóg han kỹ nỹ ãn pi ù tỹ tũ ke ke nĩ, nén ù vẽnhmỹ tóg ke nỹ ãn tỹ tỹ kãn kỹ.

§ 4º Nén ù tognĩn intervenção tóg ke nỹ ãn tóg tỹ ken kỹ, Pã'i ag tỹ tãtã ag vin ãn ag tóg vỹnvỹn ke, ketũ mỹr vẽnhrá tag kãmĩ ke tũn kỹ.

CAPÍTULO VII

DA ADMINISTRAÇÃO PÚBLICA

SEÇÃO I

DISPOSIÇÕES GERAIS

Art. 37. Administração pública ti kato ketũ mỹr jag krãfĩn kỹ ag kã ù ki Poderes da União, kar Estados ag, kar Distrito Federal mré Municípios ag vẽnhrá tag jagma mĩ hã mũn jé, vẽnhkar tóg jag rike nỹtĩn jé, jag ki vãnhmỹ ke mã, nén ù kar venven jé, kar tag jé:

I – vẽnh rãnrãj fã jãmĩ jãn jé, nén ù kar ki rãnrãj fã ti, vẽnhkar mỹ rãnrãj fã ti, tỹ tóg brasileiros ag kar mỹ ke nĩ ag papé tóg ki hã ke kar kỹ lei kãki, kar ãmã mág ù tá kãmũ ja ag ke gé lei tag jagma;

II – ùn rãnrãj sór mũ ti vãnh kar mỹ concurso público han ge tóg nĩ, kar tóg jé kanhrãn ja nĩj ke nĩ, ti tỹ rãnrãj sór mũn ki, lei tag jagma tóg ken kỹ nỹ, hãra tóg ken kỹ nỹj mũ gé, ti jyjy tỹ g kutãn jé ti rãnrãj ke ãn ki, lei tag jagma tóg nỹj ke nĩ ti rãnrãj ke ti, kar ti kutãm jé;

III – concurso público tóg prỹg régre ki ken kỹ nỹj ke nĩ, kar tóg ver prỹg régre jé fi mãn jé há nỹj;

IV – prỹg fi ja ãn pi pãtén ge nĩ, edital ki rán kỹ nỹ ãn ti japrãr jé, ùn vãnhrá ki tĩg há han ja ti, concurso público ki ti rãnrãj ke ãn ki, ti to vãnh kanhrãn ja ãn to;

V – vãnhkar mỹ rãnrãj jé, ùn concurso han ja ag hã tóg função de confiança ãn ki rãnrãj mũ, kar cargos em comissão ke tĩ, ãn ki tóg servidores de carreira ag hã mỹ ken kỹ nỹj mũ, ùn tỹ hãre ag rãnrãj ke ti lei jagma, ag tavĩ hã mỹ tóg nỹj mũ, chefia ti kar assessoramento ki rãnrãj jé;

VI – ken kỹ tóg nỹj mũ ùn tỹ servidor público civil ag tóg nirejtu nỹtĩ ag associação sindical ki ag jyjy vin sór kỹ;

VII – rãnrãj nỹtĩ tóg nén ù tognĩn tỹgtỹ kej sór kỹ, hãra ag tóg lei kãmĩ ag mỹ fi ja ãn jagma mũj ke nỹtĩ;

VIII – lei tóg nỹj mũ gé, ven jé, ùn vãnhmỹ kar mũ vãnh ag nén ù ki rãnrãj ken kỹ, ùn tỹ hãre ag tóg rãnrãj ke ti;

IX – lei tỹ fij mũ hã ren kỹ contratação han ge ti, kar hã re kã tũ kej ke ti, vãnhkar mỹ rãnrãj ke ti;

X – vãnhkar mỹ rãnrãj nỹtĩ ag kysẽ kaja ti, kar nén ù kar kaja ti vãnhrá tỹ § 4º do art. 39 jagma, tỹ ù kej sór jé, ketũ mỹr fin jé lei tag tavĩ jagma tóg nỹj ke nĩ, tognỹm há han kỹ hynhan jé nén ù kar ki, hãra prỹg kar jagma tóg tugnỹm mãn ge nĩ, kurã kar kysẽ fi ja ãn kã índices ù kãka tug mã;

XI – ùn rãnrãj nÿtĩ ag kysê kaja ti kar ag tÿ nén ù kar kaja kygjãm jé cargo mĩ rãnrãj nÿtĩ ag, kar kátá rãnrãj nÿtĩ ag vènhkar mÿ, autárquica kar fundacional, ùn rãnrãj nÿtĩ ag Poderes da União, kar Estados, Distrito Federal mÿ, ketũ mÿr Municípios ag mÿ, ùn vènh kuprãg ja to rãnrãj jã ti kar agentes políticos ag, kar nén ù to néve kygjãm jé; pensões ti ketũ mÿr nén ù kygjãm jé, ti kar mÿ kygjãm jé ùn nén ù e ki rãnrãj jã ãn mÿ, ti rãnrãj jã ãn to nirejtu kar ti, pi hãra ti kysê kaja ãn pátén ge nĩ, kar pi Ministros do Supremo Tribunal Federal ag tũ kaja kãfã ge nĩ hã tóg tÿ ti krÿg ja nĩ, Municípios kãki Pã`i tÿ Prefeito kysê kaja ti, Estados kar Distrito Federal ag Pã`i tÿ Governador tóg ti nén ù kar kygjãm ge kaja ti, Poder Executivo jagma, nén ù kar kygjãm ge kaja ti Pã`i tÿ Deputados Estaduais kar Distritais ag Poder Legislativo jagma kar nén ù kar kygjãm ge kaja ti Desembargadores do Tribunal de Justiça ag mÿ, pi kãfã ge nĩ noventa inteiros e vinte e cinco centésimos por cento ki ag nén ù kar kygjãm ge kaja ti, jènkamo tÿ, kar Ministros do Supremo Tribunal Federal ag, Poder Judiciário jagma, hã rike nÿj ja tóg limite tag ti, membros do Ministério Público ag mÿ, kar Procuradores mré Defensores Públicos ag mÿ ke gé;

XII – ùn rãjrãj nÿtĩ ãn mÿ tá krÿg kÿ ag rãnrãj tóg tũ kej ke ti Poder Legislativo kar Poder Judiciário ag tũ pi Poder Executivo ag tũ kaja kãfã ge nĩ;

XIII – pi ken kÿ nÿj ke nĩ, ùn rãnrãj jã ãn kysê kaja tóg ti kóm ù tá rãnrãj jã ãn kysê kaja rike nĩ jé, vènhkar mÿ rãnrãj fã kaja pi tÿ jag rike nÿtÿj ke nĩ, mÿr ag rãnrãj fã tóg tÿ ù nÿtĩ serviço público ki;

XIV – ùn rãnrãj nÿtĩ kysê kaja tãgfyn ken kÿ ag tóg ti kysê kaja pẽ ãn to níkrén kÿ kri fón mũ;

XV – ag nén ù kar kaja kygjãm ge, kar ag rãnrãj tóg tũ kej ken kÿ vènhkar mÿ rãnrãj nÿtĩ ag cargos e empregos públicos ti, pi sĩ kej ke nĩ, vènhrá tag jagma XI e XIV kar arts. 39, § 4º, 150, II, 153, III, e 153, § 2º, I;

XVI – pi ke nÿj mũ ùn pir tóg vènhkar mÿ rãnrãj e kugmĩ ti, hã to

ag cargos públicos ke tí, hãra tí rãnrãj jã ãn tóg jag kutãn tũn kỹ tóg há nĩ, ag horários ki, tognỹm há han kỹ vẽnhrá tag jagma inciso XI:

a) professor tóg cargo régre kãgmĩ jé;

b) tỹ professor jãn kỹ kar técnico ki kãgmĩ ketũ mỹr científico ki;

c) profissionais de saúde tỹ rãnrãj régre kãgmĩ sór kỹ privativos ketũ mỹr vẽn e mỹ rãnrãj sór kỹ;

XVII – vẽn rãnrãj e kugmĩg tũ nĩn jé tóg ken kỹ nỹj, funções tí kar autarquias mré hã, kar fundações ag, empresas públicas ag ke gé, sociedades de economia mista ag, tỹ nén ù kar kygjãm fã tí, kar sociedades controladas ag ke gé, tag kar tí poder público jagma;

XVIII – ùn rãnrãj nỹtĩ ag administração fazendária kãtá kar ag mré rãnrãj fã ag tóg, ag rãnrãj fã mĩ ag tóg, setores administrativos ù ag kãfór nỹtĩ lei tag jagma;

XIX – lei pir tavĩ han kỹ tavĩ mỹ autarquia han sór kỹ, tí ki hã ken kỹ empresa pública tí, kar sociedade de economia mista tí kar fundação tí, ag jé lei han tí tí tỹ jagtãn jé, ãgno ki ke tag to ,ag hã ren kỹ kar hã tá rãnrãj ke vin jé;

XX – hej kej ke ag tóg nỹtĩ legislativa ag, nén ù to ãkrén kỹ ùn tãg han sór kỹ subsidiárias tí, jãmĩ kãtĩ mũ ãn tá rán kỹ nỹ ãn ki, entidades ag kar empresas privadas ag ke gé;

XXI – ken kỹ tóg nỹj mũ legislação kãki, obras hynhan jé, vẽn rãnrãj fã tí, nén ù kygjãm jé kar alienações tí, tag to ag tóg processo de licitação pública han ge nĩ, tí tỹ tí kar mỹ jag rike nỹn jé, ag vẽnhrá kãkã tóg nỹj ke nĩ ag hã ren kỹ kygjãm ge tí, ag hã ren kỹ nén ù hynhan ge tí vẽnhrá tag jagma, hãra tóg ken kỹ nỹj ke nĩ ag hã ren kỹ tí kar han ge tí técnica kar econômica tí, pi obrigações tag jãtá tĩg ge nỹtĩ;

XXII – hã ren kỹ jẽnkamo tarĩr ke ag administrações tributárias ti, êmã mág tỹ União, êmã Estados, êmã pir Distrito Federal kar êmã kêsir tỹ Municípios ag, nén ù hynhan ge Estado mỹ há nỹj jé, ki rãnrhãj nỹtĩ ag tóg tỹ servidores de carreiras específicas nỹtĩj ke nĩ, ag mỹ tóg recurso pẽ tĩj ag tỹ rãnrhãj jé, kar ag tóg jag mỹ nén ù tỹ ránrán kỹ nỹtĩ ãn tugtój cadastros ti kar informações fiscais ti, lei kar convênio jagma.

§ 1º Nén ù kar hynhan ãn venven ge tóg nĩ, programas ti, kar obras ti, rãnrhãj ti, kar campanhas dos órgãos públicos ti, hãra tóg nén ù há tavĩ venven ge nĩ, mỹ ge ken jé ketũ mỹr mĩ mũjãg gen jé ti kar mỹ, vẽnh jyjy ù pi kã rán kỹ nỹj ke nĩ, kar vẽnhkãgrã ù pi kã jãj ke nĩ, ù mỹ há han jé, kar Pã' i ù mỹ ke gé, kar vẽnhkar mỹ rãnrhãj nỹtĩn mỹ ke gé.

§ 2º Ûn jãtã nén ù han tĩ ãn ti vẽnhrã tag jagma incisos II e III, mỹ tóg tỹ krỹ kej mũ ti nén ù han tĩ ãn ti, kar tóg kajãm ge nĩ Pã' i tóg jãmĩ jã ãn ti, lei tag jagma.

§ 3º Lei tóg mỹ ge kej mũ, ti kar tóg jagma mũn jé, vẽnhkar mỹ rãnrhãj nỹtĩ ãn ag administração pública kãki ketũ mỹr jãtã, jag kóm hã nỹn jé:

I – ù tóg serviços públicos to vỹj sór mũ ti, ken kỹ tóg nỹj mũ, ag ki han mãn jé, to ag tóg serviços de atendimento ao usuário ke tĩ, kar tognỹm kamã han jé, kãmĩ kar tar mĩ, ag rãnrhãj há han ja ven jé;

II – ùn vegvej sór mũ mỹ, ag rãnrhãj kãmĩ nén ù kar ránrán ja ti, kar ãmãn jé, ùn tarĩr jé rãnrhãj nỹtĩ ag nén ù hynhan ja ti, vẽnhrã tag jagma art. 5º, X e XXXIII;

III – mỹ ge ken jé kar ùn tỹ tój sór kỹ, vẽnhkar mỹ rãnrhãj jã ãn tóg rãnrhãj kónãn tĩn kỹ, ketũ mỹr ti rãnrhãj tỹ vẽnh mỹ há han tĩn kỹ.

§ 4º Ûn vẽnhkar mỹ rãnrhãj kar tarĩr jã ãn tóg nén ù vẽnhmỹ tỹ hãn rike jan kỹ, ti nirejtu político kren ja tóg, kar ti rãnrhãj jã ãn ti, kar

tóg ti tỹ nén ù kren kren mũ, ag tỹ ti nén ù vènhmỹ han ja ãn kygjãm jé, lei tag kãkã tóg ken kỹ nỹ, hãra pi kaja nỹj mũ justĩa mỹ.

§ 5º Lei tỹ prỹg fĩj mũ gé, ù nén ù vènhmỹ han mũ ãn tỹ kajãm jé, ùn tỹ servidor jã ti, ketũ mỹr servidor tũ ti ke gé.

§ 6º Û ag tỹ pessoas jurídicas nỹtĩ ag ti kar mỹ rãnrãj fã ag, ketũ mỹr nirejtu privado ag vènhmỹ rãnrãj fã ti, ùn ag mỹ rãnrãj nỹtĩ ag nén ù vènhmỹ tỹ hãn ri ken kỹ tã tá ù mỹ, ãn ag jagfy tóg kajãm ge nĩ, ag tỹ ke pãn kỹ, ketũ mỹr vég tũn kỹ, nén ù vènhmỹ tỹ hãn ri ke ãn ti.

§ 7º Lei tóg mỹ ken kỹ nỹj mũ hã ren kỹ han ge ti, kar ùn rãnrãj ke ti administração kãki kar tar tá, ti nén ù kar vegve kar kinhra nĩn jé.

§ 8º Ûn jãmĩ nỹtĩ ag mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ, ag nén ù han ge ãn ti, orçamentária ti kar financeira ãn ki, órgãos ag kar entidades da administração ag, kãmĩ kar tar mĩ, ag tỹ téj kej sór kỹ, ag tóg contrato jagma rán kỹ fĩj ke nỹtĩ, jag mré vãmén kỹ ag ví tỹ pir ke kỹ, hej ken kỹ administradores ag kar poder público mré, kỹ jãmĩ nỹtĩ kỹ rãnrãj nỹtĩ ãn ag tóg, hã ren kỹ nén ù hynhan gen vin mũ, hãra lei tóg vej mũ hã ren kỹ han ge ti:

I – ag contrato mỹ prỹg fĩj ja ti;

II – hã ren kỹ hynhan, kar tognỹm ti hã ren kỹ hynhan ja ti, kar nirejtu ti, kar jãmĩ nỹtĩ ag ki hã han jé;

III – rãnrãj mũ ag mỹ kygjãm jé.

§ 9º Ken kỹ tóg nỹ inciso XI jagma, ùn tỹ empresa público ag, kar sociedades de economia mista ag, kar ag ùn tãg hynhár ti, jènkamo tỹ ag mỹ kãtĩg kỹ, União ag ki, kar Estados ag ki, kar Distrito Federal ag ki, ketũ mỹr Municípios ag, tỹ nén ù kar kygjãm jé kar rãnrãj nỹtĩn mỹ ke gé.

§ 10. Pi ke nỹj ke nĩ ù tỹ rãnrãj kỹ ti kófa to kysẽ mãn ti, art. 40, kar arts. 42 e 142 tag jagma, ti rãnrãj jãn kỹ, cargo ki, ketũ mỹr

emprego, kar função pública kãki, hãra Constituição jagma tóg há nĩ ùn pir tóg rãnrãj régre jãn jé, hãñe cargos eletivos ti kar cargos em comissão ti, kỹ tóg ken kỹ nỹj lei kãki, ti jyjy japrãr jé ti rãnrãj jé, ketũ mỹr ti kutãm jé rãnrãj ki.

§ 11. Pi nĩkrén mũ, jënkamo mãn tóg kãfãn tũ nĩn jé ke tóg tĩ vënhrá tag ti inciso XI do caput artigo tag kãki, ti nén ù to jãnkamy gỹjũ ke jan kỹ indenizatório ke tĩ, lei ordinária tavĩ jagma, ag hej ken kỹ Congresso Nacional tá, tỹ ãmã mág tag ki ke nĩn kỹ, ken kỹ tóg nỹj ag kar mỹ Poderes kar órgãos constitucionalmente autônomos ag mỹ.

§ 12. Ken kỹ tóg nỹ, inciso XI do caput jagma, ag hã tỹ han sór kỹ han mũ, ãmã tỹ Estados ag kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti, ag lei ù han sór kỹ ag Constituições kãki Lei Orgânica ti, pir nĩn jé ti kaja ti, nén ù kaja kygjãm ge ti Desembargadores ag mỹ Tribunal de Justiça tá rãnrãj nỹtĩ ag, pi kãfãn ge nĩ noventa inteiros e vinte e cinco centésimos por cento ki, ag nén ù kaja kygjãm ge ti Ministros do Supremo Tribunal Federal ag mỹ, hãra pi hã rike nỹj mũ rán kỹ nỹ tag ki, nén ù kaja kygjãm ge ti, Pã`i tỹ Deputados Estaduais ag kar Distritais kar Pã`i tỹ Vereadores ag mỹ.

§ 13. Ûn rãnrãj jã ãn ti servidor público ke tĩ, ag rãnrãj ù tá ti fãg sór kỹ tóg há nĩ, hãra tóg ti rãnrãj vén ja rike nỹj ke nĩ, ti mỹ kufyg tũ nĩn jé, kar ti krĩ kufyg tũ nĩn jé gé, ãn ki ti kanhrãn ja tóg mỹ ke nỹj ke nĩ, ti rãnrãj ke tag mỹ, hãra ti kysẽ kaja tóg ti rãnrãj vén ja ãn kaja hã rike nỹj ke nĩ.

§ 14. Ti rãnrãj kỹ kãfãn ja ãn to jënkamo mãn ge ti kygjãm tĩ ki, ti rãnrãj ja cargo ki, vënhkar mỹ rãnrãj ja função pública ti, ketũ mỹr Regime Geral de Previdência Social ti, tũ kej ja tóg ti kygjãm jã ãn ti tempo de contribuição ke tĩ.

§ 15. Pi ke nỹj mũ, ùn e mỹ rãnrãj jã servidores públicos ag, ki kãfãn ja ãn kysẽ kaja tỹ ti krã mỹ nĩm jé ti ter kar, ketũ mỹr pensão ti, ken kỹ tóg nỹ vënhrá tag jagma, §§ 14 a 16 do art. 40 ketũ mỹr tóg tóg lei jagma ken kỹ nỹj ke nĩ.

§ 16. Órgãos ag kar entidades da administração pública ag, ti pir mỹ ketũ mỹr jagmré, han ge ag tóg nỹtĩ vėnhkar mỹ nén ũ hynhár ân tognỹm jé, ti kar mỹ tugtó kar venven jé, ti nén ũ hynhan ja ân tỹ ki hã kej ja ti, lei jagma.

Art. 38. Ũn vėnhkar mỹ rãnrãj já ân ti servidor público ke tĩ, ag ũn tãg hynhan ja ti vėnh jãmĩ vin jé, ag tarĩr nỹtĩ ki, jagma mũn jé kãmũj ke ti:

I – rãnrãj kỹ tarĩr já ân ti eletivo federal ki, estadual kar distrital ki, tãtá ag tóg ti fãg mũ ti rãnrãj ki;

II – tỹ Pã`i tỹ Prefeito jãn kỹ, tã tá ag tóg ti fãg mũ ti rãnrãj ki, kar ag tóg vej mũ ag ti kysě kaja kajãm nỹtĩj ke ti, ti mỹ;

III – pã`i tỹ Vereador mỹ, ti rãnrãj kutãn tũn kỹ emprego ketũ mỹr função ki, ti kysě kaja mãg já ja tóg mũ, hãra ti rãnrãj tóg jag kutãn gen kỹ, ân ki tóg inciso tóg kãtĩg vén mũ ân jagma tĩg mũ;

IV – ũ nén ũ ki rãnrãj já ân tỹ tã tá ti fãg kỹ, ti prỹg kãki rãnrãj ja ân tóg nĩkrén kỹ nỹj mũ, ag ti mỹ kajãm jé, hãra pi ke nỹj ti promoção jé;

V – hã re mũ ũ tóg vėsóki previdência social kajãm tĩn kỹ, gera ti jyjy tóg regime jagma nỹj mũ, ti ěmã tá nĩ ân kãki.

SEÇÃO II

DOS SERVIDORES PÚBLICOS

Art. 39. Ěmã mág tỹ União ti, kar ěmã tỹ Estados ag, kar ěmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ěmã kėsir tỹ Municípios ag hã mỹ tóg nỹj mũ ag han jé, regime jurídico pir ti, kar rãnrãj nỹtĩ ag jo to ãkrén jé, vėnhkar mỹ rãnrãj nỹtĩ ag, kar ag ũ tãg hynhan ja kãki rãnrãj nỹtĩ ag ke gé autarquias kar fundações públicas ke tĩ.

§1º Nén ũ ta, ti kurã kófãn kỹ vỹ, ti ta ke mãn jé kajãm ke nĩ, tag ag ve ka:

I – ã né ù ki rãnrãj já ãn ki, ã tỹ jagfy nén ù tỹ hã riken kỹ,
to vēmén;

II – ne han ge ã tỹ ken jé;

III – nén kã já ãn ki hãren ka han ge.

Art. 40. Previdência servidor pública ag mỹ, tag ag kar jagnã kri fan fan kej ki nĩ, governo, servidores ag tỹ ver rãnrãj nỹ tĩ ãn ag, aposentado ag kar pensionistas ag. Ti tỹ ti kar mỹ há nỹn jé.

§ 1º Û tỹ servidor vỹ ti tỹ vãnh aposentar ke gé há nĩj, hãra vỹ tỹ previdência social kãki ke jãj:

I – ù tỹ hãrenkỹ rãnrãj man kórég kỹ, ketũmỹr ti rãnrãj jé ty ù ty ti fan ge tũn kỹ ti tugnãm, ti há hã ãn ti, lei kãki;

II – ù tỹ prỹg tỹ 70 ketũmỹr 75 ty jun kỹ vỹ vãnh aposenta kej ke nĩ ser, ti tỹ rãnrãj ãn kãmun kỹ ag vỹ ti mỹ kajãm;

III – União ty, ù têtá fag vỹ fag prỹ tỹ 62 ty krỹ kỹ fag tỹ vãnh aposetar kej jé há nĩj, ju ùn gré ag vỹ ag tỹ prỹg tỹ 65 han vãnh aposentar kej jé há nĩj, ju Estado, Distrito federal kar Município ag vãsóki ag prỹg tỹ hãre ki han sór mũ ãn han, lei ki tó nĩ ãn ge.

§ 2º Servidor pública ag vỹ ag tỹ vãnh aposentar kej sór kỹ lei ki nén tó nĩ ãn kri nỹ tĩj mũ, hãra pi tỹ previdência social tỹ tó ja kãfór nĩj mũ.

§ 3º Constituição vỹ ù tỹ ti mré rãnrãj fã ag tỹ vêsóki ag lei hyn han jé ke tĩ.

§ 4º Pi previdência já ty regra ù hyn han ge nĩ, parágrafo tag §§ 4º-A, 4º-B, 4º-C e 5º. Hã ve kỹ han ge nĩ.

§ 4º-A Lei vỹ ù tỹ aposentadoria ketũmỹr servidor mré deficiência kỹ ti previdência ty jẽnkamũ fan fã vỹ, ta'ũ nĩj ken ĩ ken kỹ vỹ nĩ, hãra ù ag vỹ tỹrĩr nỹ tĩj.

§ 4°-B Lei tãg han há tỹ nĩ, ù tỹ agente penitenciários ag mỹ, ag tỹ vãnh aposentaria ha ke tu, socioeducativos kar policias ag mré hã ty jykrén kỹ.

§ 4°-C Lei tãg han jé servidores ag tỹ ag rãnhrãj fã ty vãnh kaga kamã ãn ty, ag kãnhmar vãnh aposentar kej sór jé.

§ 5° Vãnh kanhrãnrãn fã tỹ professor vỹ ti ti kar prỹg tỹ 5 tỹ tũ ra, jãmĩ vãnh aposentar ke há nĩ, hãra ti rãnhrãj jé , ãn ven ke nĩ.

§ 6° Û pi ti aposentadoria ki rán kỹ nỹ ãn kãfãn kỹ mãn ke nĩ. Constituição kãki vỹ tỹ ke há nĩ, hãra ti kar mỹ ke pi jé.

§ 7° Ûn tỹ tũg kỹ, ti kafã fi ketũmỹr ti, kỹ governo vỹ aposentadoria kajãm. Ju, hẽre ke mũn ù tỹ ta agente penitenciário, socioeducativo ketũmỹr policial jãn kỹ, vỹ tỹ'ũ nỹj mũ ag aposentadoria tu.

§ 8° Beneficio ag tỹrĩr ke vỹ nỹ tĩ, prỹg tỹ tĩ mũ mré, kỹ pi ti kaja ppir hã kã nỹj.

§ 9° Û tỹ federal, estadual, distrital ketũmỹr municipal ki rãnhrãj ag mỹ ag aposentadoria kaga vỹ tỹ ù nij, ag m, ag prỹg tỹ hãre han ãn tug nỹm kỹ.

§ 10. Lei ki tỹ, ùn tỹ rãnhrãj ja tũ ã mỹ ti aposentadoria kaja vỹ ta'ũ nỹj mũ.

§ 11. Û tỹ aposentadoria mãn fã pi constituição ki ken kỹ nỹ ãn kó-fãn ke nĩ, hãra, ù tỹ cargo pir kãfór ãn ag mỹ ke vỹ.

§ 12. Artigo tag ki rãnrãn kỹ nỹ tĩ, ãn tỹ Previdência social ki nỹ tĩ ãn mỹ ke nĩ.

§ 13. Û tỹ cargo comissão, cargo temporário, tỹ politico ketũmỹr rãnhrãj público ty jãn ti pi vẽnhrá tag jã ty vãnh aposentar kej.

§ 14. Governo (União, estado kar municípios) ag vỹ lei u hank e nĩ,

u tỹ servidor ki nỹ tĩ ãn ag ty jykrén kỹ. Ag hãre mãn ãn rán rán kỹ vin jé. Hãra pi ti kar gej fã ãn kãfór nĩj ken ã.

§ 15. Previdência tag ki vỹ, ù tỹ contribui ke ja, ãn tũgnỹm kỹ kajãm, Cosntituição kãki rán kỹ nỹ ãn ve kỹ. Ti hã ty rãnrãj jã ãn ag hã vỹ tugnỹm.

§ 16. Û tỹ serviço público ki rãnrãj mũ, an vỹ regra tãg hã kirãj ti tỹ ti mỹ há kar kỹ.

§ 17. Hãre kajãm ge ãn tỹrĩr ke vỹ nỹ tĩ, ti tỹ lei jã ty han tũn nĩn jé.

§ 18. Desconto tĩ jé tog ù tỹ vãnh aposentar ketũmỹr pensão tu, ti tỹ kãfãn tũn nĩn jé, ti kar mỹ ke ãn ti.

§ 19. Hẽre kemũn ù tỹ ti vãnh aposentar ki jé ty krỹg mỹ ver rãnrãj jã sór kỹ vỹ ke há nĩj, kỹ vỹ ti jẽnkamũ mãn fã ãn kãfor mãn, hãra vỹ ti tỹ prỹg ty jun kỹ nĩj ke nĩ, ti vãnh aposentar kej ki ty.

§ 20. Pã' i tỹ Governo (União, estado kar municipio) ag vỹ vėsóki ag vỹ previdência tu jykre ù han ke nĩ, kar ag ver tỹrĩr ke nĩ, lei jagma.

§ 21. Revogado

§ 22. Lei federal hã vỹ ti kar mỹ regras hyn han, ti kar hã kri rãnrãj jé, kar ver ùn tỹ hyn han kỹ nỹ tĩ ãn tỹrĩr ke nĩ:

I – lei vỹ tój ù regime geral previdência tu, ti hãre kã tũ kej ki ti;

II – lei vỹ tój mũ gé hãrenkỹ jenkamũ tag géj jé, kar tỹ ne hank e ti;

III – lei ki vỹ ken kỹ nỹ gé, hãren kỹ união tỹ tỹrĩr ke tĩ, órgãos kar ti kar tỹ tỹrĩr sór mũ ãn ti;

IV – lei vỹ ti kar tỹ vãhã kar jẽnkamũ tag kejẽn tũ kej ki tu kykrén han kỹ fij ti kejẽn tũ ke tũ nĩn jé;

V – rán kỹ vỹ nỹj mũ gé, hãren kỹ jẽnkamũ jãkrũj jé, vin han há han jé. Aert. 249 ve kỹ;

VI – rán kỹ vỹ nỹj, jẽnkamũ tỹ tũ kej ke tu jykrén kỹ vỹ jykre ù hank e nĩ, t tũ ke tũn nĩn jé;

VII – rán kỹ vỹ nỹj mũ gé, Orgão ag tỹrĩr ke tí, ag tỹ han há han jé, ti kar kinhrá nỹn tũn jé;

VIII – rán kỹ vỹ nỹj mũ gé, ù tỹ tỹrĩr fã tỹ vẽnhmỹn kỹ han kỹ, vỹ kajãm mũ gé;

IX – lei vỹ toj, consórcio público ki rã jé;

X – rán kỹ vỹ nỹ gé, hãren kỹ kãmun ke tí, hãre kajãm jé, ù tỹ contribui kej ja mẽ.

Art. 41. Û tỹ concurso público mũ rãnrãj ki rã kỹ, vỹ ti prỹg tẽgtũ han kar vỹ, ti rãnrãj tỹ estabilidade jãj.

§ 1º Servidor esável vỹ ti rãnrãj kren jé, lei ki rán kanỹ ãn ù pãte rãg jé nỹj:

I – servidor tỹ ti rãnrãj kren jé ti vỹ, pã'I tỹ justiça ag tỹ decisão ù han kar vog mãn kórég nỹj;

II – servidor vỹ tu tỹ ti rãnrãj kren jé, precesso adminstrativo ki vẽnhkren já nỹj, ti vãnh defender ki kar.

§ 2º Justiça tỹ hãre kemũn, véké ù kutãm jén kỹ ti rãnrãj ki, kỹ ti vãn ke mãn jé há nỹj. Hãra tỹ ti jã jé ãn hã ty jãg mãn, kar pi idenizado tĩg.

§ 3º Servidor rãnrãj jé ty, ti nén ki rãnrãj jã ãn tỹ tũ ken kỹ, vỹ ver jẽnkamũ mãn nỹj, ù vet u ki.

§ 4º Comissão ag vẽnhmãn kỹ servidor ti tũgnỹm ti rãnrãj há han jã ãn ti.

SEÇÃO TÝ III

PĀ'I TÝ ESTADO KĀKI MILITAR AG, DISTRITO FEDERAL KAR TERRITÓRIOS TY KE AG

Art. 42. PĀ'I tÝ policiais militares kar bombeiros militares ag vỹ tÝ estado kāmĩ pĀ'I nỹ tĩj, Distrito Federal kar territórios mĩ, ag vỹ jag kăfôr nĩ nĩ, kej mũ gé, kar jag nă mré há kar nỹ tĩj.

§ 1º Estado kĀki militar ag, Distrito Federal kar território ag vỹ vyr-mỹ lei nỹ tĩ, hăra Costituição kĀki ag mỹ lei uma vỹ nỹ tĩ gé. Lei vỹ ag ne han ge vỹ ki nỹ tĩ, ju pĀ'i tÝ governo vỹ military ag kăgi ũn mág vin.

§ 2º Ju ũ tÝ, ti kanhkă tÝ military ra tũg kỹ, governo ketũmÿr estado vỹ ag mỹ hărenkỹ kajăm nĩj ki ân tu jykre ũ han.

§ 3º Ũ tÝ tÝ pĀ'i militar kă já ra, hěre kemũn rănrăj ũ ki ră sór kỹ vỹ Constituição rá jagma vej ke nĩ. Hăra ti rănrăj tÝ militar hă han vén ke vỹ nĩ.

SEÇÃO TÝ IV

REGIÕES TU KE Vỹ

Art. 43. União vỹ, tugnÿn há han ke nĩ, kar tÿrĩr ke nĩ, ti tÝ jgnă ri ke kar nÿn tĩn jé.

§ 1º Lei tag vỹ nén han tój:

I – regiões tũgnÿm kar kumăr ag mré jykre ũ han ke nĩ, ag nỹ tĩ ân ty há kej só jé;

II – orgãos ag vỹ tÿrĩr ke nĩ, ag tÝ jykre han jé ân han mũ jé ag mré.

§ 2° Governo tỹ hãren kỹ juda kej ke:

I – jag rike kar nỹ tĩj jé tóg, rĩja, kar frete tỹ jag rike kar nỹ tĩj;

II – ù tỹ financiamento han sór kỹ vỹ, juda kej mũ gé;

III – impostos federais mré vỹ jykre ù han ti ag mỹ kēnhvy nỹn jé;

IV – goj ve sór jé ti kar mỹ, ù tỹ goj tũ tỹvĩ ty nỹ tĩ ag mỹ.

§ 3° Seca ke kamã ãn ty governo vỹ jyre ù han ke nĩ, ùn nén ù grãn fã ag mré, ag hãrēn kỹ goj kótĩn sór jé.

§ 4° Imposto rem kỹ, ti kar vỹ katu, nãn kar goj kirĩr ke nỹ tĩ, kar poluição tỹ tũ kej sór.

TÍTULO IV

DA ORGANIZAÇÃO DOS PODERES

CAPÍTULO I

DO PODER LEGISLATIVO

SEÇÃO I

DO CONGRESSO NACIONAL

Art. 44. Congresso Nacional hã vỹ Poder Legislativo ki han ge ãn, hynhan ti. Deputados ag Câmara ki ke, kar Senado Federal ki ke vỹ nỹtĩ. Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ. Tag ag kar vỹ prỹg tỹ venhkãgra han ti.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ. Tag ag kar vỹ prỹg tỹ venhkãgra han ti.

Art. 45. Deputados ag Câmara jé, ti kar tỹ vota kej mũ, ãn nón ag ù fãg ti ser, ãmã tỹ Estado kar mũ, fyr mũ nỹtĩ ãn mũ, kar Distrito Federal ty.

§ 1º Han ge ãn hã vỹ tój mũ Deputado tỹ hãre tỹ ãmã tỹ Estado kar ãmã tỹ Distrito Federal ju jěj ke ti, prỹg pir tỹ vota kej ki ju nỹ ãn ki ag tỹ ù tỹ hãre tỹ ãmã mũ nỹtĩ ãn nón ve kỹ toj mũ, Deputado tỹ jagnã kãfór tũ nĩ jě, ù tỹ pẽnkar kri ù tẽgtũ, ketũn mỹr ù tỹ setenta kãfór.

§ 2º ãmã kar mũ nỹtĩ vỹ Deputado tỹ venhkãgra fãgfãg kej mũ.

Art. 46. Senado Federal ki ke ag vỹ tỹ ãmã tỹ Estados kar Distrito Federal ju nỹtĩ ag nĩ, jo vēmén ke ag vě, ù tỹ ser ag vota ke kỹ ù ag kãfãn mũ ãn vỹ kãjãj.

§ 1º ãmã tỹ Estado kar ãmã tỹ Distrito Federal ag vỹ Senador tẽgtũ

fãg mũ, kỹ ag vỹ ser prỹg tỹ pẽnkar kri ùn pir ki, ki nỹtĩ mũ.

§ 2º Êmã tỹ Estado kar êmã tỹ Distrito Federal mĩ ag jo jã kuprẽg jé ãn ag, tỹ ag prỹg tỹ venhkãgra kar mĩ tỹ tẽg ke mãn ti. Ag vota ken kỹ ag vỹ ver senador pir kuprẽg vén, kar ag vỹ êgno tỹ ùn rẽgre kuprẽg, ãn ge nỹtĩ jé ag vỹ ser.

§ 3º Senador mré ùn rẽgre vỹ jěj, nén ù tỹ hãn ri ken kỹ ti jã jé kãjãg jé.

Art. 47. Hãremũn Cosntitução ki han ge ãn tỹ, tỹ ùn kỹ, ti tỹ ag jykre ki hã ke tũn kỹ, ãn mág ki ke kar vỹ ser vota kej mũ, ti tỹ ser ag nĩkrén mỹr ùn e tỹ há tỹ nĩ ken kỹ, ag nén ù to vãmén nỹtĩ ãn vỹ ser ken kỹ nỹj mũ.

SEÇÃO II

DAS ATRIBUIÇÕES DO CONGRESSO NACIONAL

Art. 48. Congresso Nacional hã vỹ gen kỹ tỹ nỹj kej mũ, êmã mág ki pã'i mág tỹ Presidente tỹ, há tỹ nĩ ken kỹ. Hãra tag pi tỹ art. 49, 51 kar 52 mẽ ke nĩ, mỹr pã'i mág tỹ han ke pẽ vẽ, tag ki nỹtĩ tag ti:

I – jẽnkamũ tarĩr, ag vin han fã tỹ hãra mũ nỹtĩ ãn;

II – pã'i mág tỹ prỹg ù jé ne han ke ãn nón ve jé, jẽnkamũ tỹ ne han ke, prỹg kar hãre tỹ tũ kej ke, hãre kunũj ke, ti hãre ki ù mẽ ke ãn, kar ser jẽnkamũ tẽg hynhan ke;

III – ti hã nỹ Pã'i tỹ hãre tỹ tỹrĩr ki ãn nón vej mũ;

IV – êmã mág ki Pã'i mág tỹ nén ù há hynhan ke ã nón vej jé;

V – êmã mág ti rá tỹ hã mĩ tũg kỹ nĩ ãn, kynhmỹ, goj mág kãmĩ, kar nén ù há tỹ União tũ ãn ti;

VI – êmã tỹ Estado kar fyr mũ, ti rá tỹ hã mĩ tĩ ãn ve jé, ti tỹ, kuju

ki kym há ãn, ketũn mỹr ěmã ũ mré rán mãn ke, ketũn mỹr ti jag-tã sĩ. Hãra tag han jé ag vỹ ver ěmã ãn tỹ Assembleia Legislativa tỹ ne tó ãn mã vén ke nỹtĩ; Hãra tag han jé ag vỹ ver ěmã ãn tỹ Assembleia Legislativa tỹ ne tó ãn mã vén ke nỹtĩ;

VII – pã'i mág tỹ Governo Federal ti jo ãn mág tỹ hã ty jěj tĩg sĩ han ke ãn ve jé;

VIII – ũ tỹ pã'i mág mỹ, nén ũ vĕnhmỹ há jé ãn mỹ vĕnhpãtyfan, ti tỹ ser kajãm tũ nĩ jé;

IX – orgão tag ag mré jykre han jé, Ministério Público e da Defensoria Pública da União e dos Territórios e organização judiciária e do Ministério Público do Distrito Federal;

X – Governo kãki cargos kar nén ũ han ge, ãn tỹrĩr ke;

XI – Ministérios kar Governo kãki nén ũ nỹtĩ ãn tĕg hynhan ke, ketũn mỹr ag kã'ũ tỹ tũ ke;

XII – ěg jagnã mré vãmén fã tĩ kar ěg mäj fã rádio kar TV vej fã ti;

XIII – ũ tỹ jĕnkamũ kar banco ki rãnrãj fã ãn tu ke;

XIV – Governo tỹ tỹrĩr fã, jĕnkamũ hyn han fã kar ěmã tỹ brasil déve ti;

XV – Supremo Tribunal ty ministro ag salário tỹrĩr fã.

Art. 49. Congresso Nacional tỹ han ke pĕ vĕ:

I – ěmã mág ũ ag mré nén ũ han ke ãn ve jé, ti tỹ ěg ěmã ki nén ũ tỹ tũ kej ke tũ ãn kar nén ũ há han kej ke ãn;

II – ěmã mág ki ěg pã'i mág tỹ Presidente tỹ ěmã mág ũ mré rárãj ke, ketũn mỹr ag mré há kej ke, to vĕmén jé. Kar ěmã mág ũ mĩ pã'i

ag kãgem jé, hãra ti tỹ ser han ge kãnĩn kỹ ag vỹ vãsóki kãgenh mũ;

III – pã'i mág tỹ Presidente kar ti mré ke tỹ êmã mág ù ra mũ han ke, hãra ag tỹ ty kurẽ tỹ 15 kãfór han ke nỹtĩg kỹ;

IV – pã'i mág tỹ Presidente tỹ nén ù tag han sór kỹ ti mỹ hej kej mũ, ketũn mỹr tỹ, tỹ tũ kej: Nén ù tỹ kijẽn hãnrikej fã tag, nén ù tỹ emã tỹ Estado mĩ kej fã kar hãremũn, êmã ù tỹ êg emã mré rárãj sór kỹ;

V – nén ù tỹ han ge kãnĩ tũ ãn, ketũn mỹr kãfãn kỹ rán kỹ nĩ ãn, tỹ tũ ke jé tóg;

VI – ti tỹ ver hã ty nĩj ke ù ve jé tóg, nén ù tỹ ti nĩ jé ki hãnriken kỹ;

VII – Deputado kar senadores ag salári tỹrĩr fã;

VIII – Presidente, ti vice kar ministros ag saláριο tỹ rĩr fã;

IX – prỹg kirã kar mĩ vỹ pã'i mág tỹ Presidente tỹ ne han jé ãn tugnỹm, kar vỹ nén ù tỹ ránrán kỹ nỹtĩ ãn tỹ ki hã ke ãn vej;

X – pã'i mág ag ne han ãn tugnỹm kãn ke ti nĩ, ãn mág kãki ag kar Poder executivo Ki ke ag, kar ki rãnrãj nỹtĩ kar ti;

XI – vėsarũr ke ti nĩ, Poder ù ag tỹ ti jã ty nén ù han tũ nĩn jé;

XII – tag hã vỹ tỹ êg tỹ mãy fã kar Vẽnhven fã tỹ ke nỹtĩ han han. Tugnỹn kar vỹ ti tỹ han ge mĩ hã ken kỹ tovãj, ketũn mỹr tỹ ag mỹ kym mũ gé;

XIII – tag hã vỹ Tribunal ki União ti Contas ki nỹtĩj ke kuprẽg mũ, ministro tỹ 9 ãn ki vỹ ù tỹ 6 ke kuprẽg mũ;

XIV – tag hã vỹ energia nuclear ke mũ ãn to vẽnhrã tỹ há nĩ vej mũ, Poder Executivo tỹ han jé kar;

XV – tag hã vỹ ti kar japrênrêr mũ, ag tỹ êmã ág mỹ nén ù han ke ãn to vêmén jé, kỹ ti kar vỹ ser vota kej mũ, ag tỹ Congresso tỹ ke jé ãn tovãnh jé, ketũn mỹr kym jé;

XVI – tag hã vỹ ù tỹ Kanhgág ga kãki nén ù han ke ãn tugnỹm, nén ù há kar génh ãn, goj kãmĩ nén ù han ke ãn, kar jênkamũ ne nón mũ ên ti;

XVII – tag hã vỹ pã'i mág tỹ ga tỹ ù mỹ fi sór kỹ, ketũn mỹr ù tỹ ù mỹ ti kaja han sór kỹ, vej ke nĩ, hãra ga tag tỹ 2.500 hectares kãfór nỹn kỹ;

XVIII – tag hã vỹ nén ù jagy tỹ ke kỹ êmã mág calamidade pública han mũ, hãra tỹ arts. 167-B, 167-C, 167-D, 167-E, 167-F e 167-G ki ke kỹ nũn kỹ.

Art. 50. Deputado ag Câmara ki ke kar Senado Federal, ketũn mỹr ag mré ke ù Presidente mré vêmén fã, ketũn mỹr Imposto ki Comitê Gestor ag Presidente, nén ù há kar rãnrãj fã ki ke, ag tỹ nén ù to vêmén jé, tag ag kã'ũ tỹ, inh pi ãn tugnĩn tĩ ge nĩ ketũn kỹ vỹ ser kajãm ke nĩ.

§ 1º Estado ki Ministros ag vỹ ag tỹ Senado, Deputado ag Câmara ketũn mỹr ty rãnrãj nỹtĩ ù ra nén ù to vêmén tĩg sór kỹ tĩg mũ, hãra tỹ, ty ke ag mỹ ti ne tugnĩg tĩg ge ãn tó vén ke nĩ.

§ 2º Deputados ag Câmara ki jo jê, ketũn mỹr Senado Federal ki ke vỹ Estado ki Ministros mỹ, ketũn mỹr vênhrá tag kãkã ken kỹ nĩ ki nỹtĩ ù, ag mỹ rán kỹ jênj mũ, rán kỹ nĩ tũ ra, ù tỹ han tĩ ãn ti, – Kỹ ãn vỹ ser kurê tỹ trinta ki ge vã, kej ke nĩ.

SEÇÃO III

DEPUTADOS AG CÂMARA TO KE

Art. 51. Deputados ag Câmara ki ke ag tỹvĩn mỹ ke vê:

I – tag hã vỹ pã'i mág tỹ Presidente, kar ti vice, kar Estado Ministro ag to vëmer ân tỹ hãrej ke, vej mũ, ag tỹ kajãm ke ân ti. Hãra Deputado tỹ 513 ân ki ù tỹ 342 ag vỹ gen kỹ tỹ nỹj kej mũ;

II – ãmã mág ki pã'i mág tỹ Presidente tỹ ti conta tỹ Congresso Nacional mỹ kurẽ tỹ 60 kãki jẽnẽ tũn kỹ, tag hã vỹ ser, inh hã nón vej mũ, ag tỹ ag vënhmãn ki tóg kar; **III** – Tag hã vỹ vãsóki ag nỹtĩ ân ty han gé ân hỹnhan mũ;

III – vãsóki nén ù han ge ân tu jykren;

IV – ti rãnrãj fã ty, vãsóki jykre tãg hyn han, ti rãnrãj, ti hãre mãn fãn kar ti cargo ù tỹ tu kej sór kỹ;

V – tag hã vỹ ù tỹ ne tỹ ãmã mág ki Juvẽn fã ki nỹtĩj ki ân kuprẽg ke nĩ, art. 89, VII ki tỹ ken kỹ nĩ.

SEÇÃO IV

SENADO FEDERAL TO KE

Art. 52. Senado Federal ki ke ag tỹvĩn mỹ ke vë:

I – tag hã vỹ pã'i mág tỹ Presidente kar ti vice tỹ nén ù kórég han kỹ nón vej mũ, kar Estado Ministro ag, kar goj kãmĩ pã'i ag, ga kri pã'i ag, kar kynhmỹ pã'i ag ke ge;

II – tag hãvỹ Supremo Tribunal Federal ki Ministro, kar ãmã mág ki Justiça ki Juvẽn fã, kar ãmã mág ki Ministério Público ki Juvẽn fã, ãg ãmã mág ki pã'i tỹ nén ù tỹ hãnríke mũ ân nón vej fã, kar União ki ti kar jagfỹ vỹ fã, tỹ nén ù kórég han kỹ nón vej mũ;

III – tag hã vỹ , há tỹ nĩ ke vén ke nĩ, ag tỹ voto ki ùn kuprẽg jé tag ag:

- a) juiz kar Tribunais ki Ministros ag, vênhrá tag kākā ken kỹ nĩ tag nón;
- b) ěmā mág ki Pã'i mág tỹ Presidente hã vỹ Tribunal ty Ěmā mág Contas ki Ministro jyjy tój;
- c) ěmā mág kãmĩ ěmā kēsir Governador;
- d) pã'i tỹ Presidente kar jĕnkamũ jo jĕ ag mág;
- e) ěg ěmā mág ki pã'i tỹ hãnríke mũ nón vej fã;
- f) ũ tỹ nĕnũ ũ han ke, hynhan ge ãn tỹ ken kỹ;

IV – vota ke jé ag tóg mũ, ag tỹ ũ ta ne fãg ke ãn ti vatenh ty, ũ tỹ ser ěmā mág ũ mũ ěg ěmā mág jagfy vĕmĕn ke ãn ti;

V – ěmā mág ki ěmā kēsir tỹ nỹtĩ tag ti, Estados, Distrito Federal, fyr mũ kar unicípios ag pã'i tỹ hãremũn ěmā mág ũ mũ jĕnkamũ mãn sĩ han sór kỹ, tóg ag mỹ vej mũ;

VI – ěmā mág ki ěmā kēsir tỹ nỹtĩ tag ti, Estados, Distrito Federal, fyr mũ kar municípios ag pã'i mỹ tóg, – Havé tag tỹvũn ty krỹg ke ã nĩ, pã'i mág tỹ Presidente tỹ ke vĕ! kej jĕnkamũ to;

VII – ěmā mág ki ěmā kēsir tỹ nỹtĩ tag ti, Estados, Distrito Federal, fyr mũ kar municípios ag pã'i tỹ hãremũn ěmā mág ũ mũ jĕnkamũ mãn sĩ han sór kỹ, tóg ag mỹ vej mũ, ag hãre tuvỹj ke ãn ti;

VIII – ěmā mág ki hãrej ke, ãn hynhan jé tóg, hãremũn ěg ěmā kãki ketũn mỹr ěmā mág ũ ty ke tỹ jĕnkamũ mãn sĩ han jé tỹ kajãm ke to;

IX – ěmā mág ki hãrej ke, ãn hynhan jé tóg, hãremũn ěg ěmā kãki, Estados, Distrito Federal kar Municípios ag tỹ hãre kajãm ke ãn ti, dívida mobiliária kãki;

X – Supremo Tribunal Federal tỹ han ge ù han mỹr, tỹ vẽnhrá tag kãkã ken kỹ nĩ tũn kỹ, ãn ki tóg tỹ tũ kej mũ;

XI – Procurador-Geral da República ag mré tỹ ěg ěmã mág ki pã'i tỹ hãnríke mũ nón vej fã, ãn ti kunũj mũ ti vatenh ty, ti tỹ ti rãnrhãj kãn ke ty krỹg tũ ke;

XII – vãsóki tỹ ti nĩ jé ki han ge ãn hynhan;

XIII – ti rãnrhãj fã ki tỹrĩr ke, ne han ke ãn, nén ù jagy tỹ ke tũ nĩ jé, ùn rãnrhãj nỹtĩ ãn mỹ hãre kajãm ke ãn, han ge kãki ke nĩ ãn nón;

XIV – ù tỹ ěmã mág ki Juvẽn fã kãjãj ke ù ag kuprẽgprẽg jé tóg, ag tỹ ser to vota ke jé, art. 89, VI ki ken kỹ nĩ ãn nón;

XV – kãnhmar tỹ vég kej mũ, ěmã mág kãki, ěmã kėsir tỹ Estado, Distrito Federal kar Município ag tỹ ag jẽnkamũ jãkrunh jé tỹ ne han jé ãn ti. Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ. Nén ù tỹ I kar II ki ke kỹ nỹtĩ ãn ti, Supremo Tribunal Federal ag pã'i tỹ Presidente hã tỹ mré kej mũ. Nén ù vẽnhmỹ han jé ãn tỹ hãrej ke ve jé senador tỹ 81 ki ù tỹ 54 ke vỹ vota kej mũ, ti kunũj jé. Ti tỹ ser kajãm ke tu vẽném kar pi rãnrhãj mãn, prỹg tỹ pẽnkar kri ùn tẽgtũ ki pi nén ù mũ rãnrhãj ke nĩ.

SEÇÃO V

DOS DEPUTADOS E DOS SENADORES

Art. 53. Deputado kar Senador ag pi nén ù jagy tũgnũn ag rãnrhãj kren ki nỹtĩ, .ag nén ù tó, ketũn mỹr , ù mré nén ù to vẽnén kar vota kej jé tũgnũn.

§ 1º Deputado kar Senador ag tỹ ag rãnrhãj ke tu vẽnhrá mág mãn kar Supremo Tribunal Federal hãvỹ ag nén ù vẽnhmỹ han ãn nón vej mũ.

§ 2° Ag tŷ ag rãnrãj ke to vẽnhrá mág mãn kar, ũ pi ag nĭgfěj ke nĭ. Hãremũn ũ tŷ ag nén ũ jagy han jê ân ve kŷ hã, ti hãren kŷ kajãm ke tũn kŷ, ân ki hã ag vŷ ser ti nĭfěj mũ. Hãra nén ũ tag tŷ hãnrĭke kŷ, pã'i ag vŷ kurê pir ki Īn mág ra rán kŷ jẽněj ke nŷtĭ, ân ki ag vŷ ser to vota kej, ag tŷ ti tŷ hãrej ke ân ve jé.

§ 3° Supremo Tribunal Federal tŷ ser ag rãnrãj ke to vẽnhrá mág mãn mŷr ag ũ to vĭ mũ ân, mẽ kŷ, vŷ ser Īn mág ki ke ag mŷ tój ke nĭ, partido político ũ ke ag tŷ ser, -Mũnŷ to mã mãn sĭ han jé! Ke kãn kŷ, ne pi ser hãrej, ne tŷ ti ki hãrej ke ân kurê ty krŷg to mẽ to.

§ 4° Mesa Diretora tŷ ser ũ to vẽmer ân, tŷ tũ kej ke pi kurê tŷ 45 kãran ke nĭ.

§ 5° Ũ to vẽmer ân tŷ krŷ ken kŷ, ti tŷ nén ũ jagy han jé ân to, ũ pi ne han mũ, ti rãnrãj ke kurê ty kŷg tũ ki.

§ 6° Ũ pi ti tŷ Deputado kar Senador mŷ: – ne nŷ hãre ke? ke jé há nĭ, ti tŷ ver ti rãnrãj mré ke tĭ ra.

§ 7° Īn mág kãki ke hã vŷ Deputado kar Senador ag tŷ pã'i tŷ rárãj fã ag mré mũj ke han, g tŷ ver tŷ ki si jé ra.

§ 8° Nén ũ jagy tŷ êg êmã mág ki ke mŷr, hãremũn ag rárã kãn kŷ, Deputado kar Senador ag ki ne pi hãrej mũ. Hãra ag kã'ũ tŷ Congresso jã ty nén ũ vẽnhmŷ han jén kŷ, ũ pi ser ti jagfy vĭj mũ gé, ân ki ag vŷ ser to vota kej mũ, ti.

Art. 54. Deputado kar Senador ag pi tag han ke nŷtĭ:

I – rãnrãj ke to vẽnhrá mág mãn kar:

a) tag ag mré rãnrãj sór ke tũ: pã'i tŷ Governo tŷ vin jé ân, ũ tŷ jẽnkamũ mré ke mũ, pã'i tŷ Governo tŷ ti pir mŷ ũ mré rãnrãj fã – Hãra han ge ân tŷ, tŷ ti kar mŷ ke nĭn kŷ, tŷ ag kã'ũ tŷ han jé há nĭ;

b) vĕnh rãnrãj tŷ ũ han ke tũ, ti tŷ ver kar ki kutĕ há ra, ky-nhmŷ rán kŷ nĭ ãn ki nŷtĭ ag kã'ũ ki;

II – rãnrãj ken kŷ:

a) ũ tŷ pã'i tŷ Governo mŷ rãnrãj nŷtĭ ãn ag kã'ũ mré rãnrãj fã nŷn kŷ, kar pi ty rãnrãj kŷ ti kysĕ ty jun kŷ ti kaja mãn ke nĭ gé;

b) vĕnh rãnrãj tŷ ki kutĕj fã há kãjãj ke tũ, inciso I, “a” ki rán kŷ nĭ ãn;

c) vĕnhrá tŷ inciso I, “a” ki nŷtĭ ãn ag mré nĕn ũ han sór ke tũ;

d) ti tŷ nĕn jé ag vota ke mũ kã ty krŷg jé ãn tũn han jé tóg.

Art. 55. Deputado kar Senador ag vŷ ag rãnrãj kren, ag tŷ tag han kŷ:

I – ũ tŷ vĕnhrá tŷ rán kŷ nĭ ãn ki hã han tũn kŷ;

II – ũ tŷ ti mré ke ag kã'ũ mré jagnã to jũ kŷ, ketũn mŷr nĕn ũ jagy han kŷ;

III – ũ tŷ prŷg ãn kãki ag vĕnhmãn kren kamã. Hãra ti tŷ nĕn ũ han ke ũ tugnũn tĭ tũn kŷ pi hãre nĭ, ti tŷ hãremũn kuvar há ra nĕn ũ nón tũn kŷ;

IV – ũ tŷ política kãki nĕn ũ jagy tugnũn nĕn ũ han ke ãn kren-kren kãn kŷ;

V – Justiça Eleitoral tŷ, tag pi ki rãj ken kŷ, nĕn ũ tŷ vĕnhrá tag kãkã ken kŷ nĭ, katu tĕ nŷn kŷ;

VI – ũ tŷ nĕn ũ jagy han jé ãn to , hãrenkŷ vĕnhpãtyfõn ke tũn kŷ.

§ 1º Pi há nĭ ũ tŷ, ti tŷ pã'i mág ag mré ke hã ve kŷ, nĕn ũ kãfãn kŷ han ãn ti, kar ãn ki nĕn ũ kri mãn mág sór ãn ti, Ęmã mág ki Congresso jã ty.

§ 2° Û tỹ incisos I, II, kar VI ki nỹtĩ ãn han kỹ, vỹ ser ti rãnrãj tỹ prỹg ty jun tũ ki kren, deputado ag Câmara ketũn mỹr Senado Federal hã vỹ ser, Mesa jo nỹtĩ ãn, ketũn mỹr partido político ag tỹ tó mãy. Hãra ù tỹ tag han jé vỹ, inh pi tag han kỹ nĩ kej mũ, ag ti tỹ hãrej ke tó tũ ki.

§ 3° Û tỹ incisos III kar V ki nỹtĩ ãn han kỹ, vỹ ser ti rãnrãj tỹ prỹg tá jun tũ ki kren. Ìn mág ki Mesa jo jã, ketũn mỹr ù tỹ Congresso kãki partido político ù jo jã ãn hã vỹ ti kunũj mũ, ù tỹ ti mỹ ta gé ke tũ ra.

§ 4° Û tỹ ti rãnrãj prỹg fũnrãm tũ ki kutã sór kỹ, ti tỹ vēmer kakã nĩ kỹ kutē sór kỹ, pi jérĩn mỹ kãnhmar ki kroj, Ti tỹ vãsóki kutē mỹr tỹ jérĩn mỹ kajãm mũ. §§ 2° e 3° ki vỹ ken kỹ nĩ, ne tỹ hãrej ke ti.

Art. 56. Deputado kar Senador pi ti rãnrãj ke tỹ ti prỹg ty jun tũ ke kutěj:

I – ù tỹ vēnh rãnrãj tag kã jãn kỹ, Estado Ministro, pã'i tỹ Governador, Estado Secretário, kar Distrito Federal kar ãmã kēsĩr mũ, Capital ti Prefeitura ty ke, kar ù tỹ kuvar há mũ nén ù nón tĩg fã, tag ag kar pi rãnrãj ù mré kej mũ ver, ti tỹ han ke ãn prỹg ty jun tũ ki;

II – ù tỹ ti kaga ketũn mỹr nén ù ù tugnĩg ver krỹ ken kỹ, pi ti rãnrãj kren. Ti krỹ jé tag tỹ kurē tỹ 120 kãfór tũ nĩn kỹ.

§ 1° Û tỹ ù japrēr jé ag tóg, ù rãnrãj fã tỹ kuprën kỹ, Vēnhrá tag ki ke ù, ketũn mỹr ù tỹ ver krỹ ke sĩ han jé tỹ kurē tỹ 120 ke kãfór kỹ.

§ 2° Ti tỹ vēnh rãnrãj ãn ki kuprën ra, ù tỹ kãjã tũn kỹ, ěg vỹ ser vota kej, ěg tỹ ù fãg jé, hãra ta ge jé kysē tỹ 15 ke tỹ ver jy nỹj ke nĩ.

§ 3° Deputado kar Senador ag tỹ Inciso I ki ken kỹ nĩ han kỹ, vỹ ti hãre to rãnrãj ke kaja to vēmén mũ.

SEÇÃO VI

VĚNHMĀN

Art. 57. Ěmā mág ki Congresso ki ke ag vỹ prỹg kar mĩ vĕnhmān mũ, Ěmā tỹ Capital Federal ty, fevereiro kã kurĕ tỹ 2 hã ki tỹ julho kã kũrĕ tỹ 17 ty jun mũ, kar agosto kã kurĕ tỹ 1° hã ki tỹ dezembro kã kurĕ tỹ 22 ty jun ke nĩ.

§ 1° Vĕnhmān tag kurĕ ty krỹg mỹr, kurĕ há ki kutĕ nĩ tũn kỹ, ag vỹ kurĕ ũ jé tuvānh ke nỹtĩ.

§ 2° Congresso ki ke ag pi, han ge ki jĕnkamũ to vĕmén vĕn mã kã kỹkrỹ kej ke nỹtĩ.

§ 3° Nén ũ tỹ Vĕnhrá tag kãkã ken kỹ nỹtĩ tag krĩg mỹ Deputado ag Câmara kar Senado Federal ki ke vỹ vĕnhmān mũ, ag tag to vĕmén jé:

I – ag tỹ ser prỹg ty jun kỹ Congresso tỹ rãnrãj ke róm ke;

II – han ge ān to vĕmén jé, ti tỹ ĩn rĕgre mỹ há nĩ jé;

III – pã'i mág tỹ Presidente kar ti vice ag tỹ, ag vĕnhrá mág mãn jé ser, ag tỹ rãnrãj jé kar;

IV – pã'i mág tỹ Presidente ti tỹ han ge to pi há nĩ ke ān, ag tỹ ser kar kutĕn jé, tỹ tũ ke ki.

§ 4° ĩn mág ki ke kar vỹ ser vĕnhmān mũ fevereiro ti kurĕ tỹ 1° kã, ag tỹ ũ tỹ ne han ke ān vin jé, ag kar vỹ prỹg rĕgre ki rãnrãj ke nỹtĩ. Ũ pi ti han jé ān hã ki rãnrãj mãn ke nĩ.

§ 5° Ěmā mág ki Congresso ag Mesa ki Senado Federal ag pã'i tỹ Presidente hã nỹ jãj. Vĕnh rãnrãj ũ vỹ ser Deputado ag Câmara ki ke kar Senado Federal ki mỹ nỹtĩj.

§ 6º Êmã mág ki Congresso japrêr jé ag tóg mũ, ti tỹ kurê ãn kã rãnhřaj jê tũ ra, ti tỹ tag han jé:

I – nén ù jagy tỹ êg êmã mág kri kótĩg sór nĩn kỹ, nén ù jagy tỹ êg êmã kêsir kri kótĩg sór nĩn kỹ, Estados kar Municípios ag, ù tỹ êg êmã mág mré ráráj sór tó kỹ, Pã'i mág tỹ Presidente kar ti Vice tỹ ser ti venhrá mág ãn mãn kỹ, ti rãnhřaj jé;

II – nén ù jagy tỹ kã nỹn kỹ, ti tỹ êmã mũ nỹtĩ ãn tỹ hãnrıke kãnãn hán kỹ, ãn ki tag ag vỹ Congresso japrêr, Êg êmã mág ki pã'i mág tỹ Presidente, Deputado ag Câmara ki pã'i tỹ Presidente kar Senado Federal ki ke, ketũn mỹr Ĩn mág kãki rãnhřaj nỹtĩ tỹ ken kỹ.

§ 7º Congresso tỹ ke ag japrãr kỹ ag pi ag rãnhřaj ja ãn kãfãn kri jãnkamũ mãn ke nĩ.

§ 8º Medidas provisória hyn han vén ja ãn ag hã vỹ vãnhmãn ki kej tu vãmén jé.

SEÇÃO VII

DAS COMISSÕES

Art. 58. Tỹ Congresso Nacional ti kar ag ĩn tóg comissões nỹtĩj permanentes kar temporárias ti, hynhan kỹ ag regimento jagma ketũmỹr ag han mũ jagma.

§ 1º Ag hynhan kỹ constituição tỹ (mesa) kemũ ki, ken kỹ tóg nỹj, ti ki hã ke nỹn kỹ, partidos ag membros tỹ jag rıke nỹtĩn kỹ ketũmỹr blocos parlamentares tỹ ĩn kãki rãnhřaj nỹtĩ ag.

§ 2º Tỹ comissões ag, tugnỹm kỹ han há han jé, tag jagma:

I – to vãmén kar kuprêg jé projeto tỹ lei tóg jãvãnh tũn kỹ, ag regimento jagma, ag hã tóg vej mũ tỹ plenário ag, hãra ùn tỹ

dez ki ãn pir tỹ ve mǎn ra ken kỹ ag tóg ve mǎn ge nĩ, ãn kǎki rǎnhrǎj nỹtĩ kar ag;

II – hynhan ge ag tóg nỹtĩ audiências públicas ti entidades tỹ sociedade civil ag mré;

III – ag japrǎr jé Ministros tỹ Estado ag tỹ tugtón jé nén ù kar to vǎmén kar hynhan fǎ ti;

IV – ti ag tá junjun kỹ vegven jé, ù tóg nén ù to tag pi há nỹ ken kỹ, nén ù representa ke sór kỹ, ketũmỹr ù tóg nén ù to kar ù to tag pi mĩ hǎ han mũ ken kỹ Pǎ'i ag ketũmỹr entidades públicas ag;

V – to vĩn jé depoimento ti tỹ autoridade ketũmỹr cidadão mỹ;

VI – vegven jé nénũ há tỹ programas tỹ obras ti, to êkrén ja ti êmǎ mág mỹ, regionais kar setoriais mĩ, tỹ vênhkar mỹ há tĩn jé desenvolvimento ti kar tugnỹm kỹ to rán jé parecer ti.

§ 3º Tỹ comissões parlamentares tỹ inquérito, ag hǎ tóg tugnỹm kỹ vej mũ tỹ Pǎ'i tỹ autoridades judiciais ag to, kar ù tóg ag regimento ki rán kỹ nỹtĩ ãn ti ãn kǎki rǎnhrǎj nỹtĩ ag hynhan ja ti, hynhan ja ag tóg Câmara tỹ Deputados ag kar Senado Federal ag, jagmré ketũmỹr jag kóm vurmỹ, membros ki ãn tẽgtũ ki ãn pir tóg to vĩn kỹ, tugnỹm kỹ ve to furũn jé to vĩ ja ãn ti, prỹg fi ja kǎmĩ, kỹ ag tóg tugnỹm kar ve kỹ rán kỹ fij, ag vég mỹr mỹ fón hán kỹ Ministério Público mỹ, ag tugnỹm kỹ ve kỹ han jé responsabilidade civil ti ketũmỹr criminal ti infratores ag mỹ.

§ 4º Vênhkar tóg vênhkán nỹtĩn kỹ recesso ketĩ, hǎra tóg nỹtĩj Comissão representativa tỹ Congresso Nacional ti, ãn kǎki rǎnhrǎj nỹtĩ ãn ag vênhkuprẽg fǎ jagma vin mũ ag êgno ki to vǎmén ja kǎ, hynhan kỹ ag tóg vin mũ ag regimento comum jagma, kỹ ag vênhkuprẽg kỹ vin mũ ag tóg hẽrikemũn jag kǎfór nỹtĩj representação partidária tugnĩn.

SEÇÃO VIII

HÃ REN KỸ HAN GE, HAN TO KE

SUBSEÇÃO I NÉN Û KAR TO KE

Art. 59. Han ge ân jé ke vễ:

I – vễnhrá tag kākā ke nĩ ân kãpãn rán mãn ke;

II – han ge ân to vễmén mãn, ti kar tỹ kinhrãg jé;

III – êg tỹ kurê kar mĩ han ge vigvej fã ân to ke;

IV – êmã mág ki Pã'i mág tỹ Presidente tỹ Han ge hynhan ân Congresso mré;

V – êmã mág ki Pã'i mág tỹ Presidente tỹ Han ge hynhan ân, nén ù tỹ hãnrĩke kỹ;

VI – Congresso tỹ Han ge han ân, Êmã mág ki Pã'i mág tỹ Presidente tỹ ke tũ ra;

VII – Câmara ki kar Seanado ag tỹ Han ge ân to ke, ag rãnhrãj fã kãki.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ. Han ge ân to vễmén mãn, ti kar tỹ kinhrãg jé. Vễnhrá tag kākā ken nĩ ân vỹ hãrenkỹ rán mãn ke tój, hãra tỹ tũ ke mã kã, tỹ sĩ ke ki, ti kar tỹ kinhrãg jé.

SUBSEÇÃO II DA EMENDA À CONSTITUIÇÃO

Art. 60. Vễnhrá tag kākā ken nĩ ân rán mãn ken kỹ:

I – Deputado ag Câmara ki ù tỹ 513 ki ù tỹ 171 tỹ ken kỹ, kar Senado federal ki ù tỹ 81 ki ù tỹ 27 tỹ ken kỹ;

II – ěmã mág ki pã'i tỹ Presidente tỹ ken kỹ;

III – ěmã kěsir mĩ Estados ag Assembleias Legislativas ki ke ag ke gé, hãra ag e nỹtĩj ke nĩ, ti kuju kãfór.

§ 1° Û pi Věnhrá tag kãkã ken nĩ ãn rán mãn, ěmã kěsir tỹ Estado mĩ nén ù jagy tỹ ken kỹ, kar ěmã mág mĩ ù tỹ ěg ěmã mré ráráj sór kỹ.

§ 2° ěmã mág ki Īn mág kãki Congresso ki ag tóg to vēmén rěgrég, kỹ ser Deputado tỹ 513 ãn ki ù tỹ 308 tỹ há tỹ nĩ ken kỹ, kar ser Senado Federal ki ù tỹ 81 ãn ki ù tỹ 49 tỹ há tỹ nĩ ken kỹ.

§ 3° Věnhrá tag kãkã ken nĩ ãn rán mãn ken kỹ, Deputado ag Câmara ki Mesa kar Senado Federal ki ke ag tỹ há tỹ nĩ ke kar, ag tỹ ser tugtój mũ, ti vėnh nĩkrén tęg mré.

§ 4° Věnhrá tag kãkã ke nĩ ãn rán mãn ken kỹ, ù pi hej kej ti tỹ Han ge ù tỹ tũ ke kãn sór kỹ:

I – vėnhrá tag kãkã ke nĩ ãn ù pi ěg ěmã mág to nén ù rán mãn, ti tỹ ùn sór kỹ;

II – ti kar tỹ pã'i ù kupręg jé vota ke ãn, tój ke tũ, ù kupręg jé, ti kar tỹ prỹg tỹ 16 kãfór ãn, Pã'i ù kũpręg tỹ prỹg tỹ vėnhkãgra ãn;

III – poder ki ke ãn tỹ tũ kej ke to;

IV – ti kar tỹ jatun mỹ mũ ěn to.

§ 5° Nén ù to vēmén jé ù tỹ ki kro tũn kỹ, ag pi prỹg ãn hã kãmĩ to vēmén mãn sór ke nỹtĩ.

SUBSEÇÃO III DAS LEIS

Art. 61. Han ge tỹ ke sór nĩj ke kar tỹ han pẽ nĩj ke vỹ, vỹ República tá Deputado ag nỹtĩj fã Kátá ke ag tỹ han ge nĩj mũ, Supremo Federal ke tũ nĩn kỹ Congresso Nacional tá ke ag, República ki Pã'ĩ mág tỹ Presidente, Supremo Tribunal Federal, Tribunal Kri ke ag, kar Procurador Geral da República ki kar ver vẽnĥ kar mré, to rán kỹ sa pẽ tag kã sa ki ãkrén kỹ.

§ 1º Tag ag hã vỹ tỹ República ki Pã'i mág tỹ Presidente tỹ ti pir mỹ han ge to ke nỹtĩ:

I – ki vin kar tỹ ãn sór nĩn kỹ, Forças Armadas ag;

II – to han ge nĩj ke to:

a) rãnrãj ken ag vin ge, jo nĩ kar tỹ má ki, vẽnĥ kar mỹ rãnrãj ki nỹtĩj ge ag kar ãn e rãnrãj ke ke tũ nĩn kỹ ag kajãm ge tỹ mág kej ke jé;

b) jo nỹtĩj ke ag han ge kar ěg to ke to ãkrén fã ag, kajãm ge tỹ kej ke kar ti kaja vígvej ke , vẽnĥ kar rãnrãj mré vẽnĥ jo nỹtĩj fã ag ěmã kar tag mĩ;

c) União kar ěmã tag mĩ, ki vẽnĥ kar rãnrãj nỹtĩ ag to ãkrén kỹ kã nĩj ke ti, rãnrãj ke ag vígvej ke , ki nỹtĩg há han ge kar ag sin kỹ kajãm nĩj ke ti;

d) Ministério Público kar União ki Defensoria Pública ki, kar ver ki Ministério Público tỹ han kãn ke ki jo jykrén jé kar Emã mĩ defensoria Pública ti, Distrito Federal ki kar Ěmã kar mĩ;

e) pã'i tỹ presidente tavĩn vỹ ti nén ù tãg han sór ka han há nĩj, kar ministérios kar órgão ag ne han ge, rán ke nĩ art. 84, VI, tag jagma;

f) pã'i tỹ presidente tavĩn vỹ ti ta pã'i tỹ Forças Armadas ag nén han ge, ãn rán ka nĩm ke nĩ.

§ 2º Tỹ han nĩj ke pẽ vỹ Deputado ag Nỹtĩj fã tỹ han ke nỹtĩj mũ, projeto kar ag kar ag to rán ke han ge nĩj ke mũ gé, rán kỹ kã sa ja ki, ti sĩ hã ra, ù tỹ rán ge mré nĩkrén kri tí tỹ pir kã nỹ ra to vỹj ke ag, Emã tỹ pénkar mĩ pipin kỹ nỹti mĩ, nĩkrén mág kri tẽgtũ ag tỹ ki to tỹ ke jé voto ki kej fã ag.

Art. 62. Hẽ re ke mũn nén ù tỹ ki hã ke ra, ki ù han mãn ge tỹvĩn kỹ, República ki Pã'i mág tỹ Presidente vỹ nén ù to ãkrén tỹ mrẽnh kej mũ, to han ke rá ki ãkrén kỹ, ag tỹ Congresso Nacional mỹ to tỹ mrẽnh ken kar.

§ 1º Ti tỹ nén to akrén kỹ rán ja ag han tũg jé hã vỹ nỹtĩ:

I – tag to ãkrén kỹ:

a) tag ki ke pẽ, mĩ tĩj fẽ, política kãki han ge há, político ag mré ke kar vota ke jé há;

b) nén ù kórég kar kri há kinhra nĩj ke, nén ù kórég kar ã tỹ to kinhra nĩj ke;

c) Poder Judiciario kar Ministério Público ag nỹtĩ to kinhra nĩj ke, ã rãnrãj ke kar ù tỹ ki nỹtĩ ag tỹ jagnẽ mré ke kinhra ãn ki;

d) prỹg e kãmĩ nén hyn han ge to ãkrén ke , nén ù kaja to rán kỹ nỹtĩ ki kinhra kar nén ù tỹ kej ke nĩj ke pãte ke mré, han e to vãmẽ pẽ to ãkrén ge tỹ to nỹtĩ ki art. 167, § 3º;

II – ù tỹ nén ù há péju kar to nĩfénh to ke, vẽnħ kar tỹ nĩm han fẽ ketũnĩn kỹ nén ù tỹ kaja nĩj ke tỹ kã nĩ to;

III – to han ge tỹ rán kỹ sa kri ke;

IV – Congresso Nacional su tỹ to ãn ge rán kỹ sa kinhran kỹ kar República ki Pã'i mág tỹ san kỹ ketũnĩn kỹ tuvãnh tũn kỹ.

§ 2° Nén ù tỹ kajām ge to ke kar mré to vènhmỹn kỹ, hãra ù tỹ rán kỹ nỹtĩ ja ag arts. 153, I, II, IV, V, e 154, II, tỹ nén ù kaja to han mũ ti tỹ to han ge rán kỹ ěgno tá kurẽ kã han ja kar.

§ 3° Han ge ve vén ge ag tỹ, ù tỹ §§ 11 kar 12 ti há ki tũ kej mũ ti kajām ge tỹ to ãkrén kỹ, ti rán tá kãtĩg kỹ ti tó há ki nỹtĩg ge tỹ kurẽ tỹ sessenta ke kã tỹ ke tũn kỹ, han ge tỹ.

§ 4° Ti han ge tỹ § 3° to ãkrén kỹ rán kỹ sa ki ti han ge kurẽ tó kỹ rán ja kãpãn kej ki, tỹ krỹ kej ke tỹ kej ke kỹ Congresso nacional tỹ ne han ge tũ ki nỹtĩj.

§ 5° Congresso Nacional tỹ nén ù to ke pẽ han vén ge tỹ ke han ge tuvãnh jé vỹ ti tỹ to kinhra nĩ vén ke tỹ ke nĩj mũ ti tỹ constituicionais to nĩg ja kar.

§ 6° Jãvo to ke ve vén ge tỹ ki han tuvãnh ge tỹ kurẽ tỹ quarente e cinco ke tá krỹg kar ti ven vén ja kurẽ kar, ti vỹ han to fũrũr kej ke kã saj mũ, kar ser, Congresso Nacional tá ĩn ag kã ù ki, ki hã tó kỹ saj ke to ke ki, ti tỹ ki kro jé votar kaj ke tá krỹg ke jé, kãki ĩn kar ag tỹ nỹtĩ tỹ ki han han ge to han ra ke to mẽ to.

§ 7° Kar hã han mãn ge vin jé há nĩ ja tỹ mũ, ti to ãkrén kỹ ke ja tỹ to fi kỹ nỹ ki, kurẽ tỹ sessenta ke kãmĩ, ti han ja kurẽ to nĩkrén kỹ, ti to vota ke ja tỹ tũ ke ja tũn kỹ ver Congresso Nacional tá ĩn régre ag ki.

§ 8° Medidas provisórias vỹ Câmara ty ag vỹ tũgnỹm vén.

§ 9° Deputado kar Senador kãki ke ù ag tỹ ki nỹtĩ ag to han kỹ nỹtĩ tũgnỹm ke nỹtĩ kar ag tỹ ti ve ja tỹ kã sa ja ěn ve jé gé, ag mỹ ti kro han tũg ki, vyrmỹ ag vènhmãn ù ki, Congresso Nacional tá ĩn ag kã ù ki nỹtĩ ag tỹ hej ke tũg ki.

§ 10. Ti rán mãn ge tỹ han mãn ke tũ nĩj mũ, ag tỹ vènhmãn fã ag ki han ja tá, han vén ja tỹ hej ke ja tũ ag tá ketũnĩn kỹ ti tỹ ki kroj ke tỹ kurẽ kãfór pẽte rãg kỹ.

§ 11. Han ge t̄y rán k̄y n̄i t̄un k̄y ti han t̄y kej f̄a t̄y to ki kroj ke to ãkrén ge ti § 3º kurẽ t̄y sessenta t̄y ti han ja t̄u ên p̄ate to ãkrén ge ag t̄y k̄ajaton jan k̄y, to han ra ke ja ag t̄y mré n̄ȳt̄i ki kar nén ù t̄y ti han ja ki nén ù vóg ja t̄un k̄y ti ki han vén ja ag t̄y h̄ara n̄ȳt̄ij m̄u, ki ne vóg m̄ȳ.

§ 12. Han ge to rán ja t̄y v̄enh kóm v̄enhm̄ȳ ke ki kron k̄y, to v̄enhrá mág han ja p̄e ti t̄y tá kr̄ȳg ke vén ja ti, tag t̄y ser ti t̄y tag p̄ate k̄a n̄ȳj ke to ket̄um̄ȳr to rán k̄y sa t̄y kikroj ke t̄u to m̄ēg n̄ȳj m̄u.

Art. 63. Pi ki nén kajãm ge t̄y mág kej ke t̄y k̄a n̄im ke n̄i:

I – rán k̄y n̄ȳt̄i p̄e t̄y han jé República ki Pã'i mág t̄y Presidente han ja ti, han ge t̄y rán ja art. 166, § 3º e § 4º;

II – rán k̄y sa t̄y r̄anhr̄aj jo n̄ȳt̄i to ke t̄y Deputado tá Câmara ki, Senado Federal ki, Tribunais Federal ag ki kar V̄enh kar m̄ȳ Ministério ki.

Art. 64. República tá Pã'i mág t̄y ran ja tá ki kro kar to v̄amén ge, Supremo Tribunal Federal kar Tribunais Superiores ag v̄y Deputado Ag câmara tá ve vén ge n̄ȳt̄i.

§ 1º República tá Pã'i mág T̄y Presidente v̄y nén ù to rá t̄y ti m̄ȳ há ag ki kro t̄y mr̄enh ke jé pini kej m̄u.

§ 2º H̄e re m̄un, § 1º ù ti ki, Deputado ag N̄ȳt̄ij f̄a kar Senado Federal ag t̄y ki tó t̄un k̄y, nén to rá tag to ag jykre t̄y k̄a n̄ȳ en to, ag ki ke n̄ȳt̄ij ke m̄ȳr, kurẽ t̄y quarenta e cinco ke tá kr̄ȳg m̄ȳr, nén ù to rá t̄y ki tom̄ēg n̄ȳt̄i t̄y kej ke t̄y ki kro k̄an m̄u ser , vé ùn t̄y kurẽ tom̄ē p̄e han ge ag h̄a t̄y ne ki kroj ke t̄u n̄i ag t̄y kupr̄ēg ke to v̄enhm̄an, tom̄ē to.

§ 3º Rán ja ag hyn han ge ù t̄y han ge v̄y t̄y Senado Federal kar câmara dos Deputado ki ke ag n̄ȳt̄i kurẽ t̄y dez ki ag tóg tuḡn̄ȳ m̄u , h̄ara ti jo nén ù t̄y rán vén ka sa ên tuḡn̄ym ge kar.

§ 4º Han ge t̄y § 2º ki n̄ȳt̄i pi Congresso Nacional ki n̄ȳt̄i ag t̄y v̄e-

nhkán s̄i han ge k̄a to n̄ikrén ke n̄yt̄ij m̄ũ, kar pi rán k̄y n̄y t̄y código ki ne han m̄ũ.

Art. 65. Han ge t̄y rán k̄y sa t̄y ki kro ja vỹ Ĩn ag k̄a ù ki t̄y ù t̄y ve vén ge n̄ij m̄ũ, kurē kuju pin k̄y to vāmén ge kar ti t̄y voto ki han ge n̄ij m̄ũ gé, kar ti t̄y ki han jé ketūn̄in k̄y ki kroj ke t̄u ki j̄an̄ã jé, Ĩn t̄y ki tugn̄ym m̄an ge t̄y mē ke jé, ketūn̄in k̄y han ke t̄u ki, ti m̄y t̄y ne han t̄un k̄y.

To parágrafo p̄e. Rán k̄y sa t̄y ù to san k̄y, k̄y t̄y ĩn t̄y han vén ja ra v̄yn kej m̄ũ.

Art. 66. Ĩn t̄y to vota ke k̄an kar t̄y República ki P̄ã'i mág t̄y Presidente m̄y j̄an̄ãj m̄ũ, ù t̄y, tugn̄ym han kar, ti ki kro jé han m̄ũ.

§ 1° República ki P̄ã'i mág t̄y Presidente t̄y rán k̄y n̄i ãn t̄y ki há ke ken k̄y ti t̄y v̄yrm̄y n̄im m̄ũ ketūn̄in k̄y ki ke kar k̄a, institucional ketūn̄in k̄y v̄enh kar m̄y hán k̄y, ti t̄y kr̄y ke ketūn̄in k̄y ti ki kro k̄an ge vỹ t̄y, kurē t̄y quinze k̄am̄i ke n̄ij ke n̄i, ti t̄y m̄an ja kurē ĩn ki n̄ikrén k̄y, kar t̄y ser v̄enh v̄i j̄an̄ãj m̄ũ, óra t̄y quarenta e oite ke k̄am̄i, Senado Federal tá P̄ã'i t̄y Presidente m̄y ti t̄y ne tugn̄in ti ki kro kam̄eg ja to ke ti.

§ 2° Ver ti ki kro han t̄un t̄y v̄enhrá mág t̄y artigo m̄i k̄amun k̄y ki han m̄ũ, parágrafo ki, inciso ketūn̄in k̄y alínea ki.

§ 3° Kurē t̄y quinze ke p̄ate t̄ig kar, República ki P̄ã'i mág t̄y Presidente t̄y jatunm̄y tom̄eg n̄i t̄y ser t̄ug, ti ki kro han jé.

§ 4° Ti ki kro han ge t̄u vỹ v̄enh kar mr̄e v̄enhmañ ki t̄ój ke m̄ũ, ti m̄an kri kurē t̄y 30 ke k̄am̄i, ti t̄y ki kroj ke t̄un jé Deputado kar Senadores kar ag t̄y voto vin k̄an ge to ãkrén k̄y.

§ 5° Ti ki kro han ja t̄u t̄y k̄a n̄y t̄un k̄y, ti h̄ã vỹ t̄y to rán han ja j̄an̄ãj ke m̄ũ, ven k̄an jé República ki P̄ã'i mág t̄y Presidente m̄y.

§ 6° Rán ja t̄y ki ne han mã tá kr̄yg § 4° k̄a rán k̄y sa ki, ki kro han t̄ug ja vỹ to vota ke vén jé saj ke n̄ij m̄ũ, v̄enhm̄an t̄y mr̄enh kej ke

ki, vènh jykre kar ag tỹ ki ne tó mẽ , ti voto kar tá krỹg to mẽ mũ.

§ 7° To han ge tỹ ven ge tũn kỹ óra tỹ quarenta e oito ke kãmĩ República ki Pã'i mág tỹ Presidente ti, § 3° kar § 5° ki rán ka san ki, Senado ki Presidente hã vỹ ti ki han ge ki tỹ kej mũ, kar, ti tỹ ki tỹ ke tũn kỹ, vỹ Senado ki Vice-Presidente tỹ inh hã tỹ kej ke.

Art. 67. To han ge rán kỹ sa vỹ han ge tũ nĩj mũ, ti ke mré nỹtĩj ke tỹ rán tãg nĩj mũ, legislativo ki vãnhmãn han hã ki, Congresso Nacional kãkĩ Ìn ag kã'ũ ki nỹtĩ ag tỹ tỹ ge jé ke kỹ hã.

Art. 68. Û tỹ han ra kej ke rán ge hã vỹ tỹ República ki Pã'i mág tỹ Presidente nĩj mũ, ùn tỹ han jé pini kej ke mũ hã vã tỹ Congresso Nỹsijonỹr ag mỹ ke nĩ.

§ 1° Nén ù tỹ han ge ag hã vã tỹ Congresso Nacional tá nỹtĩ pẽ ag ki ke nĩj mũ, ù tỹ vỹrmỹ tỹ kej ke ag vỹ tỹ Câmara dos deputados ag ki ke nỹtĩ jãvo. ketũnĩn kỹ Senado Feneral ag, han ge pẽ tỹ vỹrmỹ nỹ tỹ to han ge kãpãn sa ki, kar legislação tỹ to kej ke tũ ti:

I – Poder Judiciário kar Ministério Público ki han ge, ag rãnhřãj kar kãmĩ nỹtĩ ag to;

II – tag mĩ ke pẽ, vènh kar, vènh kar tỹ to ke nĩj ke, político kar ag vin ge ag;

III – prỹg kar mĩ ãkrén, nén ù génh ge kar ti kaja to rán ke nỹtĩ ag.

§ 2° Pã'i tỹ presidente tỹ lei tãg hyn han kar hãren kỹ han ge, ãn tu hej ke vén ke ag tỹ nĩ, congresso ty ke ag.

§ 3° Cogresso ty ke ag vỹ lei tãg tu vènhřã tugnỹ han ke nĩ, ju pi kar vãg mãn há nĩj.

Art. 69. Pãte to han ge tỹ kãmũ ag vỹ voto han pin ke ki tỹ kej ke mũ ti kar mré ki.

SEÇÃO IX

DA FISCALIZAÇÃO CONTÁBIL, FINANCEIRA E

ORÇAMENTÁRIA

Art. 70. Tỹ tugnỹm fã ti contábil ti, financeira ti, orçamentária ti, operacional ti kar patrimonial tỹ ěmã mág tỹ União kar entidades tỹ administração direta kar indireta ti, tỹ lei jagma hã nỹn kỹ vẽnkar to hej ke jan kỹ, ag tỹ mĩ hã jẽnkamũ tỹ kygĩam mũn kỹ, ag hã tóg vej mũ Congresso Nacional ag, jagma controle ti tar mĩ ti, kar sistema tỹ controle ti kãmĩ Poder ag jagma.

Ti rá pir. Presta conta keja tóg ùn tỹ pessoa física ketũmỹr jurídica ti, pública ketũmỹr privada ti, ùn tóg jẽnkamũ público tỹ nén ù kygjãm mũ ti, jãkrũnh mũ ti, nĩn ham mũ ti, gerencia kemũ ti, ketũmỹr administra kemũ ti, nénũ kar valores públicos ti ketũmỹr ěmã mág tỹ União tóg nén ù jagfy kafã ge ti, ketũmỹr tag jyjy jagfy kafã gen kỹ jẽnkamũ tỹ nén ù kygjãm ja ki.

Art. 71. Tar mĩ tugnỹm jé, Congresso Nacional ag hã tóg vej mũ, kỹ Tribunal ne Contas ěmã pir tỹ União tóg ag mré vej mũ, ag tag han jé:

I – tugnỹm kỹ ki hã ke nỹn ken jé, Pã`i mág tỹ Presidente da República tỹ jẽnkamũ to nén ù génh kar hynhan ja ti prỹg kãmĩ, parecer prévio jagma kurã tỹ sessenta kãmĩ papé tóg ag tá jun kãpẽn;

II – tugnỹm há han kar kihã tóg ke nĩ ken jé administradores kar ag jẽnkamũ mré rãnrãj fã ag mỹ, tỹ bens kar valores públicos ti administração tỹ ěmã mág tỹ União ti, ěmã tỹ Estados ag kar ěmã kėsir tỹ Municípios ag, kar ag entidades hynhan ja ag, Poder Público federal tỹ vin kỹ nỹĩ ti, kar ùn tóg ti hẽrenkỹ jẽnkamũ to nén ù génh kỹ han ja venven tũn kỹ, ka to papé vãm ja nĩn kỹ, tugnĩn prejuízo tóg ken kỹ cofres públicos mỹ;

III – tugnỹm jé, rãnrãn kỹ vin jé ù tóg rãnrãj jé admissão tỹ pessoal ketĩ, nén ù kar ki, tỹ administração ěmã mág União, ěmã tỹ Estados

ẽmã kẽsir tỹ Municípios kar ag hynhan ja ti Poder Público federal tỹ vin kỹ nỹtĩ ti, ù jyjy vin ja ti tỹ cargo mỹ ke hã tóg tỹ ù nỹtĩ tỹ, jé tóg ke nỹ gé ù tỹ rãnrãj jã ki kãfã ja tóg aposentadoria tá krỹg kỹ, tỹ reformas kar pensões ti ke gé, kar ti nén ù ki nirejtu tóg mré papé ki nỹtĩ kar nĩj ti aposentadoria jé papé hynhan mũ kã;

IV – hynhan jé, vêsóki, Câmara tỹ deputados ti, kar Senado Federal ti, tỹ Comissão técnica ti ketumỹr inquerito ti, tỹ inspeções kar auditorias ti tỹ nén ù nĩkrén fã ti, jẽnkamu to financeira ketĩ, nénũ génh kar han ge ti, operacional mré patrimonial ti, kar unidades administrativas tỹ Poderes Legislativo ti, executivo mré Judiciário, kar tỹ ù hynhan ja ti entidades ketĩ vẽnhrã tag tó mũ jagma inciso II;

V – tugnỹm jé jẽnkamu vin han fã ti, ag tỹ empresa hynhan ja ti ẽmã mág ù tá tỹ tag ki rãnrãj jé, tỹ ẽmã mág tỹ União ag mré jẽnkamu ven jé hãto ag cujo capital social ketĩ, jagmré to vãmén kỹ rán kỹ fin kỹ, constitutivo kãki;

VI – tugnỹm kỹ tarĩr jé nén ù kar ki ẽmã mág tỹ União tóg jẽnkamu kaja jãjã ja ti convênio jagma, tỹ jagmré to vãmén ja nĩn kỹ, kar jagmré ag ví tỹ pir ke ja nĩn kỹ ketumỹr tỹ nénũ ù tỹ hã to vãmén fã nĩn kỹ, ẽmã tỹ Estado mỹ mré ẽmã pir tỹ Distrito Federal ketumỹ ẽmã kẽsir tỹ Municipio mỹ;

VII – tugtón jé ag tỹ tovĩn kỹ Congresso Nacional ag, ãn kãki rãnrãj nỹtĩj fã ti, ketumỹr ag Comissões ag, vigve kar tugnỹm há han kỹ hãrenkỹ nén ù to jẽnkamu nĩm ja ti, kar ti ki hã ke kar tugnỹm jé gé, kar ag nén ù kar rãnrán kỹ jãgnã ja ti;

VIII – ùn jẽnkamu vigve kỹ tugnỹm kỹ nén ù to nĩm ja tóg ki hã ke tũn kỹ ag kajãm jé, lei kãki rán kỹ nỹ ãn han jé, nén ù kar to, nén ù tóg ki hã ke tũn kỹ kygĩãm han jé;

IX – rán kỹ jagma hã han gen jé, órgão ketumỹr entidade ag to nén ù hynhan jé lei kãki rán kỹ nỹ jagma, ag tugnỹm mỹr nén ù tóg ki hã ke tũn kỹ;

X – tỹ krỹ ken jé, nén ù tóg ki hã ke tũn kỹ, jẽnkamú to nén ù génh kar hynhan ja ti, ag mỹ rán kỹ jãnãj Câmara tỹ deputados kar Senado Federal ra;

XI – vigve ra ken jé tỹ Poder tỹ jé ke ag mỹ nén ù tóg ki hã ke tũn kỹ ketũmỹr to nén ù vẽnhmỹ han jan kỹ.

§ 1º Tỹ contrato nĩn kỹ, tỹ krỹ ke kỹ tỹ tũ ken jé ag hã tóg tỹ vej mũ Congresso Nacional ag, to vỹ tỹ mrãnh ken jé, Poder Executivo ag nén ù han ge ãn han jé.

§ 2º Tỹ Congresso Nacional ketũmỹr Poder Executivo ag, tỹ kurã tỹ 90 ketũmỹr kysã tẽgtũ, fi ja ãn kãmĩ nén ù hynhan ge ãn han tũn kỹ, jãmĩ rán kỹ kóftig vén mũ ãn jagma, Tribunal ag tóg to vej mũ.

§ 3º Tribunal tá rãnrãj fã ag nén ù to ãkrén kỹ han kỹ hãrikemũn néve to kajãm gen kỹ ketũmỹr nén ù to kajãm ge nĩn kỹ multa ke tí, kỹ Tribunal tóg há nĩ kur kajãm gen jé.

§ 4º Tỹ Tribunal ag tóg jãgnãj mũ Congresso Nacional ag mỹ, kysã tẽgtũ kar kã kar prỹg kãmĩ ag nén ù han ja rãnrán kỹ.

Art. 72. Tỹ Comissão jag jãgja ag deputado kar senador ag tỹ permanente ti vẽnhrá tag jagma art. 166, §1º, tỹ nén ù kygãm ge ãn tóg rán kỹ nỹ tũn kỹ, ver tỹ to ãkrén kỹ nỹ tũn kỹ ketũmỹ nén ù ãn to hej keja tũn kỹ, kỹ tóg toví jé há nĩ gé, Pã' i tỹ autoridade governamental tá já nỹti ag mỹ, kurã tỹ pẽnkar kãmĩ tóg tugtój ke nĩ hãrenkỹ nỹ ti.

§ 1º Tugtó kar venven ja tũn kỹ, ketũmỹr tugtó kar venven ja tóg tá krỹg tũ nĩn kỹ, ãnki Comissão ag tóg to vỹj mũ Tribunal ag mỹ, ag tugtó jé hãrenkỹ nỹ ti to, kurã tỹ 30 kãmĩ.

§ 2º Tribunal ag kinhrãg kỹ nén ù to jẽnkamú tỹ kajãm ja tóg ki hã keja tũn kỹ, tỹ Comissão ag tóg, tugnỹm kỹ vegven kỹ ag nén ù ãn to jẽnkamú kajãm ãn tóg nén ù vẽnhmỹ tỹ ki han vãnh ãn ti vẽnhkar mỹ economia pública mỹ, ãn ki ag tóg Congresso Nacional ag mỹ tỹ krỹ ke kar tỹ tũ ké kej.

Art. 73. Tỹ Tribunal de Contas ti êmã pir tỹ União ag tóg tỹ nove Ministros jãj mũ, ag sede tóg êmã pir tỹ Distrito Federal tá jãj mũ, ân ki ag tóg tá kãki rãnrãj ke ag vin mũ kar êmã mág kãki jagma tarĩr mũ, nén ù kar ki ag mỹ ken kỹ nỹ ân ti, vẽnhrá tag jagma art. 96.

§ 1º Pã'i tỹ Ministros tỹ Tribunal de Contas êmã mág tỹ União ag tóg brasileiros ag jyjy kuprêg kỹ vinvin mũ, hãra ag tóg tag jagma mũj ke nỹtĩ:

I – kyrũ prỹg tỹ trinta e cinco nỹj ke nĩ hãra pi prỹ tỹ setenta kãfór jãj ke nĩ ti kófa tỹ;

II – tỹ tóg nén ù kar ki tỹ ùn há jãj ù tỹ rãnrãnh ke vãnh;

III – kanhrãn kỹ jã jurídicos mỹ, nĩkrén fã mỹ, jẽnkamũ tarĩr kỹ nĩkrén fã há ketũmỹr vẽnhkar mỹ rãnrãj fã há ke gé;

IV – prỹg tỹ pẽnkar régre ki rãnrãj ja jãn kỹ, kar ver nén ù kar ki kanhró ân ti vẽnhrá tỹ jãmĩ kótĩg vén mũ ân jagma.

§ 2º Pã'i tỹ Ministros tỹ Tribunal de Contas êmã mág tỹ União ag tóg kãprêg kỹ nỹtĩj mũ:

I – ùn tẽgtũ ki ùn pir ki Pã'i mág tỹ Presidente da República tóg vinvin mũ, hãra Senado Federal ag tóg hej kej ke nỹtĩ, ùn régre ag tóg jag rikén tarĩr ken jé auditores ag kãki kar membros tỹ Ministério Público jagmré Tribunal ag, ag jyjy vinvin tẽgtũ jagma han ge tóg nĩ Tribunal ti, critérios jagma ti rãnrãj jã ki kãfãn ja tugnĩn kar ti rãnrãj há ke gé;

II – ùn tẽgtũ ki ùn régre Congresso Nacional ag jagma.

§ 3º Pã'i tỹ Ministros tỹ Tribunal de Contas êmã mág tỹ União jag rike han kỹ nỹtĩj nén ù kar ki, prerrogativas ki, impedimentos ki, vencimentos ki kar vantagens ki Pã'i tỹ Ministros tỹ Superior Tribunal tỹ Justiça ki, ag mỹ hynhan jé hãrenkỹ ag rãnrãj jã ki kófa han kỹ to aposentadoria kar pensão mãn jé, vẽnhrá tag jagma art. 40.

§ 4º Tỹ auditor ti, ti tỹ ministro lugar kã jãj ken kỹ, ti mỹ tóg nỹj mũ gé hãrike han kỹ ti nirejtu ti, tỹ Ministro mỹ ke ãn ge ti, rãnrãj jã ãn ki judicatura jagma, tỹ Pã`i tỹ juiz tỹ Tribunal Regional Federal ki.

Art. 74. Tỹ Poderes Legislativo ag, executivo mré judiciário ag tóg vej mũ ti ken kỹ nỹn jé, jagma mũn jé, to ãkrén kar rãnrán mũ ãn tá junjun jé tag han jé:

I – tugnỹm kỹ vem jé ti ki hã ke ti, ag tỹ to ãkrén kỹ rãnrán kỹ vin ja ti prỹg e ki, ag tỹ hynhan ja ti Pã`i tỹ governo programas ti, kar União ag tỹ hãrenkỹ jẽnkamu to nén ù hynhan ge ti;

II – tugnỹm kar vegven jé ti ki hã ke ti, ag tỹ hãrenkỹ jẽnkamu to nén ù hynhan ja kar, ag to ãkrén mũ ãn tá junjun ja ti, nén ù hynhan ja ti financeira kar patrimonial ti tỹ órgãos kar entidades tỹ tugnỹm kỹ hynhan fã ti administração federal ke tí, kar ver hãrenkỹ jẽnkamu Pã`i tỹ jẽnkamu jãgnã to nén ù hynhan ja ti, tỹ entidades tỹ direito privado ag ke gé;

III – tugnỹm kỹ hynhan há han jé, hãrenkỹ jẽnkamu tugvãj fã ti crédito ke tí, ù tóg ù jagfỹ ti jyjy rán kar nénũ jyjy fij ke ti to jẽnkamu mẽn jé, kar ver nirejtu mré União tóg jẽnkamu ki haver ti;

IV – mỹ há tóg nĩ ken jé jẽnkamu to nén ù hynhan ja ti, ag tỹ jé rãnrãj nỹtĩ ki.

§ 1º Tỹ jé nỹtĩ ag controle interno jagfỹ, ag tugnỹm mỹr nén ù tỹ ki hã ke tũn kỹ, ãnki ag tóg Tribunal tỹ Contas da União ag mỹ rán kar tój mũ, ag tỹ jagma hã han tũn kỹ ag hã tóg kygjãm mũ.

§ 2º Vẽnhkar kar ver ùn pir, partido político ag, to vãmén kỹ vësi-mér tỹ pir ke kỹ rán associação ke tí, ketũmỹr tỹ sindicato ag tóg jé nỹtĩ gé, lei jagma, ag tỹ rãnrán kỹ jãgnã kar tó jé, nén ù tỹ ki hã ke tũ ãn ti, Tribunal tỹ Contas da União ag mỹ.

Art. 75. Nén kar tóg rãnrán kỹ lei jagma nỹtĩ tag tóg tag jé ke nĩ, kar ver ag tỹ hãrenkỹ hynhan fã ti, jagma tugnỹm kỹ venven fã ti, Tribunais tỹ

Contas tỹ ěmã kar mré tỹ Estados ag kar ěmã pir tỹ Distrito Federal ti, tỹ Tribunais kar Conselhos tỹ Contas ěmã kėsir tỹ Municípios ag.

Ti rá pir. Věnhrá tỹ Constituições tỹ estaduais ag tóg ag mỹ fĩj Tribunais tỹ Contas ag tugnỹm jé, kỹ ag tóg tỹ sete Conselheiros jāj.

CAPÍTULO II

PĀ'I MÁG TU KE VỸ

SEÇÃO I

PRESIDENTE KAR VICE-PRESIDENTE DA REPÚBLICA TU KE VỸ

Art. 76. Pā'i tỹ Presidente vỹ tỹ pã' mág hã nĩ, ěmã tỹ brasil ki, hãra ti mré ministro ag vỹ tỹ, pã'i nỹ tĩ gé.

Art. 77. Pā'i tỹ Presidente kar Vice-presidente vỹ jagnã mré hã, kurã ki ke tĩ, kysã tỹ outubro kã vỹ ke vén tĩ, primeiro turno ti, domingo ve kã, ju segundo turno vỹ kysã tỹ outubro hã kã ke tĩ gé, ěgno ty domingo kã.

§ 1º Kỹ ser ũ tỹ eleito tĩg kỹ, ti mré vice vỹ jāj mũ gé, mỹr ag chapa han kỹ ag rěgre vỹ věnh rán tĩ.

§ 2º Ũ tỹ jāj mũ vỹ voto kuju kófã sĩ han ke nĩ.

§ 3º Hãre ke mũn ũ tỹ ti kuju ty jun tũn kỹ vỹ segundo turno vỹ kej, hãra ũn rěgre ag tỹ jãmĩ mũ ãn ag vỹ jag katu kej ser.

§ 4º Hãre ke mũn segundo turno ra mũ, ag kã ũ tỹ tũg, kỹ ti nón nĩ ãn tỹ ti jagfỹ kej.

§ 5º Ti tỹ segundo ki nỹ tĩ ãn ag tỹ empatar ken kỹ, ũn kófa hã tỹ segundo turno ra tĩg.

Art. 78. Pã'i tỹ presidente kar ti vice vỹ Congresso nacional ty posse han mũj, kỹ ag vỹ Constituição ki rán kỹ ãn han jé ěg tóg kej ke nĩ, lei kar ti, kar ag ti kar tỹrĩr jé ěg tóg kej mũ gé.

Tag tỹvĩn. Ke vỹ rán kỹ nỹ: ag kurã tỹ 10 ki, kige tũn kỹ ag vỹ kren mũ, kỹ vỹ kuprã nĩj mũ.

Art. 79. Pã'i mág tỹ Presidente tỹ kē nĩ ki rěj mũ, nén ũ tỹ hē re ke mũ jy nỹn kỹ, kar ti nĩ ěn kã nĩj ke mũ, vỹ Pã'ĩ mág tỹ Vice-Presidente ti.

To Ti rá pir. República ki Pã'i mág tỹ Vice-Presidente ti vỹ, ti tỹ han ge pē tỹ kri nỹtĩn kỹ han ke kỹ, ti vỹ Pã'ĩ mág mré han mũ, ti tỹ nén ũ han ge pē to ken kỹ.

Art. 80. Hē re ke mũn Pã'i mág tỹ Presidente kar Vice-Presidente tỹ han ge kamãg kỹ, ketũnĩn kỹ tỹ kej ke ũ jé ke tỹ ki han tũn kỹ, ũ tỹ ag tỹ ki nỹtỹ ja ěn ki rãnrãj ke mũn vỹ tỹ Neputanu Kãki ag jo tỹ Presidente ki Pã'i tỹ Neputanu Fenerar nĩj mũ, ketũnĩn kỹ Senỹnu Fenerar ti kar Suprēmũ Trimunỹr Fenerar ti ke gé.

Art. 81. Pã'i tỹ Presidente kar ti mré Vice-Presidente tỹ ki nỹtĩ ãn ki rãj ke tũn kỹ, ũ tỹ ũ kuprĕg ge jé vỹ kurĕ tỹ 90 ke kar han jé róm kej mũ.

§ 1° Ti tỹ vãnhver kuprĕ kỹ ěgno tá prỹg rĕgre kỹ ti tỹ presidente kã nĩn kỹ , ũ kuprĕg ge tỹ ag nỹtĩ ki rã jé vỹ kurĕ tỹ trinta ke ki kutĕj mũ, Congresso Nacional tỹ han mũ, tỹ kej ke to ãkrén kỹ.

§ 2° Nén ũ kar tag ki ěkrén kỹ, ũ tỹ ki kej ke ag vỹ ag jo ki nỹtĩg vén ja ěn rikej mũ.

Art. 82. República ki Pã'i mág tỹ kã nĩj ke vỹ tỹ prỹg tỹ 4 (vĕnhkãgra) nĩ kỹ ti tỹ ki rãj ke vỹ kurĕ tỹ 5 nĩ, janĕru ki ti tỹ ki rãj ke ven ja ěn pãte.

Art. 83. República ki Pã'i mág kar ti mré ke tỹ Vice-Presidente ag pi, Kogresu Nasijonỹr tỹ kinhra tũ ra, kurĕ tỹ 15 ke kãfór han mũ, vĕnh vinven mã Ěmã mág ki, ag tỹ to rán kỹ sa to ãkrén kỹ ki nỹtĩ, ki pa tũg kỹ.

SEÇÃO II

DAS ATRIBUIÇÕES DO PRESIDENTE DA REPÚBLICA

Art. 84. Presidente da República tỹvĩn tỹ han ge:

I – Ministros de Estado ù fẽg, ke tũ nĩ ka kunũnh;

II – Ministros de Estados ag mré rãnrãj nén ù mág jé, administração federal kãki;

III – Constituição tag hã ve kỹ tóg rãnrãj ke nĩ;

IV – hej ke kỹ tóg, publicar kej ke nĩ leis ti, kar tóg decreto ki han há han kỹ kri rãnrãj;

V – projeto de lei han ge tũ, ke tũnĩ kỹ ùn sĩ, ti jag tã (tê);

VI – decreto han ge, tag to:

a) tugnỹm ge administração federal kãki, despesa tỹ tãpny tũ nĩn jé, kar kãki órgãos público ù han sór ke tũ, kar tỹ tũ kej ke tũ;

b) funções kar cargos públicos ta tũ kej ke tũ, ti ke ãn ki;

VII – Estados estrangeiros ag mré há nĩj ke, kar representantes diplomático ag kri fĩj ke;

VIII – mỹ háj ke tỹ nĩ tratados kar han jé to, ãmã ù tá ke ag kãmũ kỹ tóg ag mỹ nén ù han ge nĩ, Congresso Nacional kãki;

IX – decretar kej ke tỹ nĩ estado de defesa ti, kar estado de sitio ti;

X – decretar kej ke ti nĩ, ti tỹ nén ù tón jé, ti jykre kãke, federal tỹ ki kãrã kỹ han jé;

XI – Congresso Nacional kãki tóg nén ù to jykrén ge nĩ, ti han jé, kar tóg sessão legislativa han ge nĩ gé, ti tỹ Âmã tỹ hên ri ke ên tón jé, kỹ ag tóg to jykrén kỹ tỹ pir kej mũ, nén han ge ên ti;

XII – vênh pãte fan ge ti nĩ, ke tũ nĩ kỹ tóg, tỹ sĩ kej ke nĩ órgãos instituídos ki lei ag;

XIII – Forças Armadas kar Marinha kar Exército kar Aeronáutica ag kar kri ke nĩj ke, kar ù tỹ ag jy nỹtĩj ke ag jyjy vin ge, ag cargos ki;

XIV – Ministro do Supremo, Tribunal Federal Kar Tribunais Superiores kãki tóg ù kuprãg ge nĩ, Senado Federal tỹ nén ù há han kỹ, kar tỹ presidente kar diretores vin ge nĩ, Procurador-Geral kar Banco Central kãki ke gé;

XV – ù tỹ pãvãnh há kar ù tỹ nén ù kar han jé nĩ ên kuprãg ge, art.73 ve kỹ, Ministros do Tribunal de Contas da União jo jê jé;

XVI – ùn kanhró mág kuprãg ge ti nĩ, Constituição tag ve kỹ. ti tỹ Advogado-Geral da União jo nĩ jé;

XVII – art. 89 ve kỹ Conselho da República kãki ù kuprãg;

XVIII – Conselho da República kar Conselho de defesa Nacional japrãnrãr, nén ù tỹ hãn rike kỹ;

XIX – vãnhgég ke, âmã ù tỹ rãnh rãnh ge sór kỹ, Congresso Nacional tỹ tág gen kỹ, ag sessão legislativa kãki ag tóg to vãmén mũ kar ag tỹ decretar kej mũ, ti kar ke tũ nĩ kỹ ti jagtã tỹ kej ke ti;

XX – mỹsér ke êg jagmré há kar ên ki, Congresso Nacional tá tóg nén ù han tag hã to;

XXI – vej ke tỹ nĩ nén ù há han jé, nén ù há nĩm jé ên ti;

XXII – nén ù tỹ hãn rike kỹ tóg forças estrangeiras ag tỹ ra kãmũ

kỹ ki nỹtĩg sĩ han;

XXIII – Congresso Nacional mỹ jãnãj ke nĩ, ti prỹg kãmĩ nén hen ge ẽn ti, kar hãren kỹ han ge ẽn te ke gé, Constituição ve kỹ;

XXIV – prỹg kar ki tóg Congresso Nacional mỹ ven ge nĩ, ti nén ù han jé ẽn ti, ti sessão legislativa han kar tỹ kurã 60 kar, ti nén han vén jé ẽn to;

XXV – lei tag ve kỹ tóg tỹ tũ kej ke nĩ, cargos públicos federais ti;

XXVI – art. 62; ve kỹ tóg rán ge nĩ,medidas provisórias ti, lei tar ven jé;

XXVII – Constituição kãki ve kỹ tóg nén ù ù han ge to jukrén ge nĩ: de âmbito nacional previsto nos arts. 167-B, 167-C, 167-D, 167-E, 167-F e 167-G desta Constituição;

XXVIII – arts. 167-B, 167-C, 167-D, 167-E, 167-F kar 167-G ve kỹ tóg Congresso Nacional mỹ tóg decretar ke ra , kej ke nĩ, nén ù mág tỹ hãn ri ke kỹ.

Paragrafo tag tỹ vĩn vẽ. Presidente da República nén han ge incisos VI, XII kar XXV ve kỹ, Ministério de Estado, Procurador-Geral da República ag mỹ tóg, tag han ra kej ke nĩ.

SEÇÃO III

DA RESPONSABILIDADE DO PRESIDENTE DA REPÚBLICA

Art. 85. Crime vẽ Presidentes da Republica tỹ Constituição da República tỹ Constituição Federal tag pãtén sór kỹ, ke tũ nĩ kỹ ka to tã sór kỹ:

I – jag mré há ven kỹ nĩ;

II – Poder Legislativo, Judiciário kar Ministério Público kar Federação kãki rãnrãj nỹtĩ ag vỹ nén ù kar han jé nỹtĩj;

III – Constituição tag hã ve kỹ tóg rãnrãj ke nĩ;

IV – ãmã kãki tarĩr ke;

V – administração kãki nén ù tỹ hãn rike kỹ ta krỹ ke;

VI – nén ù há han ge to lei;

VII – leis han há han ge, kar judicial ag tỹ tó kỹ.

Parágrafo tag tỹvĩn vẽ. Hãren kỹ crimes nón vej ke ti.

Art. 86. Câmara dos Deputados ag jagtã kãfór tỹ Presidente da República pi ne han mũ ken kỹ, tóg Supremo Tribunal Federal tá kutãj mũ, ag tỹ ti ne han jé tũ ãn ve kỹ ti crime vẽ ken jé:

§ 1º Presidente ryrãg, ti nén han fã ãn ki:

I – Supremo Tribunal Federal ag tỹ ti to queixa-crime e mã kỹ;

II – ti crime vẽnĥ ven kỹ, kar ser Senado Federal ag tỹ tugnỹm kar.

§ 2º Ti tỹ ser kurã tỹ 180 han kar tỹ ti ryrãg pẽ han ge, nén ù tỹ hãn rike mág tũ ki.

§ 3º Ti ver katy tĩn kỹ, kar ù tỹ ne tó mãn tũn kỹ, Presidente da República pi nĩféj há Kãkã nĩ.

§ 4º Presidente da Republica pi ti rãnrãj kãki nén ù vẽnĥ mỹ han ge nĩ.

SEÇÃO IV

DOS MINISTROS DE ESTADO

Art. 87. Ministros de Estado kuprãg ge, prýg tỹ 21 kãfór nýtij ke ag tỹ nýtĩ, ag tỹ política ãki rãnrãj jé.

Paragrafo tag tãvĩn. Ministro de Estado tỹ han ge vễ, Constituição kar Lei tag ve kỹ:

I – administração federal vỹ tugnyg kar han mũ, Presidente da Republica tỹ decreto assina ke jé ên ti;

II – tĩn jé tóg kar tỹ han leis kar decreto hár ên ti;

III – prýg kar mũ tóg, relatório ven ge nĩ Presidente da Republica mỹ;

IV – han há han ge tỹ nĩ, Presidente da Republica tỹ ãn kuprãg jé ên ti.

Art. 88. Ministérios kar órgãos ù ag lei ven ge, hãre mũn tag kãki rán jé tỹ tũg sór kỹ ke gé.

SEÇÃO V

DO CONSELHO DA REPÚBLICA E DO CONSELHO DE DEFESA NACIONAL

SUBSEÇÃO I DO CONSELHO DA REPÚBLICA

Art. 89. Tỹ Conselho tỹ República tóg tỹ órgão tỹ ag kri ke kar nĩ Pã'i mág tỹ Presidente da República kar ãn ti mré vegvej fã ag tóg tỹ:

I – pã' i tỹ Vice-Presidente da República ti;

II – pã' i tỹ Presidente da Câmara dos Deputados ti;

III – pã' i tỹ Presidente do Senado Federal ti;

IV – pã' i tỹ líderes da maioria e da minoria na Câmara dos Deputados ag;

V – pã' i tỹ líderes da maioria e da minoria no Senado Federal ag;

VI – pã' i tỹ Ministro da Justiça ti;

VII – ùn tỹ seis brasileiros ag tag ki munmur kỹ ke pã ag, kyrũ prỹg tỹ trinta e cinco kãfór ag, ùn régre ag jyjy vin ja tóg Pã' i mág tỹ Presidente da República ti, ùn régre ag kuprẽg ja ag tóg Senado Federal ag, kar ùn régre kuprẽg kỹ Câmara dos Deputados tá, ag kar tóg prỹg tẽgtũ ki tarĩr mũ, pi ag ke nỹj ti jyjy nĩm jé tarĩr mãn jé.

Art. 90. Ag hã mỹ tóg ke nỹj Conselho da República ag ve kar to vĩn jé:

I – tỹ intervenção federal ti, kar estado tỹ defesa mré estado de sítio ti;

II – nén ù tỹ vẽnkar mỹ há nỹj há tỹ instituições democráticas ag kar mỹ.

§ 1º Pã' i mág tỹ Presidente da República mỹ tóg nỹj mũ, ti tỹ Ministro tỹ Estado mỹ kuri ãg Conselho ag vãmer ven jé ken jé, ag tỹ nén ù to vãmén ge tóg tỹ ag Ministério tá ke nĩn kỹ.

§ 2º Lei tóg fij mũ hãrenkỹ ke nỹj ke ti kar hãrenkỹ rãnrãj ke ti tỹ Conselho da República ti.

SUBSEÇÃO II VÃ

CONSELHO DE DEFESA NACIONAL TU KE

Art. 91. Conselho tỹ Defesa Nacional vỹ pã'i tỹ presidente mré nén ù ty jykren fã nĩ, ãmã jagfy, soberania jagfy kar democracia jagfy. Tag ag vỹ kãki nỹ tĩ:

I – pã'i tỹ vice Presidente;

II – pã'i tỹ Câmara ty Presidente;

III – pã'i tỹ Senado ty Presidente;

IV – pã'i tỹ Ministro tỹ Justiça;

V – pã'i tỹ Ministro tỹ Defesa;

VI – pã'i Ministro Relações Exteriores ti;

VII – pã'i tỹ Ministro tỹ Planejamento;

VIII – pã'i tỹ Marinha Comandante, Pã'i tỹ Exército kar Aeronáutica.

§ 1º Conselho tag ag ne han fã:

I – vãnh génh kar vãnh génh tỹ tu ke gé, tu ag vỹ vãmén;

II – ãmã kãki nén ù jagy tỹ kej sór nĩn kỹ ag vỹ tu vãmén, jagnã mré;

III – jagnã mré vỹ tu jykren, ãmã kãmĩ recursos ag, kar ãmã fyr mĩ;

IV – jagnã mré ag vỹ ãmã kãki nén ù vãnhmỹ kar democracia ju jagnã mré jykre han.

§ 2º Lei vỹ tój hãren kỹ conselho tag tỹ rãnrãj ke tĩ.

CAPÍTULO III

DO PODER JUDICIÁRIO

SEÇÃO I

DISPOSIÇÕES GERAIS

Art. 92. Poder Judiciário ag órgãos vê:

I – pã'i tỹ Supremo Tribunal Federal;

I-A – pã'i tỹ Conselho Nacional de Justiça ti;

II – pã'i tỹ Superior Tribunal de Justiça ti;

II-A – pã'i tỹ Tribunal Superior do Trabalho;

III – pã'i tỹ Tribunais Regionais Federais e Juízes Federais ag;

IV – pã'i tỹ Tribunais e Juízes do Trabalho ag;

V – pã'i tỹ Tribunais e Juízes Eleitorais ag;

VI – pã'i tỹ Tribunais e Juízes Militares ag;

VII – pã'i tỹ Tribunais e Juízes dos Estados e do Distrito Federal e Territórios ag.

§ 1º Supremo Tribunal, Conselho Nacional de Justiça kar Tribunais Superiores ag vỹ Capital Federal ki nỹtĩg ja nỹtĩj ke nĩ.

§ 2º Supremo Tribunal kar Tribunais Superiores vỹ tar nĩ ãmã mág tag kri.

Art. 93. Lei tỹ jagtãn fã, tỹ Supremo Tribunal Federal ag hánhár, tóg

härenkỹ hynhan ra kej Estatuto da Magistratura mỹ, tag vegve kỹ:

I – ki rãnrhãj vén jé tóg tỹ Pã' i tỹ juiz substituto jãj, hãra concurso público jagma kar provas tỹ títulos jagma, kỹ ag tóg Ordem dos Advogados do Brasil ag mré vegvej nén ù kar ki, tỹ tóg bacharel jurídico mré ki rãnrhãj jé, kar ver prỹg tẽgtũ ki rãnrhãj jã ja nĩ jurídica ki kar jyjy tỹ jagnón kótĩg kỹ concurso ki kỹ hã tóg rãnrhãj mũ;

II – rãnrhãj há han kỹ jãn kỹ kar ki kófa jãn kỹ, ãnki tóg promoção de entrãncia para entrãncia ki rãj mũ, ti tỹ normas tag jagma hã tĩg kar jãn kỹ:

a) ken kỹ tóg nỹj jagma mũn jé juiz tỹ rãnrhãj jã tãgfyn jé ti cargo ki, ti tỹ jag hã nón prỹg tẽgtũ ketũmỹr pẽnkar ki jag hã nón ke tũ ra, kã rán kỹ nĩn kỹ lista tỹ merecimento kã;

b) ùn tỹ rãnrhãj jã ãn tãgfyn jé promoção ke tĩ ti tỹ rãnrhãj há han ja tugnĩn, prỹg régre ki tóg rãnrhãj jã ja nĩj ke nĩ, kar ti jyjy tóg pẽnkar kãkã nĩj ke nĩ rãnrhãj jã ki kófã ja ki, ùn ti rãnrhãj rike ù tỹ promoção ki rãnrhãj tũg kỹ;

c) ùn rãnrhãj tugnỹm kỹ ven jé ti rãnrhãj há han ja ti, kar ti tãgfyn jé promoção ki, critério jagma kar nén ù tá krỹg ge to ãkrén kỹ, ti jurisdição kãki rãnrhãj há han kar jé vẽnhanhrã ja to;

d) tugnỹm kỹ to furũn jé ti rãnrhãj jã ki kófã ja to, ãnki tribunal tóg hán kej juiz mỹ, vẽnhkuprẽg ki ag kar tỹ ùn tẽgtũ ki régre ag hán gen kỹ, ag vėsóki to ãkrén kỹ, ken kỹ tóg nỹj vẽnh jagfy ù fãg jé ti mỹ tugnỹm kar ven jé, ag vẽnhkuprẽg fã tóg hãrike han mãn kỹ tóg ken kỹ nỹj;

e) ag pi juiz papé tóg ki hã ke tũ nĩn kỹ ag kurã kysã kar prỹg fij ja ãn jagma ki han tũn kỹ, pi ti tãgfyn jé há nĩ promoção ki, ti tỹ cartório tá ti papé ki han tũn kỹ despacho ketũmỹr decisão jagma;

III – ki rãn jé tribunais tỹ segundo grau ki rãnrhãj jã ki kófã ja

jagma kar rãnrhãj há han ja tugnĩn prÿg e kãmĩ, tugnÿm kar ve-gve kÿ to furũn ja tugnĩn ãgno tá ketũmÿr ti rãnrhãj ki rã mũ kã;

IV – vigven jé kanhrãnrhãn fã jé, hyn han jé mÿ kegé kar magistrados ag jãgpry jé gé promoção ki, kar etapas hynhan jé kófãn mũ ag mÿ, kar ag jagmré oficial jé kanhrãnrhãn fã jé, ketũmÿr tÿ iskóra ti tÿ tag ki ke ti gé hãn tÿ formação tÿ magistrados ke nĩ;

V – tÿ jẽnkamu tÿ jagtãn fã jé Ministros tÿ Tribunais Superiores ag mÿ tÿg tóg tÿ, noventa e cinco por cento nĩ kysã fij ja ãn jagma, ag mÿ hynhan kÿ vin jé ti Ministros tÿ Supremo Tribunal Federal ag, kar jẽnkamu tÿ jagtãn fã ti magistrados ù ag mÿ tóg nÿj mũ hynhan kÿ lei jagmÿ kar tóg kãmẽmÿ tãpry mũ, tÿ nível federal ti kar estadual ti ke gé tÿ categoria ãn mÿ ke nĩn kÿ judiciária nacional, pi tÿ ù nÿj ke nĩ jag ve kÿ, tÿ tóg dez por cento nĩ ke nĩ, ketũmÿr tog cinco por cento kófãr nĩ ke nĩ, hãra pi noventa e cinco por cento kófãn ge nĩ ti jagtã sĩ kygjãm ge ti, tÿ kysã ag Ministros dos Tribunais Superiores ag mÿ jun ge ti, jagmÿ hã hynhan há han kÿ, nẽnũ kar ki vénhrá tag jagma arts. 37, XI, e 39, § 4º;

VI – tÿ magistrados kófa ag kysã kygjãm jé, kar mré ag krã pensão kygjãm jé gé tũgnÿm kÿ vénhrá tag jagma art. 40;

VII – pã`i tÿ juiz titular tóg comarca tÿ ãn nÿj ke nĩ, hãra tá pã`i ag hej ken kÿ tribunal tá;

VIII – ùn magistrado ki rãnrhãj jã tóg ù tá rãnrhãj ken kÿ ùn e ag to vĩn kÿ, hynhan ja ag tóg vẽnhkuprẽg fã jagma ùn e ki jag kãfór ki hej ken kÿ tribunal ketũmÿr Conselho Nacional de Justiça tá, ti jo tãn kÿ tóg nÿ ti nirejtu ti vẽnh jo ù fãg jé ti jagfy vãmén jé;

VIII-A – ùn magistrado ki rãnrhãj jã tóg ù tá rãnrhãj sór kÿ vêsóki to ví kÿ, tÿ comarca tóg tÿ ti rãnrhãj jã ãn rike jãn kÿ há nĩ ja tóg, vénhrá tóg rán kÿ nÿ tag jagma alíneas “a”, “b”, “c” e “e” do inciso II do vénhrá tÿ jãmĩ kótig vén mũ ãn ki artigo tag jagma kar art. 94 desta Constituição tag kãki;

VIII-B – kejăn tỹ magistrados ag jagmré ag rãnrãj fã ki jag rãg-fin (troca) ti, ag comarca tóg tỹ jag rike nỹtĩn kỹ tóg há nĩ gé, kar ti tỹ justiça hã jagma, kar ver Pã'i tỹ juízes tỹ segundo grau ag mỹ ke gé, ag jag kóm tribunais ù tá rãnrãj nỹtĩn kỹ ke gé, justiça tóg tỹ estadual tá ke nĩn kỹ, kar federal tá ketũmỹr tỹ trabalho tá ke nĩn kỹ, vegvej ja tóg nén ù kar ki vẽnhrá tag jagma alíneas “a”, “b”, “c” e “kar” tỹ inciso II vẽnhrá tóg jãmĩ kóftg vén mũ ãn jagma artigo kar art. 94 tỹ Constituição tag kãki;

IX – pã'i tỹ órgãos ag mỹ nén ù to kajãm ra ken kỹ Poder Judiciário tóg vẽnkar mỹ venven kar tój ke nĩ, kar tóg tũgnỹm há han ge nĩ ti kar ki hej ken jé, jãvo tóg tỹ krỹ ke kỹ tỹ tũ kej, kar lei tóg tỹ pipir kej, nén ù ãn to, ùn han mũ ãn tũ ti ketũmỹr ti advogados ag, ketũmỹr ag tavĩ mỹ, kar ag sigilo tóg hãnríkemũn nén ù ki vẽnh e ag kinhra nỹtĩ nirejtu tóg vẽnhmỹ nỹ tũ nĩn jé;

X – tỹ administrativas tỹ tribunais ag nén ù hãnhár tóg tỹ ti kar mỹ ke nỹj, ùn e ki jag kãfór tóg hej ken kỹ vẽnhkuprẽg já fã jagma tá kãki rãnrãj fã nỹtĩ ag;

XI – tỹ tribunais ag tóg jag kãfór nĩj ke nĩ tỹ vinte e cinco tũgnỹm kỹ vãmén kỹ han fã ag, hynhan jé tóg há nĩ gé órgão especial ti, tỹ ùn pipir ki onze kar tỹ ùn e ki vinte e cinco kãki rãnrãj fã nỹtĩ ag, rãnrãj nỹtĩn jé administrativas tá kar jurisdicionais ti tũgnỹm kar vegve kỹ hynhan jé tribunal tá, kỹ tóg ken kỹ nỹj ti kũju ki tá rãnrãj nỹtĩ kỹ sin ja ag mỹ, kar ketũmỹr ti kũju ù tóg vẽnhkuprẽg ge jé ke nỹj tribunal ag mỹ;

XII – jurisdicional tá rãnrãj nỹtĩ ag pi hãremũn krỹkrỹ kej ke nỹtĩ, pi ke nỹj ag kar tóg jagmré vẽnhkán ti Pã'i tỹ juízes ag kar tribunais tỹ segundo grau ag, róm kỹ rãnrãj já, kurã tỹ ki rãnrãj fã tũ ãn ki ke gé, Pã'i tỹ juízes ag tóg nỹtĩj mũ nén ù vegven jé plantão jagma;

XIII – pã'i tỹ juízes ùn tỹ hãnríkẽ ag vin ja ag tóg unidade jurisdicional tá ãmã sĩ tá nỹtĩ ãn tá ùn e tỹ hãnríkẽ ãn to ãkrén kỹ;

XIV – rãnrãj nỹtĩ ag mỹ tóg ge kej mũj mũ ag tỹ administra-

tivos kinhra kar rãnrãj jé, ag ùn mỹ ge kej ja ãn ag tóg rãnrãj tavĩn mũ nén ù to vãmén kỹ han mã;

XV – tỹ processos pipin ge tỹ mrãnh kej ke nỹtĩ, graus kar ki jurisdição tá.

Art. 94. Pẽnkar ki ùn pir tỹ Tribunais Regionais Federais ti, kar Tribunais tỹ Estados ti, kar Distrito Federal mré Territórios ag tóg tỹ membros nỹtĩj, Ministério Público ki rãnrãj fã ag, hãra ag tóg prỹg tỹ pẽnkar régre kãfór ki rãnrãj nỹtĩ ja nỹtĩj ke nĩ, kar advogados ag tỹ to kanhrãn ja ag mré nén ù ki jagma hã mũj fã ag, hãra ag tóg prỹg tỹ pẽnkar régre kãfór ki rãnrãj nỹtĩ ja nỹtĩj ke nĩ gé, ag jyjy vin kỹ nỹtĩ ja órgãos tỹ já nỹtĩ ti tỹ classes ag já.

Ti rá pir. Tá junjun kỹ ag jyjy vin ja ti, tribunal tóg jyjy tỹ tríplíce han ge nĩ, kỹ jãnjãj Poder Executivo mỹ, kỹ ag tóg kurã tỹ vinte kãmĩ ù jyjy fij mũ.

Art. 95. Pã 'i tỹ juízes ag mỹ tóg ke nỹj:

I – rãnrãj jé, ver ti ne han mã jã ra, cargo ù ki ketũmỹr função ù ke gé, hãra tỹ magistério jagma ki ke nỹn kỹ;

II – pi to ne mãn ge nĩ, títulos to kar nén ù to, ti kaja to hynhan ja ãn ti processos ki;

III – pi político-partidária ag mỹ rãnrãj ke nĩ;

IV – pi to ne mãn ge nĩ, títulos to kar nén ù to, auxílios ketũmỹr ti jagtã sĩ mãn pessoas físicas ag ki, entidades públicas ketũmỹr privadas ag ki, hãra lei jagma rán kỹ nỹn kỹ;

V – rãnrãj jé kar tỹ advocacia tỹ juízo ketũmỹr tribunal ki tãtã jãg ja ãn ki, prỹg tẽgtũ tá krỹg tũ ra ti tãtã jãg kỹ jã ãn ti, ti kófa tỹ aposentadoria ke tĩ ketũmỹr ag tãtã ti fãg ja tũgnĩn exoneração ti.

Art. 96. Ag tavĩ hã mỹ tóg nỹj:

I – tribunais ag mỹ:

a) kuprêg kỹ vênh jo vin jé órgãos diretivos ag kar rán kỹ vin jé hãrenkỹ hynhan kỹ mĩ mũj ke ti, tugnỹm jé jagma mũj jé processos ti kar ken kỹ nỹn jé tỹ processuais ti, ti kar mỹ, ag kinhra kri ken kỹ nỹn jé, hãrenkỹ órgãos jurisdicionais kar administrativos ag rãnrhãj ke ti;

b) vinvin há han jé ag secretarias kar ag jagtátá rãnrhãj fã ag kar mré Pã`i tỹ juizes ag tá mré rãnrhãj nỹtĩ ag, tarĩr há han jé ag rãnrhãj nỹtĩ ãn tá;

c) hynhan jé, rán kỹ nỹn kỹ Constituição tag jagma, cargos ti Pã`i tỹ juiz ag rãnrhãj nỹtĩ tá;

d) to vãmén kỹ hynhan jé varas judiciárias tãg;

e) hynhan jé, concurso público mré provas jagma kar ketũmỹr kanhrãn ãn papé jagma, vênhrá tỹ art. 169, rá pir tag jagma, cargos ki rãnrhãj ke administração da Justiça ki, hãra pi ke nỹj cargo de confiança ag mỹ, lei jagma rán kỹ nỹ tũn kỹ;

f) vin jé licenças ti, vênhkán jé férias ke tĩ kar nén ù to tãtá jãg ge ti, tỹ membros ag mỹ kar Pã`i tỹ juizes ag mré servidores ag ge hãtỹ ki ge ja ag mỹ ke gé;

II – tỹ Supremo Tribunal Federal, kar Tribunais Superiores kar Tribunais de Justiça hynhan ra ken jé Poder Legislativo ag mỹ, tugnỹm kỹ vênhrá tỹ art. 169 jagma:

a) tỹ ù ken jé membros tỹ hãre nỹtĩ ag tribunais inferiores tá;

b) hynhan jé kar tỹ tũ ken jé cargos mré ti kaja kygjãm fã ti, ag jagtátá rãnrhãj fã ag mỹ, kar ag tarĩr kỹ rãnrhãj nỹtĩ ãn mré, kar jagmré ti kaja vinvin ja ti tỹ membros ag kar Pã`i tỹ juizes ag, mré tribunais inferiores ag tãmĩ nỹtĩn mĩ;

c) han ge ketũmỹr tỹ tũ kej tribunais kāsir ti, lei jagma;

d) tỹ ù ken jé hārenkỹ nén ù hynhan ge ti kar pipin jé judiciárias ti;

III – tỹ Tribunais de Justiça ag tugnỹm kỹ han jé Pã`i tỹ juízes estaduais kar Distrito Federal mré Territórios mĩ, kar ver membros do Ministério Público ag, tỹ crimes kāsir kar tugnỹm kỹ hynhan ge ãn ti, tỹ ag hynhan ge ti Justiça Eleitoral ag.

Ti rá pir. Tỹ Tribunais de Justiça tá rãnrãj nỹtĩ tóg tỹ 170 kãfór nĩn kỹ desembargadores ag rãnrãj nỹtĩ ki, vėnhkuprėg jé cargos diretivos jé, vėnrá kãki pipin kỹ nỹtĩ, “a” tỹ inciso tóg jãmĩ kótfıg vėn mũ ãn ti artigo tag kãki, han ja ag tóg mũ membros tỹ tribunal pleno ki, jag kãfór han kỹ vėnhkuprėg fã jagma, tarĩr jé prỹg rėgre kãki, pi ke nỹj kri prỹg pir ki tarĩr mãn jé.

Art. 97. Ag tỹ jag kãfãn kỹ hã vėnhkuprėg kỹ fin kỹ tóg ken kỹ nỹj membros ag ketũmỹr membros ù ag respectivo órgão jé ke ki, ãnki tribunais ag tóg fıj mũ inconstitucionalidade ti lei ketũmỹr ato normativo jagma tỹ Poder Público ti.

Art. 98. Ęmã mág tỹ União, Ęmã pir tỹ Distrito Federal kar Territórios ag, kar ver Ęmã tỹ Estados hynhan já ag tóg:

I – tỹ juizados especiais ti, Pã`i tỹ juizes ag tỹ to kanhrãn ja ag, ketũmỹr ver to kanhrãn kỹ nỹtĩ ù ag to vãmén kỹ ki tỹ há ken jé, tugnỹm kỹ ve kỹ nén ù han ja to kajãm ra ken jé causas cíveis to, nén ù vėnhmỹ kėsir han ja ti, jagmré to vãmén kỹ tỹ mrãnh ken jé, ti rán kỹ nỹn kỹ lei jagma, kar tugnỹm kỹ hārenkỹ han ge ti recursos ti, Pã`i tỹ juízes tỹ primeiro grau tá ke ag;

II – tỹ jagmré há kar nỹn jé justiça de paz ti, ag mỹ kygĩãm jé, tỹ cidadãos ag vėnhkuprėg ja jagma, ti kar mỹ kar ù mỹ tó mã, tarĩr jé prỹg tỹ vėnhkėgra kãki hynhahn jé, lei jagma, hynhan jé ù tóg jagmré nỹtĩ sór kỹ, tugnỹm há han jé, vėsóki han jé ketũmỹr ti mỹ to vĩn kỹ, ti to kanhrãn ja kãmĩ han jé há nĩ atribuiçōes con-

ciliatórias ti, ti tÿ vēsóki han jé tóg há nĩ caráter jurisdicional tũ ra, kar ver ù tóg legislação káki nÿtĩ jagma.

§ 1º Lei federal tóg kri nÿj juizados especiais hynhan ja kri Justiça Federal jagma.

§ 2º Ti kaja kygÿãm ge ti kar nén ù kar kaja tóg tavĩ hã jé ke nÿj ke nĩ, to nén ù hynhan jé, tÿ Justiça ag atividades ti.

Art. 99. Tÿ Poder Judiciário ag hã mÿ tóg ken kÿ nÿj, ag hynhan jé administrativas kar financeira ti.

§ 1º Tÿ tribunais ag tóg ránrán kÿ jãnãj, ag to ãkrén kÿ han ge ti orçamentárias káki ti hãre tá jun ge to ãkrén kÿ, poderes ù ag mré lei tÿ diretrizes orçamentárias káki.

§ 2º To ãkrén kÿ ránrán kÿ jãnãj, tribunais ù ag vĩ mã kÿ ke gé:

I – êmã mág tÿ União káki, Pã`i tÿ Presidentes tÿ Supremo Tribunal Federal ag, kar Tribunais Superiores tá, ag tÿ jagmré hej ke fãn kÿ;

II – káki êmã tÿ Estados kar êmã pir tÿ Distrito Federal kar ga kēsir tÿ Territórios ag, Pã`i tÿ Presidentes tÿ Tribunais de Justiça, ag tÿ jagmré hej ke fãn kÿ.

§ 3º Tÿ órgaos ag tó vén mũ ti § 2º ki, ag tÿ to ãkrén kÿ ránrán ja jãnãg tũn kÿ prÿg fij ja ãn káki lei tÿ diretrizes orçamentárias jagma, tÿ Poder Executivo ag tóg jagma mũj mũ to ãkrén kÿ ránrán ja ãn ti, hãre kygÿãm ge ti prÿg pir káki, lei orçamentária jagma ken kÿ nÿn kÿ, to vãmén kÿ hãre tá jun ge ti kaja ti vênhrá tag jagma § 1º artigo tag káki.

§ 4º To ãkrén kÿ ránrán kÿ jãgnãj ja ãn tóg artigo tag jãtá kar hãre kygÿãm ge jãtá nÿtĩn kÿ vênhrá tag jagma § 1º, Poder Executivo ag tóg jagma hã hynhan mũ ken kÿ nÿn jé, hãre kygÿãm ge ti prÿg pir káki.

§ 5º To ãkrén kÿ ránrán kÿ nén ù kaja ãn kygÿãm nÿtĩn kÿ, pi ke nÿj nén ù kygÿãm jé, ketũmÿr ti kaja fij ja ãn kãfãn ti, lei tÿ diretrizes

orçamentárias jagma, hãra to vī kỹ hej ken kỹ tóg há nĩ, tỹ créditos supplementsres tóg róm ken kỹ ketũmỹr jé ke pã ti ke gé.

Art. 100. Ti kaja kygjãm ge ãn ti Fazendas Públicas Federal jagma, ãmã tỹ Estaduais ag kar Distrital ag kar ãmã kãsir tỹ Municipais ag, tỹ sentenças judiciária jagma ke nỹn kỹ, han ja ag tóg tavĩ hã jé jagma hã jagnón venven kỹ precatórios ti, kar ag conta mré créditos ti, mỹ pi ke nỹj ù mỹ jãnãn jé dotações orçamentárias jagma, kar crédito ù tỹ róm ken jé, tag jé.

§ 1º Tag vỹ tỹ ù tỹ rãnrãj nỹ ti ãn ag, aposentado ag kar pensão mãn fã ãn ag tu ke nĩ, ag kajãm vén ke vỹ nĩ, governo ti.

§ 2º Ûn kófa ag, kar ùn kaga ag ag vy ti kar jãmĩ mãn vé ken ã, jẽnkamũ ti, hãra vỹ limite nĩ gé. Ketũmỹr vỹ ti kar tỹ mãn fã ãn rike mãn.

§ 3º Déve kãsir vỹ kajãn tỹ mrỹnh kej ke nĩ, pi fila ki gej.

§ 4º Governo vỹ vej ke nĩ, ùn déve kãsir ãn ti, hãra vỹ INSS tỹ kajãm fã ãn hã kirĩr ken ã, ti kãfãn tũ nĩn jé.

§ 5º Governo vỹ vej ke nĩ, justiça tỹ kajãm ta kej jé tu, kinhra han kỹ nỹ kr nĩ, hãra vỹ kurã tỹ 1, kysẽ tỹ fevereiro ju precatórios ven ke nĩ.

§ 6º Judiciário vỹ tỹrĩr ke nĩ, governo tỹ precatórios kagjãm nĩ ãn ti, hẽre ke mũn ag kajãm tũn kỹ, ag vỹ ag ju tỹ kym kej ke nĩ, ag tỹ ù tỹ mãn fã ãn ti direito tãn han jé.

§ 7º Presidente tỹ tribunal, tỹ kãnhmar kajãm tũn kỹ vỹ, ketũmỹr ti kajãm ke kutãn kỹ vỹ, punido tĩg ke nĩ.

§ 8º Pi vãn h kãpãm há nĩ ti kajãm fã ti, ti mãn vén sór kỹ, ti regras jã ty han sór kỹ.

§ 9º Hãre ke mũn, ù tỹ governo mỹ déve kỹ, vỹ ti jagtã tỹ vỹrmỹ nĩm, justiça ag tugnỹm jé, ti jãnkamũ mãg nĩ ãn tỹ krỹ ken mã kã.

§ 10. Tribunal vỹ jãmã vén ke nĩ, ù tỹ governo mỹ déve ãn ve ja, hãr

governo tỹ prazo pátén kỹ ti pi kar kajâm ki mãn há nỹ.

§ 11. Û tỹ precatório ân tỹ ti tỹ crédito han sór kỹ han, lei mĩ hã tỹ tĩg ke nĩ hãra, hãre ke mũn tỹ ti dévi ù kajâm sór:

I – ã tỹ precatório nĩn kỹ, ã tỹ governo mỹ déve kỹ vỹ hã tỹ kajâm há nĩ;

II – ù tỹ precatório kỹ vỹ ti tỹ hã tỹ governo ki ãn ketũmỹr ga ù mãn jé há nĩ;

III – precatório hã vỹ tỹ kajâm há nĩ gé, ù tỹ direito nĩ ân mỹ, serviço públíco ki;

IV – precatório vỹ tỹ governo tỹ empresa kỹ tỹ ti jagtã mãn há nĩ, kajâm kar;

V – precatório vỹ governo direto ù kajâm há nĩ, hãre ke mũn ti jẽnkamũ mãn ke tỹ mág kỹ.

§ 12. Precatório ti kaja vỹ, ti kikro kỹ, vỹ hãre kajâm ân tój, ti kã-nhmar kajân tũn kỹ vỹ kar kri ùn si kajâm mãn. Pi kri ù tuvĩ mãn há nỹ hãra.

§ 13. Û tỹ precatório nĩ ân tỹ vẽne kej sór kỹ vỹ tỹ ke há nĩ, hãra ù tỹ mãn mã ân pi direito e nỹ, pir ke jé tóg ti beneficios ti.

§ 14. Û tỹ precatório vẽne kej ke kỹ vỹ Tribunal kar governo mỹ tó vén ke nĩ, ag kinhra nỹ tĩn jé.

§ 15. Lei ù han ke vỹ nỹ tĩ, hãren kỹ precatório kagjãm ke ti, estado kar município mĩ, hãren kỹ kar hã ty kótĩg ke tĩ, jẽnkamũ ti.

§ 16. União vỹ estado, município ketũmỹr Distrito Federal, ag déve génh sór génh há nĩ, ti tỹ inh hã kajâm jé.

§ 17. Governo vỹ tỹrĩr ke nĩ, hãre tỹ déve tag ki kutã nĩ ân ti.

§ 18. Governo tỹ jẽnkamũ jãkruj fã tu vỹ kãmun kỹ nĩ ha, hã tỹ precatório kagjãm jé, ti kajãm ke ã pi kã ne kunũj ke nĩ:

I – União tỹ estado kar município mỹ jãgnãj fã pi receita kar ki rã ti;

II – Estado tỹ município ag mỹ jẽnkamũ jãnãj fã pi receita kar ki rã ti;

III – servidores ag jẽnkamũ tỹ contribuição han fã pi governo ti receita kar ki rãj.

§ 19. Governo ti déve tỹ mag tỹvĩn kỹ vỹ, jẽnkamũ ù mãn sĩ han há nĩ, ti pi limite nĩj tĩ tỹ ti déve kagjãm jé.

§ 19-A. União vỹ ti tỹ empréstimo han jé há nĩj ti tỹ ti déve kagjãm jé, kỹ vỹ banco público ag ki mãn sĩ han há nĩj, ti tỹ ti déve precatório kagjãm jé.

§ 20. Hãre ke mũn ti precatório kagjãm ke tỹ mág tỹvĩn kỹ vỹ, jagmré vãmén kỹ ti jagtã kajãm ke tĩ han há nĩ, prỹg kãmĩ.

§ 21. Governo tỹ jẽnkamũ jãkruj fã hã tỹ ti déve kagjãm sór kỹ vỹ tỹ ke há nĩ, hãra vỹ ti ùn mỹ kajãm ke mré vãmén vén ke nĩ:

I – Governo vỹ jẽnkamũ tag hã tỹ ti déve kagjãm kãn há nĩ, mỹr tĩ hã vỹ jẽnkamũ tag tỹ hãra mũj kinhra nĩ;

II – Governo vỹ hã tỹ ti déve tỹtũ ke há nĩ, mỹr ti kirã mã kã, ti jã kã jã jé déve tag tuvãnh jé nĩ;

III – Governo vỹ jẽnkamũ tag hã tỹ kajãm kãn há nĩ, ketũmỹr parcelar ke há nĩ;

IV – Governo vỹ jẽnkamũ tag tỹ, hãre ke mũn, ù tỹ jẽnkamũ vóg vẽnhmỹ han jén kỹ, kỹ vỹ hã tỹ kajãm há nĩj.

§ 22. Tag ki vỹ tu kãmén há han, hãrenkỹ jẽnkamũ tag tỹ déve kajãm ke tĩ:

I – déve si hã kajãm vén ke ag vỹ nỹ tĩ;

II – hãre ke mũn déve tỹ tỹ kar hã kajãm ke nỹ tĩn kỹ, parcela vỹ kãsir kej, hãra prazo vỹ hã kónj.

§ 23. Estado kar município pi véke kajãm ke nĩ, precatório kaja ti, mỹr vỹ lei tĩ, ti jagma han jé:

I – Governo tỹ déve mág tỹvĩ tũ nĩn kỹ vỹ, 1% kajãm, jækruj fã ki;

II – ti déve tỹ 15% ketũmỹr 25% kãnĩn kỹ vỹ, 1,5% kajãn ti jækruj fã ki;

III – ti déve tỹ 25% ketũmỹr 35% kãnĩn kỹ vỹ, 2% kajãn ti jækruj fã ki;

IV – ti déve tỹ 35% ketũmỹr 45% kãnĩn kỹ vỹ, 2,5% kajãn ti jækruj fã ki;

V – ti déve tỹ 45% ketũmỹr 55% kãnĩn kỹ vỹ, 3% kajãn ti jækruj fã ki;

VI – ti déve tỹ 55% ketũmỹr 65% kãnĩn kỹ vỹ, 3,5% kajãn ti jækruj fã ki;

VII – ti déve tỹ 65% ketũmỹr 75% kãnĩn kỹ vỹ, 4% kajãn ti jækruj fã ki;

VIII – ti déve tỹ 75% ketũmỹr 85% kãnĩn kỹ vỹ, 4,5% kajãn ti jækruj fã ki;

IX – ti déve tỹ 85% kófãn kỹ vỹ, 5% kajãn ti jækruj fã ki.

§ 24. Prỹg tỹ 2036 kar governo vỹ 0,5% kajãm, ti déve tỹ ver ki nỹ tĩn kỹ.

§ 25. Governo tỹ jykre han kỹ ti déve ki, precatório tu, kỹ vỹ ti plano han jé, ti kajãm jé ki rãj.

§ 26. Hãre ke mũn jagnã mré acordo ù han ki limite kajãm fã ki rãj, prỹg kãmĩ.

§ 27. Governo tỹ kãnhmar jãnkamũ jun tũn kỹ vỹ:

I – limite kajãn jé tỹ tũ kej;

II – justiça vỹ governo ti ju ti jẽnkamũ tỹ krỹ ke kãn;

III – Governador ketũmỹr pã'i tỹ Prefeito, ag puni kej ja ag tóg;

IV – kajãm há han tũn kỹ ag vỹ punição kar ag ju ag jẽnkamũ tỹ krỹ kej kãn.

§ 28. Governo tỹ ti limite kãfãn kỹ kajãm sór kỹ tỹ kajãm.

§ 29. Hãre ke mũn, vãsamér precatório mãn sór kỹ vỹ, ti mãn ke krãm há mãn.

§ 30. Governo tỹ judiciário ty jẽnkamũ fan kỹ ti dpéve tỹ tũ kej ser.

SEÇÃO II

DO SUPREMO TRIBUNAL FEDERAL

Art. 101. Supremo Tribunal Federal ag vỹ 11 ke nĩj, 35 ke tũ mỹr prỹg tỹ 70 krãm ke tỹvĩn ãn ag vỹ, ag rãnhrãj jé há nĩ.

Ti ra pir. Presidente da Republica vỹ Ministros do Supremo Federal ag jyjy vin ge nĩ, Senado Federal ag kar tỹ hej ken kỹ.

Art. 102. Supremo Tribunal Federal vỹ nĩm há han ge nĩ, Constituiçãõ tag ti, tag ve jé:

I – tugnỹm jé, rán kar tỹ gé ken jé, ki hã ke ti:

a) vãsỹ mér tỹ nén ù tỹ kã nỹ ãn vej kenĩ, lei kãki tugnỹm kar tóg decretar kej mũ nén ù ãn to , lei Federal Kãkã nỹ ãn ve kỹ;

b) Presidente kar vice-presidente kar Congresso kãki nỹtĩ ag, kar Ministro ag, kar procurador da República ag mré ke vë sĩn kỹ nén ù vënh mỹ han kỹ;

c) nén ù han kónãn sĩ han kỹ, kar vësóki crime han kỹ tóg tỹ ministro do estado, marinha, exercito kar aeronáutica mré ke nĩ, ag tỹ art. 52 i, ve kỹ han jé tribunais superiores kar tribunal de contas da união kar pã'i mág diplomático ag ki kar jé;

d) ti kar tỹ ki kanhró nỹtĩj ke nĩ, tag kãki lei vënh kãpãm tag ti. To vënh kirĩr jé, hãri mũn Pã'i Presidente tỹ kã fãn kỹ nén ù han sór kỹ ti kar tỹ habeas corpus tovĩj mũ, Deputados, Senadores, Tribunal de contas ki rãnrãj nỹtĩ ag, kar Procurador Geral, kar ser Supremo ki nỹtĩ ãn ag ke gé;

e) União, Estado, Distrito Federal ag tỹ hã tá ke ag jagmré nén ù tỹ vënh mỹ jỹgjỹg ke tũ nĩ, ãmã ù tá ke ag mré, jag mỹ nenh kỹ;

f) União, Estado, Distrito Federal kar entidade ù ag administração kãki jagnë vóg sór, nén ù tu;

g) ãmã ù tá ke ag tỹ, ãg mỹ ù ãn jãnjãj ke kỹ;

i) ti tỹ habeas corpus tovĩ mỹr tỹ Tribunal Superior kã jë , ke tũ nĩ kỹ tóg mỹ rãnrãj tĩ, hã re mũn ta tỹ pã'i nĩ gé, kỹ tóg nén ù vënh mỹ han jé nĩj, kỹ vãsimer Supremo Tribunal Federal tóg vej ke nĩ;

j) tugnỹm mãn ge, crime sĩ ke tũ nĩ kỹ crĩme mág ù tỹ kãki nỹtĩ ãn;

l) ven ge tỹ nĩ, ti tỹ ùn mág ti, vënh vĩgvĩ tỹ tũ ke jé;

m) ta pir ke kỹ han ge kar ã tũ ki han ge ù tỹ processo kãki nỹtĩ ãn ti;

n) han ge ũn kanhró mág kri kar ũ tŷ to kanã jur ên ag, ke tũ nĭkŷ Tribunal kãki ti jagtã tŷ ser ketũg kŷ tóg ser vãsŷmér han ge nĭ ser;

o) Tribunal Superior kar Tribunal de Justiça kar ũ ag tŷ rã-nhrãnh ge sór kŷ;

p) ag tŷ nén ũ tŷ vĕnh mŷn kŷ nŷ ên ve kŷ, vãsímér tugnŷm ra ke;

q) ag tŷ jagmré vin kŷ Presidente da República tŷ nén han kónãn jé ên ti, kar Congresso Nacional kãki ke ag tŷ nén ũ vĕnh mŷ han kŷ nŷtĭn kŷ ag tóg ĩn tag ag kã ũ kãki vej ke nŷtĭ, Tribunal de contas, Tribunais Superiores ketũ nĭ ka Supremo Tribunal federal tá;

r) ag tŷ tá ag kato nén ũ han sór kŷ, Conselho Nacional de Justiça kar Conselho Nacional do Ministério Público ag kato;

II – ag tó jé nón ve mãn ge:

a) ag habeas corpus to vin mŷr kar ag jagmré vin kãn mŷr, kar tŷ Tribunais Superiores hej ke tũg jé ên tŷvĭn ke vŷ tũ kej;

b) política kãki crime;

III – vãsímér han ge, ag tŷ nén ve vén ên tŷ kemãn kŷ:

a) Constituição tag kãki kato tã;

b) Constituição kato tã kar lei Federal kato tã;

c) Constituição tag kãki ve kŷ êg Governo tŷ nén ũ han kónãn kŷ ven ge;

d) julgar kej ke tŷ nĭ êg nŷtĭg jé mĭhã lei federal ti.

§ 1º Tag vĕ kej ke tŷ nĭ, Constituição kăki, ag tŷ mĭhă han mŭ tŭn kŷ, Supremo Tribunal Federal tŷ vej mŭ lei kăki.

§ 2º Pă'i tŷ Supremo Tribunal Federal ag tŷ vĕnhrá ũ to ki hă ta ke nŷ, ke tŭ nĭ mŷr, ki hă ke tŭ nŷn, ken kŷ vă tŷ ti kar mŷ ke nĭ.

§ 3º Ag vĕsŷmĕr han măn sór kŷ, kar tŷ măhá kemăn kŷ, ag nĕn han vĕn ja ĕn ti kŷ Tribunal tŷ ve măn mŭ, hăra ũn tĕgtŭ kăfŕ ag jagmrĕ vĭ pir kŷ tóg vŷn kej.

Art. 103. Tag ag hă vŷ vĕnhrá tag kăki ken kŷ nŷ ģn vej ke nŷtĭ:

I – pă'i mág tŷ República ki Presidente;

II – pă'i ag tŷ Senado Federal jo nŷtĭ ag;

III – pă'i ag tŷ Deputados ag Câmara jo nŷtĭ ag;

IV – pă'i ag tŷ Assemblĕia Legislativa ketŭn mŷr Distrito Federal ty Câmara Legislativa jo nŷtĭ ag;

V – Estado ki pă'i tŷ Governador ketŭn mŷr Distrito Federal ki ke ag;

VI – ĕg jamă mág ki pă'i tŷ nĕn ũ tŷ hăn rike mŭ ģn nŕn vej fă;

VII – ĕg jamă mág ki Ũ tŷ ũ jagfy vĭj fă ag jo jĕ ģn;

VIII – ũ tŷ Congresso Nacional ty partido político ũ jo jĕ ģn;

IX – ũ tŷ ĕg jamă mág ki ũn rănřaj nŷtĭ kar jo nŷtĭ ģn ag.

§ 1º Ėg jamă mág ki pă'i tŷ nĕn ũ tŷ hănrike mŭ ģn nŕn vej fă tag vĭ jămă vĕn ke ag nŷtĭ pă'i ũ ag, ag tŷ kar ne han ke ven jĕ.

§ 2º Ũ tŷ nĕn ũ tŷ vĕnhrá tag kăki ken kŷ nĭ ģn tŷ ki hă han tŭn kŷ, pă'i mág tŷ mrĕ ke tĭ ģn vŷ ser, ag jo jĕ ģn ti mŷ kej mŭ, ti tŷ kurĕ tŷ 30 ke kămĭ nŕn ve kŷ, ki hă han jĕ.

§ 3º Supremo Tribunal Federal tỹ han ge ù tỹ vẽnhrá tag kãki ken kỹ nĩ, tin ki hã ke ketũn mỹr katu tẽ nũn kỹ ag vỹ, ẽg jamã mág ki pã'i tỹ nén ù tỹ hãnríke mũ ãn nón vej fã ti vỹ mẽ vén ke nỹtĩ. Ti hã vỹ ser han ge ù tag jagfy vỹ mũ.

Art. 103-A. Supremo Tribunal Federal vỹ vãsóki ketũn mỹr ù tỹ ti mỹ ke kỹ vẽnhrá tag kãkã ken kỹ nĩ, ãn ti jykre ki vẽme sĩ han mũ (tu ag sũmula ke ti), Ministro ag tỹ 2/3 vỹ ti mré vej mũ ge ser. Kỹ vỹ han ge ù tũgnỹm mũn, ti há nĩ ti, ketũn mỹr tóg, tỹ ù kej, ketũn mỹr vỹ tũ kej mũ. Ag tỹ ser vẽnhrá tag kãkã ken kỹ nĩ ãn to ag jykre tỹ pir ken kỹ, ti kar vỹ kri jãgãg sór ke nỹtĩ, han ge ù tag ti.

§ 1º To vẽme sĩ ãn vỹ (sũmula ke mũ ẽn ti), ù tỹ han ge ù ki kagfĩg tỹ ve jé ke nĩ, mỹr kijẽn ù pi han ge ù, ki hã tó ti, ẽmã mág ki ne han ge to vẽnén fã ag. Jag katũ tẽ sór ag ti, kỹ ãn jé ke vẽ, ag kar tóg kinhrãg jé.

§ 2º Han ge ù tỹ, to vẽme sĩ ki pã'i mág ag mỹ há tũn kỹ, ti tỹ vẽnhrá tag kãkã nĩ ãn katu tẽ nũn kỹ, ag vỹ ser vẽnhmãm kỹ to vẽnén mũ. Ag tỹ ser ag jykre tỹ pir ke kar, han ge ù ãn tuvãj jé, ketũn mỹr kunũj jé.

§ 3º Vẽme sĩ tỹ, nén ù to vẽnén fã kar hynhan fã, ag katu tẽ nũn kỹ, ti tỹ ki hã ke tũn kỹ. Pã'i ù ag vỹ ser vẽnhmãm Supremo Tribunal Federal mré, ag tỹ to vãmén mũn jé gé ser. Ag tỹ ser nón ve kỹ nén han ke to vẽnén jé. To vẽme sĩ tag tóg ag mỹ há tũn kỹ ag vỹ ser ù tỹ nón vэг nỹtĩ ãn mré hã, ag mỹ tỹ tũ ke kar ag tỹ ù tỹ vẽme sĩ han jé tỹ hãrenh ke mũ vej mũ gé.

Art. 103-B. 15 ke ag vỹ jẽ, ù tỹ Ẽmã Mág Kãki Justiça ki Juvẽn fã ag. Prỹg rẽgre ki ag vỹ mré ke tĩ, kar vỹ ser ti nén ki rãnrãj fã si ra vỹn ke mũn mũ, kỹ ag hã vỹ ser:

I – Supremo Tribunal Federal ki pã'i tỹ Presidente;

II – Superior Tribunal de Justiça ag Ministro pir, tribunal ki ke vỹ ti tój mũ;

III – rãnrãj fã ag Tribunal Superior ty Ministro pir, tribunal ki ke vỹ ti tój mũ;

IV – Tribunal de Justiça ty desembargador pir, Supremo Tribunal Federal ki ke vỹ ti tój mũ;

V – juiz estadual pir, Supremo Tribunal Federal ki ke vỹ ti tój mũ;

VI – Tribunal Regional Federal ki juiz pir, Justiça ti Superior Tribunal ki ke vỹ ti tój mũ;

VII – juiz federal pir, Justiça ti Superior Tribunal ki ke vỹ ti tój mũ;

VIII – rãnrhāj fã ag Tribunal Regional ki juiz pir, Rãnrhāj fã Tribunal Superior ki ke vỹ ti tój mũ;

IX – rãnrhāj fã ag juiz pir, Rãnrhāj fã Tribunal Superior ki ke vỹ ti tój mũ;

X – ěmã mág ki Ministério Público ag mré ke pir, Ěmã mág ki Procurador-Geral ki ke vỹ ti tój mũ;

XI – Ministério Público Estadual ki ag mré ke pir, Ěmã mág ki Procurador-Geral vỹ ěmã tỹ Estado kar ag vënh jyjy jëgnë jé kãmĩ, ũn pir jyjy kuprëg mũ;

XII – ũ jagfy vỹ fã rëgre, Ěmã tỹ Brasil kãki ũ tỹ ũ jagfy vỹ fã ag Juvën fã ãn hã vỹ ag tój mũ;

XIII – ũ tỹ kanhró mág, kar, han ge ãn kinhra kar mré tu vëme há ãn rëgre, Deputados ag Câmara ki ke vỹ ũ tój, jãvo Senado Federal vỹ ser ũ tój mũ gé.

§ 1º Ag vënhmãn kỹ Supremo Tribunal Federal ki pã'i tỹ Presidente hã vỹ Juvën fã han jo jëj mũ. Ti tỹ ki tũn kỹ ti nón jë hã vỹ ser vënhmãm mré kej, pã'i tỹ, tỹ ti Vice ti.

§ 2º Ěmã mág ki pã'i tỹ Presidente hã vỹ ser ũ ag japrënprër mũ, Senado Federal ki ke ag tỹ ũn kuprëg jé ag.

§ 3° Kurē nĭm jé ty krŷg mŷr, ag ũ tó jé tŭn kŷ, Vēnhrá tag káki ke, Supremo Tribunal Federal hā vŷ ser inh hā ũ tŷ ká fāg mŷ.

§ 4° Juvēn fā mré ke vē Poder Judiciário ag rānhrāj fā kar jēnkamŷ tŷ hāra tĭ nĭ ān tugnŷm jé, kar juiz ag rānhrāj há han nŷtĭ ān tugnŷm jé ke gé, ān krĭgmŷ tŷ ver Magistratura ki Estatuto ān ki nén ũ ān han mŷ gé:

I – Poder Judiciário tŷ vāsóki nén ũ han ān kirŷr jé, kar Magistratura ki Estatuto nén tŷ ag mŷ rán kŷ nĭ ān ki hā han ān, ti tŷ hāren kŷ ag mŷ ke jé tŭn kŷ tóg ag mŷ, jāvo ēg tŷ gen kŷ kej ke nĭ;

II – ũ tŷ art. 37 ki hā han nŷtĭ ān tugnŷm jé tóg, ũ tŷ Poder Judiciário ki rānhrāj fā kar ti, ag tŷ rán kŷ nĭ ān mĭ han mŷ tŭn kŷ vŷ ag mŷ kurē ũ nĭm, ag tŷ ser vēnhjykre ān ki hā han jé. Tag pi hāra Tribunal ty Ęmā mág Contas rānhrāj kókén, mŷr tŷ vŷrmŷ tugnŷm mŷ gé;

III – tag hā vŷ ũ tŷ Poder Judiciário to vĭgvĭ jé ān kar génh kŷ tugnŷm, ti ser kar kri ti jykre tŷ pir ke jé, ũ tŷ vŷrmŷ rānhrāj tŷ ũ ān, nénŭ ũ ki hā han tŭ ān, ũ tŷ vēnhrá kar nón vej fā ra mĭ hā hyn han mŷ tŭ ān mré hā. Jērŭnmŷ Tribunal ki ag tŷ ag han ke han nŷtĭj mŷ, hāra nén ũ jagy tŷ ken kŷ tag vŷ ser ki kārā kŷ nón vej mŷ, kŷ tŷ ser ũ tŷ ki hā han tŭ ān kunŷj mŷ ti rānhrāj ki, ketŭn mŷr tŷ ti mŷ ān han jé ā tŷ kar jatun mŷ tŭn jé kej. Gera ũ tŷ vēnhmŷn kŷ han jé ān tŷ ũ tŷ ti jagfŷ vĭj ke jāvāj sór kŷ jāvāj;

IV – nén ũ hyn han fā ki nén ũ tŷ hānriken kŷ, ketŭn mŷr ũ tŷ pā'i mág katu jēg sór kŷ vŷ inh hā Ministério Público tá tój mŷ;

V – tag hā vŷ vāsóki, ketŭn mŷr ũ tŷ ti mŷ ke kŷ, nén ũ tŷ prŷg pir pāte rāg tŭ ki hānrike jé ān tugnŷm mān ke nĭ, Juiz kar Tribunal ki ag to;

VI – kysē tŷ pēnkar kri ũn pir kāmĭ vŷ nén ũ rán rán mŷ, nén ũ tŷ hāre ty jun jé ān kar processos tŷ hāre ke tŷ ki rā jé, kar ũ tŷ hāre tŷ nén ũ tŷ hāre jé ān kajām jé, ēmā mág káki ēmā kāsir kar mĭ, Poder Judiciário tŷ ũ mré rānhrāj fā kar mŷ;

VII – prýg ty jun kar mĩ vỹ ser ne tỹ ěmã mág kãki ěmã kãsir mĩ ne tỹ tũ nĩ ãn ránrán mũ, Poder judiciário kar Juvẽn fã ag rãnrhãj to , kỹ vỹ ser Supremo Tribunal tỹ pã'i tỹ Presidente mỹ jëgněj mũ, ag prýg ty jun kỹ Congresso Nacional to vëmén jé.

§ 5º Justiça ki Superior Tribunal ag Ministro vỹ Ministro-Corregedor ti han ge han mũ gé, hãra ti pi Tribunal ty processos pinpin ãn mré ke mãn, kỹ tóg ser tin han ke ãn mré Magistratura ti Estatuto tag hã mré kej mũ ser:

I – ù tỹ Magistrados ag kar Judiciário Rãnrhãj to nén ù tó mũ ãn vin han ke nĩ;

II – juvẽn fã mré vỹ nén ù kar ãn tugnỹm, nén ù tỹ ki hã ke ãn, ti tỹ ti mỹ ki hã ke tũ nĩ ven kỹ vỹ ser, nón tugnỹm há han mãn mũ gé;

III – tag hã vỹ juiz ag kuprëg kỹ ag japrër mũ, ag tỹ ti rãnrhãj ki ti mré han jé, ù tỹ ne tỹ nénũ ù mĩ rãnrhãj ke ãn ve jé tóg mũ gé, ag ne han ke ãn mré hã, tribunal kar justiça ki, ěmã mág kãki, ěmã kãsir kar ag mĩ.

§ 6º Juvẽn fã mré ag vỹ Ěmã mág ki Procurador-Geral kar ěg jamã mág ki ù tỹ ù jagfy vỹj fã ag jo jë ãn ki pã'i tỹ Presidente ti fãg mũ.

§ 7º Ěmã mág ki ag vỹ, Distrito Federal kar fyr mĩ, ù tỹ Poder Judiciário ketũn mỹr ki nỹtĩ ù to nén ù tój sór mũ, jo ù vin mũ, tag ag hã vỹ ser venhvĩ ãn mãgmã kỹ vin han mũ, ěmã mág ki Justiça juvẽn fã jo ag nỹtĩ ser.

SEÇÃO III

DO SUPERIOR TRIBUNAL DE JUSTIÇA

Art. 104. Tá Superior Tribunal de Justiça kirãj ke ag tóg trinta e três Pã'i tỹ Ministros nỹtĩj ke nĩ.

Ti rá pir. Pã'i tỹ Ministros do Superior Tribunal de Justiça ag, ùn

ag vin ge hã tỹ Pã'i mág Presidente da República nĩ hãra ag tỹ brasileiros kyrũ prỹg tỹ trinta e cinco kãfór jãj ke nĩ; kar pi prỹg tỹ setenta nĩj ke nĩ ti kófa tỹ; kar tóg lei ki vẽnghanhrãn kỹ jãj ke nĩ, ti kãmĩ kinhra jãn jé, kar pi nén ù tỹ rãnhrãn ke tĩj ke nĩ gé, ken kỹ tóg nỹj mũ, vẽnhkuprẽg fã jagma ùn e ag ùn pipir ag kãfãn kỹ Senado Federal tá:

I – ùn tẽgtũ kãki ùn pir tóg tỹ Pã'i tỹ juízes dos Tribunais Regionais Federais jãj ke nĩ, kar ùn tẽgtũ kãki ùn pir tóg Pã'i tỹ desembargadores dos Tribunais de Justiça jãj ke nĩ gé, kar ùn tẽgtũ jyjy kuprẽg ge ag tóg nỹtĩ Tribunal ag ju;

II – ùn tẽgtũ kãki, jag rike kar nỹtĩj ke nĩ, advogados ag kar membros do Ministério Público Federal ag ke gé, kar estadual ag, kar Distrito Federal tá, mré Territórios ag, jag rĩgfin ja ag tóg ag jyjy vin jé art. 94 tag jagma.

Art. 105. Ken kỹ tóg nỹj mũ Superior Tribunal de Justiça ag tavĩn mỹ:

I – ag tỹ processa ken jé kar nón tugnỹm há han kỹ ti hãrenkỹ keja ti:

a) ùn tỹ crimes Kãsir ki, Pã'i tỹ Governadores dos Estados ag, kar ãmã pir tỹ Distrito Federal tá, ãn ki kar responsabilidade ti ag kar mỹ tóg nỹj Pã'i tỹ desembargadores dos Tribunais de Justiça, ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal tá kar Tribunais de Contas ag ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal tá kar Tribunais Regionais Federais tá ke gé, jãvo Tribunais Regionais Eleitorais kar Trabalho, mré membros dos Conselhos ketũmỹr Tribunais de Contas tá ãmã kēsir tỹ Municípios kar Ministério Público da União ag hã tóg fĩj mũ tribunais jagma;

b) jãnãn jé tarĩr jé ù tóg vog tũ nĩn jé, kar habeas data ti Ministro de Estado ag nén ù han ja kato, kar Comandantes da Marinha ag, kar Exército ag mré aeronáutica ag ke gé, ketũmỹr Tribunal ag hã tóg han mũ gé;

c) ken kỹ tóg nỹ, ù tóg habeas corpus to vĩn kỹ, ti nén ù tỹ hãri-keja tũ tugnĩn nĩfẽn kỹ jãn kỹ, hãra tỹ Pã'i tỹ tugnỹm ja ra tỹ ti

jurisdição tá ken kỹ, ãnki Pã`i tỹ Ministro êmã tỹ Estado ketũmỹr Comandante da Marinha, kar Exército ketũmỹr aeronáutica ag, kar Justiça Eleitoral ti, tag ag hã mỹ tóg nỹj mũ ag ven jé;

d) jag mré kafã han há han tũn kỹ tribunais ag tog nén ù ve kỹ ki hã han tũ nij mũ, ketũmỹr ag vég mỹr ag ki hã han kórég kỹ tóg ken kỹ nỹ art. 102, I, “o”, tag jagma, kar tribunal mré Pã`i tỹ juizes jagmré rãjrãj vãnh ag ãn pir kãki, kar ketũmỹr Pã`i tỹ juizes ag tãmĩ tribunais ù kãmĩ rãjrãj nỹtĩn kỹ jag kóm;

e) nén ù vẽnhmỹ han ja ãn jagma tugnỹm mãn, ketũmỹr nén ù vẽnhmỹ han ja tỹ tũ ken jé ti ke tũ ja nỹn kỹ;

f) to fêfén jé, ti ken kỹ nỹn jé Pã`i ag nén ù han ja ti;

g) jagmré nén ù han há Pã`i tỹ administrativas ag, kar judiciárias da União ag, ketũmỹr jagmré Pã`i tỹ judiciárias tỹ êmã Estado ag, kar administrativas ag ù tá ke ag mré, kar êmã pir tỹ Distrito Federal tá, ketũmỹr jagmré êmã mág tỹ União kãki ke ag;

h) ùn injunção jãnãn kỹ, jagma rán kỹ han kỹ norma regulamentadora ke tí órgão ag, kar entidades ketũmỹr autoridade federal ag, kar administração ag, ki nỹtĩ ag ketũmỹr tá nỹtĩ tũ ag, pi tag ag hã mỹ nỹj ke nĩ, Pã`i tỹ Supremo Tribunal Federal ag, kar órgãos da Justiça Militar ag, Justiça Eleitoral ag, kar Justiça do Trabalho mré Justiça Federal ag;

i) pã`i ag ù tóg êmã mág ù tá nén ù vẽnhmỹ han ja ãn julga ke jan kỹ, hãra ti êmã mág Brasil ki Pã`i ag mỹ inh mỹ vé ke mãn kỹ, Pã`i tag ag tóg ti êmã mág ù tá kótĩg ja tá jãmãj mũ;

j) jag kato jag kãfór nỹtĩj sór kỹ federativos ag, kar ketũmỹr Comitê Gestor do Imposto ag, Bens e Serviços tognĩn, kar jagmré tributos to, arts. 156-A e 195, V tag jagma tóg nỹj;

II – tugnỹm há han vén kar julga ken jé:

a) to ag habeas corpus ke tí jagmré to vămén pin kỹ hej ken jé, ketũmỹr tavĩ hã nỹn kỹ tag jagma, Tribunais Regionais Federais ag mĩ, ketũmỹr tribunais ěmã tỹ Estados ag mĩ, kar ěmã pir tỹ Distrito Federal ãn tá, ketũmỹr Territórios mĩ, ti mỹr habeas corpus nenh kỹ;

b) ag tỹ jagmré to ãkrén kỹ vămén pir han kỹ, hej ke kar rán kỹ mandados de segurança ti, ag mỹr tóg ken kỹ Tribunais Regionais Federais ag, ketũmỹr tribunais tỹ ěmã Estados ag, ěmã pir Distrito Federal ti kar Territórios ag, hãra hán gen kỹ;

c) nén ù tóg tỹ ěmã tỹ Estado estrangeiro ag tá ke ja nĩn kỹ ketũmỹr organismo internacional ki ken kỹ, tag kãtã ketũmỹr tãg kãtã, ěmã kėsir tỹ Município ag, ketũmỹr ùn tá ãn nỹtĩ ag kar tá ěmã nỹtĩ ag, ěmã mág tỹ país ãn tá;

III – tugnỹm kar to vămén kỹ julga ken jé, nén ù to vămén kỹ hynhan ja ti, to vămén pin kỹ ketũmỹr ěgno tá to vămén kỹ han ja ti, Tribunais Regionais Federais ag, ketũmỹr tribunais tỹ ěmã Estados ag, ěmã pir tỹ Distrito Federal, kar Territórios ag, inh mỹr ve mãn gen kỹ:

a) kato jãg kỹ tratado ti ketũmỹr lei federal ti, ketũmỹr hánỹ ken kỹ;

b) ki hã tóg ke nỹ ken kỹ, Pã`i tỹ governo tóg ěmã ãn tá ke ãn tóg nén ù hynhan ti, lei federal tóg nón tugnỹm há han tí ra;

c) jãtã tón kỹ, kar han kỹ lei federal tóg tó nỹ ãn ti, tribunal ù ag ve kỹ han ja ti.

§ 1º Hynhan ja ag tóg jagmré Superior Tribunal de Justiça ag:

I – ěmã mág kãki Iskóra ki kanhrãnrãn fã ti Magistrados ag, ken kỹ tóg nỹj mũ gé, nén ù kãmĩ jagma fin jé mỹr ke Pã ti kanhrãnrãn jé, ag ki gen jé ag jé kanhrãnrãn ja ãn mỹr;

II – jagmré Justiça Federal to vămén fã ag, jagmré nén ù hynhan

fã ag, lei jagma, ag mỹ tugnỹm kar tagmĩ ke vẽ ken jé, ùn administrativa kar orçamentária da Justiça Federal ag, jo kãtĩg vên kar nón kãtĩg ja ti, tỹ órgão central do sistema ti, kar tugnỹm han fã ag, ag mỹ han ra ken jé.

§ 2º Û tóg to ví kỹ inh mỹ tugnỹm kỹ ve mãn gen kỹ, ãnki ùn inh mỹ vé kej ja ãn tóg venven há han ge nĩ, federal infraconstitucional jagma, ti nén ù to inh mỹ vé kej ja ãn ti, ti nirejtu ti lei jagma, ag ve kỹ tugnỹm há han jé Tribunal tá nỹtĩ ag, hãra ti pi kanhró nĩ mũ, ùn tẽgtũ kãki ùn régre ag tóg hej kej ke nỹtĩ ag ve mãn jé.

§ 3º Ke nỹj ja tóg mũ nén ù tag ven há han jé § 2º vẽnhrá tóg nén ù to kãmũj ki ãn ti:

I – vêsimer to nén ù kajãm jé;

II – vêsimer nén ù vẽnhmỹ to kajãm;

III – vêsimer nén ù kajãm ge kaja tóg 500 (quinhentos) salários-mínimos ti kãfãn kỹ;

IV – vêsimer nén ù to vẽnhkuprẽg mãn ge tũ ti;

V – hẽnrikemỹr nén ù to vãmén kỹ han ja ãn tóg kato tân kỹ jurisprudência tóg ag kri ke ti, tỹ Superior Tribunal de Justiça ki;

VI – hẽnrikemỹr nén ù tóg lei kãkã nỹn kỹ.

SEÇÃO IV

DOS TRIBUNAIS REGIONAIS FEDERAIS E DOS JUÍZES FEDERAIS

Art. 106. Tỹ tóg Justiça Federal kãki ke nỹtĩ:

I – ag hã tỹ Tribunais Regionais Federais nỹtĩ;

II – ag hã tỹ Juizes Federais nỹtĩ.

Art. 107. Tỹ Tribunais Regionais Federais kĩ rãnrhãj ke ag tóg tỹ sete Juiz nỹtĩj mũ, japrãr kỹ nỹtĩ ag ketũmỹr kejãn ag japrãr jé, ag ãmã ãn tá jãvãnh kỹ, ãnki Pã`i mág tỹ Presidente da República tóg japrãr kỹ nỹtĩ ag jyjy vin mũ, hãra japrãr mũ ãn tóg kyrũ tỹ prỹg tỹ trinta kãfór jãj kenĩ, kar pi prỹg tỹ setenta kãfór jãj ke nĩ ti kófa tỹ:

I – pẽnkar ki ùn pir tỹ advogados rãnrhãj jã ki prỹg tỹ dez kãfór jãj ke nĩ, kar Ministério Público Federal tá rãjrãj fã tóg prỹg tỹ dez ki rãnrhãj jã ki kãfór nĩj ke nĩ gé;

II – ù ag kar tỹ juizes federais nỹtĩ sór mũ ag tóg prỹg tỹ pẽnkra ki rãnrhãj ja nỹtĩj ke nĩ, ag rãjrãj to sin já ag ke gé, ketũmỹr ùn rãnrhãj há han ja ti, jag krãfĩn ja ag tóg.

§ 1º Lei tóg mỹ ge kej mũ juizes ag kã ù tóg ãmã ù tá rãnrhãj tĩg kỹ, ketũmỹr ag juiz ù japrãr jé gé, Tribunais Regionais Federais kar ag hã tóg vej mũ ti hãtã rãnrhãj ke ti.

§ 2º Tribunais Regionais Federais ag tóg han mũ justiça tóg ùn jagjãgtar ag tá jun jé, vẽnhmãn kỹ to vãmén jé nén ù to, ki tỹ há kej ke to ãkrén kỹ, ag ãmã tarĩr nỹtĩ ãn kãmĩ, vẽnhkar tỹ nénũ ãn tỹ ag tóg rãnrhãj mũ gé.

§ 3º Tribunais Regionais Federais ag tóg rãnrhãj mũ gé tãmĩ, ag rãnrhãj nỹtĩj fã Pã jãtã, ag tá vẽnhmãn kar vãmén fã tãg hynhan ja ag tóg, ti kar tóg kinhrãg jé jurisdicionado ti justiça kãmĩ.

Art. 108. Ag hã mỹ tóg ken kỹ nỹj Tribunais Regionais Federais ag:

I – tugnỹm kar han jé mĩ hã:

a) ag, juizes federais ag, ãmã tá rãnrhãj nỹtĩ ãn tá, mré Justiça Militar kar Justiça do Trabalho ag, ãn ag hã tóg nén ù vẽnhmỹ kãsir han ja tugnỹm kỹ vej mũ, kar Ministério Público da União ag, tag ag mỹ tóg nỹj Justiça Eleitoral ti;

b) nén ù vènhmÿ han ja ãn tugnÿm jé, kar tÿ tũ ken jé nén ù to kajãm ge ãn ti, ti han ja ti, ketũmÿr juizes federais ag ãmã ãn tá rãnrãj nÿtĩ tá;

c) nén ù tarĩr ki jãnãn jé, kar *habeas data* kato han ja ti Tribunal ki, ketũmÿr tÿ juiz federal tóg han jan kÿ;

d) tÿ *habeas corpus* ti, ùn han mũ tóg tÿ Pã'i tÿ juiz federal jãn kÿ;

e) pã'i tÿ juizes federais ag régre jãn Tribunal pir tá, kÿ jag kóm nén ù vènhmÿ ãn tugnÿm kÿ vej sór kÿ;

II – tugnÿm mãn jé, kar ve mãn jé, nén ù vènhmÿ ãn ti juizes federais ag han ja ti, kar juizes estaduais ag han ja ti, ag ãmã tá rãnrãj nÿtĩ ja tá.

Art. 109. Ag hã mÿ tóg nÿj juizes federais ag, nén ù tugnÿm kÿ han jé:

I – nén ù vènhmÿ tóg ãmã mág tÿ União, kar entidade autárquica tãg hynhan ja ti, ketũmÿr empresa pública federal tóg nén ù to inh mÿ vé ken kÿ, ketũmÿr nén ù vènhmÿ han ja nĩn kÿ, mré ke ketũmÿr kato ke, hãra ti ter jan kÿ, kar rãnrãj kÿ vènhkókén kÿ, kar Justiça Eleitoral mré Justiça do Trabalho ti;

II – nén ù vènhmÿ tóg ãmã tÿ Estado estrangeiro kar ketũmÿr organismo internacional, kar ãmã sĩ Município, ketũmÿr ù tóg tá ti ãn han kÿ nĩn kÿ tá nĩn kÿ, kar ãmã mág kã ãmãn kÿ nĩn kÿ;

III – nén ù hynhan kÿ to vãmén kÿ, ketũmÿr rán kÿ ãmã mág União tóg Estado estrangeiro ag mré, ketũmÿr organismo internacional ag mré ke gé;

IV – ag nén ù vènhmÿ han ja ti políticos ag, kar nén ù pátén jan kÿ nén kaja mág to ãkrén kÿ, ketũmÿr tÿ ãmã mág União ti kar ag entidades autárquicas tãg hynhan ja ti, kar empresas públicas ag ke gé, hãra ag pi nén ù ù vej ke nÿtĩ, Justiça Militar kar da

Justiça Eleitoral ag hã mỹ tóg nỹj mũ ag vem jé;

V – nén ù vènhmỹ han ja ti, tratado ketũmỹr convenção internacional ki, ãmã mág kãki ven kỹ, hãra tugnỹm kar to vãmén kỹ han ja nĩ ke hãn vẽ ãmã ù tá ketũmỹr han ra keja nỹj ke hã nẽ;

V–A – nén ù tóg tỹ direitos humanos mỹ ke nỹn kỹ, tỹ tag jé ke nỹn kỹ § 5º vènhrá tag jagma;

VI – kato nén ù vènhmỹ han jan kỹ organização tỹ rãnhràj fã ti, kar lei tóg nén ù han já ti, sistema financeiro kato, kar ordem econômico-financeira ti ke gé;

VII – tỹ habeas corpus ti, nén ù vènhmỹ tugnỹm kỹ han ja ti, ketũmỹr ti mã'ãg han ja tóg tỹ Pã'i nĩn kỹ, hãra ti nén ù han ja ãn tóg tỹ ti jurisdição ki ke nĩn kỹ;

VIII – jãnãn kỹ tugnỹm kỹ tarĩr jé, kar habeas data ti Pã'i federal ag nén ù vènhmỹ han jan kato, tribunais federais ag hã tóg vej ke nỹtĩ;

IX – nén ù vènhmỹ han ja ti kãnva kãki, ketũmỹr ruprỹnũ kãki, Justiça Militar ag hã tóg vej mũ;

X – nén ù vènhmỹ han ja ti ki kãrã kỹ, kar to vĩ mã ki ãmãn nỹtĩn kỹ ãmã ù tá kãmũ kỹ, ãnki ag tóg han mũ “exequatur” vènhrá tag ti, estrangeiro ag ki, homologação han kỹ nỹn kar ag tóg vej mũ, ti tag ki ãmãn ge ti, ketũmỹr ti tỹ ti papé hynhan kỹ tỹ tag ki ke Pã jãj ken kỹ;

XI – vènh génh kỹ kaingág ag nirejtu to.

§ 1º Nén ù ki ãmã mág tỹ União tóg tó ja nĩn kỹ, ãnki seção judiciária ag tóg vej mũ, ti ãmãn kỹ tá ãn han kỹ nĩ ja tá, União tóg ùn tó já ãn ti.

§ 2º Nén ù vènhmỹ han ja ti União kato, ãnki seção judiciária ag tóg vej mũ, ùn União tó mũ ãn tóg ãmãn kỹ ãn han kỹ nĩ ãn tá, nén ù vènhmỹ tóg keja ja ãn tá ketũmỹr ãmã tá tó ja tá, kar ketũmỹr Distrito Federal tá.

§ 3º Lei tóg hej kej mũ nén ù tóg tỹ Justiça Federal ag han ge nỹtĩn kỹ, kar tỹ previdência social nỹtĩn kỹ, ag tugnỹm kỹ to vãmén kỹ ven jé justiça estadual tá, ùn tó mũ sede tóg tỹ vara federal tũ nĩn kỹ.

§ 4º Vẽnhrá tóg jãmĩ kótĩg vén mũ ãn kãmĩ, recurso han sór kỹ Tribunal Regional Federal ag hã tóg vej mũ, ãmã tóg tỹ jurisdição tỹ Pã`i tỹ juiz tóg tỹ primeiro grau nĩn kỹ.

§ 5º Hêrikemỹr nén ù vẽnhmỹ tavĩ han ja nĩn kỹ direitos humanos kato, ãnki Procurador-Geral da República tóg tugnỹm há han ge nĩ, ti tỹ ki hã han jé, nén ù tóg tỹ tratados internacionais de direitos humanos nỹn kỹ, ãn ki ãmã mág Brasil tóg ag mré ke nĩj ke nĩ, kỹ tóg to vỹj mũ Superior Tribunal de Justiça ag mỹ, ti tỹ hãrekã to vĩ há ki tóg to vỹj, ãnki tóg Justiça Federal ag mỹ nỹj ag ven jé.

Art. 110. ãmã tỹ Estado ag, kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti, hynhan ja ag tóg seção judiciária ti, kỹ tóg Capital tá nỹtĩj mũ, kar varas tóg nỹtĩj mũ gé, lei tỹ tó mũ jagma.

Ti rá pir. ãmã tỹ Territórios Federais mĩ, kar jurisdição ti, tỹ juiz federal mỹ jãgnãn jé, tỹ ti ãmã ãn tá ke ti, lei tag jagma.

SEÇÃO V

DO TRIBUNAL SUPERIOR DO TRABALHO, DOS TRIBUNAIS REGIONAIS DO TRABALHO E DOS JUÍZES DO TRABALHO

Art. 111. Tỹ tóg órgãos da Justiça do Trabalho nỹtĩ:

I – tỹ Tribunal Superior do Trabalho ti;

II – tỹ Tribunais Regionais do Trabalho ti;

III – Juizes do Trabalho ti.

Art. 111-A. Ag Tribunal Superior do Trabalho tá rãnhraj ke ag, hã

tóg tỹ tag nỹtĩ, Pã`i tỹ vinte e sete Ministros ag, kuprêg kỹ nỹtĩ brasileiros ag kãki, hãra ag tóg tỹ kyrũ prỹg tỹ trinta e cinco kar kófa prỹg tỹ setenta kãfór tũ nỹtĩ mũ, kar tóg to vênhkanhrãn ja nĩ ke nĩ, kỹ Pã`i mág tỹ Presidente da República tóg ag jyjy vin mũ, ag kar kãki ti kuju kãfór ag tóg jagnê mré hej ken kỹ Senado Federal tá:

I – pênkar ki ùn pir ki tỹ advogados ag, prỹg tỹ dez ki rãnrhãj nỹtĩ ag, kar mré Ministério Público do Trabalho tá prỹg tỹ dez ki rãnrhãj nỹtĩ ag, ve kỹ vênhrá tag jagma art. 94;

II – kar ùn tỹ juízes dos Tribunais Regionais do Trabalho ag, tá rãnrhãj nỹtĩ ag, Tribunal Superior tóg ag jyjy vin kỹ.

§ 1º Lei tóg han mũ ag nénũ kinhra ãn jagma Tribunal Superior do Trabalho ag.

§ 2º Jag hãmré ag tóg han mũ Tribunal Superior do Trabalho ag:

I – iskóra Nacional tá mỹ ge ken jé, tỹ kanhrãnrãn fã kar Magistrados do Trabalho ag mỹ, nénũ ù jagma ken jé tóg há nỹj, hynhan jé nenũ to kinhrãg ja ãn jagma, kar ki rãnrhãj jé;

II – tỹ Conselho Superior da Justiça do Trabalho ti, ag han há nỹtĩn kỹ lei jagma, tugnỹm jé administrativas ti, orçamentária ti, financeira ti kar patrimonial da Justiça do Trabalho ti, jãmĩ kãtĩg kar nón kãtĩg fãn ki, tỹ órgão central do sistema ti, jagmré nénũ to hej ken jé.

§ 3º Ag hã mỹ tóg nỹj Tribunal Superior do Trabalho ag, tugnỹm kỹ to vãmén kar kajãm ra ken jé, ti kãntĩg vén ja tá, to vĩ kỹ tarĩr jé, Pã`i tỹ autoridade tóg kinhra mỹ, ti han jé.

Art. 112. Lei tóg Fórum hynhan mũ êmã kêsir mĩ, Pã`i tỹ juiz tóg Justiça do Trabalho to vãmén kar ven jé, hãra ti êmã kêsir tá comarcas tarĩr tũ ãn ag tóg, Pã`i tỹ juiz Tribunal Regional do Trabalho mỹ nỹtĩj mũ.

Art. 113. Lei tóg fij mũ constituição jagma, Pã`i tỹ ki vin jé, Pã`i mỹ nỹn jé ve kar tugnỹm jé, ti mĩ hã han há nĩn jé, ken kỹ nỹn jé, ti rãnrhãj ke

ãn tá ti mỹ há nỹn jé, hã tóg tỹ órgãos da Justiça do Trabalho ke tí.

Art. 114. Ag hã mỹ tóg nỹj mũ Justiça do Trabalho ag tugnỹm kar kajãm ra ken jé:

I – nén ù vènhmỹ to inh mỹ vé ken jé ti rãnrãj fã tá, mré vè-nhkar nirejtu kãmĩ kikaró ag, tar tá, kar administração pública mré kar kato êmã mág tỹ União, êmã tỹ Estados, kar êmã pir tỹ Distrito Federal mré êmã kêsir tỹ Municípios ag;

II – ag vèsimér nirejtu ti greve ki;

III – nén ù to vènhkar mỹ vej fã ag hãto ag representação sindical ke tí, jagmré sindicatos ag, jagmré sindicatos ag rãnrãj fã ag mré, kar sindicatos kar inh mỹ rãnrãj ke mũ ag;

IV – jãgnãn jé tỹ hãre tũ nĩn jé, habeas corpus kar habeas data ti, nén ù han mũ tá hãnríke nỹn kỹ, ti tugnỹm kar tarĩr jã ãn tá;

V – pã`i ag tỹ órgãos tá nén ù to jag kóm kinhra nỹtĩn kỹ ketũmỹr jagmré kinhra tũ nỹtĩn kỹ, jurisdição trabalhista ãn tá, ãn ki tóg nỹj mũ vènhrá tag jagma art. 102, I;

VI – to vĩn jé jènkamu to, nén ù to ti mỹ ví vènhmỹ han jan kỹ, ti fe kagág ja to, kar ti tỹ nènũ krenkren ja to, ti rãnrãj ãn tugnĩn;

VII – nén ù to kajãm ge vin ge tí, administrativas ag, inh mỹ rãnrãj kemũ ag mỹ, órgãos de fiscalização mỹ tarĩr nỹtĩ ag, kar rãnrãj fã ag;

VIII – mỹ kajãm ra ken jé nén ù to, ti rãnrãj ja ãn kaja jagtã contribuições sociais kefĩ, art. 195, I, a, e II, tag jagma, kar ti mỹ kri tí ù kajãm jé gé, Pã`i ag tugnỹm tomê to;

IX – nén ù vènhmỹ tóg ken kỹ, ti rãnrãj fã tá, lei jagma.

§ 1º Ki hã ke tũn kỹ, ùn e ag vènhmré to vãmén ja ãn tóg ki há ke

tũn kỹ, ãnki ag tóg ù mỹ ěg mỹ vé kej mũ.

§ 2º Hán gen kỹ, ag kã ùn pir tỹ to vãmén kỹ vẽnhré ki tỹ há ke tũn kỹ, ketũmỹr jag kãfãn kỹ ha sór kỹ, ãn ki tóg ken kỹ nỹj mũ, jagmré hej ke kỹ ne kajãm mẽ, Justiça do Trabalho tóg ki han jé, nén ù ãn ti, hãra tugnỹm vén kỹ lei jagma, ti rãnrhãj fã ãn kren tũ nĩn jé, kar ketũmỹr to vãmén vén já ãn to.

§ 3º Tỹgtỹ kej sór kỹ ti rãnrhãj ki to ag greve ke tĩ, hãra ag rãnrhãj fã tóg tỹ ùn e ag mỹ kórég han há nĩn kỹ, ãn ki Ministério Público do Trabalho ag tóg Justiça do Trabalho ag mỹ ve kar tugnỹm kỹ ki han gej mũ.

Art. 115. Ûn tỹ Tribunais Regionais do Trabalho tá tỹ Pã' i nỹtĩj ke ag hã tóg tỹ sete juizes nỹtĩj, japrũnrãr kỹ nỹtĩ ag, kejãn hã, ag nỹtĩ jan mũ, kar Pã' i mág tỹ Presidente da República tóg ag jyjy vin ja nĩn kỹ, hãra brasileiros ag kãkã já ãn tóg kyrũ prỹg tỹ trinta kar pi ti kófa prỹg tỹ setenta nĩj ke nĩ:

I – pẽnkra ki ùn pir kãki tỹ advogados nỹtĩj mũ, hãra ag tóg prỹg tỹ dez anos ki rãnrhãj nỹtĩ ja nĩj ke nĩ, kar Ministério Público do Trabalho tá rãnrhãj nỹtĩ ag tóg prỹg tỹ dez ki rãnrhãj nỹtĩ ja nỹtĩj ke nĩ gé, vẽnhrá tag jagma art. 94;

II – ù ag, rãnrhãj ki ag tóg jãpryj tỹ juizes do trabalho ki kãfãn jan kỹ rãnrhãj há han nỹtĩ ki, jag rikén ag tóg jãpry kej ag rãnrhãj ki.

§ 1º Hynhan ja ag tóg Tribunais Regionais do Trabalho ag, ùn jag-jãgtar ag nỹtĩ ja tá ag mré vãmén jé, kar ag mỹ papé vegven jé, ěmã kēsir tarĩr nỹtĩ ãn kãmĩ, kỹ ag tóg vẽnhrar tỹ nénũ tỹ rãnrhãj mũ, hãto ag equipamentos públicos kar comunitários ke tĩ.

§ 2º Tribunais Regionais do Trabalho ag tóg rãnrhãj jé há nỹtĩj mũ gé ěmã kēsir tỹ Municípios kãki, kỹ ag tóg Câmaras regionais hynhan, ti kar tóg kinhra nỹtĩn jé nén ù vej sór kỹ ti processo to.

Art. 116. Tá Varas do Trabalho kãki rãnrhãj ke ti, Pã' i tỹ juiz pir tóg jãj mũ.

Art. 117. Revogado

SEÇÃO VI

DOS TRIBUNAIS E JUÍZES ELEITORAIS

Art. 118. Ag hã nẽ órgãos da Justiça Eleitoral ag:

I – tỹ Tribunal Superior Eleitoral ti;

II – Tribunais Regionais Eleitorais ag;

III – tỹ Juízes Eleitorais ag;

IV – tỹ Juntas Eleitorais ag;

Art. 119. Tá Tribunal Superior Eleitoral kãki rãnrhãj ke ag tóg tỹ sete membros jãj ke nĩ, kuprẽg kỹ:

I – vẽnhkuprẽg fã jagma jag voto vég mẽ kar jag mỹ tó mẽ:

a) pã'i tỹ juízes tẽgtũ ag Ministros do Supremo Tribunal Federal ag kãki;

b) pã'i tỹ juízes régre ag Ministros do Supremo Tribunal Federal ag kãki;

II – pã'i mág tỹ Presidente da República tóg ag jyjy vin kỹ, Pã'i tỹ juízes régre ag advogados tỹ seis ag kãki, ag rãnrhãj há han kar jé kanhrãn há han kỹ nỹtĩn kỹ, Supremo Tribunal Federal tóg ag jyjy vin kỹ.

Ti rá pir. Tribunal Superior Eleitoral tóg kuprẽg kỹ fãg mũ ag Pã'i tỹ Presidente kar ti nón jã Pã'i tỹ Vice-Presidente ti, kar Ministros do Supremo Tribunal Federal ag kãki, kar ag tarĩr fã ti Pã'i tỹ Corregedor Eleitoral ti, kar Ministros do Superior Tribunal de Justiça ag kãki.

Art. 120. Nỹtĩ ja tóg mũ Tribunal Regional Eleitoral ti, êmã tỹ Estado ag capital mĩ, kar êmã pir tỹ Distrito Federal tá.

§ 1º Tỹ Tribunais Regionais Eleitorais ag tóg hãnrĩke tỹ, tá jag vin mũ:

I – vẽnhkuprêg fã jagma jag voto vég mẽ kag jag mỹ vem mẽ:

a) pã'i tỹ juízes régre ag desembargadores do Tribunal de Justiça ag kãki;

b) pã'i tỹ juízes ne nirejtu ag tóg ùn régre ag vẽnhkuprêg, Tribunal de Justiça kãki;

II – pã'i tỹ juiz pir Tribunal Regional Federal tá, ti sede tóg jãj mũ êmã tỹ Estado ag capital mĩ, kar êmã pir tỹ Distrito Federal tá, ketũmỹr ti tá Pã'i tỹ juiz federal tũ nĩn kỹ, ãnki Tribunal Regional Federal ag hã tóg kuprêg kỹ fãg mũ;

III – ti jyjy nĩm kỹ, Pã'i mág tỹ Presidente ti, Pã'i tỹ juízes régre ag advogados tỹ seis ag kãki ùn kanhró ag jurídico kãmĩ kar rãnrãj há han nỹtĩ ja ag, Tribunal de Justiça vin ja ag.

§ 2º Tribunal Regional Eleitoral tóg kuprêg mũ Pã'i tỹ Presidente kar ti nón jã Pã'i tỹ Vice-Presidente ti, kar desembargadores ag kãki.

Art. 121. Lei tag tóg jagtã tá lei ù han mũ, organização e competência dos tribunais kri, Pã'i tỹ juízes tỹ nirejtu ag, kar juntas eleitorais ag.

§ 1º Tribunais tá rãnrãj fã ag, kar Pã'i tỹ juízes tỹ nirejtu ag, kar mré juntas eleitorais tá ke ag, rãnrãj nỹtĩ ãn jagma, nén ù kar ki tóg ag mỹ ken kỹ nỹj, kar ù pĩ ag vóg ge nĩ, ag nỹtĩ ãn tá.

§ 2º Pã'i tỹ juízes dos tribunais eleitorais ag, ken kỹ tóg nỹj mũ to vãmén vén kỹ, prỹg régre kãmĩ ag tóg tarĩr mũ, kar jagnón prỹg régre hãrike tavĩ ki tóg tarĩr mũ, ãnki ti nón kuprêg kỹ jã ãn hã tóg ti rikén kã jãg kỹ hãrike nĩj mũ ti rãnrãj ke ãn tá.

§ 3º Pi hãremũn tỹ ù ken jé há nĩ Tribunal Superior Eleitoral ag nén ù hár ti, hãra Constituição jagma nỹ tũn kỹ tóg tỹ ù ken jé há nĩ, kar *habeas corpus* ketũmỹr mandado de segurança ti.

§ 4º Tỹ Tribunais Regionais Eleitorais ag nén ù han jan kỹ, kato nén ù han sór kỹ:

I – tỹ Constituição kato ke nỹn kỹ, ketũmỹr lei játá ke nỹn kỹ;

II – lei tóg jag kóm tó ù han nỹn kỹ, tribunais eleitorais régre ketũmỹr kãfór tá;

III – to vãmén kỹ ù tóg vẽnhkupręg tũ nĩn jé nén ù to, ketũmỹr hynhan jé diplomas ti vẽnhkupręg fã jé, federais mỹ ketũmỹr estaduais mỹ;

IV – kunũj jé diplomas ti, ketũmỹr tãtá fãg jé mandatos eletivos ki federais kar estaduais ki;

V – mỹ hán gen jé *habeas corpus* ti, kar mandado de segurança ti, kar *habeas data* ketũmỹr mandado de injunção ti.

SEÇÃO VII

DOS TRIBUNAIS E JUÍZES MILITARES

Art. 122. Tỹ tóg Justiça Militar ag órgãos nỹtĩj:

I – tỹ Superior Tribunal Militar ti;

II – tỹ Tribunais kar Juízes Militares hynhan kỹ nỹtĩ ti lei jagma.

Art. 123. Tỹ Superior Tribunal Militar ag tóg Pã'i tỹ quinze Ministros nỹtĩj mũ, rãnrãj nỹtĩ ki ag tóg kófãn mũ, Pã'i mág tỹ Presidente da República tóg ag jyjy vin mũ, kar Senado Federal ag jagmré hej kej jan kỹ, kar ùn tẽgtũ ag tỹ oficiais-generais da Marinha ag kãki, kar vẽnhkẽgra ag

oficiais-generais do Exército ag kãki, kar ùn tēgtũ ag oficiais-generais da Aeronáutica ag kãki, ag kar tóg rãnrãj nỹtĩj ke nĩ, tỹ ag Pã`i han kỹ, kar ùn tỹ pãnkar civis ag kãki.

Ti rá pir. Tỹ Ministros civis nỹtĩn jé ag tóg, Pã`i mág tỹ Presidente da República hã tóg ag kuprēg ge nĩ, hãra ag tóg kyrũ prỹg tỹ trinta e cinco nỹtĩj, kar hãra pi kófa prỹg tỹ setenta tá krỹ nĩj ke nĩ:

I – ùn tēgtũ tỹ advogados jurídicos kãmĩ ki kanhró tavĩ ãn ag, kar rãnrãj há han tavĩn ja ãn ag, prỹg tỹ dez ki rãnrãj jãn kỹ;

II – ùn régre kuprēg kỹ jag rike ag, Pã`i tỹ juízes auditores kãki, kar Ministério Público da Justiça Militar tá rãnrãj nỹtĩ ag.

Art. 124. Justiça Militar ag hã mỹ tóg nỹj mũ, ag tugnỹm kỹ ùn nén ù tỹ hãnríke ja ãn mỹ kajãm ra ken jé, hãto ag crime militar ke tí.

Ti rá pir. Lei tag tóg jagtátá lei ù han mũ, organização kri, kar Justiça Militar ag mỹ tóg nỹj mũ ag hãrenkỹ rãnrãj ke tí.

SEÇÃO VIII

DOS TRIBUNAIS E JUÍZES DOS ESTADOS

Art. 125. Êmã tỹ Estados ag tóg hērenkỹ Justiça han gen vin, tugnỹm há han kỹ Constituição jagma.

§ 1º Ag hã mỹ tóg ken kỹ nỹ, ag hērenkỹ tribunais vin ge ti êmã tỹ Estado Constituição kãki, hã tóg tỹ lei de organização judiciária nĩ, tỹ Tribunal de Justiça ag han vén ja tí.

§ 2º Ag hã mỹ tóg nỹj, êmã tỹ Estados ag instituição tỹ vēnh jo vin jé inconstitucionalidade de leis jagma, kar tỹ estaduais ketũmỹr municipais ag nén ù hár vegven jé, Constituição Estadual jagma, hãra pi ke nỹj mũ legitimação han jé órgão pir jagma.

§ 3º Lei estadual tóg han jé há nĩ, to vămén kỹ Tribunal de Justiça ag mré, kar Justiça Militar estadual ag, hynhan vén kỹ primeiro grau ki, Pã`i tỹ juizes de direito kar Conselhos de Justiça ag, nón han ja ti segundo grau ti, ag hãn tóg han jan kỹ Tribunal de Justiça ketũmỹr Tribunal de Justiça Militar ag, êmã tỹ Estados tá militar ag rãnrãj nỹti ag vinte mil kãfór jãn kỹ Lei estadual jagma.

§ 4º Ag hã tóg han mũ Justiça Militar estadual ag tugnỹm kar kajãm ra ken jé, êmã tỹ Estados kãki tỹ purisa ag, nén ù vėnhmỹ han jan kỹ crimes militar ti lei jagma, kar nén ù tỹ ações judiciais ti atos disciplinares militares kato, hãra tóg júri hã mỹ nỹj mũ, ù tóg tỹ cicvil jãn kỹ, ag hã mỹ tóg nỹj ag tugnỹm kỹ kunũj jé Pã`i tỹ jyjy ki militar ti, kar ti to vėnhkanhrãn ãn ti hãto ag graduação das praças ke ti.

§ 5º Ag hã mỹ tóg nỹj mũ juizes de nirejtu ag, kar juízo militar ag mỹ, tugnỹm kar kajãm ra ken jé, ti pir mỹ, nén ù tỹ crimes militares han ja ãn ti civis ag kato, kar nén ù tỹ ações judiciais ti atos disciplinares militares ãn kato, kar tóg Conselho de Justiça ag mỹ nỹj mũ Pã`i mág tỹ juiz de nirejtu ti, tugnỹm kar kajãm ra ken jé crimes militares ãn ti.

§ 6º Tribunal de Justiça tóg rãnrãj jé há nỹj êmã kėsir tỹ Municípios ag kãmĩ câmaras regionais hynhan kỹ, ti kar tóg kinhra nỹtĩn jé nén ù vej sór kỹ ti processo to.

§ 7º Hynhan ja ag tóg Tribunal de Justiça ag, ùn jagjãgtar ag nỹti ja tá ag mré vămén jé, kar ag mỹ papé vegven jé jurisdicional ti, êmã kėsir tarĩr nỹti ãn kãmĩ, kỹ ag tóg vėnhkar tỹ nėnũ tỹ rãnrãj mũ, hãto ag equipamentos públicos kar comunitários ke ti.

Art. 126. Tribunal de Justiça ag mré vămén kỹ ki tỹ há ken jé conflitos fundiários ke ti, hynhan ja ag tóg varas ti jé ke ti, agrárias ag mỹ.

CAPÍTULO IV

DAS FUNÇÕES ESSENCIAIS À JUSTIÇA

SEÇÃO I

DO MINISTÉRIO PÚBLICO

Art. 127. Ministério Público ag tóg nýtĩg Pã nĩ, jurisdicional do Estado hã jé, ag tỹ ordem jurídica já nýtĩg kỹ han jé, ti kar mỹ ù kuprẽg mẽ, tỹ vẽnhrãk tũ nĩn jé ketũmỹr ùn pir mỹ ke gé.

§ 1º Hã tóg tỹ hynhan vén kỹ nýtĩ Ministério Público tóg jagma han jé, jagmré tỹ ùn pir nýtĩn jé jan pipin mẽ kar vėsóki rãnrhãj jé.

§ 2º Ministério Público ag mỹ tóg ken kỹ nỹj mũ ag hẽrenkỹ rãnrhãj ke ti, kar tarĩr ke ti, tugnỹm kỹ han jé art. 169 jagma, Poder Legislativo mỹ han ra ken jé kar tỹ tũ ken jé cargos kar serviços auxiliares ti, concurso público jagma ketũmỹr provas kar títulos ti, hẽrenkỹ ag rãnrhãj kysẽ kygjãm ge ti, kar rãnrhãj já ãn jagfy ãkrén jé, ãnki lei tóg han ra kej mũ organização kar funcionamento ãn mỹ.

§ 3º Ministério Público hã tóg han mũ to ãkrén kỹ, hẽrenkỹ to nén ù kygjãm ge ti lei de diretrizes orçamentárias jagma.

§ 4º Ministério Público ag jãnã tun kỹ, hãre tỹ jãnkamu ti , ãn ki lei tóg prỹg fĩj, ãn jagma tóg nỹj mũ lei de diretrizes orçamentárias ti, kar Poder Executivo ag hã tóg fĩj mũ ti kaja tỹ prỹg ãn tá jun ge ti, lei orçamentárias jagma, ãn ki ag hã tóg ti kaja fĩj mũ, ti prỹg ãn tá jun ge ti, vẽnhrã tag jagma § 3º.

§ 5º To vãmén vén jan kỹ ti kaja to, artigo tag jagma, hãra jãtá nỹn kỹ vẽnhrã tag jagma § 3º, Poder Executivo tóg ki han mũ ti jagmré hã ken kỹ nỹn han jé ãn ti orçamento anual ke tĩ.

§ 6º Orçamentárias tóg jagmré ke nỹn kỹ, ne pi nén ù tỹ jãnkamu fón

ke nĩ, kar pi kãfãn ge nĩ, ti kaja ãn tỹ lei de diretrizes orçamentárias ãn jagma, hãra ag to vãmén vén kỹ hej ke jan kỹ, jãnkamu ãn fõn ge ãn ti, hã to ag suplementares ou especiais ke tĩ.

Art. 128. Ministério Público ag tóg ag mỹ ke mĩ vej:

I – Ministério Público da União ag hã tóg kinhra nỹtĩj mũ:

- a) Ministério Público Federal ti;
- b) Ministério Público do Trabalho ti;
- c) Ministério Público Militar ti;
- d) Ministério Público ti ãmã pir Distrito Federal kar Territórios ti.

II – Ministérios Públicos ãmã tỹ Estados mĩ.

§ 1º Ministério Público da União ag Pã`i tóg tỹ Procurador-Geral da República já, Pã`i mág tỹ Presidente da República tóg ti jyjy nĩm ge nĩ, ãn tỹ rãnhřaj nỹtĩ ag kãki, hãra tóg kyrũ tỹ trinta e cinco anos jãj ke nĩ, Senado Federal ag tỹ to vãmén vén kỹ jagmré hej ke fãn kỹ ti kuprẽg kỹ, ti tỹ prỹg régre ki tarĩr jé, kar ag tỹ ke mãn jé.

§ 2º Hërenkỹ Pã`i tỹ Procurador-Geral da República tỹ tãtã fãg gen kỹ ag tóg, Pã`i mág tỹ Presidente da República ti ag vin kỹ, ãn ki Senado Federal ag kãki tóg jag kãfãn kỹ hej kej ke nỹtĩ.

§ 3º Ministérios Públicos ag ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti mré ãmã kësir tỹ territórios ag mré, ag hã tóg ù tégto jyjy vin mũ, ãn jágmré rãnhřaj nỹtĩ ki ãn kãki lei jagma, tỹ Procurador-Geral tóg ag kuprẽg ja nĩn kỹ, ketũmỹr Pã`i tỹ Chefe do Poder Executivo ti hã ti jyjy nĩm kỹ, ãn ki tóg prỹg régrẽ ki rãnhřaj, kar prỹg hãrike ki ke gé.

§ 4º Procuradores-Gerais ag ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal mré Territórios ag tóg tãtã jag fãg jé tóg há nỹtĩ, ag tỹ jag kãfãn kỹ

hej ken kỹ Poder Legislativo tá, lei complementar jagma tóg nỹj ke nĩ.

§ 5º Leis tỹ jagtãn jé Êmã mág tỹ União ti kar êmã tỹ Estados ag, hã tóg tỹ Procuradores-Gerais ag hár nỹtĩj mũ, kar ag hã tóg vin mũ, hẽrenkỹ nỹtĩj ke ti, atribuições ti kar estatuto ti Ministério Público kar mĩ:

I – ken kỹ nỹj ke ti:

a) kófãn kỹ nỹj ke ti, prỹg régre jagma rãnrãj kỹ jãn kỹ, pi ti rãnrãj jã ãn kren mũ, tỹ judicial transitada ãn jagma ke tũn kỹ;

b) ù pi ti vóg ge nĩ, tỹ ùn e ag tognĩn ke tũn kỹ, hãra Ministério Público ag hã tóg ti kutãm jé há nỹtĩ, jag kófãn kỹ hej ken kỹ, ãn ki tóg ken kỹ nỹj, ti tỹ vẽnh jo ù fãg jé ti mỹ tugnym jé;

c) pi hẽrenkỹ tỹ sĩ ken jé há nĩ, ketũmỹr tarem jé há nĩ ge ti kaja ti, ken kỹ tóg nỹ vẽnhrá tag jagma art. 39, § 4º, kar tag ag jagma ke gé arts. 37, X e XI, 150, II, 153, III, 153, § 2º, I.

II – tag jagma pi han jé há nĩ:

a) mãn jé, nén ù kar to ti jyjy kar ketũmỹr véké nén ù to vĩ kỹ, honorários ti kar processuais kaja ti;

b) han tĩ kar ki rãnrãj jé advocacia ki;

c) mré tỹ vėsũn jé nénũ vẽne kej fã tá, lei tag jagma;

d) rãnrãj ti, ti ver ne han mẽ nĩ ra, vẽnhkar mỹ rãnrãj jé função pública tá, hãra tỹ magistério nĩn kỹ;

e) rãnrãj ti político-partidária ki;

f) ti kaja mãn ti, nén ù kar to ti jyjy kar ketũmỹr véké nén ù to vĩ kỹ, ti jagtã mãn ti pessoas físicas ki, kar entidades públicas ki ketũmỹr privadas ki, hãra ti lei jagma ken kỹ nỹn kỹ.

§ 6° Ag hã mỹ tóg nỹj mũ Ministério Público tá rãnrhãj nỹtĩ ag, vẽnhrá tag jagma art. 95, rá pir V.

Art. 129. Hã tóg tỹ tá ke nỹtĩ institucionais do Ministério Público tá:

I han jé, kátá, ação penal pública ti, lei jagma;

II – tarĩr jé ti ken kỹ nỹn jé, Poderes Públicos ti, kar ti kar mỹ rãnrhãj fã ti, ag kinhra nỹtĩn jé ag nirejtu ti Constituição jagma hynhan jé ti ken kỹ nỹn jé ù tóg vóg tũ nĩn jé;

III – hynhan jé inquerito civil ti kar ação civil pública ti, tarĩr jé ù tóg to nĩgãn tũ nĩn jé, patrimônio público kar social ti, kar meio ambiente ùn pir mỹ, kar jagmré ùn e ag mỹ ke gé;

IV – hynhan jé ação tỹ inconstitucionalidade ti, ketũmỹr jé ken jé intervenção ti ãmã mág tỹ União mré ãmã tỹ Estados ag, nén ù to hãnríke ãn ti, Constituição jagma;

V – já nỹtĩg kỹ tarĩr jé, judicialmente kãmĩ ãg nirejtu ti, kanhgág kar ag interesses ti;

VI – han kar jãgnãn jé, administrativos to nén ù ti han jé, to vỹ kar tomãn jé ag kafãn ti mỹ ge ken jé, hãrenkỹ han ge ti, lei tỹ jagtãn kỹ nỹn kỹ;

VII – han jé tarĩr jé tar mĩ purisa ag rãnrhãj ti, lei tỹ jagtãn kỹ nỹn kỹ jãmĩ artigo tóg kófig vén mũ ãn jagma;

VIII – inh mỹ nén ù vẽnhmỹ vé ken jé, hãto ag investigatórias ke tĩ, kar ketũmỹr inquerito policial han jé, to rán kỹ nĩ ãn ti, jurídicos jagma kar manifestações processuais ti;

IX – rãnrhãj jé ti função ù kãki, ti tỹ hãjé kanhrãn kỹ jãn kỹ, hãra ti pit o vỹj ke nĩ representação judicial ti, kar ketũmỹr inh mỹ vé ken jé jurídica tỹ entidades públicas tá.

§ 1º To ví kỹ ken kỹ nỹn jé Ministério Público ag mỹ, ações civis han jé vênhrá tag jagma, hãra pi ù ag mỹ hán kej ke nĩ, jag hã rike nỹj ja tóg, ke tóg tĩ vênhrá tag ti Constituição lei kãki.

§ 2º Ag rãnrãj jé função ù ki Ministério Público kãtã, ùn tá rãnrãj nỹtĩ si ag hã mỹ tóg há nỹj mũ, hãra ag tóg ãmã sĩ tá rãnrãj nỹtĩ ãn tá ãmã nỹtĩ mũ, hãra ag jãjã tỹ chefe hã tóg hej kejn ke nĩ.

§ 3º Hãrenkỹ rãnrãj jé Ministério Público kãki, concurso público han ge tóg nỹtĩ, kar tóg ti to kanhrãn ja ãn venven ge nĩ, kar tóg ken kỹ nỹj Ordem tỹ Advogados tỹ ãmã mág Brasil ag ven jé gé, kar tóg prỹg tẽgtũ kãki rãnrãj ja nỹj ke nĩ jurídica ki, kar tóg ti jyjy tóg tá rán kỹ nĩ tugnỹm ge nĩ.

§ 4º Aplica-se ao Ministério Público, no que couber, o disposto no art. 93. Ag mỹ tóg ken kỹ nỹ Ministério Público mỹ, nén ù tóg ken kỹ, art. 93 jagma.

§ 5º Ag tỹ tugnỹm kỹ vin há han jé Ministério Público ag, tỹ to furũn kỹ tỹ mrãnh ken jé.

Art. 130. Kãki rãnrãj nỹtĩj fã ag Ministério Público tá, mré Tribunaís de Contas kãki, ag hynhan jé tóg nỹj ti kar mỹ ti nirejtu to ven jé, hán gen jé kar ti mỹ rãnrãj ra ken jé.

Art. 130-A. Tỹ Conselho Nacional do Ministério Público ag tóg quatorze membros jãj mũ Pã`i mág tỹ Presidente da República tóg ag jyjy vin mũ, hãra ùn e ki jag kãfór ag vênhkuprẽg fã ki Senado Federal tá, ag tỹ prỹg régre ki tarĩr jé, ketũmỹr ag hãrike ki tarĩr mãn jé ken kỹ:

I – tỹ Procurador-Geral da República tóg já jãj;

II – Ministério Público ãmã mág tỹ União tá rãnrãj jã tỹ vè-nhkẽgra ag, ti ag mỹ ken kỹ nỹn jé ag ãmãkã rãnrãj jé;

III - ùn tẽgtũ ag Ministério Público ãmã tỹ Estados tá rãnrãj jé;

IV – pã'i tỹ juízes régre ag, hãra ag kã ùn pir jyjy nĩm ge tóg nĩ Supremo Tribunal Federal ti, ù tóg tỹ Superior Tribunal de Justiça ag ti jyjy nĩm ge nỹtĩ;

V – advogados régre ag jyjy vin ja ag tóg Conselho Federal ag tỹ ordem dos advogados do Brasil ag;

VI – ùn régre tỹ cidadão jurídico kãmĩ kanhrã ag vin ja ag tóg, Câmara dos Deputados ag tóg ùn pir jyjy nĩm, kar Senado Federal ag tóg ù jyjy nĩm mũ gé.

§ 1º Tỹ membros do Conselho ag, Ministério Público kãki, ag hã tóg ag jyjy vin mũ Ministério Público ag, lei tag jagma.

§ 2º Ag hã mỹ tóg nỹj mũ Conselho Nacional do Ministério Público ag, tugnỹm kar tarĩr jé administrativa tá kar financeira ti Ministério Público kãki, kar hynhan há han jé ag rãnrhãj fã ti:

I – tarĩr jé vėsóki rãnrhãj há han ti kar administrativa tỹ Ministério Público ti, hynhan jé nén ù kar ti, ag kinhra ãn jagma, ketũmỹr hynhan ra ken jé;

II – tarĩr jé rán kỹ nỹ ãn ti art. 37 tá, kar ven jé, vėsóki hynhan jé ketũmỹr ù tóg tovĩn kỹ, ti ki hã ke nỹ ven jé atos administrativos ti, ag hynhan ja ti membros ketũmỹr órgaos ãn tỹ Ministério Público tỹ ãmã mág União kar ãmã tỹ Estados ti, hãra tỹ tũ ken jé há nỹtĩ gé, kar vegve mẽn jé ketũmỹr mỹ kurã fin jé, ag hynhan há há lei tag jagma, ti kaja kajãm tũ nĩn jé Tribunais de Contas ag mỹ;

III – génh jé kar ki kanhrãn jé ù tóg ag tovĩn kỹ tá rãnrhãj nỹti ãn ag, ketũmỹr órgaos ag tỹ Ministério Público ti ãmã mág tỹ União ki ketũmỹr ãmã tỹ Estados ti, kar ketũmỹr ag rãnrhãj kato, ù mỹ kórég han mã ti rãnrhãj ki, kar tugnỹm jé instituição tá, kar han jé há nĩ processos kunũnh kỹ ù tá tugnỹm kỹ han jé sanções administrativas ti, hãra tóg nỹj mũ ti vẽn h jagfỹ ùn to kanhró ù fãg jé ti jagfỹ féfên jé;

IV – ve mãn jé, vėsóki ketũmỹr ve mãn ra ken kỹ, ag rãnrhãj ti

Ministério Público tỹ ěmã mág União ketũmỹr ěmã tỹ Estados ag, prỹg pir kãmĩ tugnỹm kỹ hynhan ja ti;

V – vẽnhrán kỹ kãmén jé prỹg pir kãmĩ, tagmĩ tóg han jé há nĩ ke kỹ Ministério Público ag nén ũ hár ti, ěmã mág kãki kar Conselho ag, kỹ vẽnhrá tóg jagma tĩg mũ art. 84, XI.

§ 3º Conselho ag hã tóg kãki vẽnhkuprẽg kỹ fãg mũ, Corregedor nacional pir, Ministério Público tá rãnrãj nỹtĩ kãki, ti ken kỹ nỹn jé, kar ag nén ũ kar hynhan fẽ ti lei jagma:

I – ag tá junjun kỹ ag vegven jé nén ũ vẽnhmỹ tóg ken kỹ, Ministério Público kãki rãnrãj nỹtĩ ag to, kar ag mré rãnrãj nỹtĩj fẽ ag ke gé;

II – Conselho ag mỹ rãnrãj kỹ hynhan jé, nén ũ kar tugnỹm jé;

III – vẽnhrán kỹ to vĩn jé ketũmỹr ũ jyjy fin jé Ministério Público kãki rãnrãj jé, ag mỹ ag tỹ ne ki rãnrãj ke fi kỹ, kar vẽnhrán kỹ to vĩn jé órgaos tỹ Ministério Público ag mỹ.

§ 4º Pã'i tỹ Presidente do Conselho Federal da Ordem dos Advogados tỹ ěmã mág Brasil vẽnhrán kỹ jãnãj mũ Conselho ag mỹ.

§ 5º Leis tỹ ěmã mág União kar ěmã tỹ Estados ag tóg hynhan ouvidorias tỹ Ministério Público ti, jé kanhrãn ja ag tá junjun kỹ ag vegven jé nén ũ vẽnhmỹ tóg ken kỹ, membros ketũmỹr órgaos tỹ Ministério Público kãki rãnrãj nỹtĩ ag to, kar ag mré rãnrãj nỹtĩj fẽ ag ke gé, Conselho Nacional tỹ Ministério Público ag mỹ jãgnãj ke nĩ.

SEÇÃO II

DA ADVOCACIA PÚBLICA

Art. 131. Tỹ Advocacia-Geral da União ag tóg tỹ, vẽnhra hã ke-

tũmỹr órgão ù ag jagma, êmã mág União ag já nỹtĩ, judicial ketũmỹr extra-judicialmente jagma, kỹ tóg ag mỹ nỹj lei han ja jagma hẽrenkỹ rãnrãj ke ti, ag tỹ rãnrãj han há han jé jurı́dico do Poder Executivo kãki.

§ 1º Tỹ Advocacia-Geral êmã mág União ag Pã`i chefe tóg tỹ Advogado-Geral êmã mág União nĩ, Pã`i mág tỹ Presidente da República tỹ ti jyjy nĩm ja kyrũ ketũmỹr tytãg prỹg tỹ trinta e cinco, jé kanhrãn ja ti vẽnkar tóg ti ki karó.

§ 2º Hẽrenkỹ ki rãnrãj kãmãj jé êg to vãmén nỹtĩ tag ti artigo tag kãmĩ, concurso pũblico han ge nỹtĩ kar jé kanhrãn kỹ jãj ke nĩ gé.

§ 3º Kajãm ra ken jé nén ù ki neve nĩn kỹ natureza tributária ki, mỹ han ra ken jé ag hã mỹ tóg nỹj Procuradoria-Geral tỹ Fazenda Nacional ag, ag tỹ lei jagma han jé.

Art. 132. Pã`i tỹ Procuradores êmã tỹ Estados kar êmã pir tỹ Distrito Federal, ag hã tóg vinvin mũ rãnrãj jé carreiras ki, hãra ki rãnrãj kãmãj jé tóg concurso pũblico han ge nỹtĩ kar hã jé kanhrãn kỹ jãj ke nĩ gé, kar Ordem tỹ Advogados êmã mág Brasil ag tóg jagmré vej ke nĩ ti kar ki, ag hã tóg tá hynhan mũ representação judicial ti kar consultoria jurı́dica ti, ag unidades federadas tarĩr nỹtĩn mũ.

Ti rá pir. Tỹ Pã`i tỹ Procuradores ag mỹ ke vẽ rá tag jagma, kar tóg ag mỹ kenkỹ nỹj mũ, prỹg tégtũ tỹ ki cargos de carreira jãn kỹ, tĩ tugnỹm ag tóg ti rãnrãj há han jã ti órgãos ag mỹ, corregedorias ag tỹ to vẽnhrãn kar, relatório ke tĩ ãn han kar.

SEÇÃO III

DA ADVOCACIA

Art. 133. Tỹ advogado tóg indispensável já administração da justiça kãki, ti vóg mẽ ti nén ù tó vãmén hã tỹ ag atos ke tĩ, kar manifestação ke tĩ gé, kar ti rãnrãj jã ãn tá, lei tag jagma.

SEÇÃO IV

DA DEFENSORIA PÚBLICA

Art. 134. Tỹ Defensoria Pública tỹ instituição jã Pã nĩ, ti tỹ han jé jurisdicional ti êmã tỹ Estado ag mỹ, ag hã mỹ nỹn jé to vãmén jé kar tỹ rãnrhãj jé regime democrático ti, ken kỹ nỹn jé, mỹ jagma hynhan ra ken jé jurídica ki, hynhan jé direitos humanos ag jagfỹ, judicial kar extrajudicial kar mĩ, ùn pir nirejtu ketũmỹr jagmré ùn e ag mỹ ke vễ, ti kar ki, ne kajãm mễ.

§ 1º Lei tỹ jagtãn fã tóg vinvin há han mũ, kar Defensoria Pública êmã mág tỹ União mỹ kar êmã pir tỹ Distrito Federal kar Territórios ag, tỹ tũ ken jé, ag tỹ normas gerais ti vinvin há han ja ti êmã tỹ Estados kãmĩ, cargos tỹ carreira ti, ag rãnrhãj kãmãg mũ kã kar ag vóg tũ nĩg jé kar pi ù tỹ indivisibilidade ke nĩ institucionais jã tỹ.

§ 2º Tỹ Defensorias Públicas Estaduais ag mỹ tóg kenkỹ nỹj ag hynhan jé administrativa ti kar to vãmén jé orçamentária ti lei tỹ fi ja ãn ti hã tóg ag lei de diretrizes orçamentárias ki, kar tóg jagma ken kỹ nỹ gé art. 99, § 2º ki.

§ 3º Ag hynhan jé vẽnhrá tag jagma § 2º ti, Defensorias Públicas ag êmã mág tỹ União ti, kar êmã pĩr tỹ Distrito Federal ti.

§ 4º Hã tóg tỹ principios institucionais nỹtĩ Defensoria Pública kãki, kar unidade ti, kar pi pipin ge nĩ, kar tá rãnrhãj nỹtĩ ag tóg hynhan jé há nỹtĩ kãki, vẽnhrá tag jagma art. 93 kar inciso II tỹ art ti. kar 96 tỹ Constituição Federal kãki.

Art. 135. Û tỹ rãnrhãj fã ag hã tóg tỹ carreiras disciplinadas nỹtĩ, Seções II ti, kar Capítulo III ti, tag ag hã tóg jãnkamũ gỹjũ kej mũ, vẽnhrá tag jagma art. 39, § 4º.

TÍTULO V

DA DEFESA DO ESTADO E DAS INSTITUIÇÕES DEMOCRÁTICAS

CAPÍTULO I

DO ESTADO DE DEFESA E DO ESTADO DE SÍTIO

SEÇÃO I

DO ESTADO DE DEFESA

Art. 136. Pã'i mág tỹ Presidente da República tóg ti han jé há nĩ, Conselho da República kar Conselho tỹ Defesa Nacional ag vī mã kar decreta kej mũ, nén ù vènhmỹ tỹ kej hán kỹ ketũmỹr ke nỹn kỹ, purisa ag jãgnãn jé ag tỹ tarĩr jé, jag tỹ hẽnrike tũ nĩn jé, ti vènhkar mỹ há tĩn jé, ketũmỹr nén ù vènhmỹ ù to, hãremũn ta kutã kỹ fãn kỹ, kãkan kỹ ãn kókinkén kỹ ga kri.

§ 1º Tỹ decreto tóg ken kỹ estado tỹ defesa ti hãrekã tũ kej ken fi mũ, kar tóg ag hãtã kar hãmĩ tarĩr ke fĩj, lei jagma, ag tỹ hãrenkỹ han ge to vãmén jé, tag jagma:

I – ù han ge tũ nirejtu jagma:

- a) vènhmãn kỹ vãmén, tỹ ver associações kãki hár kỹ;
- b) ù mỹ ven vãnh nén ù rán kỹ jãnãn kỹ;
- c) ù mỹ tó vãnh jag mỹ vènhvĩ fón kỹ, kar telefone jagma;

II – pã'i tỹ governo tód vènh jo vin ja ag tỹ nén ù tỹ rãnhřãj jé, bens kar serviços públicos ke tĩ, nén ù vènhmỹ tóg hẽnrike nỹn kỹ, ãmã mág tỹ União ag hã tóg nénũ tóg kórég kỹ vej mũ.

§ 2° Pi kurā tŷ trinta pātén ge nĩ estado tŷ defesa ti, hāra tóg hā fi mǎn jé há nĩ gé kurā tŷ trinta ti, ag tugnŷm kŷ ve mǎn kŷ decretação ti.

§ 3° Ti ken kŷ nŷn kŷ estado tŷ defesa ti:

I – ũ tóg nĩfénh kŷ tíg nén ũ vēnhmŷ han ja to Estado kato, ũn ti nĩfénh ra keja ān tóg, hā tŷ tóg Pǎ`i tŷ juiz mŷ tój ke nĩ, ti tŷ ti tovāj jé mĩ hā nŷ tŷn kŷ, nĩfénh kŷ jā ān ti, ān ki nĩfénh kŷ jā ja ān hā tóg kikaró nŷj, ti tŷ exame tŷ corpo de delito han sór kŷ purisa ah mŷ;

II – ti mŷ nén ũ tó jé tóg papé ki rán kŷ nŷj ke nĩ, Pǎ`i jagma, ti hān-rike ān ti kar ti krĩ vānhmŷ ān ti, ag tŷ ti kǎgmĩ kŷ ti nĩfénh ān hā ki;

III – ũ nĩfénh ketumŷr ũ kǎgmĩ pi kurā tŷ dez kǎfān ge nĩ, tŷ pǎ`i tóg han ra ke tŷn kŷ Poder Judiciário jagma;

IV – pi nĩfénh kŷ jā ān mŷ hán kej ke nĩ tĩ ũ mré vāmén sór kŷ.

§ 4° Ken kŷ tóg nŷj estado tŷ defesa ti, kar ti prŷg ān tŷ tėj ke mǎn jé, Pǎ`i mág tŷ Presidente da República ti, vinte e quatro horas kāmĩ, ān ki tóg Congresso Nacional ag mŷ tój ke nĩ nén ũ tóg hēnrike ān ti.

§ 5° Congresso Nacional tŷ nĩfénh kŷ jān kŷ recesso tugnŷn, japrār ja ag tóg mŷ kurā tŷ pēnkar kāmĩ.

§ 6° Congresso Nacional tóg tugnŷm mŷ ken kŷ nŷ ān ti, kurā tŷ pēnkar tŷ pēnkar kākĩ ti ag tá jun kar, ān ki tóg rānrāj nŷtĩ mŷ estado de defesa tóg ver ken kŷ nŷn kŷ.

§ 7° Mŷ hán gen kŷ decreto ti, hātŷ tóg tũ kej estado de defesa ti.

SEÇÃO II

DO ESTADO DE SÍTIO

Art. 137. Pǎ`i mág tŷ Presidente da República tóg, Conselho da

República kar Conselho de Defesa Nacional ag vâmer mǎj mũ, ãn ki tóg Congresso Nacional ag mỹ to vỹ mũ ti han jé decreto tỹ estado de sítio ti tag ki:

I – nén ù vènhmỹ tavĩ tóg hênrikej hán kỹ ãmã mág ki ketũmỹr nén ù ãn tóg estado de defesa ãn kǎfǎn kỹ;

II – guerra tóg kej ke nỹn kỹ ketũmỹr kǎfǎn kỹ kar jag vóg kỹ mukã tỹ ãmã ù tá ke ag mré estrangeiro ag.

Ti rá pir. Pǎ`i mág tỹ Presidente da República, tóg to vĩn kỹ han jé estado de sítio ti ketũmỹr ti prỹg tỹ téj ken jé, ránrán kỹ tóg jǎnǎj mũ ne tugnĩn ke ãn ti, kỹ o Congresso Nacional ag tóg tugnỹm kỹ jag kǎfǎn kỹ hej kej ke nĩ.

Art. 138. Dereto tỹ estado de sítio tóg ti prỹg kar kysã tỹ hǎtá jun ge tój ke nĩ, hërenkỹ han ge ti kar garantias constitucionais tóg tá ken kỹ nỹj ke ti, kar rán kỹ venven ãn ki Pǎ`i mág tỹ Presidente da República tóg jǎnǎj mũ hërenkỹ hynhan jé, kar hǎtá kǎgmĩj ke ti.

§ 1º Estado de sítio ti, tag jagma art. 137, I, pi decreto jagma kysã pir pátén ge nĩ, kar pi tỹ téj kej ke nĩ, to vĩ pir kǎmĩ jag kǎfǎn kỹ tỹ téj kej vǎnh, vènhrá tag jagma inciso II, hǎra tóg decretado tĩg guerra tóg ke nỹ ãn kǎmĩ, ketũmỹr jag vóg kỹ mukã tỹ ãmã ù tá ke ag mré estrangeiro ag.

§ 2º To vĩn kỹ estado de sítio ti Pǎ`i tỹ parlamentar ag rǎnhráj nỹĩ tũn kỹ recesso tugnĩn, kar Senado Federal ag Pǎ`i mág ti, hǎtỹ tóg japrũgprǎr mũ Congresso Nacional tá vènhmǎn kỹ vǎmén jé kurã tỹ pẽnkar kǎmĩ, nén ù vènhmỹ tóg ke nỹ ãn tugnỹm jé.

§ 3º Tỹ Congresso Nacional tóg rǎnhráj mũ tá krỹg tomã to medidas coercitivas ti.

Art. 139. Ken kỹ nỹn kỹ estado de sítio ti vènhrá tag jagma art. 137, I, ù ag kato nén ù tag han gen hǎ tóg nỹj:

I – mỹ tag ki nỹtĩm nĩ ke ja tá nỹtĩn jé;

II – ùn nén ù vènhmỹ sĩ han ja tóg ìn ù tá nĩgfénh kỹ nỹtĩj mũ;

III – ù tóg vugvóg tũ nĩn jé correspondência ti, ù tóg mã tũ nĩn jé jagmré vāmén ti, nén ù tóg ke nỹ ãn tugtón jé kar venven jé mỹ hán ge mã, radiodifusão kar televisão ti, lei jagma;

IV – tỹ ke tũg ke tũ nĩn jé vènhmãn kỹ jagmré vāmén ti;

V – vènh ìn kãmĩ nénũ génh ti;

VI – vènh kar rãnrãj fã tá tỹ kera ke tũ nĩn jé;

VII – ver ù tỹ nénũ tỹ rãnrãj jé.

Ti rá pir. Pi ken kỹ nỹ vènhrá tag jagma inciso III Pã'i tỹ parlamentares ag to vāmén fã ãn tugtón jé difusão ti ag ìn tỹ Legislativas tá.

SEÇÃO III

DISPOSIÇÕES GERAIS

Art. 140. Tá Congresso Nacional tá líderes partidários ag tóg mã kỹ jãnjãj mũ hynhan jé Comissão kãki, membros tỹ pẽnkar ag tóg ag mré tugnỹm kar hynhan mũ nén ù to vènhmỹ ãn to estado tỹ defesa mré estado de sítio ti.

Art. 141. Tũ ke kỹ nỹn kỹ estado tỹ defesa ketũmỹr estado de sítio ti, ãn ki tóg to ke kar ãn tóg tũ kej mũ gé, ù tỹ han ja ãn ag mỹ tóg nỹj mũ ne kajãm tũ nĩn jé executores kar agentes ag.

Ti Ti rá pir. Estado de defesa ketũmỹr estado de sítio tỹ krỹ krỹ ken kỹ, pã'i mág tỹ Presidente da República vỹ tu vènhrá ù han kỹ congresso ra jãnjãj ke nĩ, ti ne han jé tu.

CAPÍTULO II

DAS FORÇAS ARMADAS

Art. 142. Tỹ Forças Armadas ti, hynhan kỹ nỹtĩ ag Marinha ag tỹ, kar Exército ti mré Aeronáutica ag, tỹ ag tóg instituições nacionais nỹtĩ tũ ke mã, vinvin kỹ nỹtĩ ag jag nón disciplina jagma, Pã'i mág tỹ Presidente da República krãm nỹtĩj mũ, êmã mág jagfy nỹtĩ kỹ tarĩr jé, ù tóg to nĩgãn tũ nĩn jé poderes constitucionais to, nén ù tóg hênriken kỹ lei kar ordem jagma.

§ 1º Lei tag tóg jagtãn normas gerais ti hêrenkỹ hynhan ge ti, mỹ ge ken jé kar rãnrhãj jé Forças Armadas ag.

§ 2º Pi ke tĩj *habeas corpus* ti militares ag nén ù tỹ hênrike kỹ kajãm ge ti.

§ 3º Forças Armadas kãtã rãnrhãj fã ag jyjy tóg tỹ militares nỹtĩ, hãra tóg ag mỹ ken kỹ nỹj lei tóg fin kỹ:

I – purisa militar tỹ ag já jã ãn ti, cargos nỹtĩ ag, tóg nirejtu nỹtĩ kar nén ù kajãm jé gé, Pã'i mág tỹ Presidente da República hã tóg tugnyĩm mũ kar Pã'i tỹ oficiais rãnrhãj nỹtĩ ag, da ativa ag, purisa tóg ti japrãr tumãg jã ti to ag reserva ke tĩ, ketũmỹr purisa kófa tỹ rãnrhãj jã ãn ti ke gé, ag hã mỹ tóg nỹj mũ títulos kar postos militares ti, kar ag mré rãnrhãj nỹtĩ ag, kur rĩnh kỹ nỹtĩ fã ti Forças Armadas ag tũ ti;

II – purisa tóg rãnrhãj jã ãn ti, cargos ketũmỹr vênhkar mỹ rãnrhãj fã emprego público ke tĩ, hãra tóg ken kỹ nỹ vênhrã tag jagma art. 37, inciso XVI, alínea “c”, ãn ki ag tóg ti jãnjãj cargo de resrva ra lei jagma;

III – purisa militar tỹ rãnrhãj jã ãn ti, lei jagma, cargo ù kãgmĩn kỹ, ketũmỹr vênhkar mỹ rãnrhãj fã ù kãgmĩn kỹ temporária ti, vênhkuprêg vãnh jagma, hãra ver administração jé, hêremũn vênhrã tag jagma 37, inciso XVI, alínea “c”, kỹ tóg purisa ki ver tãtã jãj, kỹ tóg hã kã jãj mũ ti rãnrhãj ãn tóg tũ ke tumã to, kỹ ti pi promovido tĩg mũ ti purisa ki rãnrhãj ja to, ken kỹ tóg nỹj mũ

ti t̄y purisa ki r̄anhr̄aj ja tavĩ tóg n̄yj ti promoção jé kar ti j̄an̄n jé reserva ra, pr̄yg régre ki purisa ki r̄anhr̄aj tũ jag hã nón ketũm̄yr pipin k̄y, ti j̄an̄n jé reserva ra lei jagma;

IV – t̄y purisa militar m̄y pi ken k̄y n̄yj sindicalização kar greve ti;

V – t̄y purisa militar, ti t̄y r̄anhr̄aj j̄an k̄y ativo j̄an k̄y, ti pi partidos políticos ù k̄aki ki filiado j̄aj ke j̄a;

VI – t̄y oficial tóg ti posto kren m̄ũ, ti t̄y julgado t̄ig k̄y, ti nén ù v̄enhm̄y t̄y h̄enrike ja n̄in k̄y, nén ù tóg há kar ra, ketũm̄yr tribunal ag ti julga keja n̄in k̄y, kar h̄emũn guerra tóg ke n̄y ra;

VII – t̄y oficial tóg condenado t̄ig k̄y justiça ki nén ù s̄i to, ketũm̄yr purisa militar t̄y n̄ifénh k̄y j̄a k̄y pr̄yg régre k̄af̄an gen k̄y, ti condena tóg h̄aki t̄y ù kej v̄anh k̄y, k̄y tóg v̄enhr̄á t̄y inciso tóg jo kót̄ig vén m̄ũ ãn jagma kaj̄am m̄ũ;

VIII – militares ag kaj̄am jé tóg ken k̄y n̄yj v̄enhr̄á tag jagma art. 7º, incisos VIII, XII, XVII, XVIII, XIX e XXV, kar art. 37, incisos XI, XIII, XIV e XV, kar ver lei jagma ag r̄anhr̄aj n̄ytĩ m̄y ke ti t̄y art. 37, inciso XVI, alínea “c”;

X – lei tóg n̄yj m̄ũ, h̄enk̄y kar pr̄yg t̄y h̄are j̄aj ke ti Forças Armadas ki r̄an jé, ti t̄y r̄anhr̄aj j̄a ki pr̄yg t̄y dez han k̄y tóg estabilidade tá kr̄yg, j̄avo ti pr̄yg tag tá jun t̄un k̄y ti pi estabilidade j̄aj m̄ũ, k̄y tóg ti kut̄aj sór k̄y há nĩ, ti nirejtu ti kar ti deveres ti, ti kys̄a kaja m̄an ge ti, kar nén ù ki h̄emũn, v̄enhkaga ki ke tóg tugn̄ym k̄y ven jé há nĩ, ag t̄y r̄anhr̄aj n̄ytĩ ki h̄enrikeja ãn ti compromissos internacionais kar guerra ki.

Art. 143. T̄y purisa militar ag r̄anhr̄aj tóg obrigatório n̄y lei jagma:

§ 1º T̄y Forças Armadas ag m̄y tóg n̄yj, lei jagma, h̄enk̄y r̄anhr̄aj ke ti ùn tag ag m̄y, nén ù tóg há kar t̄in k̄y paz ke t̄i, ag t̄y ki gen kar, ag t̄y êg pi tag tugn̄in tag han ge n̄ytĩ ken k̄y kar ven k̄y, h̄emũn ag crença tóg ken k̄y n̄yn k̄y kar ti política ti, ti t̄y ti r̄anhr̄aj f̄a tá nén ù hynhan tũ n̄in jé.

§ 2º Ûn têtá kar Tupẽ vỹ tój fã ag eclesiásticos ke tí ag, pi obrigado nỹtĩ serviço militar han jé nén ù tóg há kar tĩn kỹ, hãra tóg nén ù ki rãnrãj jé há nỹtĩ lei tóg ag mỹ ken kỹ.

CAPÍTULO III

DA SEGURANÇA PÚBLICA

Art. 144. Tỹ segurança pública tóg Estado ag mỹ nỹj mũ, nirejtu ti, kar ki kanhró nỹtĩn jé, ken kỹ tóg nỹj mũ, mĩ hã hynhan jé tỹ ordem pública ti, kar ù tóg jag vóg vẽnhmỹ han tũ nĩn jé, ti ãn ti kar nén ù ki kegé hã to ag patrimônio ke tí, órgãos tag jagma:

I – purisa federal ag;

II – purisa redoviária federal ag;

III – purisa ferroviária federal ag;

IV – purisa civis ag;

V – purisa militares ag mré corpo de bombeiros ag kegé;

VI – purisa penal federal ag, estaduais kar distrital ag.

§ 1º Tỹ purisa federal ag, hynhan kỹ nỹtĩ ag lei jagma kar tỹ órgão nỹtĩ ag, União ag hã tóg vinvin kar tarĩr mũ, ti kar kãmĩ mré carreiras ti kegé:

I – to furũn jé nén ù tỹ hẽnrike kỹ ordem política social ketũmỹr nénũ krenkren, serviço kar interesses da União, kar vẽnhkar mỹ rãnrãj nỹtĩ ag, to ag entidades autárquicas ke tí, ti kar mỹ nén ù vegvej fã ag empresas públicas ke tí, kar nén ù tỹ hẽnrike kỹ ùn e tóg mã kỹ vĩgvĩ kỹ, êmã mág kãki kar êmã ù tá nỹtĩ ag tá kegé, ãnki tóg tugnỹm kỹ tỹ tũ kej lei jagma;

II – jãmĩ tugnỹm kỹ tarĩr jé kar tỹ tũ ken jé nén ù vẽnhmỹ tỹ

vênh krĩ kókén fã ti, to ag entorpecentes kar drogas ke tĩ, vêne kej fã ag kar ti kãmũj fã tá, kaja tũ nĩn jé ação fazendária ti kar órgaos tỹ vênhkar mỹ nỹtĩ ti, jé ken kỹ nỹtĩ ag mỹ, to ag áreas de competência ke tĩ;

III – purisa marítima ag rãnrhãj fã ti, aeroportuária kar fronteiras ag;

IV – tavĩ ki rãnrhãj jé, tỹ purisa judiciária da União ki.

§ 2º Tỹ purisa rodoviária federal ag, órgão nỹtĩ ag, União ag hã tóg vinvin kar tarĩr mũ, ti kar kãmĩ mré carreiras ti kegé, lei jagma, êmĩn tỹ rodovias federais tugnỹm kar tarĩr jé.

§ 3º Tỹ purisa ferroviária federal ag, órgão nỹtĩ ag, União ag hã tóg vinvin kar tarĩr mũ, ti kar kãmĩ mré carreiras ti kegé, lei jagma, êmĩn tỹ ferrovias federais tugnỹm kar tarĩr jé.

§ 4º Purisa civis ag, jãmĩ nỹtĩ ag tóg tỹ delegados tỹ de carreiras nỹtĩj mũ, União ag hã mỹ tóg nỹj ag vinvin jé, rãnrhãj jé purisa judiciária ki, kar tugnỹm jé nén ù vênhmỹ ãn ti, hãra pi militares ag hã mỹ ke nỹj.

§ 5º Ag mỹ tóg nỹj mũ purisa militares ag, purisa ostensiva ti kar preservação tỹ ordem pública ti; kar corpos tỹ bombeiros militares ag, kar ver nén ù hynhan jé lei jagma, ag hã tóg atividades tỹ defesa civil hynhan mũ.

§ 5º-A Tỹ purisa penais ag, jagmré nỹtĩ ag órgão administrador ti kar sistema penal tỹ unidade federativa ti, ag hã mỹ tóg nỹj nĩfênh kỹ nỹtĩ tá tarĩr jé estabelecimentos penais ke tĩ.

§ 6º Tỹ purisa militares kar corpos tỹ bombeiros ag, forças auxiliares kar tỹ reserva ag Exército ag purisa civis ag kar purisa penais estadual mré distrital ag, ag tóg Pã'i tỹ Governadores tỹ Estados, êmã pir tỹ Distrito Federal kar Territórios ag krãm nỹtĩj mũ, ag tỹ ag jãgnãn jé.

§ 7º Lei tóg mỹ ge kej mũ ti hērenkỹ vinvin kỹ rānhrāj ke ti, órgāos tỹ já nỹtĩ ag, vēnhkar tarĩr nỹtĩ ag, to ag segurança pública ke tĩ, ag mĩ hā rānhrāj kar hynhan há han jé ag atividades ti.

§ 8º Ęmā kēsir tỹ Municípios ag tóg hynhan jé há nỹtĩ guardas municipais ti, ag tỹ tarĩr jé ag bens ti kar serviços kar instalaçōes ti, lei jagma.

§ 9º Hērenkỹ purisa ag rānhrāj kysā kajām ge ti, órgāos kāki ke ag mỹ tóg kenkỹ nỹj mũ, vēnhrá tag jagma § 4º do art. 39.

§ 10. Tarĩr jé ěmĩn ti, ken kỹ nỹn jé ordem pública ti kar ũ tóg jag vóg vēnhmỹ han tũ nĩn jé, kar vēnhkar tỹ nén ũ tỹ ěmĩn jagma nỹtĩ ān ti:

I – vēnh kanhrānrān fā mỹ ke, to kanhrān kỹ han jé kar tarĩr jé ěmĩn jagma, kar nén ũ tỹ atividades ti lei jagma, ti ken kỹ nỹn jé vēnhkar ag nirejtu ti, ag mũ kar kāmũ ken jé ěmā kēsir kāmĩ;

II – ag hā mỹ tóg nỹj, ěmā tỹ Estados, ěmā pir tỹ Distrito Federal kar ěmā kēsir tỹ Municípios ag, órgāos ketũmỹr entidades executivos ag, purisa tỹ trânsito ki rānhraj fā ag mỹ, hynhan jé Carreira kāki, lei tag jagma.

TÍTULO VI

DA TRIBUTAÇÃO E DO ORÇAMENTO

CAPÍTULO I

DO SISTEMA TRIBUTÁRIO NACIONAL

SEÇÃO I

DOS PRINCÍPIOS GERAIS

Art. 145. Êmã mág tỹ União, êmã pir tỹ Distrito Federal kar êmã kêsir tỹ Municípios ag tóg han jé há nỹtĩ tributos tag ti:

I – jagtã kajãm fã tỹ impostos ti;

II – ti kaja jagtã sĩ kajãm fã ti, purisa ag kurã kar mĩ rãnrãj fãnr jé, ketũmỹr hêtã ag japrãr kỹ, nén ù tóg hênrike nỹn kỹ, vênhkar mỹ rãnrãj fã ti, kurã kar mĩ ketũmỹr êmã kêsir mĩ vin jé, ti jagtã sĩ kygãm nỹtĩ ag mỹ;

III – ti kaja jagtã kygãm jé nén ù tỹ há ken jé, hynhan jé obras públicas ti.

§ 1º Ti kejãn hã kajãm jé, ti kaja jagtã sĩ kygãm fã ti imposto ke tĩ, tóg ùn kysã kaja jagtã sĩ nĩm ge nĩ kysã kaja ãn kri, kỹ administração tributária ag hã tóg vej mũ vênhkar tóg hêrenkỹ kygãm ge ti, lei tag jagma, kar ver tugnỹm jé tỹ imposto kemũ kygãm nĩ ãn tỹ nénũ ti, ti ne ki rãnrãj fã to jênkamu han fã ti.

§ 2º Ti kaja jagtã sĩ kygãm fã pi vêsóki ù kysã kaja ki kunũj ke nĩ.

§ 3º Tỹ Sistema Tributário Nacional tóg vej ke nĩ, hêrenkỹ ù kysã

kaja ki kunũj ke ti justiça tributária jagma, kar ga kri nén ũ kar tarĩr jé nãn mág ti, goj ti ke gé, to ag meio ambiente ke tĩ.

§ 4º Tỹ ũ ken jé legislação tributária tỹ, ve vén kar tugnỹm ja ag tóg ti tỹ ũn jagjãgtar ag mỹ kufyj gy tũ nỹn jé ag kygjãm ge ti kysã jagtã sĩ ti.

Art. 146. Hynhan jé lei tỹ jagtãn fã hã mỹ:

I – tugnỹm kỹ ki han ken jé, ũn kanhró ag mỹ, matéria tributária ti, ěmã mág tỹ União, ěmã tỹ Estados ag, ěmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ěmã kĕsir tỹ Municípios ag;

II – mĩ hã hynhan jé, kãfãn kỹ han tũ nĩn jé constitucionais jagma, ti kar tỹ nén ũ kaja jagtã sĩ ti;

III – mĩ hã hynhan gen jé, legislação tributária ki tag jagma:

a) ĥĕrenkỹ tributos kygjãm ge hynhan jé, Constituição ki rãnrãn kỹ nỹtĩ ãn ti, kar ũn tãg kygjãm ge hynhan jé gé, tugnỹm kỹ nĩkrén kỹ nĩm jé, ti jagtã kaja sĩ ti ũn kygjãm ge ag mỹ;

b) hynhan jé, vin jé, jĕnkamu to vĩn jé, ti tũ kej ke ti kar kren jé jĕnkamu vej fã ti;

c) ĥĕrenkỹ hynhan ge ven jé tributário ti cooperativas ag mỹ, kar ag ti jagtã kygjãm ge ti arts. 156-A e 195, V jagma;

d) ĥĕrenkỹ hynhan ge tóg tỹ ũ nỹj microempresas ag mỹ kar empresas kĕsir ag mỹ, regimes ag mỹ ke pã ti kar ag mỹ tỹ pir ken jé ag tỹ ti jagtã kygjãm ge ti vĕnhrá tag jagma arts. 155, II, e 156-A, kar ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti vĕnhrá tag jagma no art. 195, I e V, e § 12 kar ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti vĕnhrá tag jagma ke gé art. 239.

§ 1º Lei jagtãn fã tóg vĕnhrá tỹ inciso III, d, han jé tóg há nĩ gé regime pir jagma ti kaja jagtã kygjãm jé, ěmã mág tỹ União ti, ěmã tỹ Estados

ag, êmã pir tỹ Distrito Federal ti kar mré êmã kêsir tỹ Municípios ag:

I – hêrenkỹ kajâm ge tóg nỹj mũ, ùn kajâm ge ag mỹ;

II – vin ja ag tóg Estados ag hêrenkỹ rãnrhãj ke ti;

III – jêkrũnh kỹ ag tóg tỹ pir kej, kar hãtỹ vinvin kỹ pipin ti kaja tỹ ag tũ ti, ag êmã tá nỹtĩ ãn mỹ, ne kunũg mã ketũmỹr vênhrá tỹ lei ù jagma;

IV – jãkrũnh kar tugnỹm kar ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti, kygjãm ra kej fã tóg tỹ entes federados tỹ jagmré vej fã nĩ, ùn kygjãm nỹtĩ ag jyjy tỹ rãnrán pir han mũ.

§ 2º Ti hã mỹ tóg nỹj mũ tỹ regime pir tỹ tag vej fã ti o § 1º to furũn kar jãkrũnh jé ti jagtã sĩ kaja ti vênhrá tag jagma. 156-A e 195, V, vênhrá tag jagma tóg rán kỹ nỹ gé, kỹ tóg nỹj mũ gé pipin kỹ ti kaja jagtã sĩ kygjãm jé kysã e kãmĩ, kỹ pi kysã pir ki kajâm mũ ser regime único ke mũ.

§ 3º Kejãn jãkrũnh kỹ tributos ti ken kỹ tóg nỹ vênhrá tag jagma 156-A e 195, V, regime pir ki to vãmén kỹ vênhrá tag jagma § 1º:

I – pi ken kỹ nỹj, vênhmỹ mãn jé, ti kaja jagtã sĩ jãkrũnh fã ti vênhrá tag jagma 156-A kar 195, V, ti kysã pir ki kajâm kỹ regime pir jagma;

II – ken kỹ tóg nỹj ti jagtã sĩ kajâm sór mũn mỹ vênhrá tag jagma 156-A kar 195, V, ùn regime pir ki kajâm tũ ãn ti vênhrá tag jagma o § 1º, tỹ jênkamu ven jé nénũ tỹ materiais ketũmỹr imateriais, kar ver nirejtu ti kar rãnrhãj fã ti, ùn regime pir ki kajâm mũ ãn kóm.

Art. 146-A. Lei tỹ jagtãn fã tóg mỹ hynhan ra kej mũ, hêrenkỹ ti kaja jagtã sĩ kygjãm je, ti kar tóg jag rike han kỹ nỹtin jé, êmã mág tỹ União tóg ne kaja kajâm tũ nĩn jé, normas jagma ti jag rike kar nỹtĩn jé vênhrá tag jagma. Art. 146-A.

Art. 147. Ëmã mág tỹ União hã mỹ tóg nỹj, ga tỹ Território Federal kãmĩ, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti estaduais kãmĩ, ga tóg ãmã kēsir tỹ Municípios nỹtĩ tũ nĩn kỹ, ti jagtã sĩ kygjãm fã tóg ãmã kēsir tỹ Municípios mỹ mũn kỹ; ãn ki ti jagtã sĩ kygjãm fã tóg ãmã pir tỹ Distrito Federal mỹ nỹtỹj.

Art. 148. Ëmã mág tỹ União tóg lei tỹ jagtãn fã jagma, han jé ù mỹ jẽnkamu vej ke ti:

I – ti kaja kajãm ge ãn vegven jé, nén ù tỹ despesas extraordinárias ke tĩ, tỹ guerra externa tóg ke nỹn kỹ ketũmỹr ti kej ha ve tĩn kỹ;

II – hẽremũn ti kaja kajãm jé, nén ù han kỹ investimento público ke tĩ, tỹ mrãnh kej ke tĩ, tỹ interesse nacional nỹn kỹ, vẽnhrá tag jagma art. 150, III, “b”.

Ti rá pir. Jẽnkamu to vĩn kỹ empréstimo compulsório ke tĩ, tỹ ag tóg nén ù hynhan ge to vỹ ja ãn hã han ge nĩ.

Art. 149. Ëmã mág tỹ União tavĩ ag hã mỹ tóg nỹj, hynhan jé ti jagtã sĩ kajãm ge ti vẽnhkar mỹ, jé ken jé rãnhrãj nỹtĩ ag jẽnkamu ti profissionais ag mré, tỹ jé ke nĩn jé instrumento ti, áreas ù kãmĩ, ve há han kar vẽnhrá tag ti, arts. 146, III, e 150, I e III, ne kaja kajãm tũ nĩn jé art. 195, § 6º jagma, nén ù kygjãm ge ãn ti vẽnhrá tag jagma.

§ 1º Ëmã mág tỹ União, kar ãmã tỹ Estados ag, kar ãmã pir tỹ Distrito Federal mré ãmã kēsir tỹ Municípios ag tóg hynhan mũ lei ù jagma, jagtãn jé regime próprio ti, rãnhrãj nỹtĩ kar tóg kygjãm jé, previdência social ti, kar kófa tỹ aposentados mré pensionistas ag kygjãm jé gé, ãn ki ti kysã kaja jagtã tóg kumãmỹ tãpry nỹj mũ, aposentados kar pensionistas ag tũn ti.

§ 1º-A Ti kaja jagtã sĩ tóg kejãn vẽnhkar kygjãm ge tá krỹg tũn kỹ, ãn ki tóg aposentados mré pensionista ag tỹ kygjãm nỹtĩ ãn kaja tóg tãpry sĩ han mũ, ag kysã kajan ki.

§ 1º-B Ve há nỹn kỹ jẽnkamu tóg tá krỹg tũ nĩ ti, hynhan ja ãn ti vẽnhrá tag jagma § 1º-A ti jagma hã fin jé, ken kỹ tóg nỹj ag han sór

kỹ ti jagtã sĩ kaja kãfãn kỹ kygjãm ge ãn ti, ãmã mág tỹ União mỹ, vẽnhrar mỹ rãnrãj nỹtĩ ag, kar aposentados mré pensionistas ag.

§ 1º-C Tỹ ti jagtã sĩ kaja kãfãn kỹ kygjãm ge ti vẽnhrã tag jagma § 1º-B hynhan ja ag tóg medidas ù hẽrenkỹ jagma hã fin jé jẽnkamu tóg tá krỹg ja tũ ti, ken kỹ tóg nỹj mũ ag kysã kar prỹg fi ja ãn jagma, ag kurã kã han ja ãn kãpãn.

§ 2º Vẽnhrar tóg jagtã sĩ kaja kygjãm fã ti, ãmã tỹ Estado ag hã tóg vej mũ:

I – pi ti jagtã kaja sĩ to kygjãm ra kej mũ, nén ù tỹ ãmã mág ù mỹ vẽnẽ ken kỹ;

II – kygjãm ra keja ag tóg ti jagtã sĩ kaja ti, nén ù tóg ãmã mág ù tá kãmũ ãn ti ketũmỹr rãnrãj fã ti ke gé;

III – kri ti jagtã sĩ kaja ãn kajãm jé:

a) ti kar kaja jagma han ja ãn ti, ti jagtã sĩ kaja kygjãm mẽ, nén ù kaja ti ketũmỹr rãnrãj fã kaja ti ke gé, tỹ ãmã mág ù mỹ vẽnẽ kej ja ãn kaja ti;

b) tavĩ jé ken kỹ nỹn kỹ, hẽrenkỹ medida han ge ãn ti.

§ 3º Û ti pir mỹ importação hynhan fã tóg ti tỹ vẽnẽ tỹ jurídica han jé há nĩ, lei tag jagma.

§ 4º Lei hã tóg ve kỹ hynhan ra kej mũ hẽrenkỹ ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti ùn pir ki.

Art. 149-A. Ëmã kẽsir tỹ Municípios ag kar ãmã mág tỹ Distrito Federal ti, ag hã tóg ve kỹ hynhan hẽrenkỹ ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, ag tỹ leis hynhan ja jagma, ag tỹ to ruj han fã ki hynhan jé kar tarĩr fã ti segurança ke tĩ, kar ver vẽnhrar mỹ rãnrãj fã ãn ti repartições públicas ti, vẽnhrã tag jagma art. 150, I e III.

Ti rá pir. Ken kỹ tóg nỹj mũ gé, kajãm ra ti jagtã sĩ ti ken jé, vẽnhrá tỹ jãmĩ kótĩg vén ãn jagma caput ke tí, ruj kajãm fã kri.

Art. 149-B. Ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg vẽnhrá tag jagma ken kỹ nỹ arts. 156-A e 195, V:

I – nén ù to nĩkrén kỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti, hẽre kajãm ge ti, hẽrikemũn lei jagma nỹ tũn kỹ, kar ù tóg nén ù to ti jyjy tóg japrãr kỹ jãn kỹ, ti mỹ kajãm ra ken jé ação jurídica ki;

II – ti jagtã sĩ kaja kajãm tũ nĩn jé;

III – kãmĩ ù tóg vêsóki hẽrenkỹ ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg nỹ gé, ketũmỹr hẽrenkỹ kajãm ge tóg tỹ ù nỹj mũ gé;

IV – nỹj ja tóg mũ gé, hẽrenkỹ hẽre kajãm ge kajãm régre han tũ nĩn jé, kar ti kri fin jé.

Ti rá pir. Ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti vẽnhrá tóg jãmĩ kótĩ mũ ãn jagma, ve kar tugnym mũ ù tóg kygjãm ge tũ ãn ti art. 150, VI tag jagma, pi jag rike nỹj ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti vẽnhrá tag jagma art. 195, § 7º.

Art. 149-C. To ti jagtã sĩ kaja géj ke ti art. 156-A kar kajãm ge ti, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti vẽnhrá tag jagma art. 195, V, administração pública ag tóg vinvin mũ, ùn kygjãm ra kej ke ag, autarquias mré fundação pública ag, kar ver ag êmã mág ù ra nén ù vẽne kej fã kar tóg ag mỹ nỹj mũ gé federativo contratante ke tí, tỹ tũ ken jé ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, kar tỹ entes kar equivalente ag mỹ tãgfyn jé ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, ùn tỹ contratante mỹ néve ti.

§ 1º Vẽnhrá tóg jãmĩ kótĩ mũ ãn jagma, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tẽrem jé tóg há nĩ, jag rike nỹtĩn jé, lei tỹ jagtãn fã jagma.

§ 2º Lei tagtãn fã tóg vej mũ, hẽrikemũn hẽrenkỹ han ge ti, vẽnhrá tóg jãmĩ kótĩg vén mũ ãn jagma no § 1º.

§ 3º Administração ag ěmã mág ũ mỹ nén ũ vĕne ken kỹ ag tỹ entidades kar fundação pública han ja jagma, art. 150, VI, tag jagma «a», han ge ag tóg nỹtĩ vĕnhrá tóg jãmĩ kófig vén mũ ãn jagma no § 1º, ken kỹ tóg nỹj ti jag rike nỹn jé ěmã mág kãki nén ũ vĕne ken kỹ ke gé.

SEÇÃO II

DAS LIMITAÇÕES DO PODER DE TRIBUTAR

Art. 150. Ne to nén ũ kajãm tũ nĩn jé kri, ken kỹ tóg nỹj mũ ãn kajãm ge mũ ãn mỹ, ěmã mág tỹ União ti, ěmã tỹ Estados ag, ěmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ěmã kĕsir tỹ Municípios ag mỹ:

I – tag han ra ken jé ketũmỹr tãgfyn jé, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, lei tóg hãra rán kỹ nỹ tũnin kỹ;

II – nén ũ vĕnhmỹ han kỹ ti jag rike tũ nỹtĩn jé, ti jagtã sĩ kygjãm nỹtĩ ãn ag, ti jag jag kãfór sĩ nỹtĩ ãn jagma, pi ken kỹ nỹj kãmĩ kuprĕg kỹ tỹ ũ kej ke ti, ti rãnhřãj jã ãn fã tugnĩn, pi ne tugnĩn ke nỹj ti tỹ jurídica tỹ rendimentos kar tỹ nĕnũ ketũmỹr nirejtu ti;

III – kygjãm ra ken jé ti jagtã sĩ kaja ti:

a) ũ tóg nén ũ jagtã sĩ kaja kajãm ja tũ nĩn kỹ, ketũmỹr kajãm ja nĩn kỹ, lei tóg mỹ han kỹ nỹ ja tũ nĩn kỹ ver, kajãm ra ke kar ketũmỹr ti kaja tãgfyn ja ti;

b) hãtỹ han kỹ nỹn kỹ exercicio financeiro jagma, lei tóg mỹ han kỹ nỹn kỹ, ti kaja tãgfyn jé;

c) tỹ 90 kurã jo han kỹ nỹ ja tũn kỹ, lei tóg mỹ han kỹ nỹn kỹ, ti kaja tãgfyn jé, tugnỹm vén kỹ jãmĩ vĕnhřã ãn jagma alinea b ti;

IV – hynhan jé ti jagtã sĩ kaja to kajãm ra ken jé efeito de confisco jagma;

V – mỹ tagmĩ ken jé, ũn tóg ěmĩn mĩ mũ ãn mỹ kar vĕnh tỹ nĕnũn ãn mỹ, ti jagtã sĩ kaja kajãm jé interestaduais ketũmỹr intermunicipais jagma, ãn to ag tóg ti kaja kajãm ra kej mũ pedagıo vin kỹ ěmĩn jagma, Poder Pũblico ag tarĩr nỹtĩ ãn ti;

VI – hynhan jé ti jagtã sĩ kaja kygjãm ra ken jé:

a) vĕnh tỹ nĕn ũ ti patrimonıo ke tĩ, kysã kaja ketũmỹr rãnh-rãj fã kaja ti, jagmỹ;

b) tupĕ vĩ han fã ag kar ĩn tá Tupĕ vĩ tój fã ti, kar mré vĕnhkar mỹ nĕn ũ há han fã ag assistenciais kar beneficentes ag;

c) vĕnh tỹ nĕn ũ ti patrimonıo ke tĩ, kysã kaja ketũmỹr rãnh-rãj fã kaja ti, partidos polĩticos ag tũ ti, mré ag hynhan ja ãn ti fundações ag, tỹ rãnh-rãj fã ag tũ ti entidades sindicais ti, mré vĕnhkanhrãnrãn fã ti kar assistĕncia social ti, mré nĕn ũ kaja mãn tũg fã ag, lei jagma;

d) rıvro kar ki nĕn ũ kar tugtój fã ti vĕnhkãgrã mré jornais ti kar nĕn ũ to vĕnhrã kar ti papé ki pan jé;

e) vĕnh vĩ to jĕn kar vĕnhkãgrã grava kej ja ti, ěmã mág Brasıl kãki hynhan ja ti obras musicais ketũmỹr literomusicais ti, tỹ brasileiros ag hynhan ja, kar ketũmỹr tỹ nĕn ũ kar to ěkrĕn kỹ hynhan ja ag kar mré arquivos digitais kãki vin ja ti, hynhan mág kỹ vĕne ken jé ti kar tóg mãn jé, hã to ag mĩdias ópticas de leitura a laser ke tĩ.

§ 1º Mỹ hán gen jé inciso III, *b*, jagma, pi ken kỹ nỹj ti jagtã sĩ kaja kajãm ra ken jé vĕnhrã tag jagma arts. 148, I, 153, I, II, IV e V; kar 154, II; kar hán gen jé vĕnhrã tag jagma inciso III, *c*, pi ke nỹj mũ gé ti jagtã sĩ kaja kajãm ra ken jé vĕnhrã tag jagma arts. 148, I, 153, I, II, III e V; e 154, II, kar ti jagtã sĩ kaja fin jé vĕnhrã tag jagma arts. 155, III, e 156, I.

§ 2º Mỹ hán gen jé inciso VI, «a», mré kugmĩj ke ti autarquias kar mré fundações hynhan kỹ nỹtĩ ti, poder pũblico jagma kar mré

vẽnkar mỹ rãnrãj fã ti serviço postal ki, hã tóg tỹ vẽnkar tũ nĩ, to jẽnkamun ven jé kar mré rãnrãj fã tóg há nỹn jé, tag jagma.

§ 3° Mỹ hán gen jé inciso VI, «a», vẽnhrá tóg jãmĩ kótĩg vén mũ ãn jagma, pi ke nỹj vẽn tỹ nénũ kar mỹ patrimonio ti, tỹ rãnrãj ja ãn kaja ti, kar tỹ ù junja kej ja ti rãnrãj ra ke kỹ kajãm mã, tỹ empreendimentos privados nỹtĩ jan kỹ, kar ketũmỹr ti rãnrãj ja ãn kato rãnrãj kỹ kajãm tũn kỹ, kar ti kaja mré ti jagtã sĩ kajãm tũn kỹ, kar ù tóg ãn kajãm mũ ãn tóg ti jagtã sĩ kaja kajãm ge nĩ, hãto ag imposto ke tĩ.

§ 4° Mỹ hán gen jé inciso VI alíneas «b» e «c», hã mỹ tóg nỹj vẽn tỹ nénũ patrimonio ti, rãnrãj fã kaja ti, mré tóg ken kỹ nỹj entidades mỹ, nén ù há to vãmén ja ti vẽnhrá tag kãki.

§ 5° Lei tóg hynhan, ag kinhra nỹtĩn jé, hãrenkỹ nénũ kygjãm ja kar rãnrãj fã ãn kri ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti.

§ 6° Kygjãm jé ketũmỹr ti kaja tỹ tũ ken jé, ti kaja nĩkrén kỹ tarem jé, to jẽnkamun ven jé kãnhmar, tỹ tũ ken jé ketũmỹr kunũj jé, ti jagtã sĩ kaja kajãm je to ag taxas mré contribuições ke tĩ, mỹ tóg ke nỹj ag jé lei ù han kỹ fin kỹ, federal, estadual mré municipal jagma, hynhan kỹ jãmĩ vẽnhrá tóg kãmũ ãn to ve kỹ, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ãn ti, ne kaja kajãm tũ nĩn jé art. 155, § 2.º, XII, g tag jagma.

§ 7° Lei tóg fin jé há nĩ ti jagtã sĩ kaja kajãm ra ken jé, ù tỹ ti jagtã sĩ kaja kajãm vén sór mũn mỹ, hãra tóg ken kỹ nỹj vêsikã mãn jé ti jẽnkamun kajãm ja ãn ti, ti jagtã sĩ kaja tóg tãpny tũn kỹ.

Art. 151. Pi ken kỹ nỹj União mỹ:

I – hynhan jé ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti tỹ jag rike kar nỹtĩn tũn kỹ, ãmã mág kãki, kỹ ù tóg jag ve kỹ vẽnhmỹ ke tũ nĩn jé, kar ù tóg vẽn mỹ há han tũ nĩn jé, ãmã tỹ Estado ti, ãmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ãmã kēsir tỹ Municípios kãki, jag mỹ kórég han tũn nĩn jé prejuízo ti, to êkrén kỹ ãmã ãn tá nỹtĩ tóg hãrenkỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti, ti kar tóg nỹtĩg há han kỹ nỹtĩn jé

sócio-econômico jagma, ag nỹtĩ ja tá tugnỹm há han kỹ ẽmã mág tỹ Brasil kãki;

II – ti jagtã sĩ kaja kajãm ra ken jé ag néve to ẽmã tỹ Estado ti, ẽmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ẽmã kẽsir tỹ Municípios ag, mré ag kysã kygjãm jé, kar ag mỹ kajãm jé ùn tỹ rãnrãj nỹti ag mỹ, kar kãfãn kỹ ti kaja fi ja ãn ti, tỹ rãnrãj nỹtĩ ag mỹ;

III – hynhan kỹ tỹ tũ ken jé, ti jagtã sĩ kaja tóg tỹ ẽmã tỹ Estado, ẽmã pir tỹ Distrito Federal, kar ẽmã kẽsir tỹ Municípios ag mỹ nỹ ãn ti.

Art. 152. Pi ken kỹ nỹj, ẽmã tỹ Estados ag, ẽmã pir tỹ Distrito Federal kar ẽmã kẽsir tỹ Municípios ag, ti jagtã sĩ kaja kajãm fã tỹ ù ken jé, nénũ tỹ bens ti kar rãnrãj fã to, nén ù ti, nénũ tóg hãtã kótĩg ja ki karó tũ nĩn kỹ.

SEÇÃO III

DOS IMPOSTOS DA UNIÃO

Art. 153. União ag hã mỹ tóg ken kỹ nỹj, ag ti jagtã sĩ kajãm ge kaja vin jé:

I – nénũ ù kygjãm kỹ ẽmã mág ù tá kãmũ ãn ti;

II – nénũ tỹ ẽmã mág ù ra vẽnẽ ke kỹ jãgnã ti, tag ki nénũ hynhan ja ti ketumỹr ẽmã ù tá kãmũ kỹ tag ki hynhan ja ti;

III – jẽnkamũ han ja ti nénũ to;

IV – nénũ hynhan ãn kỹ industrializados ti;

V – jẽnkamũ to vĩ ti, kar jẽnkamũ nĩkrén ti, ketumỹr tỹ títulos nĩn kỹ mré ãn kaja ti;

VI – vẽnẽ ga tỹ ki ẽkrãn fã ti;

VII – jĕnkamu mág nĩ ti, tỹ lei tóg jagtān kỹ nỹn kỹ;

VIII – nĕnú hynhan ti, nĕnú ki kũnũnh ti, jag mỹ nĕnú vĕnegne ke kĕtũmỹr ĕmā ũ mỹ ĩn kar rānrhāj vĕne ke ti, tỹ vĕnh kaga han há nĩn kỹ ketũmỹr nān mág kagāg kỹ ke gé, lei jagtā han ja jagma.

§ 1º Ag hā tóg kikaró nỹtĩ Poder Executivo ag, vegven jé hĕrenkỹ nỹtĩ ti lei jagma, tỹ ũ ken jé ti jagtā sĩ kaja kygjām ge ti, ránrán kỹ nỹtĩ ti tag jagma incisos I, II, IV e V.

§ 2º Nĕnú kaja jagtā sĩ kygjām ge ti vĕnhrá tag jagma inciso III:

I – mỹ tugtón jé ti kar tóg kikaró nỹtĩn jé, ti kar mỹ tóg ken kỹ nỹj ti kaja tóg tỹ ũ nĩn ti, lei jagma.

§ 3º Ti jagtā kaja tóg inciso IV jagma nỹ:

I – kuprĕg kỹ tóg nỹj mũ, nĕnú hynhan ja ān jagma;

II – pi mág nĩj ke nĩ, tavĩ kajām ge tóg nĩ ti néve han vén ja ān jagma;

III – pi ken kỹ nỹj ti jagtā sĩ kaja kygjām jé, nĕnú hynhan kỹ ĕmā mág ũ mỹ vĕne ke kỹ jānān kỹ;

IV – tarem ja tóg ti jagtā sĩ kaja kajām ge ti, ũ tóg ĩn kajām kỹ, lei jagma.

§ 4º Ti jagtā sĩ kaja kygjām ge ti vĕnhrá tag jagma inciso VI jāmĩ kótĩg vén mũ ān mré:

I – tǎpny keja tóg mũ ti jagtā sĩ kaja ti, kar ti kaja tóg ken kỹ nỹj ti kaja ti, ga tóg ki ĕkrān jé ke tũ ān mỹ;

II – pi ken kỹ nỹj ga kĕsir tá ĕkrān fañ mỹ, lei hynhan jan jagma, ũ tóg ki rānrhāj sór mũ tóg ga ũ tũn kỹ;

III – tugnỹm kar tarĩr kỹ kygjãm ra ken jé ãmã kēsir tỹ Muni-
cípios ag lei jagma, hãra tarem tũn kỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge
ãn ag ketũmỹr ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ù ke gé renúncia fiscal ti.

§ 5º Tỹ ouro ti, tóg lei jagma han kỹ nỹn kỹ, to jẽnkamu ven jé tóg
há nĩ, ketũmỹr nénũ kaja há kato nĩm jé gé, ãn ki tóg ti jagtã sĩ kaja
kajãm ge nĩ inciso V jagma, vẽnhrá tóg jãmĩ kótĩg vén mũ ãn kãki,
ti kótĩg ja tá; ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg tỹ um por cento nĩj, kar tóg
ken kỹ nỹj hẽrenkỹ, ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge jẽkruj ke ti tag jagma:

I – trinta por cento ti ãmã tỹ Estado mỹ, ãmã pir tỹ Distrito Fe-
deral mỹ ketũmỹr ga tỹ Território mỹ, ti kótĩg ja tá;

II – setenta por cento ãmã kēsir tỹ Município tá kótĩg jan mỹ.

§ 6º Ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg inciso VIII kã rán kỹ nĩ, vẽnhrá tóg
jãmĩ kótĩg vén mũ ãn ti artigo tag kãki:

I – pi ke nỹj ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, ãmã mág ù mỹ nénũ vẽnẽ
ken kỹ, kar ruj mré ki vãmén fã telecomunicações ke tĩ;

II – kajãm pin ge tóg nĩ ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, nénũ kajãm
kỹ bem ti, ketũmỹr ti rãnrãj fã kri;

III – pi kajãm mãn ge nĩ ti jagtã sĩ kaja tóg kajãm kỹ nĩn kỹ;

IV – ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg nỹj vẽnhrá tag jagma 155, II,
156, III, 156-A kar 195, V;

V – nénũ kaja kri ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg nỹj, ketũmỹr ù
nĩkrén kỹ kri kajãm mãn ge ti;

VI – ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge tóg han kỹ nỹj lei ordinária jagma,
ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, nénũ kaja ãn to ãkrén kỹ *ad valorem*;

VII – nénũ kunũj ke ti, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg ke nỹj nénũ
kar kri, ti hãra tĩg ge to, kỹ ti jagtã sĩ tóg 1% (um por cento) tá

jun mŭ nĕnú ãn kaja to nĭkrĕn kŷ.

Art. 154. Tŷ União tóg hynhan jĕ há nĭ:

I – lei jagtã han ja ãn jagma, ti jagtã sĭ kaja kaja kajãm ge tóg artigo tóg jãmĭ kófi mŭ ãn kãki rán kŷ nŷ tŭn kŷ, ãn ki jagtã kajãm ge ãn kaja pi kãfãn ge nĭ, kar nĕnú tãg hynhan ja kaja kri ti jagtã sĭ kaja kygjãm jĕ, kar ĕmã mág tŷ União mŷ ti jagtã sĭ kaja kygjãm jĕ gé Constituição tag jagma;

II – nĕn ũ vĕnhmŷ tóg kej há nŷn kŷ ketŭmŷr guerra tóg ĕmã mág ũ tá ke nŷn kŷ, ti jagtã sĭ kaja ũ kajãm ge ti, tŷ kĭkaró ketŭmŷr ki kagtĭg kŷ, ãn tóg ti jagtã sĭ kaja tŷ sĭ kej kumãrmŷ, ti tŭ kej ke ti, ti jagtã sĭ kaja ãn ti.

SEÇÃO IV

DOS IMPOSTOS DOS ESTADOS E DO DISTRITO FEDERAL

Art. 155. Ag hã mŷ tóg ken kŷ nŷj ĕmã tŷ Estados, ĕmã pir tŷ Distrito Federal ti hynhan jĕ hĕrenkŷ ti jagtã sĭ kaja kygjãm ge ti:

I – ũ mŷ ũ tŷ nĕnú mŭn ti, ti ter kar, mrĕ vinvin jĕ gé, nĕnú kar ti bens ti kar nirejtu ti;

II – nĕn ũ kar tóg mŭ kar kãmŭ ke nŷtĭ ãn kri ti jagtã sĭ kaja kajãm ge ti, kar jagmŷ nĕnú rĭnh kŷ mŭ ti kamŷjũ kri tŷ ĕmã tŷ Estados ag mĭ interestadual ti, kar ĕmã kĕsir mĭ intermunicipal ti, kar jagma jagmrĕ vãmĕn fã ti comunicação ke tĭ, hãra tóg ver ag rãnrãj tŷ ĕmã mág ũ tá kófiĭg jan kŷ;

III – kamŷjũ tóg ti jyjy ki nŷtĭ ti.

§ 1º Ti jagtã sĭ kaja kajãm ge ti inciso I jagma:

I – nénũ tỹ ãn bens imóveis ti kar nirejtu ti, tóg êmã tỹ Estado ag tóg ti hêrenkỹ nỹn vej mũ, ketũmỹr êmã pir tỹ Distrito Federal ti;

II – ù tỹ nénũ tỹ bens móveis ti, títulos kar créditos ti, ag hã mỹ tóg nỹj êmã tỹ Estado ag ùn ter ja nĩgia ven jé, kar ti ãn ti kar ti tỹ nénũ vin ja ven jé, ketũmỹr êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ tóg nỹj ti ven jé;

III – ken kỹ tóg nỹj ag ven jé ùn ki kikaró ag, lei tỹ jagtã kỹ nỹ ãn jagma:

a) ù ti tỹ nénũ vin ja ãn tóg ãn nĩ ti, kar ketũmỹr êmã mág ù tá ãn nĩn kỹ ke gé;

b) ùn ter mũ ãn tóg tỹ nénũ ja nĩn kỹ, tỹ êmã mág ù tá nĩ ja nĩn kỹ kar tá ãn ja nĩn kỹ, ketũmỹr ti tỹ nénũ processo tóg tá keja nĩn kỹ;

IV – ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti, ti kaja mág fij ja ag tóg Senado Federal ag;

V – pi ken kỹ nỹj ti jagtã sĩ kaja kygjãm jé, ù tóg ti tỹ nénũ vin ja to, Poder Executivo kar êmã mág tỹ União jagma, tỹ projetos socioambientais jé ke ja nỹn kỹ, ketũmỹr tỹ mudanças climáticas mỹ ke ja nỹn kỹ, tỹ tũ ken jé, ketũmỹr vênh kanhrãnrãn fã jé ke ja nỹn kỹ ke gé;

VI – ti tỹ nénũ gỹjũ ke ja ãn jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg kumãrmỹ tâpry nỹj mũ;

VII – pi ken kỹ nỹj ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti, ùn ter ja tóg ti tỹ nénũ tỹ instituições sem fins lucrativos mỹ vin kỹ, tỹ ùn e ag mỹ há nỹj ken kỹ, kar ver organizações assistenciais mré beneficentes ag mỹ, tỹ Tupê ví tój fã ag mỹ ke gé, kar institutos científicos mré tecnológicos ag mỹ, kar ag nén ù há hynhan ja ãn ti vênhkar mỹ, vegve kỹ hêrenkỹ hynhan ge ti lei tỹ jagtãn mũ jagma.

§ 2º Ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg inciso II kãki rán nỹ, tag mỹ tóg nỹj mũ ven jé:

I – pi mág n̄j ke n̄i, tavĩ kajãm ge tóg n̄i ti néve han vén ja ãn jagma, nén ù kar tóg m̄u kar kãmũ ke n̄yĩ ãn ti kar rãnrãj fã kri, ti jagtã s̄i kaja kajãm ge ti, hã jagma ketũm̄yr êmã t̄y Estado ù tá kar mré êmã pir t̄y Distrito Federal m̄y;

II – ti jagtã s̄i kaja t̄y tũ ken jé ketũm̄yr rán k̄y n̄y tũn k̄y, hãra t̄y ù n̄yn k̄y legislação jagma:

a) pi ken k̄y n̄j crédito ti, ti néve ù ãn kajãm kãn jé, ti néve ù tóg kãmũj ke ãn ti ke gé;

b) ken k̄y tóg n̄j, ti jagtã s̄i kaja kajãm ge ãn kren ja tóg, jãmĩ kãmũja ãn tugn̄in;

III – kuprêg jé tóg há n̄i, nénũ tóg ti kar m̄y há han fã ti, kar ki rãnrãj fã ti;

IV – t̄y Senado Federal tóg lei hynhan ja ti, t̄y Pã'i mág t̄y Presidente da República tóg han vén ja n̄in k̄y, ketũm̄yr ùn têtũ ki ùn pir ki jag kãfór n̄in k̄y Senadores ag, ki rãnrãj n̄yĩ ag jag kãfãn k̄y hej ken k̄y, vin ja ag tóg m̄u ti jagtã s̄i kaja kygãm ge ti, nénũ kar ki operações ti, kar rãnrãj fã ti, interestaduais ki kar exportação ti;

V – ag hã m̄y tóg n̄j Senado Federal ag han sór k̄y:

a) ti jagtã s̄i kaja kajãm ge ti, êmã mág t̄y Brasil kãki operações ki, t̄y resolução jagma ken k̄y n̄j ke n̄i, ùn têtũ ki ùn pir ki jag kãfãn k̄y hej ken k̄y membros ag;

b) ti jagtã s̄i kaja mág kajãm jé hãki operações ki, t̄y nén ù t̄y hênrike ãn ki han jé, êmã t̄y Estado ag tá, ãn ki t̄y resolução jagma ken k̄y n̄j ke n̄i, ùn têtũ ki ùn régre ki jag kãfãn k̄y hej ken k̄y membros ag;

VI – ken k̄y tóg n̄j, ù tóg kato lei ù han ja tũn k̄y êmã t̄y Estados kar êmã pir t̄y Distrito Federal ti, vênhrá tag jagma inciso XII,

“g”, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, ãmã mág tỹ Brasil kãki operações ki, nén ù kar tóg mũ kar kãmũ ke nỹtĩ ãn ti kar rãnrãj fã kri, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, ti jagtã sĩ kaja kajãm gen pi jag kãfõr nỹj ke nĩ interestaduais mré;

VII – nén ù kar ki rãnrãj kỹ mũ kar kãmũ ke nỹtĩ ãn ti, bens kar rãnrãj fã kri kygjãm ge ãn mỹ, ti jagtã sĩ kaja kygjãm fã ti, ketũmỹr ùn kygjãm vãnh ãn ti ke gé, ãmã tỹ Estado ù tá ke ti, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg nĩ interestadual jagma, ãn ki tóg ken kỹ nỹj, ti ãmã tỹ Estado tá kótĩg já tá, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg tỹ ù nỹn kỹ, ti kaja tóg jag kóm hã nỹn jé, ãmã tỹ Estado destinatãrio ti interestadual kaja tóg jag rike han kỹ nỹn jé;

VIII – hẽrenkỹ ti jagtã sĩ kaja jẽkruj ke ti ãmã tỹ Estado ù ra nénũ tóg mũn kỹ, kar interestadual kãki ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti ke gé, vẽnhrã tag jagma inciso VII ken kỹ tóg nỹj:

a) ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti ù mỹ nénũ jãgnã kỹ, hãra ãn tỹ kajãm fã nĩn kỹ ti jagtã sĩ kaja ti contribuinte ke tĩ;

b) ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, ùn tỹ nénũ jãgnã mũ ãn mỹ, ti tỹ ù mỹ nénũ jãgnã mũ ãn tóg tỹ kajãm fã tũ nĩn kỹ, não contribuinte ke tĩ;

IX – kri tóg ken kỹ nỹj mũ gé ti jagtã sĩ kaja kajãm jé:

a) nénũ tỹ ãmã mág ra kãgen kỹ ãmã mág ù tá kãmũ kỹ, ù tỹ ti pir mỹ ketũmỹr jurídica jagma, ver tỹ ti jagtã sĩ kaja kajãm fã tũ nĩn kỹ, nénũ kar kaja kri, kar vẽnhrãnrãj ja ti ãmã mág ù tá, ken kỹ tópg nỹj ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, ti tỹ ãmã tỹ Estado ti nĩ ãn tá, ketũmỹr ti estabelecimento ra nénũ jãgnã ja ãn ra kar nénũ mré rãnrãj fã ti;

b) ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg nỹj nénũ kaja ãn kri, nénũ tỹ mercadorias tóg ù tỹ rãnrãj ja jagma kãmũn kỹ, ãmã kẽsir tỹ Municípios ag ki kagtĩg nỹtĩn kỹ;

X – pi ke nŷj, ti jagtã sĭ kaja kajãm jé:

- a) nĕnú tŷ ĕmã mág ũ ra vĕne ken kŷ, rãnrãj ja ti ĕmã mág ũ mŷ, hã jagma tóg nŷj, tŷ hãkã nĕnú jãnã kar rãnrãj ja ãn to ti jagtã sĭ kaja kajãm ja ti;
- b) ti jagtã sĭ kaja kygãm jé nĕnú tŷ petróleo to, kar ver lubrificantes kar combustíveis líquidos kar gasosos tóg tŷ hynhan kŷ nŷtĭ ti, kar ruj ti ke gé;
- c) ti jagtã sĭ kaja kajãm ge ti ouro kri vĕnhrã tag jagma art. 153, § 5º;
- d) rãnrãj fã ti jagmré vãmén fã to tŷ radiodifusão kar som mré vĕnhkãgrã vem fã ti vĕnhkar mŷ kar véké;

XI – pi ken kŷ nŷj to nĭkrén kŷ, ti jagtã sĭ kaja kajãm ge ti nĕnú tŷ industrializados kri, ti tŷ contribuintes ag hã tóg han kŷ nŷn kŷ, kar nĕnú tóg tŷ industrialização jé ke nŷn kŷ kar vĕne kej ken kŷ, tŷ ke nŷn kŷ ti jagtã sĭ kaja régre jé;

XII – hã mŷ tóg nŷj lei tóg jagtãn mŷn mŷ:

- a) vin jé, ti jagtã sĭ kaja kygãm ge vin jé contribuintes ke tĭ;
- b) ag tŷ kajaj fi kŷ tŷ ũ ken jé ti jagtã sĭ kaja kygãm ge ti;
- c) han kŷ fin jé regime tŷ compensação ti, ti jagtã sĭ kaja kygãm ge ti;
- d) ken kŷ fin jé ti jagtã sĭ kaja jajãm ge ti, kar ver ti ken kŷ nŷn jé nĕnú vĕne kej fã ti estabelecimento ke tĭ, nĕnú tŷ mŷ kar kãmũ tĭ ãn ti kar rãnrãj fã ti;
- e) ti jagtã sĭ kaja tŷ tũ ken jé, nĕnú jãgnã kŷ ĕmã mág ũ ra, rãnrãj fã kar nĕnú ũ tugtó mŷ ãn ti vĕnhrã tag jagma inciso X, “a”;

f) to ěkrén kỹ vem jé hěrenkỹ jěnkamu vej ke ti, nénũ jăgnăn jé ěmă tỹ Estado ũ ra mré ěmă mág ũ ra nénũ jăgnăn kỹ, tỹ rănhrăj fă ti kar nénũ tỹ s ti;

g) mĩ hă tỹ ken jé, hej ke kỹ hynhan jé, hěrenkỹ ti jagtă sĩ kaja kajăm ge ti, ěmă tỹ Estados tóg fin kỹ kar ěmă pir tỹ Distrito Federal ti, tỹ tũ ken jé, mỹ hynhan ra ken jé incentivos kar beneficios fiscais ti, mỹ vin jé ketũmỹr tỹ tũ ken jé;

h) han kỹ fin jé combustíveis mré lubrificantes ti, kri ti jagtă sĩ kaja kajăm pir han jé, tỹ nénũ kar mỹ ke ăn ti, hěnikemũn ti ken kỹ nỹ tũn kỹ vėnhră tag jagma inciso X, b;

i) fin jé hěrenkỹ nĩkrén ge ti, hěrenkỹ ti jagtă sĩ kaja kajăm ge tóg kăgmĩn jé, mré ěmă mág ũ tá nénũ kygĵăm kỹ, nénũ kar rănhrăj fă mré.

§ 3° Ti jagtă sĩ kaja kygĵăm ge ăn ti, vėnhră tag kăki tóg ken kỹ nỹ inciso II, ti jămĩ kótĵg vén mũ tag jagma, artigo kar arts. 153, I kar II, mré 156-A, ti jagtă sĩ kaja kajăm ge ũ pi kri kótĵg mũ ruj kri kar vėnhmré vămén fă ti jagma telecomunicaçoes ti, hăra tóg vėnhră tag hă jagma rán kỹ nỹ kar mré art. 153, VIII tag kămĩ, ti jagtă sĩ kaja kygĵăm ge kri ũ pi kótĵg kajăm jé, petróleo tỹ nénũ hánhăr ti, combustíveis ti kar mré minerais ti ěmă mág kăki.

§ 4° Hěnikemũn inciso XII, h, jagma, tugnỹm jé tag jagma:

I – tỹ rănhrăj jé lubrificantes kar combustíveis tỹ nénũ hánhăr ti petróleo tỹ, ti jagtă sĩ kaja kajăm ge ti hă mỹ tóg nỹj ěmă tỹ Estado ag kygĵăm nỹtĩ ăn tá;

II – tỹ rănhrăj jé interestaduais jagma, ti jagtă sĩ kaja kygĵăm fă ag, găs natural ti kar tỹ nénũ hánhăr ti, lubrificantes kar combustíveis tỹ kăki nỹtĩ tũn kỹ inciso I parăgrafo tag kăki, ti jagtă sĩ kaja kygĵăm ja tỹ ag tóg jagmỹ pipin ěmă tỹ Estados tá kătĵg ja tá kar hăra mũj ke ăn mỹ, jag rike kar han kỹ nénũ kar ki mercadorias ti kar tỹ rănhrăj ja ăn mré;

III – tỹ rãnrãj jé interestaduais jagma, ti jagtã sĩ kaja kygjãm fã ag, gás natural ti kar tỹ nẽnũ hánhár ti, lubrificantes kar combustíveis tỹ kãki nỹtĩ tũn kỹ inciso I parágrafo tag kãki, ti jagtã sĩ kaja kygjãm fã tũ ãn ag, ag hã mỹ tóg nỹj ãmã tỹ Estados tá kãtĩg ja tá;

IV – ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge tóg ken kỹ nỹj, tỹ deliberação jagma ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti, vẽnhrá tag jagma do § 2º, XII, g, tugnỹm kỹ jagma:

a) tỹ tóg jag rike ker nỹtĩj ga tỹ ãmã mág kãki, hãra tóg tỹ ù nỹtĩn jé há nĩ nẽnũ ù hánhár tugnĩn;

b) jag kóm tóg tỹ ù nỹtĩ kej, hẽrenkỹ nẽnũ jyjy ti, kar ti kaja ti, tỹ rãnrãj ti ketũmỹr nẽnũ kaja ãn kri, tỹ rike han kỹ ti nẽnũ vẽnẽ keja ãn kaja ti;

c) ti jagtã sĩ kaja terem jé tóg há nĩ, vẽnhrá tag jagma disposto no art. 150, III, b.

§ 5º Tỹ hẽrenkỹ hynhan ge ti vẽnhrá tag jagma disposto no § 4º, kar ver hẽrenkỹ nỹtĩ vegven jé kar ti hãra mũj ke ãn ti, ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja ti, hynhan kỹ vin ja ag tóg deliberação jagma ãmã tỹ Estado kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti, vẽnhrá tag jagma § 2º, XII, g.

§ 6º Ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti vẽnhrá tag jagma inciso III:

I – ti jagtã sĩ kaja kygjãm gen fi ja ag tóg Senado Federal ag;

II – ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge tóg tỹ ù nỹj nẽnũ tugnĩn, ti kaj tugnĩn, tỹ nén ù han fã tugnĩn kar ketũmỹr ti nãn mág, goj, kar ga kri ti kar tỹ hãnríkej há ãn ti;

III – ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tóg nỹj mũ gé kri kamĩjũ ti, goj kri mũj fã ti kar ruprỹnũ ti, tag hã mỹ pi nỹj:

a) ruprỹnũ tỹ rãnrãj fã kar ùn kanhrãn ja ãn ti certificado

jagma, ti rãnrãj jé ruprỹnũ tỹ ù ag mỹ;

b) ù tóg tỹ pessoa jurídica nĩn kỹ goj kri tĩj fã tỹ rãnrãj jé embarcações tỹ aquaviários ti, ketũmỹr ti tỹ pessoa física kar ver tỹ jurídica jãn kỹ, ti tỹ krẽgufár kugmĩ e han kỹ vëne kej fã nĩn kỹ, artesanal, científica ketũmỹr ti tỹ ti krã jãnjãn jé;

c) goj kri tĩj fã ti tỹ plataformas suscetíveis ke tĩ, mré tỹ goj kãmĩ tỹ rãnrãj fã to jẽnkamu ven jé hã tavĩ mỹ, goj tỹ ẽg ga jagma nỹtĩ ti kãmĩ, kar tỹ goj kri ù rĩnh kỹ mũj fã ti ke gé embarcações ti;

d) tỹ rãnrãj kỹ ẽkrãn fã kar tratores mré máquinas agrícolas ti;

e) kamĩju kãsir, ag tỹ prỹg tỹ 20 kãfór ag vỹ lei tag kãki nỹ tĩ, ju kamĩju mág kar rĩnja ag pi kãki nỹ tĩ.

SEÇÃO V

DOS IMPOSTOS DOS MUNICÍPIOS

Art. 156. Hã mỹ tóg nỹj ẽmã kêsir tỹ Municípios ag ti jagtã sĩ kaja kygãm ge vin jé tag kri:

I – tỹ ãn tỹ jagkri jãgjã ãn ti predial ke tĩ kar ga ti lote ke tĩ;

II – jagmỹ nén ù vin ti “ũn tỹ rĩr mũ ki” jagmỹ ga kar ãn vëne ke kar jag ki kygãm kỹ, nénũ vësóki mág ketũmỹr ù tóg tỹ mág gen kỹ, tỹ ti ga kar ti ãn pã nĩn kỹ, hãra ti ga kar ãn tỹ garantia han ja ãn pi tỹ ti tũ pã nỹtĩ, tỹ ga ketũmỹr ãn mãn kỹ tarĩr jé nirejtu ti;

III – nén ù kar ki rãnrãj ti, ki hã ke tũ nỹ ve ãn ti vẽnhrá tỹ art. 155, II jagma, ken kỹ nỹn kỹ lei jagtã han ja jagma.

§ 1º Ti jagtã sĩ kaja ki ne kajãm tũ nĩn jé, ti kaja tóg jãgpri mỹr kysã kar prỹg e kãmĩ vẽnhrá tag jagma art. 182, § 4º, inciso II, ti jagtã sĩ

kaja kajām ge tóg nŷj inciso I jagma:

I – tāpŷ ken kŷ ga kar ĩn kaja tugnĭn;

II – ti jagtā sĭ kaja kajām ge tóg tŷ ũ nĭ ken kŷ, ga kar ĩn tóg jā ja
ān tugnĭn, kar ver ĥērenkŷ ĩn usa ke nŷtĭn kŷ;

III – nĭkrén kŷ tag kajām ge tóg nŷtĭ kej mŷ Poder Executivo ti,
ēmā kēsir ag tŷ lei fĭja jagma.

§ 1º-A Ti jagtā kaja kajām ti inciso I vēnhrá tóg jā mĭ kótĭg vén mŷ
ān jagma artigo tag ti, pi ke nŷj ĩn kākĭ Tupē vĭ tój fā mŷ, ver en-
tidades ag tá krŷ nŷn kŷ, vēnhrá tag jagma alĭnea “b” tŷ inciso VI,
vēnhrá tóg jā mĭ kótĭg vén mŷ ān jagma art. 150 Constituição tag
kākĭ, ĩn tag ag tŷ locatória nŷ tĭn kŷ.

§ 2º Ti jagtā sĭ kaja kygĭām ge ti vēnhrá tag jagma inciso II:

I – pi kri nŷj ti jagtā sĭ kaja kajām ge ti, ũ tóg jagmŷ nēnŷ vin kŷ
kar nirejtu ti, ũn tŷ jurĭdica ti, kar ver jagmŷ jurĭdica vin kŷ ĥāra
ti tŷ ken kŷ, ken kŷ nŷn jé vēnhrá tag jagma, ĥāra tóg ti jagtā sĭ
kaja kajām ge nĭ, ti tŷ kajām kar ketŷmŷr vēne keja nĭn kŷ, ti tŷ
locação ketŷmŷr tŷ arrendamento mercantil han ge tĭn kŷ;

II – ĥā mŷ tóg nŷj ēmā kēsir tŷ Municipios ag, ven jé ti ĥērenkŷ
nŷ ti ga ketŷmŷr ĩn ti.

§ 3º Ven jé ti jagtā sĭ kaja kajām ge ti, tag jagma inciso III artigo
tóg jā mĭ kótĭg vén mŷ ān jagma, lei jagtā han ja mŷ tóg nŷj:

I – ti jagtā sĭ kaja kygĭām ge fin jé, sĭn kŷ ketŷmŷr kajām mág jé;

II – tŷ tŷ ken jé, rānhrāj kŷ ēmā mág ũ nēnŷ jāgnān kŷ;

III – vegve kŷ hynhan jé ĥērenkŷ ti jagtā sĭ kaja kygĭām tŷ nĭn
jé, nēn ũ han kŷ sociais mŷ, kŷ tóg nŷj kajām jé ketŷmŷr kajām
jé ti jagtā sĭ kaja kajām ge ti.

SEÇÃO V-A

DO IMPOSTO DE COMPETÊNCIA COMPARTILHADA ENTRE ESTADOS, DISTRITO FEDERAL E MUNICÍPIOS

Art. 156-A. Lei tỹ jagtān ja tóg fij mũ, nēnũ tỹ bens kar rānhrāj fā ti ken kỹ nỹn kỹ, ěmā tỹ Estados ag, ěmā pir tỹ Distrito Federal ti kar ěmā kēsir tỹ Municípios ag.

§ 1º Ti jagtā sĩ kaja kajām ge ti vēnhrá tóg jāmĩ kótĩ mũ ān jagma, tója tóg mũ princípio tỹ ũ mỹ nỹgnỹn vānh jagma, kỹ tóg tag vej mũ:

I – kri tóg ken kỹ nỹj ti jagtā sĩ kaja kygĥām ge ti, tỹ rānhrāj fā kar nēnũ tỹ bens materiais ketũmỹr imateriais ti kar ver nirejtu ti, ketũmỹr tỹ rānhrāj jé;

II – kri tóg ken kỹ nỹj ti jagtā sĩ kaja kygĥām ge ti, tỹ rānhrāj fā kar nēnũ tỹ bens materiais ketũmỹr imateriais ti kar ver nirejtu ti, ketũmỹr tỹ rānhrāj fā tóg tỹ pessoa física ketũmỹ tỹ jurídica jān kỹ, ti ver ti jagtā sĩ kaja kajām jān tũ kỹ gera tóg kajām ge nĩ, ti kar mỹ tóg ke nỹj;

III – pi kri ken kỹ nỹj ti jagtā sĩ kaja kygĥām ge ti, ěmā mág ũ tá nēnũ kygĥām kỹ ti kāmũn kỹ, exportador hā mỹ tóg nỹj, ti tugnỹm kỹ ven jé ĥērenkỹ kygĥām ge ti, nēnũ tỹ bens materiais ketũmỹr imateriais to, kar ver nirejtu, ketũmỹr rānhrāj fā tugnỹm kỹ vēnhrá tag jagma § 5º, III;

IV – vēnhrá tỹ legislação tóg pir nỹj, jag rike kar ěmā mág kri território nacional ti, vēnhrán kỹ nỹ tag jagma inciso V;

V – ag hā tóg fij mũ ente federativo ag, ti jagtā sĩ kaja kajām ge ti lei ũ han kỹ;

VI – ti jagtā sĩ kaja fi ja ti vēnhrá tỹ inciso V jagma, tỹ tóg jag rike kar nỹtĩj ti kar tỹ rānhrāj fā ti, bens materiais ketũmỹr

imateriais ti, kar ver nirejtu ti mré tỹ rãnrhãj fã ti, rán kỹ nỹn kỹ
Constituição jagma;

VII – kygjãm ra kej ja ag tóg jagmré nĩkrén kỹ, ãmã tỹ Estado
kar ãmã kēsir tỹ Municípios ag tá tỹ rãnrhãj ke ti;

VIII – pi kajãm régrég ge nĩ, ù tóg ti jagtã sĩ kaja kygjãm vén
jan kỹ, nénũ kar to imposto ke tĩ, vènhmỹ nénũ kygjãm ja ãn to
tỹ bem material ketũmỹr imaterial nĩn kỹ, kar ver nirejtu mré tỹ
rãnrhãj fã ti, hãra pi ne kajãm ùn tóg vènhmỹ nénũ han kar vènh
jé nénũ han kỹ, lei jagtã jagma hã mỹ rán kỹ nỹn kỹ Constituição
tag kãki;

IX – pi ken kỹ nỹj nĩkrén kỹ ti jagtã sĩ kaja kajãm jé, tỹ arts.
153, VIII, e 195, I, “b”, IV e V, kar kygjãm jé ti jagtã sĩ kaja ti
Programa tỹ Integração Social mỹ, rán kỹ nỹ tag jagma art. 239;

X – pi ke nỹj concessão tãg hynhan jé, ti jagtã sĩ kaja kajãm jé, tỹ
ũ nỹ tũ nĩn jé ù tỹ vènhmỹ há han tũ nĩn jé, ti jagtã sĩ kaja kajãm
ge tugnĩn, hãra jagma hã mỹ rán kỹ nỹn kỹ Constituição tag kãki;

XI – pi kri ken kỹ nỹj ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti, tỹ rãnrhãj kỹ
vènh vĩ fõn fã ti radiodifusão ke tĩ, kar vènhkãgrã venven fã ti,
vènhkar tóg vegve kar mãn jé ne kajãm mã;

XII – vegve kỹ ag tóg hynhan kỹ fĩj Senado Federal ag, ti jagtã sĩ
kaja kygjãm ge ti imposto ti esfera federativa ag mỹ, lei tỹ jagtãn
fã jagma, lei tag hã jagma ag tóg hynhan, lei ù tóg han kỹ nỹ tũn
kỹ, vèsóki ente federativo ag;

XIII – kejãn tóg ti kaja venven ge nĩ, ven há han kỹ ránrán kỹ
nokumètu fiscal kãki.

§ 2º Ti ken kỹ nỹn jé vènhrá tag jagma § 1º, V, ãmã pir tỹ Distrito
Federal ag hã tóg hynhan kỹ vin mũ, ãmã tỹ estadual kar ãmã kēsir
tỹ municipal ag hërenkỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti.

§ 3° Lei jagtãñ fã hã tóg fij mũ ù tóg ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, kajãm ge ti execução ti kar kajãm ra ken jé operação ti, ti ver ãmã mág ù tá ãmãñ kỹ nĩ ra.

§ 4° Pipin jé, ti jagtã sĩ kaja jãkruj ja ãñ ti, Comitê Gestor ag, tỹ Imposto tóg Bens kar rãñhrãj fã kri:

I – § 5°, VIII; tãñ ja ag tóg, ti jagtã sĩ kaja tỹ to jẽnkamu veja ãñ ti, imposto kajãm ja tũ ãñ ti, prỹg fij jan jagma tá jun mỹr, ti kaja nĩkrén kỹ kajãm ge ti vẽnhrá tag jagma § 5°, VIII;

II – pipin jé, ti jagtã sĩ kaja jãkruj ja ãñ ti, to ãkrén kỹ tỹ ken jé kar tãñ jé gé inciso I vẽnhrá tag jagma, ãmã tỹ Estados ag jagmré ente federativo ra nẽnũ tóg mũ ãñ ti to jẽnkamu vej jé.

§ 5° Lei tỹ jagtãñ fã hã mỹ tóg nỹj kri han jé:

I – hynhan jé hẽrenkỹ pipin ge ti ti jagtã sĩ kaja ti, kar ver mỹ ge vã ken jé, kar ver nén ù mỹ:

a) hẽrenkỹ nĩkrén jé;

b) hẽrenkỹ vej ke ti tỹ rãñhrãj fã ti, ti jagtã sĩ kaja jãkruj ke ti, ti kaja kajãm pir ki;

c) hẽrenkỹ pipin ge ti regime mỹ ken kỹ nỹtĩ ãñ mỹ, hã mỹ ke pã ti, kar tỹ ù nỹtĩ ãñ mỹ ke gé, vinvin jé Constituição tag jagma;

II – hẽrenkỹ hynhan kỹ vin jé, tugnỹm kar to ãkrén kỹ, kar ver hẽrenkỹ to jẽnkamu vej ke ãñ ti, vegve kỹ ti jagtã sĩ kygĩãm ra kej ke ti, tỹ bens materiais ketũmỹr imateriais kri, mré nirejtu kar rãñhrãj fã ti, tag ve kỹ:

a) ùñ nẽnũ kygĩãm mũ tóg ti jagtã sĩ kaja jãkrunh kỹ ti kaja kajãm ge nĩ, bens kar rãñhrãj fã kri; ketũmỹr;

b) ti jagtã sĩ kaja jãkrunh kỹ tóg kajãm ge nĩ, nẽnũ kajãm

mũ ãn ki;

III – hērenkỹ kar ketũmỹr prỹg fin jé, ti jagtã sĩ kygjãm ja ãn tóg mỹ vỹn ken jé, ãn kygjãm ja ãn mỹ;

IV – to ěkrén kỹ hynhan kỹ vin jé hēra nénũ ãn tóg mũj ke ti, kar ver hãtã jun ge ven jé, nénũ ãn ti kar tỹ rãnrãj fã mré, ti ãn tá nĩ ja ãn tá, ketũmỹr ù tóg tovĩ mũ tóg nĩ ja tá, hēra tĩg ge ti bem nénũ kar rãnrãj fã ti, hãra ti tỹ jag hã nỹ ve ra, tỹ ù nĩ ti operações ti;

V – hērenkỹ kunũj ki ti nénũ tỹ bens tỹ capital ti ãn ti jagtã sĩ kaja kygjãm nỹtĩn mỹ, ken kỹ tóg nỹj mũ tag jagma:

a) ti jagtã sĩ kajãm ja ãn mãn kãn jé vēsikã hãtỹ;

b) tỹ ù ken jé; ketũmỹr;

c) tarem jé 100% (cem por cento) ki ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti;

VI – hērenkỹ tỹ ù ke kar tỹ tũ ken ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, regimes aduaneiros ag mỹ ěmã mág ù ra nénũ jãgnã kar tá kãmũ tỹ rãnrãj fã ag mỹ;

VII – vegve kar tugnỹm kỹ kygjãm ra ken jé ti jagtã sĩ kaja tỹ imposto ti;

VIII – hērenkỹ vegvej ke ti ù vēsikã ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja mãn jé, ti hēre mãn ge ti kar ãn tỹ hēre tóg mãn ge ti, vēnhkar tỹ jag rike géj jé;

IX – hērenkỹ kajãm ra ken jé, ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti, tỹ hērenkỹ kar kãnhmar.

§ 6º Lei tỹ jagtã fã tóg fĩj mũ hērenkỹ ti jagtã sĩ kygjãm ge ti:

I – tỹ combustĩveis kar lubrificantes kri jagtã sĩ kaja kajãm pir

han ge nŷ, tŷ nénũ kar jé ke nŷn kŷ, ĥēnrikemũn tag jagma:

a) ti jagtã sŷ kaja kygjãm ge tóg jag rike kar nŷtŷj ěmã mág tŷ território kãki, nénũ ũ hánhár mŷ tóg tŷ ũ nŷtŷj ke nŷ, ĥej ken jé kri ti jagtã sŷ kaja kajãm tũ nŷn jé vēnhrá tag jagma § 1º, V a VII;

b) pi ke nŷj, ti jagtã si kaja mãn jé, ti jēnkamu to vŷ jé ãn ti, tŷ nénũ kygjãm jé, vēnhrá tag jagma to vãmén kŷ nŷn kŷ pipin jé, kar jag mŷ vēne ken jé kar ketũmŷr vēne ke mãn jé gé;

c) mŷ tóg vej jēnkamu ti nénũ kygjãm jé, vēnhrá tŷ inciso tag jagma ti jagtã sŷ kaja kygjãm jé, tugnŷm kŷ fi ja ti alínea “b” kar tŷ § 1º, VIII jagma;

II – ki rãnrãj jé financeiros ki, rãnrãj jé bens imóveis ki, to ěkrén kŷ jo vej jé tŷ vēnhkaga ti, kar concursos tŷ prognósticos ti, jãmŷ tugnŷm kŷ vej fã:

a) ti jagtã sŷ kaja kajãm ge tŷ ũ ken jé, mŷ ĥērenkŷ hynhan ra kej ja ãn jagma to jēnkamu vej ke ti, kar nŷkrén fã jagma ĥej ke kŷ, ũ nénũ kygjãm mũn mŷ tŷ bens kar rãnrãj fã ti vēnhrá tag tóg to vãmén ja jagma inciso tag ti, pi ke nŷj vēnhrá tag jagma § 1º, VIII;

b) ĥēnrikemũn ti jagtã sŷ kaja kajãm ge tóg nénũ vēne keja ãn mré kótŷg ketũmŷr ti jagtã kaja tũ han kŷ kótŷg mũ gé receita mré faturamento ti, ãn ki ti jagtã sŷ kaja tóg jag rike kar nŷj ěmã mág kãki, ĥej ken jé kri ti jagtã sŷ kaja kajãm tũ nŷn jé vēnhrá tag jagma § 1º, V a VII, ũ nénũ kygjãm mũn mŷ tŷ bens kar rãnrãj fã ti vēnhrá tag tóg to vãmén ja jagma inciso tag ti, pi ke nŷj vēnhrá tag jagma § 1º, VIII;

III – jagmré nén ũ to ěkrén kŷ ki rãnrãj fã sociedades cooperativas ti, ag hã tóg kinhra nŷtŷj, rãnrãj há han kar ti rãnrãj tŷ há kej ke to ěkrén kŷ, tugnŷm kŷ ti kar tóg jag kóm rãnrãj fã kar ti kar tóg jag rike han kŷ ti jagtã sŷ kygjãm jé, vinvin jé gé tag mŷ:

a) hēnrikemũn kri ti jagtã sĩ kaja kajãm tũ nĩn jé, ag jagmré rãnrhãj kỹ kygjãm tũ nĩn jé mré associados ag ke gé, tag ag jagmré kar jagmré nén ù to êkrén kỹ ki rãnrhãj fã sociedades cooperativas ag jagmré, ag tỹ nén ù há to êkrén fã nỹtĩn kỹ vēnhkar mỹ;

b) to êkrén kỹ hynhan kỹ vin ja ãn ti jagma han jé, to jēnkamu vej jé vēnhrá tỹ jãmĩ kãmũ mũ ãn jagma;

IV – rãnrhãj fã ti hotelaria ki, vēnh kanh'ir fã ti kar nēnũ kãgrã tỹ vēnh kanhir fã ti ke gé, vēnh kanh'ir tá mora kej fã ti, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge tỹ ù ken jé, mỹ hērenkỹ hynhan ra kej ja ãn jagma to jēnkamu vej ke ti, kar nĩkrén fã jagma hej ke kỹ, ù nēnũ ky-gjãm mũn mỹ tỹ bens kar rãnrhãj fã ti, vēnhrá tag tóg to vãmén ja jagma inciso tag ti, pi ke nỹj vēnhrá tag jagma § 1º, V a VIII;

V – to êkrén kỹ to vãmén kri rãnrhãj kỹ jagmré to hej ke fã kỹ ketũmỹr convenção internacional jagma, kar ver tỹ ke nỹn kỹ ěmã má ag jagmré vãmén fã ti missões diplomáticas ke tĩ, ù tóg hēnra tĩg jé ti mỹ papé vegven jé, ěmã mág ù tá representaçōes tỹ tag ki rãnrhãj nỹtĩ ti, kar kãki rãnrhãj nỹtĩ ag;

VI – rãnrhãj fã ti rynthryj ki kar ùn e tóg kri mũj fã ti, rodoviário intermunicipal mré interestadual ti, kyfē kri mũj fã ti kar goj kri mũj fã ti, hērenkỹ ti jagtã sĩ kaja tỹ ù ken jé, mỹ hērenkỹ hynhan ra kej ja ãn jagma to jēnkamu vej ke ti, pi ke nỹj to vãmén vén ja tũn kỹ vēnhrá tag jagma § 1º, V a VIII.

§ 7º Tỹ tũ ken jé kar ne to kajãm tũ nĩn jé:

I – pi ke nỹj, ti jagtã sĩ kaja kajãm vén ja tỹ ti jagtã sĩ kaja ù kajãm mãn sór kỹ tag jagma;

II – tỹ tũ keja tóg ti to jēnkamu vej sór kỹ, ti jagtã sĩ kaja kygjãm vén ja ãn to, hēnrikemũn kajãm tũ nĩn jé, kar tóg ver ken kỹ nỹ vēnhrá tag jagma inciso XI do § 1º, mỹ han kỹ nỹn kỹ tỹ ù ken jé kato lei tóg jagtãn fã jagma.

§ 8º Kri hynhan jé artigo tag kãki, lei tóg jagtãn fã ti jãmĩ kótig vén mũ ân jagma hynhan jé, há tóg nĩ hynhan jé hêrenkỹ rãnrhãj fã ti, nén ù hynhan kỹ hãtã junjun ge ti, mỹ tóg ke nỹ nénũ to rãnrhãj tỹ nénũ tỹ materiais mré imateriais ti, kar ver nirejtu ti.

§ 9º Tỹ ù kej ken kỹ legislação federal tóg tarem gen kỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti:

I – kajãm ge tóg nĩ, ketũmỹr nénũ ù tỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm tóg tãpry jan kỹ, kar ver ti kaja tóg tare jan kỹ, Senado Federal ag hã tóg vej ag kajãm jé, ti jagtã sĩ kaja jêkruja ti vênhrã tag jagma o § 1º, XII, ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja tóg mũ há han jé esferas federativas ag mỹ, lei tỹ jagtãn jan jagma;

II – hãra tóg ke nỹj ti jagtã sĩ kaja tóg jãpry kỹ, vênhrã tỹ to rán kỹ nỹ tag jagma inciso I.

§ 10. Êmã tỹ Estados ag, êmã pir tỹ Distrito Federal ti kar êmã kêsir tỹ Municípios ag, ag hã tóg vej ti jagtã sĩ kaja kygjãm tỹ jag to as ti, vênhrã tag jagma § 1º, XII.

§ 11. Tỹ projeto tóg tỹ lei jagtãn tóg Congresso Nacional kãmĩ tĩn kỹ, ti jagtã sĩ kaja tarem jé kar tãgfyn jé, to êkrén kỹ tỹ nĩkrén kỹ, vênhrã tag jagma § 1º, XII.

§ 12. Vêsikã ti jagtã sĩ kygjãm ja géj ke ven jé vênhrã tag jagma § 5º, VIII, hãra pi to êkrén kỹ nỹj vênhrã tag jagma 29-A, 198, § 2º, 204, rá pir, 212, 212-A, II, kar 216, § 6º, pi ver mỹ ke nỹj vênhrã tag jagma 158, IV, “b”.

§ 13. Vêsikã ti jagtã sĩ kygjãm ja géj ke ven jé vênhrã tag jagma § 5º, VIII, ken kỹ tóg nỹj ti jagtã kaja kygjãm jé nénũ tỹ ruj, tỹ pĩ grug fã ti ki ãgnéj jé gás ti, ùn tỹ consumidor tỹ sĩn kỹ jênkamu mãn fã ti, hãra tóg há nĩj lei tỹ jagtãn fã tóg to nĩkrén kỹ, ti jagtã sĩ kaja tóg tỹ tag nĩj ken jé.

Art. 156-B. Êmã tỹ Estados ag, êmã pir tỹ Distrito Federal ti kar êmã kêsir tỹ Municípios ag tóg jagmré han, Comitê Gestor do Imposto hã

jagma tỹ nénũ tỹ Bens kar rãnrhãj fã ti, tỹ rán kỹ nỹn kỹ hãtã jun ge ti Constituição kãki, kar lei tỹ jagtãn fã mré, vin jé competências administrativas ti jé ken kỹ nỹ ãn ti vẽnhrã tag jagma art:

I – vin jé hẽrenkỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti jag rike kar nỹtĩn jé, to ẽkrén kỹ han jé, legislação jagma ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti;

II – ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja jẽkruj jé, vegve kỹ hynhan jé kar pipin jé, ti jagtã sĩ kaja jẽkruj ja ti, ẽmã tỹ Estados ag mỹ, ẽmã pir tỹ Distrito Federal mỹ kar ẽmã kẽsir tỹ Municípios ag mỹ;

III – jagma han jé administrativo ti.

§ 1º Tỹ Comitê Gestor tỹ ti jagtã sĩ kaja kygjãm ti nénũ tỹ Bens kar rãnrhãj fã ti, tỹ entidade pública tỹ regime especial nĩn kỹ, vėsóki ag tóg hynhan mũ kar administrativa ti, nikrén kỹ to ẽkrén hẽre fõn ge ti nénũ to ag kar han jé.

§ 2º Ken kỹ tóg nỹj lei jagtãn fã jagma:

I – ẽmã tỹ Estados ag, ẽmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ẽmã kẽsir tỹ Municípios ag, tóg vegvej mũ jag rike han kỹ, tỹ instância tỹ Comitê Gestor ti, ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti nénũ tỹ Bens kar rãnrhãj fã ti;

II – ken kỹ tóg nỹj jag rikén tarĩr jé presidẽncia ki Comitê Gestor kãki, jagmré tóg tarĩr jé, ẽmã tỹ Estados ag, ẽmã tỹ pir tỹ Distrito Federal tá ke ag jagmré, ẽmã kẽsir tỹ Municípios ag jagmré ẽmã pir tỹ Distrito Federal ti;

III – tỹ Comitê Gestor mỹ ag tóg kajãm mũ ag tỹ rãnrhãj jé, ti jagtã sĩ kaja jãkruja ãn ti, ẽmã ag mĩ ente federativo ag;

IV – ag tar mĩ tarĩr jé Comitê Gestor ti, ag hã mỹ tóg nỹj mũ, ẽmã tỹ Estados, ẽmã pir tỹ Distrito Federal kar mré ẽmã kẽsir tỹ Municípios;

V – tarĩr jé, ti kaja kygjãm ge vin jé, kygjãm ra ken jé, administrativa

jãmĩ jã ti, kar judicial jãmĩ jã ti, ti jagtã sĩ kaja kygĩãm ge hynhan jé, ag jagma han jé taĩr nỹtĩ ja ãn kar procuradorias ag ãmã tỹ Estados, ãmã pir tỹ Distrito Federal kar mré ãmã kãsir tỹ Municĩpios, hãnríkemũn ag hã tóg hynhan kỹ vin ketũmỹr jagmỹ hã mỹ jãnãj hynhan jé, ag hã mỹ tóg nỹj Comitê Gestor hãrenkỹ hynhan ra ken jé atividades administrativas ti, hynhan há han jé jagmré entes federativos ag;

VI – ag tavĩ hã mỹ tóg nỹj administração tributária kãtã rãnrãj nỹtĩ ãn ag kar mré procuradorias ti ãmã tỹ Estados, ãmã pir tỹ Distrito Federal kar ãmã kãsir tỹ Municĩpios ag hã tóg hynhan, tỹ Comitê Gestor kar ag vin jé, tá rãnrãj nỹtĩ ag kãmĩ;

VII – vinvin kỹ tóg nỹtĩj ti hãrenkỹ rãnrãj ke ti Comitê Gestor ti, kỹ ag tóg hynhan mũ regimento interno jagma ag hãrenkỹ rãnrãj ke ti kar mĩ hã mũn jé.

§ 3º Jagmré ven jé entes federativos ti kar mĩ mré hynhan jé tỹ Comitê Gestor ti, ti jagtã sĩ kaja kugjãm ge ti nãnũ tỹ Bens kar rãnrãj fã ti, tugnỹm kỹ nón kãmũj ke ãn jagma:

I – tỹ 27 (vinte e sete) membros nỹtĩj, ãmã tỹ Estado kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti;

II – tỹ 27 (vinte e sete) membros nỹtĩj jagmré, ãmã tỹ Estado kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti, jag kãprãg kỹ tag jagma:

a) tỹ 14 (quatorze) representantes nỹtĩj, tỹ vãnhkãprãg ja ãn jagma, ãmã kãsir tỹ Municĩpio kãki, ti kaja tóg ti kar mỹ jag rike nỹj;

b) tỹ 13 (treze) representantes nỹtĩj, tỹ vãnhkãprãg ja ãn jagma, ãmã kãsir tỹ Municĩpio kãki, tá nỹtĩ kar ãn ag ve kỹ.

§ 4º Hynhan jé Comitê Gestor jagma, ti jagtã sĩ kaja kygĩãm ra ken jé nãnũ tỹ Bens kar rãnrãj fã ti, hej ken jé tag jagma, jag kãfãn kỹ hej ken kỹ vãnhkãprãg kỹ:

I – tag ag jagmré ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti:

a) jag kãfór tavĩn kỹ tá jãmĩ nỹtĩ ãn ag representante ke tĩ; kar;

b) tá jãmĩ nỹtĩ ãn ag ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal tá, 50% (cinquenta por cento) ki jag kãfór nỹtĩn kỹ ãmã mág kãki; kar

II – tag ag jagmré ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal tĩ, jag kãfór tavĩn kỹ tá jãmĩ nỹtĩ ãn ag representante ke tĩ.

§ 5º Pã' i mág tỹ Comitê Gestor jãmĩ jã ti, ti jagtã sĩ kaja tỹ nãnũ tỹ Bens kar rãnrãj fã, kanhrãn ja nĩj ke tóg nĩ administração tributária ki.

§ 6º Tỹ Comitê Gestor ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti nãnũ tỹ Bens kar rãnrãj fã ti, tỹ administração tributária tỹ ãmã pir tỹ União kar Procuradoria-Geral tỹ Fazenda Nacional tóg jagmỹ tugtój, ti jagtã sĩ kaja ti vãnhrã tag jagma arts. 156-A e 195, V, kar rãnrãj hẽrenkỹ hynhan ge ti, kinhrãg kỹ, to êkrén kỹ han jé, hynhan jé ag mỹ ken kỹ nỹ ãn ti.

§ 7º Tỹ Comitê Gestor ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti nãnũ tỹ Bens kar rãnrãj fã, kar administração tributária ti ãmã mág tỹ União, hynhan jé tóg há nĩ kinhrãg kỹ ki tỹ há ken jé administração mỹ, kar kygjãm ra ken jé ti jagtã sĩ kaja ti vãnhrã tag jagma arts. 156-A e 195, V.

§ 8º Lei tỹ jagtãn fã tóg jãmĩ vegvej kar tỹ pir kej administrativo kãki ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti vãnhrã tag jagma arts. 156-A e 195, V.

SEÇÃO VI

DA REPARTIÇÃO DAS RECEITAS TRIBUTÁRIAS

Art. 157. Ag hã mỹ tóg ke nỹ ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti:

I – ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti ãmã mág tỹ União ti kysã kaja kri ti jagtã sĩ kunũj jé kar nãnũ kar tỹ bens kri ke gé, ti kaja jagtã kajãm ja ãn tóg tá tãn kỹ nĩn kỹ, ti kar jagma, ag mỹ, autarquias

hynhan ja ti kar vinvin ja, ti ken kỹ nỹtĩn jé;

II – vinte por cento ki ti jagtã sĩ kaja jãkruj fã tỹ ãmã mág tỹ União tóg nỹj, hynhan kỹ vin ja ãn jagma.

Art. 158. Ag hã mỹ tóg nỹj ãmã kẽdir tỹ Municípios ag:

I – ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti ãmã mág tỹ União ti kysã kaja kri ti jagtã sĩ kunũj jé kar nẽnũ kar tỹ bens kri ke gé, ti kaja jagtã kajãm ja ãn tóg tá tãn kỹ nĩn kỹ, ti kar jagma, ag mỹ, autarquias hynhan ja ti kar vinvin ja, ti ken kỹ nỹtĩn jé;

II – cinqüenta por cento ki ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja jãkruja ti ãmã mág tỹ União ti, ga tỹ propriedade territorial rural kri, ãn tóg kri nỹtĩ ãn to, kajãm kãn jé hẽnikemũn, vẽnhrã tag jagma art. 153, § 4º, III;

III – 50% (cinqüenta por cento) ki ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja jãkruja ti ãmã tỹ Estado ti, kamĩjũ kri tỹ ãmã ãn ki ti papé hynhan kỹ nỹtĩ ti, kar goj kri mũj fã ti kãnva ke ti mré ruprỹnũ ti, tỹ proprietários ag tỹ ãmã ãn ki nỹtĩn kỹ;

IV – 25% (vinte e cinco por cento) ki ti jagtã sĩ kajãm jé:

a) ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja jãkruja ti ãmã tỹ Estado ki, nẽnũ kar vẽne ke kar kygjãm ja ãn tóg mũ kar kamũ kemũ ãn jagma, kar rãnrãj fã jagma rygryj tỹ interestadual kar intermunicipal ti kar ver jagma vãmén fã ti comunicação ke tĩ;

b) ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja jãkruja ti vẽnhrã tag jagma art. 156-A pipin kỹ ãmã tỹ Estados ag mỹ.

§ 1º Pipin jé kysã kaja ki ti jagtã sĩ kunũja ti ag mỹ ãmã kẽsir tỹ Municípios tó nĩ ãn jagma inciso IV:

I – 65% (sessenta e cinco por cento) ki, ti jagtã sĩ ki, ti kaja kar kri nẽnũ kar vẽne ke kar, kygjãm ja ãn tóg mũ kar kamũ kemũ ãn

jagma, kar rãnrãj fã ti, ãmã ki hynhan ja ti;

II – tá krỹg ja ti 35% (trinta e cinco por cento) ki, hej ken kỹ lei estadual jagma rán kỹ nỹn kỹ, tugnỹm kỹ han jé pipin ge ãn ti, ti jagtã sĩ ki 10 (dez) pontos percentuais ki, ve kỹ tugnỹm ùn hynhan há han ja ãn ti kanhrãn fã jagma, kar jag rike e han kỹ nỹtĩn jé, ven jé ùn kanhrãnrãn ge ãn tỹ nỹtĩg há han kỹ nỹtĩ ãn ti.

§ 2º Pipin jé kysã ki ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti ãmã kêsir tỹ Municípios tỹ tó nĩ ãn jagma inciso IV:

I – 80% (oitenta por cento) ki ti kar tóg ãmã tá nỹtĩ ãn jagma;

II – 10% (dez por cento) ki tugnỹm kỹ ti hãtã há keja ãn jagma venven ja ãn ki, kanhrãn fã jagma, kar jag rike e han kỹ nỹtĩn jé, ven jé ùn kanhrãnrãn ge ãn tỹ nỹtĩg há han kỹ nỹtĩ ãn ti, lei estadual kã rán kỹ nỹn kỹ;

III – 5% (cinco por cento) ki tugnỹm kỹ venven já ãn ki preservação ambiental ti, lei estadual kã rán kỹ nỹn kỹ;

IV – 5% (cinco por cento) ki ti kar ki jag rike ãmã kêsir tỹ Municípios tỹ ãmã tỹ Estado kãki nỹtĩ ag mỹ.

Art. 159. ãmã mág tỹ União ag tóg vinvin mũ:

I – ti jagtã sĩ kaja kygjãm ja jãkruja ti, kysã kaja kri kar jagmré rãnrãj fãn ja kaja kri, kar nãnũ hynhan kỹ vêne kej fã ãn ti, kar mré ti jagtã sĩ kaja tóg rán kỹ nĩ ãn ti art. 153, VIII, tag jagma, 50% (cinquenta por cento) ki:

a) vinte e um kar kri, kar pẽnkar pir ki décimos por cento ki, ag mỹ ti jagtã kaja jãgnãn jé ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ag mỹ;

b) vinte e dois kar kri, kar pẽnkar pir ki décimos por cento ki, ag mỹ ti jagtã kaja jãgnãn jé ãmã kêsir tỹ Municípios ag mỹ;

c) ùn tēgtũ por cento ki, ti jagtã kaja jãgnãn jé nénũ hynhan jé programas ti êkrãn fã mỹ, Regiões Norte, Nordeste mré Centro-Oeste ti, instituições financeiras tóg tá nỹtĩ ãn jagma, ag to êkrén kỹ hërenkỹ hynhan ge ãn jagma, ken kỹ tóg nỹj semi-árido do Nordeste ag mỹ ti kaja jãkruja ãn kuju jãnãj jé, lei tóg fig mũn jagma;

d) ùn pir por cento ki ag mỹ ti jagtã kaja jãgnãn jé êmã kēsir tỹ Municípios ag mỹ;

e) 1% (um por cento) ki ag mỹ ti jagtã kaja jãgnãn jé êmã kēsir tỹ Municípios ag mỹ, ag mỹ tóg jãgnãj kysã tỹ julho kurã tỹ dez vén mũ kãmĩ prỹg kar kãmĩ;

f) 1% (um por cento) ki ag mỹ ti jagtã kaja jãgnãn jé êmã kēsir tỹ Municípios ag mỹ, ag mỹ tóg jãgnãj kysã tỹ setembro kurã tỹ dez vén mũ kãmĩ prỹg kar kãmĩ;

II – ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti nénũ hynhan kỹ vène kej fã ti, kar ti jagtã sĩ kaja ti vênhrá tag jagma art. 153, VIII, 10% (dez por cento) ki êmã tỹ Estados kar êmã Distrito Federal mỹ, to êkrén kỹ ti jagtã sĩ kaja ti nénũ vène ke kỹ êmã mág ù ra jãgnãn kỹ;

III – ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti, hërenkỹ hynhan ra ken jé ti nénũ kar kaja kri vênhrá tag jagma art. 177, § 4º, (vinte e nove por cento) ki êmã tỹ Estados ag mỹ kar êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ, pipin kỹ lei jagma, vegve kỹ ti hãra mũj ke ti vênhrá nỹtĩ tag jagm alíneas “c” e “d” do inciso II rán kỹ nỹ ãn ki.

§ 1º Mỹ ke nỹn jé ti jagtã sĩ kaja nĩkrên kỹ vin jé kar kygãm ge ti vênhrá tag jagma inciso I, tỹ tú ken jé ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti, nénũ kar kaja kri tỹ êmã tỹ Estados ag mỹ, êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ êmã kēsir tỹ Municípios ag mỹ, vênhrá tag jagma arts 157, I, e 158, I.

§ 2º Pi jãgnãj ke nĩ unidade federada mỹ vinte por cento kãfãn kỹ, ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti vênhrá tag jagma inciso II, ti jagtã sĩ kaja jãkruja tóg kri kén kỹ jag mỹ pipin ge nĩ.

§ 3° Êmã tỹ Estados ag tóg vinvin êmã kêsir tỹ Municípios ag mỹ, 25% (vinte e cinco por cento) ti jagtã sĩ kaja jãkruja ân ki vênhrá tóg jãmĩ kótĩg vén mũ ân jagma inciso II tỹ artigo ki, vegve kỹ hêrenkỹ kynhan ge ti art. 158, § 1° jagma, ti jagtã jãkruj ke ti nêñũ hynhan ja ân kri rán kỹ nỹ tag jagma art. 158, § 2°, ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti fi kỹ nỹn kỹ art. 153, VIII ki.

§ 4° Ti jagtã sĩ kaja kygãm já jãkrunh kar ti vênhrá tag jagma inciso III êmã tỹ Estado ag mỹ nỹ ân ti, ân ki vinte ki pênkar por cento tóg êmã kêsir tỹ Municípios ag mỹ mũj, lei tỹ inciso tó mũ jagma.

Art. 159-A. Ken kỹ tóg nỹj tỹ Fundo Nacional tỹ Desenvolvimento Regional mỹ, ti jag rike tũ ân jagma ùn jagjãgtar ag jagtãn jé, ti jag rike nỹtĩj ke ân to êkrén kỹ, ag nỹtĩ ân mũ, vênhrá tag jagma art. 3°, III, êmã mág tỹ União ti jagtã sĩ kaja jãkruja pipin kỹ, êmã tỹ Estados ag mỹ kar êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ tag jé:

I – vênhkanhrãn fã hynhan jé, kar nêñũ kar ki hynhan kỹ tỹ há ken jé, obras tỹ infraestrutura ke tĩ;

II – jé ken jé gé ti nêñũ hynhan jé, tỹ atividades produtivas ti, tỹ vênhkar mỹ rãnrãj fã ven jé ti kysã kaja géj jé, jagtãn jé jênkamu tỹ ti kar mỹ; kar

III – hynhan jé nêñũ há ân ve kỹ desenvolvimento científico ti kar tecnológico tỹ inovação ti.

§ 1° Pi ke nỹj ti jagtã sĩ kaja kãgmĩ ti vênhrá tỹ jãmĩ kótĩg vén mũ ân jagma.

§ 2° Ti jagtã sĩ kaja tỹ nén ù han ge ân ti vênhrá tỹ jãmĩ kótĩg vén mũ ân jagma, êmã tỹ Estados ag kar êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ, vegve vén ja ag tóg nêñ ù há hynhan tỹ nãn mág tarĩr ke kar tỹ sĩ ken jé emissões de carbono ti.

§ 3° Tugnỹm kỹ vegve kỹ artigo tag jagma, ag hã mỹ tóg nỹj êmã tỹ Estados ag êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ, tỹ hêrej ke ti, ti jagtã sĩ

kaja jākruja ti vēnhrá tỹ jāmĩ kótĩg vén mũ ãn jagma.

§ 4° Ti jagtã sĩ kaja jākruja ti vēnhrá tỹ jāmĩ kótĩg vén mũ ãn jagma, ag mỹ tóg vin ěmã tỹ Estados ag ěmã pir tỹ Distrito Federal mỹ, to vãmén kỹ hej ke kỹ ti kaja nĩkrén kỹ ùn pir mỹ, hērenkỹ han ge ti, ti kaja vin jé ti kufy jagma:

I – vēnhkar ag tỹ ěmã tỹ Estados ag, kar ěmã pir tỹ Distrito Federal tá kufy tỹ 30% (trinta por cento) ki;

II – ti kaja nĩkrén kỹ ùn pir mỹ, ěmã tỹ Estados ag ěmã pir tỹ Distrito Federal mỹ, ti kaja jākruja to vãmén vén kỹ art. 159, I, “a”, jagma tỹ Constituição Federal ti, ti kufy tỹ 70% (setenta por cento) ki.

§ 5° Tỹ Tribunal de Contas ěmã mág tỹ União hã tóg tỹ vej fã nĩj, hynhan jé, nĩkrén kỹ ti kaja vin ge ti, jag mỹ pipin kỹ ùn pir mỹ, vēnhrá tag jagma o § 4°.

Art. 160. Pi ke nỹj ti jagtã sĩ kaja kãgmĩ ti ketũmỹr pi há nĩj nén ù fi mãn ti, vinvin jé ti jagtã sĩ kaja tỹ nén ù han ge ti, tag ki ěmã tỹ Estados ag, ěmã pir tỹ Distrito Federal mỹ, kar ěmã kēsir tỹ Municípios ag mỹ, kinhrãn kỹ kar kri vin kỹ tãgfyn ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge ti.

§ 1° Pi hán gej ke nĩ artigo tag jagma ěmã mág tỹ União kar ěmã tỹ Estados ag hērenkỹ vin ge ti, ti jagtã sĩ kaja ti:

I – kygjãm jé ti jēnkamu kaja mãn ja ãn ti, kar ti hynhan vén ja ãn ti;

II – ken kỹ nỹn kỹ han jé art. 198, § 2°, incisos II e III.

§ 2° Tỹ to ránran ja ti, kar to vãmén ja ti, jag kóm hã fi ja ãn ti, kugmĩ ja ãn ti mỹ rãnhřãj jé, ti kaja pipin ja ãn ti, ketũmỹr ti kaja to vãmén mãn jé nēnũ kar ki, kar ver ti jagtã sĩ kaja kajãm ge to, ěmã mág tỹ União ag jagmré fi ja ãn ti entes federativos ag mré, ránrán kỹ hynhan ra ken jé ti kaja vin ge ti, ti jagtã kar kaja jākruja jãgnañ jé cotas jagma, vēnhkar jēnkamu ãn pipin jé, ketũmỹr néve federais kygjãm ge ti.

Art. 161. Hã mỹ tóg nỹj lei tỹ jagtãn ge ti:

I – fin jé ti kaja kygĩãm ge ti rán kỹ nỹ tag jagma no art. 158, § 1º, I;

II – hẽrenkỹ hynhan ge ti, ti jagtã sĩ kaja vinvin ge ti vẽnhrá tag jagma art. 159, tag hã jagma hẽrenkỹ jagmỹ pipin ge ti inciso I jagma, ve kỹ hynhan jé ti jag rike nỹtĩ jé sócio-econômico ti, ěmã tỹ Estados ag kar ěmã tỹ Municípios ag jagmré;

III – kri hynhan jé tugnỹn ge ti, ũn ti kaja géj ke ag mỹ, nĩkrén kỹ kar mỹ ti kaja vin ge ti vẽnhrá tag jagma arts. 157, 158 e 159.

Ti rá pir. Tỹ Tribunal tỹ Contas ti ěmã mág tỹ União tóg nĩkrén kỹ kygĩãm ag mỹ, kri ti kaja tóg kén mũ ãn tỹ, vẽnhrá tag jagma inciso II.

Art. 162. ěmã mág tỹ União, ěmã tỹ Estados, ěmã pir tỹ Distrito Federal kar jagmré ěmã kẽsir tỹ Municípios ag, tugtój ja ag tóg kurã tỹ kysã tũg ge tá jagnón jãkruj ke ãn ti, ti kar ki ti jagtã sĩ kaja jãkruj ja ãn ti, kar ti kaja géja ti, kar ti jagtã sĩ kaja tóg hãtã kãmũ mũ ti, vin ja ãn ti kar ver vin ge ti, kar jagmỹ nĩkrén kỹ pipin jé ti kaja ãn ti.

Ti rá pir. Ti kaja jãkruja tugtón jé ti kar tóg ven jé, ěmã mág tỹ União jagma, hẽrenkỹ hynhan ge ti ěmã tỹ Estado kar mré ěmã kẽsir tỹ Municipio ag; kar ěmã tỹ Estados tỹ ěmã kẽsir tỹ Municipio mũ.

CAPÍTULO II

JÊNKAMŨ TO KE VÊ

SEÇÃO I

TÝVÍN TO KE PÊ

Art. 163. Han ge ãn hãvỹ tag nón vej mũ:

I – jĕnkamũ pũblico;

II – pã'i mág tỹ governo tỹ taki kar kuvar há ty ù mỹ deve ãn, autarquias (ex: INSS, IBAMA, Universidades Federais, etc) ki, kar ser Poder Pũblico tỹ fundações kar entidades kirĩr nĩ ãn;

III – entidades pũblicas ag tỹ hãren kỹ ag deve kajãm ke tũn kỹ, pã'i mág tỹ governo hãvỹ nón vej mũ;

IV – ù mỹ vende ke kar kajãm ke ù tỹ génh jé ãn mỹ;

V – han ge ãn hãvỹ hãra jĕnkamũ pũblico tỹ tĩ nĩ ãn tój mũ, Governo ki ke pĕ kar ãn, kar ser empresa ag;

VI – han ge ãn hãvỹ hãren kỹ Estados, Distrito Federal kar Municípios mĩ órgãos kar entidades ag tỹ União kãki tãmĩ jĕnkamũ ù tỹ ù kato vin ke ãn vej mũ;

VII – han ge ãn hãvỹ hãren kỹ União ki jĕnkamũ jo ãn mág (banco central) tỹ hãren kỹ rãnrãj ke ãn vej mũ, hãra vỹ ĕg ĕmã mág kãmĩ jĕnkamũ jo ãn kĕsir rãnrãj ki vỹ ke tũ nĩ, mỹr ag tỹ ĕg ĕmã móg jé ke vĕ gé;

VIII – pã'i mág tỹ governo tỹ deve han kỹ kajãm kãn há ãn:

a) pã'i mág tỹ governo deve tỹ ki hã ke ãn, ketũnmỹr ti jagy ãn;

b) deve kar tỹ resultados fiscais ki hã ke ãn;

c) han ge ãn ki vỹ deve tỹ hãre ty jun ke ãn rán kỹ nĩ, ti tỹ kar kajãm há nĩ jé;

d) deve tỹ mag tỹvĩn kỹ pã'i mág tỹ governo vỹ nén ù génh tỹ sĩ kej, nén ù to gasta ke ãn tỹ krỹ ke sĩ han kar jĕnkamũ mãn sĩ han ãn tỹ krỹ kej;

e) deve tỹ sĩ ke jé pã'i mág tỹ governo vỹ ti tỹ nén ù há vende

kej ke ãn vej mũ;

IX – impostos kar tributos to nén ù há han jé pã'i mág tỹ gover-
no vỹ han ge ãn kãki hãren kÿ nén ù tẽg kar kurẽ tãgfyn ke han
mũ, contas públicas tỹ jagnã mré hã mũn jé.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kÿ nĩ. Han ge ãn complementar tỹ caput tỹ venhrá tag
kãkã ke nĩ ãn ti inciso VIII vỹ há tỹ nĩ kej, ketũnmÿr vah kej arts. 167-A to.

Art. 163-A. União, Estados, Distrito Federal kar Municípios ag vỹ
nén ù kar mĩ tugtój mũ, ag jẽnkamũ tỹ ne han fã ãn ti, ag tỹ hãren kÿ géj fã
kar ti hãra tĩ nĩ ãn ti. Internet mĩ tỹ nÿtj ke nĩ, ti kar tỹ tugnÿm kÿ to jãn há
nÿj há ãn kar ag jẽnkamũ tỹ nén ù há han nÿtĩ ãn ti.

Art. 164. União kãki Banco Central tỹvĩn vỹ jẽnkamũ hynhan ke nĩ.

§ 1º Banco Central pi pã'i mág tỹ governo (Tesouro Nacional), ór-
gãos kar entidades ag kã'ũ mÿ jẽnkamũ nĩn sĩ han ke nĩ ag tỹ tỹ
instituições financeiras tũn kÿ.

§ 2º Banco Central vỹ Tesouro Nacional ki nén ù compra ke kar
vende kej mũ, ti tỹ jẽnkamũ tỹ mág ke jé kar juros tỹ sĩ tĩ jé.

§ 3º União tỹ caixa ki jẽnkamũ ãn vỹ nũm han kÿ nÿj mũ Banco Cen-
tral ki; jãvo Estados, Distrito Federal, Municípios kar Poder Público
ki órgãos kar entidades ag tũ vỹ bancos públicos mĩ vin han kÿ nÿtj
mũ, han ge ù tỹ pi ge nÿ ke tũn kÿ.

Art. 164-A. Han ge ãn complementar tỹ art. 163 ti caput inciso VIII
ki ken kÿ nĩ ãn tugnĩn União, Estados, Distrito Federal kar Municípios ag
vỹ ag conta kirĩr mũ, ag deve tỹ kajãm ke kãfõr tũ nĩ jé.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kÿ nĩ. Pã'i mág tỹ governo tỹ jẽnkamũ público gasta
ke sór kÿ ti kajãm kãn há nÿj há ãn ve ven ke nĩ indicadores fiscais ki.

SEÇÃO II

DOS ORÇAMENTOS

Art. 165. Poder Executivo ħăvĭ Han ge ân hynham mŭ:

I – prĭġ e to tóg plano han;

II – prĭġ kar mĭ orçamento to han ge ũ hynhan ke;

III – prĭġ kar jo orçamento han ke.

§ 1º Han ge ân ki plano plurianual vĭ ěmă mág kăki ěmă kĕsĭr kar ân tugnĭm ke nĭ, ag ne han sór ân, ag ne ty jun sór ân kar nĕn ũ han ke ân tĭj kănhmar tu vănh nĭj há ân.

§ 2º Prĭġ kar mĭ orçamento to han ge ũ hynhan ke ân vĭ governo tĭj ne ty jun sór ân kar ne han vén ke ân, ħăren kĭj jĕnkamŭ jăkrunh kar gasta kej ke to ag mré vej, impostos kar tributos ki han ge ân tĭj ũ kej ke, bancos kar instituiçōes ag tĭj nĕn ũ há hynhan ke ân mré ħă.

§ 3º Kysĕ rĕgre kar mĭ Poder Executivo vĭj rán kĭj tuvăj mŭ jĕnkamŭ pŭblico tĭj ħăra tĭj nĭ ân ti.

§ 4º Pă'i mág tĭj governo tĭj planos hynhan jé ân, ěmă mág, ěmă kĕsĭr kar nĕn ũ kar mĭ, plano plurianual mré ħă ke nĭj ke nĭ, kar Congresso Nacional há tĭj nĭ kej ke nĭtĭ gé.

§ 5º Prĭġ kar jo orçamento han ke ân vĭj:

I – orçamento fiscal vĭj tarĭr mŭ Uniăo tĭj ħăre jăkrunh kar gasta kej ke vej mŭ Poderes ag ki, kar tĭj ver ħăre tĭj nĭm han kĭj nĭ ân, óġăos kar entidades, kar Poder pŭblico tĭj fundaçōes hynhan jé;

II – investimento ki orçamento ħăvă Uniăo ti empresas ag tĭj prĭġ kar mĭ ħăre tĭj ki fón fón kej ke ân vej mŭ;

III – seguridade social ki orçamento hãvã ki entidades kar órgãos ag ti tu nỹtĩ ãn tỹ hãre gasta kej ke nỹtĩ ãn tugnỹm mũ, kar hãre tỹ Poder Público ti fundações ki nĩm han kỹ nĩ ãn ti.

§ 6º Pã'i mág tỹ governo tỹ prỹg jo orçamento han kỹ vỹ ki ãmã kēsir kar mũ ne han ke rán kãn mũ, receitas kar despesas ti, impostos ki, kar ù tỹ ne deve tỹ vẽnhpãte fõn ke ãn, empresa ag mỹ ùn sĩ jãnãj ke ãn, jẽnkamũ nĩm ke ketũn mỹr ag mỹ ùn sĩ nĩm ke ag kar kygjãm jé.

§ 7º Orçamento tỹ, §5º, I kar II ki rán kỹ nĩ ãn vỹ plano plurianual ki ti kar jagãgtãn jé ke nĩ gé, ùn jagẽtar ãn mỹ nén ù há han ke, ti kar tỹ jag rike nỹtĩ jé.

§ 8º Prỹg ù jo orçamento han ge ãn vỹ pã'i mág tỹ governo tỹ jãkrunh kar gasta kej ke ãn tỹvĩn tu ke nĩ, pi ki ke nỹ receita kar despesa ti, hãra vỹ gasta kej ke ãn krĩgmỹ gasta kej mũ, kar vỹ jẽnkamũ mãn sĩ han mũ gé ti tỹ kumẽr kygjãm nũn jé, hãra tag vỹ han ge ãn ki rán kỹ nỹ ke nĩ.

§ 9º Han ge ãn complementar vỹ:

I – hãrekã financeiro prỹg tỹ kej ke kar krỹ kej tój, prỹg tỹ hãre to han kỹ nĩ ãn, kurẽ tỹ hãre ki ag ver nón vej ke, kar tỹ hãren kỹ nỹtĩj ke;

II – hãrenkỹ jẽnkamũ kirũr ke kar nén ù há kar ãn ti, instituições ag tỹ rãnrãj ke kar hãrenkỹ jẽnkamũ nĩm han há han ke ti;

III – hãrenkỹ pã'i mág tỹ governo tỹ orçamento han ke, ti tỹ ti kar mỹ jagnã rike han jé, kar vỹ nén ù tỹ hãnrice mỹr jẽnkamũ vóg ke tũ kỹ inh hã vej, kar prỹg tỹ vyr jé ãn kã deve tỹ ver ki nỹtĩn kỹ, kar pã'i mág tỹ governo tỹ nén ù kagjãm mã tugvãnh jé, ti tỹ art. 166 ti §§11 kar 12 ki ke nỹtĩ ãn ki hã han jé.

§ 10. Pã'i mág tỹ governo vỹ ti tỹ nén ù kar to orçamento han jé ãn ki hã hynhan ke nĩ, hãmỹ vỹ ser tu vãsãn ke nĩ, ti kar tỹ jẽnkamũ

público tỹ hãra tĩ nĩ ãn ve jé.

§ 11. Nén tỹ vẽnhrá tag kãkã ke nĩ ãn ki § 10 ki rán kỹ nĩ ãn vỹ Diretrizes Orçamentárias ki Han ge ãn hã nón kãmũj mũ:

I – han ge ãn ki hã han jé ke vẽ gastos públicos to, hãre gasta kej ke kar hãre nĩm han ke ãn. Hãra tỹ ver ti tỹ, ti tỹ ù mỹ jẽnkamũ tỹ rán kỹ nĩ tũ ãn nĩm sĩ han sór kỹ tỹ kej mũ, kar kagjãm ke ãn ti, hãkỹ tỹ orçamento jagtã tỹ krỹ kej mũ;

II – pã'i mág tỹ governo tỹ nén ù tỹ tũ nĩ tugnĩn ti tỹ nén ù tó jé ãn han tũ ra pi hãre nĩ, hãra tỹ tag tũgnĩn ke vẽ kej ke nĩ;

III – tag vỹ tỹ pã'i mág tỹ governo tỹ ti kar mỹ há han jé ke nĩ, ti tỹ hãren kỹ kar hãre kã han ke ãn.

§ 12. Diretrizes Orçamentárias ki Han ge ãn vỹ ti rá ki tag ma kótĩg ke nĩ, ti tỹ vãnħ mỹ hãre tỹ krỹg ke ãn (previsão) prỹg pir ki ketũn mỹr prỹg rẽgre ki, receitas, despesas, deve kar ti tỹ hãre ty krỹg há ãn, kar tỹ ver jẽnkamũ porcentagem tỹ hãre tỹ vyr jé ãn nén ù tỹ kar mã nỹtĩ ãn kãn kãn jé.

§ 13. Nén ù tỹ vẽnhrá tag kãkã ke nĩ ãn ti inciso §9º kar §§ 10, 11 kar 12 ki nỹtĩ ãn vỹ tỹ União kãki orçamento fiscal kar seguridade social tỹvin mỹ ke nĩ.

§ 14. Prỹg kar mũ han ge ãn to orçamento vỹ tỹ prỹg ù ag jo ke nĩ gé, ùn pir tỹvũn mỹ ke pi jé.

§ 15. União vỹ rán kỹ vin mũ ti tỹ Estado kar Distrito Federal mũ projeto hynhan jé ãn ti, kỹ vỹ ki nỹtĩj mũ projeto tỹ há nĩ ãn, ti tỹ hãre ty krỹg ke ãn kar ti han sĩ han jé mré ti tỹ hãre gasta ke jé ãn.

§ 16. Han ge ãn tỹ art. 37 ti § 16 ki rán kỹ nĩ tag vỹ nén ù kar tỹ políticas públicas ki, ki hã ke nỹtĩ ãn tũgnỹm mũ.

§ 17. Ti tỹ Vẽnhrá tag kãkã ke nĩ ãn, inciso I ti § 11 ki hã han ken

kỹ, Poder Executivo vỹ despesa ù tỹ sĩ kej ketũn mỹr tỹ krỹ kej ti tỹ ser orçamento ù mré ke tũn kỹ. Deapesas tag vỹ tỹ empresa mỹ ùn sĩ jãnãj fã, ti kar mỹ nén ù han fã ãn, ù mỹ jẽnkamũ nũm sĩ han fã kar ù mỹ ti kren jé nũm mãn ãn, hãra pi direitos tỹ tũ kej mũ, kar contratos tỹ han vén kỹ nỹtĩ ãn ti.

§ 18. Prỹg ta 2026 pãte, governo tỹ néve han kar tỹ ù tỹ néve kãsir han jé, fóg tỹ pã'i ag vỹ komra kej. Hãra pi governo ti limite tu ke pi jé.

§ 19. Prỹg tỹ 2026 kã vỹ han mãn ke nĩ governo limite tu. Governo tỹ hãre vóg ãn rán jé, prỹg ta 2025 kã han si han jé tĩ, ki han ge tỹ nĩ, inflação (IPCA) tugñĩn.

§ 20. Parágrafo 18 kar 19 pi ne ki tỹ'u kej, hãrenkỹ governo ti limite tag vóg tu.

§ 21. Prỹg tỹ 2027 ju governo vỹ kumãr hã ù tỹ ti mỹ déve mág ãn komra kej.

§ 22. Prỹg tỹ 2026 kã governo nỹ ti limite kãfãn mỹ pi vãsamér kajãm kãn, kumãr vỹ kajãm.

Art. 166. Projetos tỹ prỹg ù jo han ge ãn, hãre ty krỹg ke kar ne han vén ke, prỹg kar mũ receitas kar despesas ãn, kar jẽnkamũ tỹ tũ nĩ ãn kar ti tỹ kãfór nũn kỹ Deputados ag Câmara kar senado Federal ki ke ag vỹ to vota kej mũ Congresso Nacional ty.

§ 1º Senadores kar Deputados ag Comissão hãvỹ tag han mũ:

I – vẽnhrá tag kãkã ke nĩ ãn ki projetos tugñỹgnỹn kar kri nén ù tó ke, kar pã'i mág tỹ República ki Presidente ti tỹ prỹg kar mũ contas vem vem fã ãn;

II – Planos kar Programas Nacionais tugñỹgnỹn kar kri nén ù tó ke, região kar setor tỹ Constituição tag kãki nỹtĩ tag ti, kar ver Jẽnkamũ tỹ hãra tĩ nĩ ãn ti, hãra tag pi Congresso Nacional ki ãn ag tỹ tugñỹm kamãg mũ, art. 58 ki ken kỹ nĩ ãn ti.

§ 2º Orçamento ki nén ũ tỹ ù ke kej kỹ ag vỹ ver Comissão mista ki ke ag mỹ vem, ag tỹ tugnyĩm kỹ ti ag mỹ hãre nĩ ãn ve jé, kar hã Ìn mág rēgre ki ke ag vỹ ser to vota kej Congresso Nacional ti Plenário ty.

§ 3º Prỹg kar mĩ orçamento kar projeto tēg han kỹ vỹ há nỹ, tag tỹvĩn tugnĩn:

I – ti tỹ pã’i mág tỹ governo tỹ ne ty krỹg ke ãn ven kỹ prỹg tỹ vėnhkēgrá ki, kar tỹ prỹg kar mĩ ne han vén ke ãn rán kỹ nĩn kỹ;

II – ti tỹ jėnkamũ tỹ hãty kótĩg ke nĩ ãn ven kỹ, ag tỹ nén ũ tỹ despesa han nĩ ãn kym kỹ, hãra despesa tag pi kykym há nỹtĩ:

a) ùn rãnrãj nỹtĩ ag kygjãm fã;

b) pã’i mág tỹ governo ti tỹ deve kygjãm nĩ ãn ti;

c) União tỹ Estados, Municípios kar Distrito Federal ag mỹ jėnkamũ jãnãj fã ãn; ketũn mỹr

III – tag tugnĩn:

a) nén ũ tỹ rán há han kỹ nĩ tũ ki han jé, kar ag nén ũ há kãjatun jén kỹ; ketũn mỹr;

b) han ge ãn ki projeto tỹ rán kỹ nĩ ãn rán mãn jé, ti kar tỹ kinhrãg jé.

§ 4º Han ge ãn ti diretrizes orçamentárias kãki projeto pi plano plurianual katutē nỹ ke nĩ.

§ 5º República ki pã’i mág tỹ Presidente vỹ Congresso Nacional mỹ vėnh vĩ jėnėj mũ, ti tỹ projeto ù ki han sór kỹ, vėnhrá tag kãka ken nĩ ãn, ag tỹ Comissão mista ty ver to vota ke jé tũn kỹ.

§ 6° República ki pã'i mág tỹ Presidente vỹ projetos tỹ han ge ãn tỹ plano plurianual ki nỹtĩ ãn, diretrizes orçamentárias kar prỹg kar mĩ orçamento tỹ Congresso Nacional ra jãgnãj mũ, han ge complementar tỹ ar. 165, § 9° ki ken kỹ nĩ ãn ti.

§ 7° Vẽnhrá tag kãkã ke nĩ ãn ki projetos vỹ ù ag han ge ãn hã rike nĩ, hãra vỹ han jé tarĩr há han nĩ, ti tỹ jagnã katutẽ tũ nĩ jé.

§ 8° Prỹg ù ki orçamento han mỹr kãfór nũn kỹ, hãremũn pã'i mág tỹ Presidente ti veto tugnũn, ag tỹ emenda kar projeto tu pi há nĩ ken kỹ, ketũn mỹr despesa ù tỹ kunũnh kỹ nũn kỹ, recurso tỹ kãfór nũn kỹ pi krỹ ke kỹ nĩj, Congresso hãvỹ nén ù ãn ki ěg tag fón kej.

§ 9° Deputado ketũn mỹr Senador vỹ vyr mỹ emendas tỹ projeto tỹ orçamentária ki han ge ãn kri rán mãn ke nỹtĩ, hãra tag vỹ receita ti 2% tyvĩn ty krỹ nĩj ke nĩ, jãvo ser ti kaju ù vỹ ěg há nĩ jé ke nĩ (saúde pública).

§ 9°-A Art. § 9° ki ken kỹ nĩ ãn ki, Deputado ag vỹ 1,55% tỹvĩn jé emendas hynhan, jãvo Senador ag vỹ 0,45% tỹvĩn to han.

§ 10. Jẽnkamũ tỹ nén ù há han jé kar saúde jé ke tỹ § 9° ki rán kỹ nĩ ãn vỹ tỹ tỹvĩn jé ke nĩ, han ge ãn ki rán kỹ nĩ ãn tugnũn art. 198 ti § 2° ki, hãkỹ pi tỹ rãnrãj nỹtĩ kygiãm jé há nĩ.

§ 11. Pã'i mág tỹ governo pi vyr mỹ emendas ki jẽnkamũ ãn tỹ tũ kej ke nĩ art ti § 9° ki ken kỹ nĩ ãn ti, kar pi han ge complementar tỹ art. 165 ti § 9° ki ken kỹ nĩ ãn jãty han ke nĩ, kar vỹ tarĩr ke nĩ gé vẽnhrá tag kãkã ken kỹ nĩ ãn ti § 9°-A ki.

§ 12. Pã'i mág tỹ governo tỹ jẽnkamũ jãnãj ke nĩ ãn tỹ § 11° ki ke kỹ nĩ ãn vỹ tỹ Estado kar Distrito Federal ki parlamentares ag mré hã ag mỹ ke nĩ.

§ 13. Nén ù (ordem técnica) tỹ hãnrice kỹ pã'i mág tỹ governo orçamento tỹ §§ 11 kar 12 ki ke nĩ ãn jãnãg tũ ra pi hãre nĩ.

§ 14. Ag tỹ §§ 11 kar 12 ki rán kỹ nĩ ki hã han jé, ag vỹ ránrán kỹ nỹtĩ ãn nón mũj mũ, ag tỹ ne tỹ ag kutãn vãnħ ãn ve jé, ag tỹ jẽnkamũ ãn gasta ke há han jé.

§ 16. União tỹ jẽnkamũ jãnãj ke tỹ §§ 11 kar 12 ki rán kỹ nĩ ãn han ken kỹ, Estados, Distrito Federal kar Municípios ag mỹ, ãnki pia g tỹ nén ù ki deve ãn tugnỹm ke nĩ, mỹr jẽnkamũ tag pi tỹ receita corrente líquida jé ke nĩ, ag tỹ ù tỹ rãnrhãj nỹtĩ ãn kygjãm ke tu ke ãn tỹ art. 169 ki ken kỹ nĩ ãn ti.

§ 17. Orçamento tỹ §§ 11 kar 12 ki rán kỹ nĩ ãn tỹ kãfór kỹ, ag vỹ nén ù tỹ orçamento tẽg ki tũ kri fón kỹ kajãm mũ, hãkỹ ag vỹ ser projeto jãnã tũ ki receita líquida ki 1% ãn, kar ser pir mỹ emendas ãn ki 0,5% tỹ Estado ketũn mỹr Distrito Federal ki bancada parlamentar mỹ jãnãj, ag tỹ despesa kygjãm jé.

§ 18. Pã'i mág tỹ governo tỹ tugnỹm mỹr receita ki despesa tỹ orçamento ki rán kỹ nĩ ãn kãfór kỹ, nén ù tỹ §§ 11 kar 12 ki ke nĩ ãn nón, ãn ki vỹ vãsóki tỹ sĩ kej mũ, ù ki jãmã mãkã.

§ 19. Emendas to rán rán kỹ nỹtĩ ãn tugnĩg ti kar vỹ jag rike mãn ke nĩ, ùn pir mỹ há han ke tũ, kar emendas kri rán jé ãn tugnỹgnỹm há han kãn ke, ù tu vãnħ mãkã, Deputado kar senador ag mỹ vẽnħkãpãm há han ki § 9º ki ken kỹ nĩ ãn tugnĩn.

§ 20. Nén ù han ke ãn tỹ § 12 ki ken kỹ nĩ ãn, tỹ prỹg pir k'fãn hán kỹ ti kar jé, ãnki estado ki bancada ki ke ag vỹ ser prỹg kar ki emenda tẽg han mãn, projeto ãn kar tu mãn tu.

Art. 166-A. Pã'i mág tỹ governo tỹ Estados, Distrito Federal kar Municípios ag emendas jẽnkamũ tỹ projeto han ge ãn orçamentário ki jãnãj ke nĩ ãn vỹ gen kỹ nỹj mũ:

I – pã'i mág tỹ Governo Federal tỹ vẽsimér Estado, Distrito Federal kar Município ag mỹ jãnãj;

II – projeto tỹ nén to han jé ãn hã mỹ tỹ tĩg mũ.

§ 1º Estados, Distrito Federal kar Municípios ag mỹ recurso tỹ mũj fã tỹ caput tag ki ken kỹ nĩ ãn pi tỹ despesa kygjãm, ùn rãnrãj nỹtĩ kygjãm kar deve ù kygjãm jé ke nĩ, art. 166 ti § 16 ki vỹ ken kỹ nĩ, kar tag mré kygjãm ke tũ:

I – pã'i tỹ governo mỹ rãnrãj nỹtĩ ãn, ùn aposentado kar ser ù tỹ ù ter jé jẽnkamũ mäg nĩ ãn;

II – Estado, Distrito federal kar Municípios ag deve kygjãm jé ke pi jé.

§ 2º Inciso I ti caput to, hãren kỹ recurso ki hã han ke:

I – federado mỹ ag tỹ ti tỹ ne tugnĩn recurso tuvĩ jé ãn jãgnãj, tag ki pópé rá ù jãvãj, hãra jěrĩn mỹ pã'i mág tỹ governo vỹ ti ne tugnĩn tuvĩ jé ãn ki hã han ke nĩ;

II – federado tỹ recurso mãn mũ ãn vỹ ser tỹ ti tũ pẽ nĩ, ti tỹ ne jé mãn jé ãn han jé tóg ser;

III – federado vỹ ti kar tỹ vej ki ãn ki tỹ fõn mũ, tu ag tỹ – pro-gramações finalísticas – ke ti, hãra tag vỹ tỹ Poder Executivo mré ke nĩ gé, hãra vỹ Vẽnhrá tag kãkã ken kỹ nĩ ã ti § 5º tugnyĩm ke nĩ.

§ 3º Federado tỹ Jẽnkamũ tag mãn mũ ti, caput ti inciso I ki ken kỹ nĩ ãn ti, vỹ órgãos, instituições ketũn mỹr entidades ag kã'ũ mỹ inh mré vé kej mũ, ti tỹ nón ve há tĩn jé jẽnkamũ tỹ hãra vyr jé ãn ti.

§ 4º Tag ki vỹ ken kỹ nĩ Vẽnhrá tag kãkã ken kỹ nĩ ti caput inciso II ki recurso tỹ hãrej ke ti:

I – nén ù jé tuvĩ jé ãn tỹvĩn mỹ ke vẽ;

II – nén ù tỹ União ki nỹtĩ ãn tỹvĩn jé ke vẽ (saúde, educação, etc).

§ 5º Inciso I ki rán kỹ nĩ ãn nón, jẽnkamũ jãñãj ke ãn ki 70% vỹ tỹ despesa capital jé ke nĩ, hãra vỹ tarĩr inciso II ti § 1º ki ken kỹ nĩ ãn katutẽ tũ nĩ jé.

Art. 167. Tag han ke tũ:

I – prỹg kar jo han ge ãn kãki projeto tỹ nĩ tũ ãn han ke tũ;

II – orçamento kãkã nĩ ãn kãfãn kỹ gasta kej tũ, rán kỹ nĩ ãn ty krỹg ke tỹ nĩ;

III – crédito ù róm ke tũ ti tỹ capital despesa kãfór hán kỹ, hãra Congresso tỹ créditos suplementares kar especiais kã'ũ to hej ken kỹ vỹ róm, parlamentares ty ùn e tỹ hej ken kỹ;

IV – impostos ki jẽnkamũ tỹ kãrã nĩ ãn nĩm han ke tũ, kar despesa ki fõn ke tũ, hãra Constituição tỹ gé ken kỹ vỹ han mũ, imposto vẽnhkãpãm (arts. 158 kar 159), saũde mỹ jãnãj ke, educaçãõ ra ke gé, administração tributária mỹ (arts. 198, § 2º, 212 kar 37, XXII) kar ù tỹ receita han vén jé ãn mỹ crédito róm ke (art. 165, § 8º) kar § 4º ki ken kỹ nĩ ãn kar ti;

V – crédito tẽg róm ke tũ véké gasta ke jé, Congresso Nacional tỹ tuvãnh tũ ra kar tỹ ne mỹ ké ãn tó tũ ra;

VI – Congresso Nacional vatenhty, recurso to gasto ãn tỹ ù ra mũn ke tũ, jẽnkamũ tỹ programas tỹ ù mỹ jãnãj ke tũ, kar jẽnkamũ tỹ nén jo nĩm han kỹ nĩ ãn tỹ órgãõ tỹ ù mỹ jãnãj ke tũ;

VII – crédito krĩgmỹ gasta kej ke tũ;

VIII – Congresso Nacioal tỹ ketũ ra orçamento fiscal kar seguridade social ki jẽnkamũ kunũnh kỹ empresa, fundaçãõ kar fundos mỹ jãnã ke ag deve pãkrĩ jé kar art. 165, § 5º ki ke nĩ ãn ti ke gé;

IX – Congesso Nacional tỹ ke tũ ra jẽnkamũ público to fundo han ke tũ;

X – jẽnkamũ tỹ ù mỹ nĩm ke tũ, kar mỹ nĩm sĩ han ke tũ kar kygãm jé, tỹ ti tỹ receita han vén ke ãn to ke nĩ vỹ, pã'i mág tỹ Governo Federal kar Estaduais ù pi Estados, Distrito Federal kar

Município ki ù tỹ ag mỹ rãnrãj nỹtĩ ãn, ù tỹ aposentado kar ù tỹ ùn ter jé tũ mág nĩ ãn kygãm jé;

XI – ù tỹ Previdência Social mỹ contribui kej fã ti art. 195, I, a, kar II ki ken nĩ ãn nón, ãn vỹ tỹ ù tỹ contribui ke jé ãn kygãm tỹvĩn jé ke nĩ art. 201 vỹ to vēmén há han;

XII – han ge ãn complementar tỹ art. 40 ti § 22 ke ken kỹ nĩ ãn nón, mỹr tỹ servidores públicos ag tỹ kofãn kỹ vènh aposenta ke jé ke pẽ nũn, hãkỹ vỹ tỹ deve ù kygãm ke tũ nĩ, fundos jé ke pi jé gé art. 249 ki rán kỹ nĩ ãn nón kar sistema despesa kygãm kar tỹ há ke jé gé;

XIII – Estado, Distrito Federal ketũn mỹr Município ag kã'ũ tỹ Regime Próprio de Previdência Social ki han ge ãn ki hã han tũn kỹ, União vỹ mỹ jẽnkamũ jãnjã ke tũ, mỹ garantia ù nũm ke tũ, nén ù ki kri jẽnkamũ sĩ fón ke tũ, kar mỹ jẽnkamũ nũm sĩ han ke tũ nĩ, ti tỹ kar kygãm jé;

XIV – fundo público han ke tũ, ti tỹ nén ù ki ty krỹg há ra, receita jatã ki, kar órgão ù mré nén ù hynhan tĩ ra, tỹ krỹg sór kỹ.

§ 1º Nén ù mág ki investi kej ke tũ ti tỹ Plano Plurianual kã nĩ tũn kỹ, ketũn mỹr tỹ han ge ù ki, kã nũm, ke kỹ nĩ tũn kỹ, ù tỹ tag han mũ vỹ crime han mũ.

§ 2º Créditos especiais kar extraordinários vỹ tỹ prỹg kã aprovado vyr tỹvĩn kã han ke nĩ, hãra tỹ prỹg tỹ tũ kej ke nỹ ra aprovado vyr jén kỹ, vỹ prỹg ù kã ver han há nỹj, ti tỹ ki jẽnkamũ sũn kỹ, ãn ki ti kãfór kỹ ag vỹ ser róm mãn kar ù jo orçamento han mãn mũ.

§ 3º Crédito extraordinário vỹ tỹ nén ù jagy tỹvĩ tỹ ke kỹ hã hanke nĩ, hãremũn, guerra, problemas sociais, nén ù kórigrég – goj fãn, vènh kaga kórég – tag kar tí, hãkỹ tỹ art. 62 ty nén ù tỹ hãnríke kỹ ne han ke ãn to ken kỹ nĩ.

§ 4º Estado ù tỹ União mỹ deve kỹ vỹ imposto jagtã tỹ kajãm (arts.

155, 156, 156-A, 157, 158 kar alíneas “a”, “b”, “d”, “e”, “f” kar art. 159 ti inciso I kar II), ti tỹ kar ser jĕnkamũ mãn sĩ han mãn jé.

§ 5º Jĕnkamũ vỹ área ketũn mỹr órgão ù mỹ jagnã kórég nĩ art. 167 ti inciso VI ki ken ky nĩ ãn nón, hãra tỹ Ciência, Tecnologia kar Inovação jé projeto kỹ Poder Executivo hãvỹ ser vej ke nĩ, legislativa ag ki jãmã vén mākã.

§ 6º Inciso III ty jĕnkamũ mãn sĩ han kỹ nén ù kygjãm ke to ke ãn ti, ãn vỹ tỹ prỹg kã han kỹ nĩ ãn tỹvĩn kã nĩkrén há nỹ, ne jy rãj ke tũ tỹ nĩ despesa tỹ recurso ki rán kỹ nĩ ãn gasta ke tũ ra.

§ 7º Han ge ãn ki vỹ ken kỹ nĩ, União, Estados, Distrito Federal, ketũn mỹr Município tỹ despesa tĕg hynhan ke tũ ãn ti, jĕnkamũ tỹ hãty kótĩg ke ãn tó vén mākã nén ù kygjãm jé. Û vỹ serviço público tĕg han ke tũn, ù tỹ rãnrãj ke tĕg japrĕnrĕr ke tũ, han ge ãn ki ken kỹ nĩ tũ ra art. 7º ti caput inciso IV ki ke ãn nón.

Art. 167-A. Kysĕ tỹ 12 ke ty jun mỹr, ĕmã tỹ Estado, Distrito Federal ketũn’ mỹr Município ag nĕnũ génh fã tỹ 95% kófãn kỹ, Poderes ag Executivo, Legislativo, Judiciário, Ministério Público, Tribunal ty Ēmã mág Contas kar Defensoria Pública ki ke ag hã vỹ ser hãren kỹ nĕnũ to gasta tag tỹ sĩ kej ke vej ke nỹtĩ. Ti tỹ rán kỹ nĩ ãn kãfãn tũ nĩ jé. Hãmỹ:

I – jĕnhkamũ tỹ mág kej ke tũ, Poder ki ke ag, ketũn mỹr órgão ù ki ke, rãnrãj nỹtĩ kar, kar poriso ag mỹ ke gé. Ti ken kỹ nĩ ãn kã nũn kỹ hã, vỹ tỹ mág ge há nỹ mũ;

II – vĕnh rãnrãj ù vin mãn ke tũ, despesa tỹ mág ge tũ nĩ jé;

III – vĕnh rãnrãj kri nĕnũ ù vin mãn ke tũ, despesa tỹ mág ge tũ nĩ jé;

IV – ù japrĕr mãn ke tũ, kar ù kutãm ke tũ ti rãnrãj ki, nén ù tag tỹvĩn ke:

a) pã’i mág tỹ chefia kar direção vin ke, tag tỹ despesa tỹ mág ke tũn kỹ;

b) ù japrêr jé ag mũ, ù tỹ vāsóki kutê kỹ, ketũn mỹr ter kỹ;

c) vènh rãnrãj ki ù japrêr jé art. 37 ti caput tỹ inciso IX ki ken kỹ nĩ ãn;

d) poriso ag mré rãnrãj sĩ han jé, kar ù tỹ jé vènh forma ke nỹ tĩ ag;

V – concurso han ke tũ, ti tỹ jé vaga kỹ hã inciso IV ki ken kỹ nĩ ãn;

VI – poder ki ag kã'ũ, Ministério Público ketũn mỹr Defensoria Pública ki ke, rãnrãj nỹ tĩ kar, kar poriso ag, tag ag jẽnkamũ tỹ mág kej ke tũ, kar ag tu nỹtĩ mỹ vyr mỹ nén ù vin ke tũ, ken kỹ nĩ ãn jã tỹ.

VII – vêsóki despesa han ge tũ;

VIII – inflação kri gasto ù han mãn ke tũ, nén ù kaja tỹ tãpry tũ nĩ jé, ti kar tỹ nén ù compra ke ke jé, art. 7º ti caput tỹ inciso IV ki ke kỹ nĩ ãn nón;

IX – programas hyn han mãn ke tũ, kar tỹ mág ke ki, kar ù tỹ deve mỹ vènhpãte fón kỹ tỹ tũ kej ke tũ, jãvo despesa tỹ mág kej mũ;

X – incentivo kar beneficios tẽg hyn han ke tũ, néve tỹ sĩ ke jé.

§ 1º Kysê ù ty jun mỹr despesa tỹ 85% kófãn jén kỹ, artigo tag ti caput ki ken kỹ nĩ ãn ti, ãn ki Poder Executivo ag Chefe hã vỹ nón vej mũ, kar Poderes ki ke ù ag ke gé.

§ 2º Nén ù tag tỹ § 1º artigo ki ken kỹ nĩ ãn tỹ Poder Legislativo ag mỹ jãgnã tamrãnh kej ke nỹtĩ, ag tỹ ser tugnyĩm jé gé.

§ 3º Poder Executivo ki chefe tỹ nén ù han jé pi tag ki ne jé há nĩ:

I – Poder Legislativo tỹ vah, ken kỹ;

II – kurê tỹ 180 ty jun mỹr Legislativo tỹ ne tó tũn kỹ;

III – nén ù tỹ kaja tỹ artigo ti § 1° ki rán kỹ nĩ ãn kófãh tũ ra, pi jěrĩn mỹ ne jo rãj Poder Legislativo tỹ hej ke jé ra.

§ 4° Kysě rěgre kar mĩ vỹ tugnỹm ke nĩ artigo tag ki rán nĩ tag ti.

§ 5° Tag ki vỹ tó há han kỹ nĩ artigo tag to:

I – tag ki tỹ ken kỹ nĩ, ù tỹ pã'i tỹ governo jo néve, kar ti ki jěnkamũ mãn ke tũ;

II – tag ki tỹ ken kỹ nĩ, ù pi tỹ tũ kej Constituição ki han ge ãn ti, metas fiscais, kar hãre gasta kej ke tu rán kỹ nĩ ãn ti.

§ 6° Hãremũn nén ù tỹ artigo ti caput ki rán kỹ nĩ ra, kófãh kỹ, Poderes kar órgãos ki ke kar vỹ nón vej ke nỹ tĩ, Tribunal ty Contas tỹ ge tỹ nỹ, ketũn kỹ, ù pi tag han mũ:

I – Federação ki ag kã'ũ pi ag mré ke ù tỹ néve han kãn tỹvĩn jé mỹ garantia nĩm ke nĩ;

II – Federação ki ke ù tỹ néve mág han jén kỹ pi ti mré ke ag ki jěnkamũ mãn sĩ han sór ke nĩ, ty ti tỹ kar kajãh ke nĩ vỹ, hã jé, jéke pě ag nỹtĩ, jěnkamũ jo nỹtĩ ag.

Art. 167-B. Nén ù jagy tỹ ěg ěmã ki hãnrike kỹ Congresso Nacional tỹ ge tỹ tĩ, ken kar, Ěmã mág ki pã'i mág tỹ Presidente tỹ ken kỹ, União ki ag vỹ ser ne han ke ãn vej mũ arts. 167-C, 167-D, 167-E, 167-F kar 167-G ki vỹ ken nĩ, Constituição tag ki.

Art. 167-C. Nén ù jagy tỹ ken kỹ, Poder Executivo Federal vỹ ne hyn han ke ãn tugnỹm ky ser ù tỹ rãnrãj sĩ han ge jãgvãnh mũ, nén ù kar mũ, ù tỹ rãnrãj sór mũ kar. art. 169 ti § 1° ki rán kỹ nĩ ãn tuvãnh sĩ han kỹ, hãra jěrĩn mỹ Tribunais ty Contas vỹ nón vej mũ.

Art. 167-D. Nén ù jagy kãki ěg Pã'i mág vỹ, han ge ù hyn han mũ, hãren kỹ tag fĩnrãm jé, hãra vỹ tarĩr mũ nén ù jagy tag tỹ tũ ke mỹr néve kutě tũ nĩ jé, hã kỹ vỹ nén ù e kófãh kỹ han ke tũ nĩ, despesa tỹ kar mág ge tũ nĩ jé.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ. Nén ũ jagy tỹ ken kỹ art. 167-B ty rán kỹ nĩ ãn tí, ãn ki art. 195 ti § 3º pi ne jé há nĩ, Constituição tag kãki.

Art. 167-E. Jẽnkamũ tugnỹm fã prỹg kãmĩ nén ũ jagy tỹ ver ke nũn kỹ, art. 167 ti caput ti inciso III tag tỹ ag vỹ ver ne jé há tũ nĩ.

Art. 167-F. Han ge ãn tag kar vỹ nén ũ jagy tỹ ke nĩ ãn kãmĩ mỹ ke nĩ art. 167-B to:

I – nén ũ jagy tỹ ke nũn kỹ Pã’i mág tỹ Governo vỹ jẽnkamũ mãn sĩ han mũ, ti hãre ty krỹg ge ãn tu ãkrén mã kã;

II – jẽnkamũ sĩ tỹ kysẽ tỹ dezembro ti kurẽ tỹ 31 ty jun mỹr kãfõr nũn kỹ, vỹ tỹ nén ũ jagy tỹ ke nĩ ãn ki, nén ũ ketũn mỹr despesa kygjãm há nĩ.

§ 1º Nén ũ jagy tỹ ken jěrũnmỹ ag vỹ han ge ũ hyn han mũ, nén ũ tỹ kỹkrỹ ke, ũn rãnrãj nỹtĩ pan ke to.

§ 2º Inciso II tỹ ken kỹ nĩ ãn pi tỹ tag mỹ ke nĩ:

I – Estados, Distrito Federal kar Município ag jẽnkamũ vóg ge tũ;

II – jẽnkamũ tỹ arts. 195, 198, 201, 212, 212-A kar 239 mỹ ke ãn vóg ke tũ;

III – jẽnkamũ tỹ ũ tỹ vin fã, ũ ki mãn sĩ han jé, kuvar ty kótĩg jé kar ti hãra tĩg ge ãn kinhra, governo pi tag vóg ke nĩ gé.

Art. 167-G. Nén ũ jagy tỹ ken kỹ, art. 167-B ki ken kỹ nĩ ãn ti, União vỹ nén ũ tỹ art. 167-A ki nỹtĩ ãn ki hã han sór ke nĩ.

§ 1º Han ge ũ tỹ nén ũ jagy kãmĩ hyn han kỹ nỹtĩn kỹ, nénũ ũ pi tỹ hyn han jé ke nĩ, art. 167-A ti incisos II, IV, VII, IX kar X ki nỹtĩ ãn ti.

§ 2º Han ge tỹ art. 167-B ki ken kỹ nĩ ãn pi tỹ art. 159 ti caput ti inciso I “c” tag mỹ ke nĩ, mỹr tỹ nén ũ jagy jěrũn mỹ prỹg ũ mĩ jẽnkamũ

ãn jãgnã nỹ ke mỹ.

§ 3º Estados, Distrito Federal kar Municípios ag vỹ nén ù jagy tỹ ken kỹ, ag tỹ União tỹ han ge rán jé ãn han sór kỹ han, art. 167-A ti § 6º ki ken kỹ nĩ ãn ti, hãra ag tỹ mĩ hã han sór kỹ vỹ ser ag mỹ jagy tỹ mũ ge.

Art. 168. Poderes ag Legislativo kar Judiciário, Ministério Público kar Defensoria Pública ag vỹ kysê kar mĩ kurê tỹ 20 kãmĩ ag tu sĩ mãn ge nỹtĩ, tu ag duodécimos ke ti, tag vỹ han ge ãn ki ken kỹ nĩ art. 165, § 9º ty.

§ 1º Ag tỹ Duodecimais mãn fã tag pi tỹ nĩm han jé ke nĩ.

§ 2º Jẽnkamũ tỹ ti kar mỹ jãgnã mỹr kãfór kỹ, vỹ ti nĩ jé ra vỹn kej mũ, Tesouro mỹ, kỹ vỹ ser kajãm mãn ke ty jun kỹ tỹ sĩ kej.

Art. 169. Ag tỹ União ki, Estados, Distrito Federal kar Município ki rãnrãj nỹtĩ kar, ù tỹ krỹkrỹ ke jé ãn mỹ kygjãm nỹtĩ ãn pi han ge kãntĩ ãn kãfãn ke nĩ.

§ 1º Nén ù kar tỹ, ù kajãm ke tãgfyn kỹ, vẽnhrãnrãj tẽg hyn han kỹ, rãnrãj jã ki hãre ãn tỹ ùn kỹ, ù japrêr mãn kỹ, ketũn mỹr ù kutẽm ke tag vỹ han ge kãkã nĩ kar ke nĩ, hã kỹ:

I – tugnỹm vén ke, jẽnkamũ tỹ kãfór nĩ ãn ti;

II – Lei tỹ Diretrizes Orçamentárias (LDO) tỹ hej ke hã, hãra tag pi tỹ empresas públicas kar emã ki economia mista mỹ ke nỹ.

§ 2º Han ge ki vỹ ken kỹ nĩ kurê tỹ hãre ki gastos vej ke ti, kurê tag tỹ tá jun mỹr Estado, Distrito Federal ketũn mỹr Município tỹ ki hã han tũn kỹ, jẽnkamũ tỹ ti mỹ kãrã nĩ ãn vỹ krỹ kej mũ.

§ 3º União, Estados, Distrito Federal kar municípios ag tỹ kurê tỹ hãre ki, hãre gasta kej ke ãn tu ke vỹ tag ki rán kỹ nĩ:

I – 20% ki vỹ despesa tỹ sĩ kej mũ, comissão ki cargo ki ke kar funções de confiança ag mré;

II – rãnrãj nỹtĩ ù ag tỹ ki ge sĩ han jé, ag nũnh ke.

§ 4° Kynh mỹ rán kỹ nỹtĩ ãn hyn han mỹr tỹ ne jo rã tũn kỹ, ag vỹ rãnrãj nỹtĩ si mré hã nũj mũ, hãra tóg ag mỹ, tỹ ne to ke ãn tój mũ.

§ 5° Û tỹ ti rãnrãj kren kỹ, kỹnh mỹ rán kỹ nĩ ãn tugnĩn, vỹ ti rãnrãj jé ãn nón ver tí tỹ prỹg tỹ hãre ki rãnrãj jé ãn nón vỹ kysẽ ãn ki ver mãg nỹj.

§ 6° Vẽnh rãnrãj tỹ kynh mỹ rán kỹ nĩ ãn ki ke tỹ pa kãn kỹ ti tỹ tũ ken kỹ, prỹg tỹ vẽnkhẽgrá kar hã vỹ ke tỹj mũ.

§ 7° Federal ke Han ge vỹ tój mũ §4° ki ken kỹ nĩ ãn ti.

TÍTULO VII

DA ORDEM ECONÔMICA E FINANCEIRA

CAPÍTULO I

DOS PRINCÍPIOS GERAIS DA ATIVIDADE ECONÔMICA

Art. 170. Ti kar tỹ jãgnã mré mogmog há han jé, vènh kar rãnrãj vỹ há nĩ, ti kar vỹ vãsóki ne tu vãsãn ke vej, ti kar tỹ mũg há han ke ãn, justiça social ki ken kỹ nĩ ãn nón, hã kỹ:

I – ãg ãmã mág pi kuvar mĩ ãmã ù ag jamãn kỹ nỹ;

II – ti kar vỹ ti tỹ nén ù kirũr ke nỹtĩ;

III – nén ù vỹ tỹ ki ù mỹ nén ù há han ke nĩ;

IV – ti kar vỹ jatun mỹ ti rãnrãj han ke nỹtĩ, ù rãnrãj kókén sór mã kã;

V – ù tỹ nén ù génh kỹ kagjãm fã ãn tarĩr ke ag nỹtĩ, ti tỹ kórég ki kutẽ tũ nĩ jé;

VI – nén ù tỹ ãg pãnũn nỹtĩ ãn kirũr ke, ãg nãn kar goj ti, jãvo ù tỹ ãn kókén mũ vỹ ser kajãm ke nĩ;

VII – ùn vêsarig rénh mũ ãg mỹ nén ù han ke kar ti kar kygjãm há han ki;

VIII – ti kar mỹ vènh rãnrãj ve sór ke;

VIX – ãg ãmã mág ki Empresa kêsir mỹ ãmũn vén ke, ti tỹ ù ag kóm mogmog jé gé.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ. Ti kar vỹ nénũ ù mĩ rãnrãj jé direitõ nỹtĩ, órgãos públicos ag vẽnhrá tũ ra, hãra ti han ge kãki nĩn kỹ tỹ ser ag vẽnhrá mãn ke nĩ.

Art. 171. Revogado

Art. 172. Han ge ki vỹ rán kỹ nĩ, ãg ãmã jãty nén ù tỹ kãge kỹ genh ke ti, hãra vỹ hãre ãmã ãn ra vỹn kej ke mré hã vej mũ.

Art. 173. Estado vỹ nén ù tag ki hã ki kãrã mũ ti tỹ, ti kar mỹ há pẽ tĩ jé ketũn mỹr ti tỹ, ti kar mỹ nén ù hán ke to ken kỹ, han ge kãki ken kỹ nĩ ãn nón.

§ 1º Han ge ãn hã vỹ tój mũ hãrenkỹ empresa pública, sociedade de economia mista kar ser ag subsidiárias ag hãrenkỹ rãnrãj ke ti, kỹ ag vỹ ser:

I – ti kar mỹ ne há han ke ãn, estado kar ti kar tỹ hãren kỹ tugnỹm ke;

II – empresa tag kar tỹ tỹ Governo tũ ra ag vỹ empresa ù ag han ge hã han mũ gé, ù japrér ke to, ùn ag mỹ rãnrãj nỹtĩ to kar ag hãre kygjãm ke tu ke gé;

III – tỹ Governo ti Empresa ra ag vỹ ùn e japrẽnrêr kar kuprẽg ke nỹtĩ, ti kar tỹ vén jé;

IV – empresa tag ag vỹ ù tỹ juvẽn ge ãn nỹtĩj ke nỹtĩ, ag tỹ ag mré tugnỹm jé gé, hãra ù tỹ ag mré ki nén ù sũ ãn vỹ ti tũ tój ke ke nĩ gé, ag nén ù han ke to vẽnén kỹ;

V – ù tỹ jo jã ãn tỹ kurẽ ketũn mỹr prỹg tỹ hãre ki kãjãj ke, ag hãren kỹ tugnỹm ke ãn, nén ù tỹ hãnrĩke kỹ ag ne han ke ãn.

§ 2º Empresa tag tỹ governo tũ ra pi ù ag tỹ kajãm ty krỹ tũ han ke nỹtĩ.

§ 3º Han ge ãn kãki vỹ rán kỹ nĩ Empresa pública ag tỹ hãren kỹ Estado kar ti kar mré rãnrãj ke ti.

§ 4° Han ge ãn vỹ ù tỹ ti rãnrãj kri mãn mág sór kỹ ù mỹ kókén ãn tỹ hãrej ke vej mũ.

§ 5° Û tỹ economia ketũn mỹr ti kar tỹ hãnríke kỹ, han ge kãki rán nĩ ãn vỹ tój mũ empresa ãn jo nỹtĩ ag tỹ hãrej ke ti, ag tỹ ser kajãm jé.

Art. 174. Estado mré ke pẽ vỹ economia tugnỹm ãn ti, kar ser ù mỹ ãmĩn há ven ke ãn, kar ne hyn han ke ãn, tã mũ empresa ù ag tugnỹm kỹ.

§ 1° Han ge ãn hã vỹ tój mũ hãren kỹ ãg ãmã tỹ mog ke ti, ti kar mũ, ùn jagẽgtar ãn mré hã.

§ 2° Han ge ãn vỹ ù tỹ cooperativismo ketũn mỹr vẽnhmãn kỹ jag-nãmré vyr mỹ rãnrãj sór mũ ãn apoia kej.

§ 3° Estado vỹ pó vóg fã ag tỹ vẽnhmãn kỹ jag-nãmré nén ù hyn han sór mũ ag apoia kej, ag tỹ hãra ag pénĩn nén ù kar ãn tarĩr ken kỹ, ag tỹ tu ag krẽ jãg nỹtĩ jé.

§ 4° Pó vóg fã ag cooperativa vỹ ag tỹ jẽnkamũ ne jãvãj jé hã nỹtĩ, kar ga tỹ han ge kãki rán nĩ ãn mũ, kar ga tỹ art. XXV ki rán kỹ nĩ ãn.

Art. 175. Poder Público mré ke vẽ tag han jé, inh hã nén ù han ke, empresa ù ag mré, hãra japrẽnrẽr kỹ ù kuprẽg ti kar tỹ ve jé.

Tag tỹvĩn ki vỹ rán kỹ nĩ. Han ge ãn ki vỹ ken kỹ nĩ:

I – empresa ag tỹ hãren kỹ rãnrãj ke, kurẽ tỹ hãre ki rãnrãj ke, ag hãrekã kỹkrỹ kej ke;

II – ti kar direito serviço público ki;

III – ti kar tỹ hãre kagjãm ke ãn serviços públicos ki;

IV – serviços públicos vỹ krỹg jé tũ nĩ, ù pi tỹ tũ kej ke nĩ.

Art. 176. Pó tonh ag kã'ũ, ti vóg mã kã nĩ ra, kar goj kãmĩ ke kar ãn

ti, pi tÿ ga mré nĩ ân tũ nÿĩ, União tũ vỹ, hãra ù tÿ governo ti vênhrá mãn mũ ân vỹ ti nén kunũnh mũ ân mré nĩ kãn.

§ 1º Pó tonh kar nón vej fã, kar kunũj ke tÿ kynhmÿ rán kÿ nĩ ân vỹ tÿ União mré ke ke nĩ, ânki ãg ãmã mi ke hã nÿ vóg mũ, hãra tÿ vyr mÿ eg ãmã fyr mũ kar kanhgág ga mũ vóg jé mÿ ti han ge rá ù ti gé.

§ 2º Ga ki pó tonh ân tÿ tÿ ù tũ pẽ nũn kÿ ser ti fĩ tÿ ti tũ sĩ mãn ge nĩ gé, han ge kãki rán kÿ nĩ ân nón.

§ 3º Nén ù tag vóg jé tÿ kurẽ nĩ, ù pi inh hãn gen kÿ vóg tÿj kej ke nĩ, kar ù tÿ ù pi vãsóki vóg sór kej ke nĩ, ù tÿ ù mÿ tovãj ke tũ governo tÿ ke tũ ra.

§ 4º Nén ù tÿ energia kótũn fã tag ag kã'ũ tÿ kónẽg pi governo ti vênhrá mãn mũ.

Art. 177. União tÿvĩn mré ké vê tag ti:

I – petróleo ti jazidas, gás natural kar hidrocarbonetos vóg jé;

II – petróleo tÿ nénũ hyn han ke, taki, ketũn mÿr ãmã ù mũ;

III – ãmã ù ty nén ù génh kar ra jãgnã ân;

IV – goj mág kãmĩ petróleo tÿ nén ù hyn han jé ân gé kã pa jé;

V – nén ù kar tÿ minério kar minerais nucleares ki ke ân vỹ tÿ União mré ke nĩ, jãvo ser ù tÿ ù tÿ radioisótopos hyn han fã vỹ ti mÿ vênhrá tu vÿj ke nĩ art. 21 ti inciso XXIII b kar c ki ken kÿ nĩ ân nón.

§ 1º União vỹ empresa ù mÿ kej mũ ti tÿ artigo tag ki incisos I kar IV ke ken kÿ nĩ ân han jé, han ge kãki rán kÿ nĩ ân nón.

§ 2º Han ge vỹ hãren kÿ empresa ag tÿ §1º ty rãnrãj ke tój:

I – ãmã mág kãmĩ petróleo tÿ nén ù tÿ tũ ke tũ nĩ jé;

II – ĥären kŷ ũ japrĕnrĕr ke;

III – ũ tŷ mré ke há nŷ ke ân, ti ĥären kŷ han ke kar ne han ke.

§ 3º Han ge ũ hyn han ge, nén ũ radioativo rĭĝ mŷj fã ag mŷ.

§ 4º Han ge tŷ petróleo, gás ketŭn mŷr álcool kri imposto ũ măn sór kŷ vŷ tag han ke nĭ:

I – ti kaja percentual vŷ ser:

a) nén ũ ketŭn mŷr ĥären usa kej ke ân;

b) ti percentual vŷ mág ketŭn mŷr sĭ nŷj Poder Executivo tŷ ken kŷ, art. 150, III, “b” ki ken nĭ ân tuvãnh kŷ;

II – jĕnkamŭ jãkrunh jé ân tŷ ĥãra mŷj ke to:

a) tag jagtã tŷ vŷ combustíveis kaja rem, kar rĭĝ mŷj ke mŷ nĭm mŷ gé;

b) nén ũ há han jé ĕĝ pĕnŷn;

c) nén ũ há han jé ĕmĭn jagma kar nén ũ rĭĝ mŷj fã mŷ;

d) ũ tŷ rĭja kar transporte pŭblico ũ mré mŷj fã ân mŷ ti kaja tŷ sĭ ke jé.

Art. 178. Han ge vŷ ĥären kŷ transportes ag vin há han ke tó mŷ, kynhmŷ, goj kãmĭ kar ga kri ke gé, União vŷ ĕmã ũ ag mré tŷ to vĕmĕn mŷ, ti kar mŷ há tĭ jé.

Tag tŷvĭn ki vŷ rán kŷ nĭ. Goj kãmĭ transporte ag mŷ vŷ vyr mŷ han ge ũ han mŷ, Nén ũ tŷ ĥãty kãmŷj fã ag mŷ, kar goj tĕre kãmĭ kãmŷj fã mŷ kar ser ĕmã ũ ty kãmŷj fã mré ĥã.

Art. 179. ĕmã mág tŷ União ag ĕmã pir tŷ Distrito Federal kar ĕmã

kēsir tỹ Municípios ag tóg microempresas kar empresas kāsir ag mỹ tỹ ù kej ke nĩ, lei jagma tóg ken kỹ nỹ, ag tỹ to vènhmỹ hán jé ag rãnrhāj to simplificação ti obrigações administrativas ki, ti jagtã sĩ kajãm ge ti, nén ù ti ag jènkamu vem jé gé, kar ver ag mỹ tỹ tũ ken jé ketũmỹr tỹ sỹ sĩ ken jé, ti jagtã sĩ kygãm fã ti lei jagma.

Art. 180. Êmã mág tỹ União ti, êmã tỹ Estados ag, êmã pir tỹ Distrito Federal kar êmã kēsir tỹ Municípios ag, vènhmỹ hán ge ag tóg nĩ turismo to, tá nỹtĩ tóg to vènhmỹ jènkamu han ge vem jé.

Art. 181. Mỹ vegven jé papé tỹ documento ti kar nén ù kar ti natureza comercial to, han kỹ nĩn kỹ Pã' i tỹ administrativa ketũmỹr judiciária estrangeira ti, ù tỹ a pessoa física ti ketũmỹr jurídica ti, kar ver êmãn nĩn kỹ êmã mág Brasil ki, to vỹj ke tóg nĩ autorização ti Poder competente mỹ.

CAPÍTULO II

DA POLÍTICA URBANA

Art. 182. Tỹ política tỹ vènhkar mỹ há nỹn jé êmã sĩ tỹ urbano kãki, han kỹ nĩn kỹ Poder Público ti êmã sĩ tỹ municipal tá, tỹ lei tỹ diretrizes jagma hã, jé tóg nỹ vènhkar mỹ há nỹ jé, êmã sĩ kãki tá nỹtĩ kar mỹ há tĩn jé.

§ 1º To ãkrén kỹ rán kỹ nỹn kỹ, jagmré hej ke fãn kỹ câmara municipal tá, êmã kēsir tá nỹtĩ tóg vinte mil kãfór nĩn kỹ, kỹ tóg to ãkrén kỹ rán kỹ nỹj ke nĩ, vènhkar mỹ há tĩn jé êmã sĩ tỹ município ãn tá.

§ 2º Tỹ propriedade tóg êmã sĩ tỹ urbano kãkã jã ãn tóg jagma hã tĩj, êmã sĩ ãn tóg tag han ra kej ja ti, to ãkrén kỹ rán kỹ nỹ ãn jagma.

§ 3º Ìn tóg êmã sĩ tỹ urbano kãkã jã ãn tá kutãj ken kỹ, ken kỹ tóg nỹj tá kutã mũ ãn tóg to jènkamu mãn jé.

§ 4º Ag hã tóg kinhra nỹtĩj Poder Público êmã sĩ tỹ municipal ag, ag tỹ hã jé lei fĩj ja nĩn kỹ to ãkrén kỹ rán kỹ nỹn kỹ, to vĩn jé lei federal

jagma, tỹ ga rá kri ãn tũ proprietário, ti kri ne han tũn kỹ ketũmỹ ti kar kri nén ù han tũn kỹ, kri tóg nén ù han ge nĩ, ketũmỹr tóg kajãm mũ jag hã nón tag tí:

I – pipin jé ketũmỹr kri nén ù han jé;

II – ti jagtã sĩ kajãm jé predial kar territorial ti ãmã sĩ tỹ urbano kãki prỹg kar jagma ti jagtã sĩ kaja tóg tãpry kej mũ;

III – ti kutãm jé kajãm kỹ ti néve ti dívida pública ke tĩ jãnã vén kỹ Senado Federal ag hej ken kỹ, prỹg tỹ pẽnkar régre jagma ti vêsikã kajãm mãn sór kỹ, ti kaja pipin kỹ prỹg jagma, jag rike han kỹ jag nón, ken kỹ tóg nỹj ti kaja pã ti kar kri ti jagtã sĩ kajãm ge ti.

Art. 183. Û tỹ ga rá tỹ ãmã sĩ tỹ urbano kãki duzentos e cinquenta metros quadrados nĩn kỹ, prỹg tỹ pẽnkar kãmĩ, ù tỹ to vỹ tũn kỹ tỹ krỹ ken jé, ti tỹ tá kri ãn han kỹ nĩn kỹ ketũmỹr ti krã mỹ, ti mỹ tóg nỹj, ti tỹ ga rá tóg ãmã sĩ tỹ urbano ù ketũmỹr ãmã sĩ jãtã rural ke tí.

§ 1º Tỹ ti tũ pã nĩn jé título de domínio ti, kar kri nén ù han sór kỹ tóg mỹ nỹj, ti mỹ ketũmỹr fi mỹ ke gé kar ver ùn régre mỹ, jagmré papé han kỹ nỹtĩ tũ ra.

§ 2º Nirejtu tag pi ùn pir mỹ régre nỹj ke nĩ ga rá ãn ti.

§ 3º Tỹ vẽnkar ãn ti imóveis públicos ke tĩ, pi mỹ ke nỹj usucapião ti.

CAPÍTULO III

DA POLÍTICA AGRÍCOLA E FUNDIÁRIA E DA REFORMA AGRÁRIA

Art. 184. União mré ke vẽ ti tu jykren kỹ kuprẽg jé, ga tỹ ù mỹ tu-vãnh ke ãn ti, kar tóg kajãm há han ge nĩ gé ga kri nén ù Há ãn ti; hãri mũn tỹ névi nỹ mũ plano agrário kãki kỹ tóg ga kaja ãn hã tỹ. kurã tỹ 20 ki tóg kajãm ag jãnã régrég ki, ti lei Kãkã Ken kỹ nĩn kỹ.

§ 1° Nén ũ há kar ên tóg kygjãm ge nỹtĩ jẽnkamũ tỹ ga kri.

§ 2° Decreto tỹ nén ũ há tỹ ga kri nỹtĩ ên tỹ ũn jagãgtar há nĩ ke kỹ, reforma agrário kãki ke ag tóg União mỹ ha ã tỹ nén han há han gej ke nỹtĩ.

§ 3° Lei mré ke vễ, ti kuri Ken jê justiça ki tóg ũ tỹ kri nỹtĩ ên ag pan ke nĩ.

§ 4° Prỹg kar ki tóg névi ên tu jykrén kỹ ti kaja rán ge nĩ, agrário kãki jávo ti kãfór ên tóg programa ũ ki kutãj mũ kar projeto ũ kãki reforma agrário tỹ hán kỹ.

§ 5° Reforma agrário kãki ga kuprãg kỹ nỹ ên pi imposto kajãm ge federal, estadual kar município mỹ.

Art. 185. Pi véke ga kuprãg há nĩ reforma agrário mỹ:

I – lei ki tỹ rán ka nỹj ki nĩ, ã tỹ ga nĩn kỹ ga sĩ ga mág kar ã tãmĩ ga ũ tũ nĩn kỹ;

II – a propriedade produtiva;

III – ga há.

Parágrafo tagtavĩ. Lei tỹ ga kri ãkrãn há tag tỹrĩr há han ge nĩ, kar tỹ hãren kỹ kirĩr ke ên to rán kỹ nĩj ke nĩ.

Art. 186. Ga tỹ ser kri nén ũ han há nỹn kỹ, kar ta ser ti critério régrég kỹ kar ti gral de exigência kãnỹn kỹ, ka tóg gen kỹ nỹj mũ lei kã:

I – tu kumun kỹ tóg han há han ge nĩ;

II – tỹ rĩr há han ge tỹ nĩ, nẽn ti;

III – tugnỹm ge tỹ nĩ, ti hán kỹ ti rãnrhãj há han jê;

IV – ga vóg tỹ propietário kar ùn rãnrãj mũ ag mỹ hán ka.

Art. 187. Política kãki tóg tu ãkrén há nĩ, hãren kỹ han ge ên ti lei kãki. Û tỹ han sór mũ ên ag kar ù tỹ rãnrãj sór mũ ên ag mỹ kegé, ag tỹ kar jatun mỹ vỹnh mỹ vin han jê kar Vãne Ken jé gé:

I – ù tỹ rĩr mũ ag instrumentos creditício t;

II – ti kaja tỹ há nỹtĩj ke nĩ, êg tỹ nén han mũ tỹ PA há han jé; êg tỹ Vãne ke kỹ;

III – incentivo nĩj ke tỹ nĩ, êg tỹ nén ù mág tu jykrén jé;

IV – assistência técnica nĩj ke tỹ nĩ êg tỹ nén ù mág han jé;

V – seguro nĩj ke tỹ êg nén tỹ ga vóg fã ti;

VI – jag mré han;

VII – luz kar ga mrãn fã nĩj ke nĩ;

VIII – ãn há han ge tỹ nĩ, ùn rãnrãj kamã mỹ.

§ 1º Tag mré hã tu jykrén há nĩ, ùtỹ agro-industria kar agropecuária mré rãnrãj mũ ag mỹ, kar krêkufãr vóg mũ ag kar nãn tu kegé.

§ 2º Contabilizado nỹ tĩ jé tóg nén han mũ ti, política agrícola kãki kar reforma agrária kãki.

Art. 188. Ga tỹ poder público mỹ nỹ ên tỹ tu ãkrén ka nỹj mũ política agrário kãki kar tỹ jykrén nỹj mũ gé, reforma agrário kãki.

§ 1º Û tỹ poder público ga rán sór kỹ, ti ga tỹ 2,500 hectares ke nỹn kA ùn pir mỹ, ke tũ nĩ kỹ ùn jurídico mỹ tóg prévia aprovação do congresso nacional nĩj ke nĩ.

§ 2º Han ge tỹ nĩ ga tỹ véké nỹ ên ti, ke tũ nĩ kA poder publico tỹ reforma agrária mỹ tu vājke nĩ.

Art. 189. Ag tỹ reforma agrária kăki ga génh kỹ tóg, vènh kă păg há han ge nĩ. Ag mỹ tỹ rán rán mũ ag kăki nỹtĩ ka negociar Ken jê 10 anos ki.

Ti rá pir. Ga rán rán ge mũ tag tỹ ùn gré, ùn tětá fag mỹ ke nĩ, ty fag jag mré nỹtĩ tũ nĩ vā hăra tóg jarĩn mỹ há lei kăki.

Art. 190. Lei tỹ han há han ge nĩ ga vyn ge kar arrendar ke sór kỹ ùn pir mỹ ketũ nĩ ka ùn e mỹ, ty ti hă ty ke nĩ vā hăra tóg han ge nĩ congresso nacional tỹ hej ken kỹ.

Art. 191. Ũ tỹ ga kri nĩ ên ti, ta ti tũ tũ ra, cidade kăki ke tũ nĩ ka cidade jăty ti tỹ ti kră mré kri rănhrăj nĩn kỹ 5 anos ki tỹ ti tỹ vā sũn sór kỹ tỹ văsũn mũ. Ti ga tỹ 50 hectares kăfór tũn kỹ.

Ti Ti rá pir. Ga kri nén ù há publica ên pi génh há nĩ usocapião ki.

CAPÍTULO IV

DO SISTEMA FINANCEIRO NACIONAL

Art. 192. Êmă mág tỹ Brasil kăki sistema financeiro nacional vỹ ù tỹ Brasil ke nỹ tĩ ân kar tu jykren rănhrăj mág han ke nĩ. Banco kar cooperativas ag mré. Kỹ regra vỹ ver ù ag tỹ êmă ù ty ke ag tu jykren mũ gé ver, ag tỹ kăki nỹtĩn jé gé.

TÍTULO VIII

DA ORDEM SOCIAL

CAPÍTULO I

DISPOSIÇÃO GERAL

Art. 193. Gen ka tỹ nỹj mũ vãnh rãnrãj Kākã, kar vãnh kar háj há ãn tu jykrén kỹ.

Ti rá pir. Estado tỹ tu jykrén há han ge nĩ, ti ti kar mỹ há nỹn jê lei kãki, kar tóg tugnỹm há han ge nĩ política kãki.

CAPÍTULO II

DA SEGURIDADE SOCIAL

SEÇÃO I

DISPOSIÇÕES GERAIS

Art. 194. Tin kãgmĩ kỹ nỹn kỹ, kA tỹ han ge poder publico ti ãg mré ãg direito ti. Saúde tu kar ser assistência social ti.

Ti rá pir. Poder público mré ke vễ, nén ù vin há han ge ti lei kãki tag vê kỹ.

I – kri ta rũm ke kỹ tỹ rĩr há han jé;

II – tỹ pir ke kỹ, ti kar mỹ rãnrãj ù tỹ urbana ki nỹtĩ kar ù tỹ rurais ki nỹtĩ ãn mỹ;

III – vin há han kar, pi pin há han kar tóg han ge nĩ ùn benifiados ãn mỹ rãnrãj jé;

IV – ta sĩ kej ke tũ ti nĩ, beneficio kaja ti;

V – jag ri ke kar nĩj ke tỹ nĩ custeio ti;

VI – seguridade sicial tu jẽnkamũ vej ke vỹ e nĩj ke nĩ, mỹr vỹ receita, ã kaga kỹ tu vẽnhkagta géj ke ki ã juna kej ke nĩ, previdência kar assistência social vỹ tu kãmén há han kỹ nĩj ke nĩ, previdência vỹ tỹ ã tỹ a jẽnkamũ kã ùn sĩ kunũnh kỹ contribuir kej ke nĩ;

VII – ùn rãnrãj fã ag, empregados ag, aposentados ag kar go- verno ag vỹ tugnyĩm há han kỹ, jagnã kófãh kỹ han ke tũ nĩ.

Art. 195. Tỹ seguridade social ti, vẽnh kar ag tóg ti jagtã sĩ kaja kygjãm, hã mỹ, ketũmar vẽnhmỹn kỹ, lei jagma, jẽnkamu tóg nĩkrén kỹ nĩ ãn to ãkrén kỹ, emã mág tỹ União ti, kar emã tỹ Estados ag, kar emã pir tỹ Destrito Federal ti, kar mré emã kėsir tỹ Municípios ag, kar ver ù ke gé contribuições sociais ke ti:

I – inh mỹ rãnrãj ke mũ ag, kar ùn e ag rãnrãj fã tá, kar ùn rãnrãj fã ag jo nỹtĩ ãn ag, tỹ jag rike han fã ti lei jagma, nén ù tóg hãnrıkej ke ãn tã ãkrén kỹ:

a) tỹ kysã kaja kygjãm jé, kar nén ù tỹ ti kaja tóg rãnrãj jã ãn mỹ kajãm jé ke gé, ti kar ki tỹ jẽnkamu ti, tỹ pépé ki rán mẽ rãnrãj jã ãn ti ke gé;

b) tỹ ti jagtã sĩ kaja ti ketũmỹr mré ti kar kaja ti;

c) ti kaja kri jẽnkamu han ja ti;

II – rãnrãj fã ti kar ti mré rãnrãj nỹtĩ ù ag mỹ, tỹ previdência social ki, ãn ki tóg ti jagtã sĩ kaja kygjãm ge nĩ, ti kysã kaja mãg nĩ ãn jagma nĩkrén kỹ, hãra pi ken kỹ nỹj kófa ag ti jagtã sĩ kaja

kygjãm ti, ag kysã kaja jagma, kar pensão ti ke gé Regime Geral tỹ Previdênciã Social jagma;

III – kri ti jagtã sĩ kygjãm jé, ãn tá juga kej fã tá, kar ti juga ke ja kaja kri;

IV – tỹ emã ù mỹ nén ù jãgnãj fã ti, kar rãnrãj fã tỹ emã ù tá ke mỹ ke gé, ketũmỹr ùn lei tỹ jakóm hã fij fã mỹ;

V – kri nén ù kar kri, kar rãnrãj fã kar kri ke gé, lei tỹ jagtãn fã jagma.

§ 1º Tỹ ti jagtã sĩ kaja tí, emã tỹ Estados ag, kar emã pir tỹ Distrito Federal ti, kar mré emã kêsĩr tỹ Municipios ag, mỹ jãgnã jé seguridade social mỹ, kri jẽnkamu nikrén kỹ vin ja ãn ti, pi emã mág tỹ União jẽnkamu ki rãj ke nĩ.

§ 2º Tỹ to ãkrén kỹ han ge ti tỹ seguridade social ti, ag hã tóg jagmré han fãn mũ, órgaos tỹ vẽnh kaga tarĩr fã ag, kar ù tỹ hãrenkỹ rãnrãj ke tú ra ti kaga to ketũmỹr ti kófa to, ti mỹ kysã kaja kygjãm fã ti, kar ver emã kêsir kãmĩ ùn jagjãgtar ag tarĩr fã ag assistênciã social tí, tugnỹm kỹ ag ne tá krỹg ge ti kar ne hynhan vén ge tí, lei tỹ diretrizes orçamentárias to ãkrén kỹ, tỹ gestão jo nỹtĩ ag hãrenkỹ jẽnkamu to nén ù hynhan ge ti.

§ 3º Tỹ pessoa jurídica tóg nén ù ki néve nĩn kỹ sistema tỹ seguridade social mỹ, lei jagma, pi ne contrata ken jé há nĩ Poder Público ki, kar pi ver jẽnkamu ù mãn ge nĩ, ketũmỹr incentivos fiscais ti kar pi ver creditícios ù ki nirejtu nỹ mũ gé.

§ 4º Lei jagma tóg hynhan jé há nĩ, ù hynhan jé ti ken kỹ nỹn jé ketũmỹr tỹ mág gen jé seguridade social ti, tugnỹm kỹ jagma hã vin kỹ art. 154, I. tí.

§ 5º Pi beneficio ù han ge nĩ ketũmỹr tỹ rãnrãj fã ù ke gé tỹ seguridade social ti, tỹ téj ke kỹ ketũmỹr tỹ mág ge kỹ, to ãkrén kỹ rán kỹ han vén mã fonte tỹ custeio kar tí.

§ 6° Tÿ contribuições sociais ti artigo tag kãki to vãmén vén kÿ nĩn kÿ, tóg to ví jé há nĩ kurã tÿ noventa kãmĩ venven vén kÿ lei jagma, hynhan kar ketũmÿr tÿ ù ke jan kÿ, pi hãra ke nÿj art. 150, III, “b”. jagma.

§ 7° Tag ag pi ti jagtã sĩ kygjãm ge nÿtĩ tÿ entidades beneficentes ag kar tÿ assistência social ag, lei jagma hã hynhan nÿtĩn kÿ.

§ 8° Êkrãn fã ti, jagmré han fã ag, ùn jagmré kupãn fã ti kar mré ga ki êkrãn kÿ to kajãm fã ag, kar krêkufár já’ÿn fã ag, kar ver prũ jag mré vãnھ mén ag, jagmré vêsóki rãnrãj kÿ nén ù hynhan fã, ù mÿ inh mÿ rãnrãj ke mã, ti jagtã sĩ kygjãm ja ag tóg ag tÿ nénũ êkrãn ja vêne kemũ ãn kri, ag kar nirejtu nÿtĩn jé lei jagma.

§ 9° Ti jagtã sĩ kygjãm ge ti inciso I jãmĩ rán kÿ kóftig vén mũ ãn jagma artigo tag kãki, tÿ ù nĩ ke ja tóg ag kygjãm ge ti nén ù ki rãnrãj kÿ hynhan ãn kãpãn, inh mÿ rãnrãj kemũ ãn jagma empresa kãki kar ketũmÿr hãrenkÿ rãnrãj fã ti, ken kÿ tóg nÿj ag hãrenkÿ nĩkrén ge ti tag ag hã jagma alíneas “b” e “c” tÿ inciso I jãmĩ rán kÿ kóftig vén mũ ãn jagma.

§ 10. Lei tóg hynhan ra kej mũ hãrenkÿ jênkamũ jãgnãj ke ti vênھ kaga tarĩr fã mÿ kar nén ù hynhan ge ti jagjãgtar ag mÿ assistência social ti, tÿ êmã mág tÿ União ti êmã tÿ Estados ag, êmã pir tÿ Distrito Federal mré êmã kêsir tÿ Municípios ag, kar êmã tÿ Estados ag êmã kêsir tÿ Municípios ag mÿ, vegve kar tugnÿm kÿ kãpãn kÿ jênkamũ tÿ kri ù fón jé.

§ 11. Pi ke nÿj tÿ téj ke mãn jé, ti néve kajãm ge prÿg tá jun kÿ, kar pi ke nÿj pipin jé kysã tÿ 60 (sessenta) kófãn ge ti, tÿ lei jagtãn fã jagma, tÿ ti néve han ja kaja tÿ vênھpãtã fón jé, kar ver ti néve kaja kri ti jagtã sĩ kajãm ge ãn tÿ tũ ken jé gé, vênھrá tag jagma alínea “a” do inciso I kar inciso II tÿ jãmĩ rán kÿ kóftig vén mũ ãn jagma.

§ 12. Lei tóg hynhan ra kej tÿ setores kar ag rãnrãj kÿ jênkamũ hynhan fã ag mÿ, ag tÿ hãrenkÿ ti jagtã sĩ kygjãm ge ti vênھrá tag jagma incisos I, b; kar IV jãmĩ rán kÿ kóftig vén mũ ãn jagma, ag jênkamũ han ja ãn to ãkrén kÿ pi cumulativas nÿtĩj.

§ 14. Tŷ segurado nĭ vej ja ag tóg mũ tugnŷm kŷ ti tŷ ĥãrekã ti jagtã sĭ tŷ contribuiçãõ kygjãm nĭ ti Regime Geral tŷ Previdência Social mŷ, kŷ ti tŷ contribuiçãõ kygjãm nĭ ãn tŷ rike ketũmŷr kãfõr nĭn kŷ, ti jagtã sĭ kaja ti, ti categoria mŷ, ken kŷ tóg nŷj jagto kãmũn fãn jé ti contribuições kygjãm ja ãn ti.

§ 15. Tŷ ti jagtã sĭ kygjãm fã tŷ contribuiçãõ tóg ken kŷ nŷ ãn ti vẽnhrá tag jagma inciso V tŷ jãmĭ rán kŷ kótĭg vén mũ ãn jagma, ĥãra ag tóg fĭj mũ ĥãre kygjãm ge ti lei ordinária jagma.

§ 16. Tag jagma ti jagtã sĭ tŷ contribuiçãõ kygjãm keja tóg mũ, vẽnhrá tag jagma inciso V tŷ jãmĭ rán kŷ kótĭg vén mũ ãn jagma 156-A, § 1º, I a VI, VIII, X a XIII, § 3º, § 5º, II a VI e IX, e §§ 6º a 11 e 13.

§ 17. Ti jagtã sĭ tŷ contribuiçãõ tóg hynhan ra kej mũ vẽnhrá tag jagma inciso V tŷ jãmĭ rán kŷ kótĭg vén mũ ãn jagma, ĥãra pi ken kŷ nŷj nĭkrén jé kar ver tributos ũ ti ke gé vẽnhrá tag jagma arts. 153, VIII, 156-A e 195, I, “b”, e IV, kar ver ti jagtã sĭ tŷ contribuiçãõ tŷ Programa tŷ Integraçãõ Social ti vẽnhrá tag jagma art. 239.

§ 18. Lei tóg hynhan ra kej ĥãrenkŷ vêsikã jãgnãn jé tŷ contribuiçãõ ti vẽnhrá tag jagma V jãmĭ rán kŷ kótĭg vén mũ ãn jagma tŷ pessoas físicas mŷ, kar ver ũn tŷ ĥãre tóg géj ke ti, to ãkrén há han kŷ ti jag rike han kŷ jẽnkamũ géj jé.

§ 19. Vêsikã jẽnkamũ nĭm mãn jé vẽnhrá tag jagma o § 18, pi nĭkrén kŷ nŷj ke nĭ ěmã mág tŷ União receita kãki, vẽnhrá tag jagma arts. 100, § 15, 166, §§ 9º, 12 e 17, e 198, § 2º.

SEÇÃO II

DA SAÚDE

Art. 196. Tŷ vẽnĥ kaga nirejtu tóg tŷ emã tŷ Estado ag mŷ ke nŷj ti tarĭr jé, ãn ki tóg mŷ ken kŷ nŷj políticas sociais mré econômicas ti, vẽnĥ

kaga tỹ sĩ ken jé kar ti kar ki nén ù, tỹ ti kar mỹ ken kỹ, tỹ jag rike han kỹ, nenũ hánhár ti, rãnhràj jé kri, tarĩr jé gé kar ta vỹn ke mẽn jé.

Art. 197. Tỹ tóg vènh kar mỹ ke nỹj tỹ nén ù hánhár ãn ti, kar vènh kaga kri rãnhràj jé, Poder Público ag, hã mỹ tóg nỹj ag hynhan jé, lei jagma, ãkrén kỹ vin ge ti, tugnỹm kar vinvin jé, vèsóki hynhan jé, ketũmỹr ù ag mỹ inh mỹ han ra ken jé, kar ver, ùn pir tỹ pessoa física ti ketũmỹr tỹ jurídica tỹ nireitũ jãn kỹ.

Art. 198. Tỹ nén ù hynhan kar rãnhràj jé, vènhkar mỹ, vènh kaga tarĩr fã ti, vinvin jé ag nỹtĩ ãn tỹ, tarĩr kar tỹ tũ ken jé, kar hynhan jé tarĩr fã pir ti, tag jagma:

I – tãmĩ vinvin jé, tarĩr fã pir governo kãki;

II – hynhan jé, jãmĩ tarĩr jé, ne ki nénũ kren tũn kỹ serviços assistenciais kãki;

III – ti kar tóg jagmré tarĩr jé.

§ 1º Tỹ sistema único tỹ vènh kaga kỹgtãg fã tóg, tỹ kygĩãm jé ke nỹj, vènhrá tag jagma art. 195, jènkamu tỹ seguridade social kãki, tỹ ãmã mág tỹ União, kar ãmã tỹ Estados, kar ãmã pir tỹ Distrito Federal kar mré ãmã kēsĩr tỹ Municípios ag, kar ver ù tỹ kãmũn kỹ.

§ 2º Tỹ ãmã mág tỹ União ti, kar ãmã tỹ Estados ag, kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti, mré ãmã kāsĩr tỹ Municípios ag tóg jènkamu jãnãj mũ, piryg kar kãmĩ, vènhkar mỹ tỹ vènh kaga kygtãg jé, nĩkrén kỹ tag jagma:

I – hãrikemũn tỹ ãmã mág tỹ União nĩn kỹ, tỹ tóg nĩkrén kỹ vin, pi hãra tỹ 15% (quinze por cento) kãfór nỹj ke nĩ;

II – hãra tỹ ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal nĩn kỹ, ti kaja jagtã sĩ jãkruj jé tóg vènhrá tag jagma rán kỹ nỹj kē nĩ arts. 155 e 156-A kar jènkamu tỹ hã mỹ ke ti vènhrá tag jagma arts. 157 kar 159, I, “a”, kar II, kar kũnũj jé ti kaja pipin kỹ jãg-nãj ja ãn ti, ãmã kāsĩr tỹ Municípios ag;

III – hãra tỹ ěmã tỹ ěmã kĕsir tỹ Municípios kar ěmã pir tỹ Distrito Federal ti, ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti vĕnhřá tỹ tó nỹ tag jagma arts. 156 e 156-A kar jĕnkamu jãkruja to vãmén ti arts. 158 e 159, I, “b”, e § 3° tag ti.

§ 3° Lei tỹ jagtãn fã, vegve kar tugnỹm mãn prỹg tỹ pĕnkar kãmĩ, hynhan jé:

I – kri nĩkrĕn jé vĕnhřá tỹ tó nỹ tag jagma incisos II e III do § 2°;

II – tỹ hãrenkỹ pipin jé jĕnkamu tỹ ěmã mág tỹ União tóg tỹ vĕnh kaga kygtãg ge mỹ jãnãn jé, ěmã tỹ Estados, ěmã pir tỹ Distrito Federal kar ver ěmã kĕsir tỹ Municípios ag, kar ver ěmã tỹ Estados ag tỹ ěmã kĕsir tỹ Municípios ag mỹ jãgnãn jé, to ěkrĕn kỹ ti pir ken jé ti jagjãgtar tỹ, ti kar tóg tỹ jag rike nỹtĩn jé;

III – hĕrenkỹ tugnỹm kỹ tarĩr jé, vegve há han kỹ to jĕnkamu tỹ nén ũ kygjãm ge ti vĕnhkaga to, ěmã mág kãki, ěmã tỹ estados kãki kar ěmã kĕsir tỹ municípios kãmĩ.

§ 4° Vĕnhkar kaga tarĩr fã ki rãnrhãj nỹtĩ ag gestores ke tĩ, japrãr jé ki rãnrhãj jé agentes comunitários tỹ saũde ki kar agentes tỹ combate às endemias ki, vĕnhřá jagma kuprĕg kỹ, hãrenkỹ rãnrhãj ke ti, kar ti kanhrãn kỹ jãn kỹ ti rãnrhãj ke ãn jé.

§ 5° Lei tỹ federal tóg hynhan ra kej vĕnhřá tỹ jurídico jagma, hĕre tá jun ge ti ag kysã kaja ti ěmã mág kãki rãnrhãj nỹtĩ ag mỹ, kar diretrizes jagma rãnrhãj jã ãn to ãkrĕn kỹ, kar ti hãrenkỹ rãnrhãj ke ti, tỹ agente comunitário tỹ saũde kar agente tỹ combate às endemias ti ke gé, ag mỹ tóg nỹj ěmã mág tỹ União lei jagma, jĕnkamu tỹ ag jagtãn jé ěmã tỹ Estados ag, ěmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ěmã kĕsir tỹ Municípios ag mỹ, tỹ rãnrhãj nỹtĩ ag kysã kaja kygjãm jé.

§ 6° Ver nén ũ tỹ hãnrikej ke to ãkrĕn kỹ vĕnhřá tag jagma § 1° do art. 41 kar ver § 4° tỹ art. 169 tỹ Constituição Federal kãki, ũn tỹ rãnrhãj jã ãn ti tỹ agente comunitário tỹ saũde ketũmỹr tỹ agente

tỹ combate às endemias ki, kren ja tóg mũ ti rãnrãj há han tũn kỹ, vẽnhrá tag jagma.

§ 7º União ag hã mỹ tóg nỹj ag kysã kaja kurã kygjãm ge fin jé, agentes comunitários tỹ saúde kar agentes tỹ combate às endemias ag mỹ, kar tóg ãmã tỹ Estados ag mỹ nỹj ãmã pir tỹ Distrito Federal kar ãmã kēsir tỹ Municípios ag hynhan jé, kri nén ù kygjãm sór kỹ ag rãnrãj valoriza kej sór kỹ.

§ 8º Kysã kaja kygjãm ge ti agentes comunitários tỹ saúde kar agentes tỹ combate às endemias ag mỹ, kótĩg ja tóg jẽnkamũ ti União tá, ãn hã mỹ.

§ 9º Kysã kaja kygjãm ge ti agentes comunitários tỹ saúde kar agentes tỹ combate às endemias ag mỹ, pi salário régre kaja krãm nĩj ke nĩ, jẽnkamũ jãgnãj jé ãmã mág tỹ União ti, ãmã kēsir tỹ Municípios ag mỹ, ãmã tỹ Estados ag mỹ kar ãmã pir tỹ Distrito Federal mỹ.

§ 10. Tỹ agentes comunitários tỹ saúde kar agentes tỹ combate às endemias tỹ tũ nỹtĩj mũ gé, ag rãnrãj fã ki nén ù tỹ ag ki hãnrĩkej ke ãn to ãkrén kỹ, ag kófa kysã kaja tóg tỹ ù nỹj, kar kri nĩkrén kỹ, kysã prỹg ti kar kri insalubridade kaja ti.

§ 11. União tỹ jẽnkamũ kaja jãgnãj ke ti ãmã tỹ Estados ag mỹ, ãmã pir tỹ Distrito Federal mỹ kar ãmã kēsir tỹ Municípios ag, tỹ kysã kaja kygjãm jé ketũmỹr nén ù kaja ke gé, agentes comunitários tỹ saúde kar agentes tỹ combate às endemias ag mỹ, pi mré nĩkrén kỹ ke nỹj kygjãm jé vẽnhrá mỹ nén ù ti.

§ 12. Lei federal tóg hynhan mũ kysã kaja kygjãm jé, ãn rãnrãj fã ti enfermeiro ki, kar técnico tỹ enfermagem ki, tỹ enfermagem mré rãnrãj fã ti kar ver gĩr munmur han fã fi, tugnỹm kỹ tỹ pessoas jurídicas tỹ nirejtu ti vẽnhrá mỹ, kar ti pir mỹ nirejtu ti.

§ 13. ãmã mág tỹ União ti, ãmã tỹ Estados ag, ãmã pir tỹ Distrito Federal kar ãmã kēsir tỹ Municípios ag, tóg kurã tỹ 31 kysã tỹ dezembro kãki jẽnkamũ tugnỹm jé kar rán kỹ venven jé, lei tỹ tó nĩ tag

kãmĩ § 12 artigo tag kãki, hynhan ja ag tóg, kysã kaja ti rãnrãj nỹtĩ ag to ãkrén kỹ, tugnỹm kỹ hynhan há han jé rãnrãj nỹtĩ ag categoria to ãkrén kỹ.

§ 14. União ag hã mỹ tóg nỹj, lei jagma, jênkamu jãgnãn ti ag jagtãn jé, êmã tỹ Estados ag mỹ, êmã pir tỹ Distrito Federal mỹ kar êmã kêsir tỹ Municípios ag mỹ, kar tỹ entidades filantrópicas ag mỹ, kar ver ag mỹ rãnrãj nỹtĩ ag ke gé, 60% (sessenta por cento) ki vênhkar tỹ vênh kaga tarĩr fã, ken kỹ nỹn jé ag kysã kaja ti vênhrã tag jagma § 12 tỹ artigo tag kãki.

§ 15. Jênkamu tỹ federais jagma kãmũj fã ti ag jagtãn jé, êmã tỹ Estados ag êmã tỹ pir tỹ Distrito Federal kar êmã tỹ Municípios ag mỹ kar tỹ entidades filantrópicas ag mỹ, kar ver ag mỹ rãnrãj nỹtĩ ag ke gé, 60% (sessenta por cento) ki vênhkar tỹ vênhkaga tarĩr fã, ken kỹ nỹn jé ag kysã kaja ti vênhrã tag jagma § 12 tỹ artigo tag kãki, ken kỹ tóg nỹj orçamento geral tỹ União ki, vêsóki to êkrén kỹ, kar nĩkrén kỹ.

Art. 199. Saúde pi tỹ pã'i mág tỹ governo tỹvũn mré ke nĩ, empresa privada ag vỹ mré kej mũ gé.

§ 1º Ûn kaga nỹtĩj fã (hospital) kar ùn kaga tỹ vênhven fã (clínica) particular ag vỹ SUS mré rãnrãj mũ contrato ketũn mỹr convênio ãn han kỹ. Û tỹ jênkamũ tỹvũn jé nỹtĩ tũ ãn, entidades kar ti kar juna kej fã ãn, tugnỹm jé ag tóg.

§ 2º Jênkamũ público tỹ ag instituições privadas ag tỹ jênkamũ tỹvũn jé nỹtĩ ãn ag mỹ nũm ke tũ nỹtĩ.

§ 3º Kuvar há mũ êmã ù ty empresa kar jênkamũ pi êg êmã ki saúde mre kej mũ, hãra tỹ han ge ãn ki rán kỹ nĩn kỹ hã pi hãre nĩ.

§ 4º Han ge ãn hãvỹ tój mũ, hãrenkỹ êg há tỹ nén ù nũj ke ãn ti, êg fãr kar êg kyvénh tỹ ù mỹ vin ke, nón pesquisa han ge kar hãrenkỹ vênh kaga ù tỹ há kej ke ãn ti. Hãra vỹ ke tũ nỹ, ù há ki nén ù kar ti kyvénh kunũnh kỹ ù mỹ vende kej ke ãn ti.

Art. 200. SUS vỹ han ge ãn kãki nén ù e tỹvĩn mré ke ti:

I – saúde ki nén ù kar ãn fiscaliza ke jé tóg mũ, vẽnhkagta hynhan ãn, vacinas, equipamentos kar nén ù tỹ tũ nĩ ãn kar ti;

II – saúde kãki vigilância han ke, vẽnh kaga ù tỹ ki kãrã tũ nĩ jé, kar vẽnh kaga tỹ sĩ tũg jé ùn rãnrãj nỹtĩ kar ãn tỹ há hãra nỹtĩ jé;

III – ù tỹ saúde ki rãnrãj nỹtĩ ãn ag tỹ formação hynhan jé;

IV – saneamento básico mũ política kar han ge ãn hynhan kỹ vỹ tugnỹm ti gé;

V – saúde kãki pesquisa kar tecnologia tẽg ãn juna ke;

VI – ãg tỹ vỹjẽn, kron fã kar goj kron fã ãn tarĩr ke, ti kórég tũ ãn ti kar ti valor nutricional ti;

VII – tugnỹm há han vỹ ti, nén ù tỹ ãg kókén há ãn ti, drogas, veneno kar nén ù radioativo ãn, hãrenkỹ hynhan ãn, ti né mré mũj fã, ti vin han há han kỹ nỹtĩ ãn;

VIII – meio ambiente kar rãnrãj fã kãmĩ vỹ tarĩr kãn ti.

SEÇÃO III

PREVIDÊNCIA SOCIAL TU KE VÊ

Art. 201. Previdência Social vỹ gen kỹ nũ mũ, Regime Geral de Previdência, ti tỹ ùn rãnrãj nỹtĩ ãn kar ù tỹ ù rãnrãj fã jãgvãj fã ag mré há ag mũ kr tugnĩn, jẽnkamũ tỹ ty krỹn há han jé aposentadoria kar beneficios ti, hãkỹ vỹ han ge ãn kãki ke mũ:

I – tarĩr ke vỹ nĩ ù tỹ nén ù tugnĩn rãnrãj mãn vãnħ ãn kurẽ e ki ketũn mỹr krỹ ke pẽ han, kar ù tỹ kófa tỹvĩ ãn;

II – ũ tŷ ġĭr mǎn tĕg fag kar ũn kufy fag kirŭr ke;

III – ũ tŷ nĕn ũ tũ ti rǎnrǎj kren kŷ vŷ ǎn tarŭr mũ;

IV – ũ tŷ rǎnrǎj jĕ ǎn ti tŷ baixa renda kǎ nŭn kŷ, kar ti tŷ hǎremũn nĭfĕnh kŷ jĕn kŷ vŷ, ti nŷ kar ti krĕ mŷ salário kyġjǎm mũ;

V – ũ tŷ ter kŷ vŷ ti prũ fi ketũn mŷr fi mĕn, kar fag krĕ mŷ pensão kajǎm mũ, § 2º ki ken kŷ nĭ ǎn nón.

§ 1º Han ge ǎn kǎki vŷ ken kŷ nĭ beneficios tag tŷ hǎren kŷ ũ mŷ tĭg ke ti. Han ge ǎn complementar hǎvŷ ge vŷ kej mũ, prŷg tŷ hǎre ki kar ũ tŷ hǎre kǎ contribui ke nĭ ǎn nón, hǎkŷ vŷ tag tugnŷm há han:

I – ũ tŷ deficiĕncia ǎn vŷ vyrmŷ han ge nŷtĭ, hǎkŷ vŷ jĕ ke pĕ kar ǎn mĭ tĭg kŷ ag ne tó mũ ǎn vinvej mũ;

II – ũ tŷ nĕn ũ tŷ ĕg kókĕn fǎ ki rǎnrǎj nŷtĭ ǎn, agentes quĭmicos, fĭsicos kar biológicos vŷ vyrmŷ han ge nŷtĭ, hǎra vŷ ti tŷ ti mŷ risco ǎn nón vej mũ, ti ki rǎnrǎj jĕ pĕ jǎ ǎn ti.

§ 2º Benefício ũ pi salário-mínimo ty krŷ tũ nŷj ke nĭ.

§ 3º Salário kar ǎn ti, contribuiçǎo kǎki, vŷ tŷ tĕg ke mǎn há nĭ, han ge ǎn kǎki.

§ 4º Benefícios vŷ reajusta kej há nŷj mũ prŷg nón, ti tŷ ti kaja kren tũ nĭ jĕ, han ge ǎn kǎki.

§ 5º Ũ tŷ previdĕncia ki nĕn ũ mǎg nĭ ǎn pi ki rǎ mǎn sór ke nĭ.

§ 6º Kófa kar ũ tŷ pensão mǎg nŷtĭ ǎn ag tŷ kysĕ tŷ dezembro kǎ dĕcimo mǎn fǎ ǎn vŷ ag hǎre mǎn fǎ ǎn nón han kŷ nĭ.

§ 7º Aposentadoria jĕ vŷ han ge ǎn kǎki gen kŷ nĭ:

I – ũn grĕ tŷ ti kri prŷg tŷ 65 ty jun kŷ, jǎvo ũ tĕtá fi tŷ, fi kri prŷg

tỹ 62 ty jun kỹ, fag tỹ prỹ hãre ki contribui ke jé ãn nón;

II – ãpỹ pi rãnrãj nỹtĩ ãn, ãkré ke ge, produtor rural, garimpeiro kar ù tỹ krẽkufár jugján fã, ãn ki ùn gré tỹ ti kri prỹg tỹ 60 ty jun kỹ, jãvo ù tẽtã fi tỹ, fi kri prỹg tỹ 55 ty jun kỹ.

§ 8º Inciso I tỹ § 7º ki rán kỹ nĩ ãn nón, ù tỹ ù kanhrãn fã (professor) mỹ prỹg tỹ 5 ki tỹ rem mũ, ti tỹ iskóra ki prỹg tỹ hãre ki rãnrãj jã ãn venven kỹ, han ge ãn complementar ki.

§ 9º Prỹg tỹ hãre ki contribui ke jé ãn nóm ag vỹ nũkrén mũ INSS kar previdência ti regime ù ag mré, ag tỹ kar ser nóm ve kar ù aposenta ke jé, han ge ãn kãki.

§ 9º-A Û tỹ serviço militar kãjã jé ãn ti, arts. 42, 142 kar 143 ki ke ãn tỹ aposentadoria ketũn mỹr reserva dos militares, vỹ ti prỹg tỹ hãre ki contribui ke jé ãn nóm nũkrén kỹ nỹ ke nĩ.

§ 10. Han ge ãn complementar vỹ hãrenkỹ beneficios tỹ taki rán kỹ nĩ tũ ãn vej mũ, ù tỹ ti rãnrãj jẽ ra rỹj jén kỹ INSS vỹ nón vej kar empresa privada ag.

§ 11. Ûn rãnrãj jẽ ãn tỹ hãre mãn fã vỹ ti salário ki rãj mũ, hãkỹ vỹ ser beneficio jyrãj mũ, han ge ãn kãki.

§ 12. Han ge ãn vỹ ù tỹ baixa renda, carteira assinada tũ ra rãnrãj fã ãn kar ùn tarũr fã ãn mỹ vỹrmỹ sistema especial de previdência han mũ, hãra vỹ sĩ nỹ mũ ãn contribuição ti.

§ 13. Aposentadoria tỹ § 12 ki ken kỹ nĩ ãn vỹ tỹ salário-mínimo nỹ ke nĩ.

§ 14. Û pi Prỹg tỹ hãre ki contribui ke jé ãn tu ón ke nĩ beneficio mãn sór kỹ.

§ 15. Han ge ãn complementar vỹ tój mũ, hãrenkỹ beneficio ù mãn mãn ke ti.

§ 16. Empresa kar consórcio ki rãnrãj nỹfi ag vỹ ser vẽn h aposenta kej mũ, ag kri prỹg ty jun kỹ, inciso II ti §1º kar art. 40 ki ke kỹ nĩ ãn nón, ti tỹ contribui ke nĩ jé ãn nón nĩkrén kỹ, han ge ãn nón.

Art. 202. Jagma hynhan jé previdência privada ti, ti jagtã kar kri kar vinvin há han kỹ vėsóki regime geral jagma tỹ previdência social ti, ag hã tóg kinhra nỹfi, to ãkrén kỹ constituição jagma jo nĩm han kỹ jé ke nỹn jé beneficio mỹ, kar hynhan kỹ lei jagtãn fã jagma.

§ 1º Lei tóg tỹ jagtãn fã tóg rán kỹ nỹ ti artigo tag jagma ken kỹ tóg nỹj, ãn tỹ jagmré ki ke nĩn jé planos tỹ beneficios ki, tỹ entidades ti mré previdência privada ke gé, to nén ù kar kinhra nĩn jé, tỹ gestão to nén ù kar to ãkrén ja ti.

§ 2º Inh mỹ rãnrãj kemũ ãn tóg ti jagtã sĩ kaja kajãm ge ti, tỹ beneficios ti kar hãrenkỹ rãnrãj ke ti estatutos jagma, hynhan ge ti, to ãkrén kỹ beneficios ti, tỹ entidades tỹ previdência privada ti, pi vẽnhrá tỹ contrato kãkã nỹj participantes ag mỹ, kar ver beneficio mãn ge ti, pi mré ke nỹj participantes ag ti kaja mãn jé, lei tag jagma.

§ 3º Pi ke nỹj jagmỹ jẽnkamu jãnãn jé tỹ entidade tỹ previdência privada ti ãmã mág tỹ União, ãmã tỹ Estados, ãmã pir tỹ Distrito Federal kar ãmã kẽsir tỹ Municípios ag mỹ, ag lei jagma hynhan ja ti autarquias ti, fundações ti, empresas públicas ti, sociedades tỹ economia mista kar entidades públicas ù ag, ti ver tỹ patrocinador ra, pi hãremũn ke nỹj, ti kaja nĩm mũ ãn tóg seguroado tũ kaja kãfãn.

§ 4º Lei tỹ jagtãn fã tóg mỹ ge kej hãrenkỹ hynhan ge ti jagmré ãmã mág tỹ União ti, ãmã tỹ Estados ag, ãmã pir tỹ Distrito Federal ti ketũmỹr ãmã kẽsir tỹ Municípios ag, kar ver ag autarquias ag, fundações ti, sociedades tỹ economia mista ti, kar empresas tỹ mỹ nỹfi ti, jagma ketũmỹr vurmỹ nỹfi ti, tỹ ver patrocinadores ag to ãkrén fã ti, tỹ beneficios previdenciários ti, kar entidades tỹ previdência jagtãn fã ti.

§ 5º Lei tỹ jagtãn fã ti rán kỹ to vãmén kỹ nỹ ti § 4º hynhan jé tag mỹ, tỹ empresas vurmỹ nỹfi ag permissionárias ketũmỹr concessio-

nárias tỹ vẽnhrāj mỹ rānhrāj ke ag, tỹ patrocinadoras beneficios to ākrén fā ag, tỹ entidades previdência jagtān fā ti.

§ 6º Lei tỹ jagtān fā tóg fij mũ, hārenkỹ vinvin ge ti membros tỹ diretorias tỹ entidades ti, nĩfénh kỹ nỹtĩ ti tỹ previdência jagtān fā ti, patrocinadores ag hynhan ja ti vẽnhrā tag jagma.

SEÇÃO IV

DA ASSISTÊNCIA SOCIAL

Art. 203. Tỹ assistência social tóg jāj mũ nén ũ hynhan jé vẽnhrāj mỹ, ũ kuprāg mã, kar ver tag hynhan jé:

I – tarĩr jé, ti, kar ti prũ kar krā kar ti, ũn tētá fi, fi krā mur ki, gĩr kēsir ti, kyrũ kar tytān fi, kar kófa ag kar kófa fag;

II – tarĩr jé gĩr kēsir ti, kar kyrũ kar tytān jagjāgtar ti;

III – rānhrāj ke vegve kỹ tá vinvin há han jé;

IV – ũn mũ vānh ag mỹ nén ũ vegve kỹ hynhan jé, ag vẽnhrāj rike nỹtĩn jé;

V – ken kỹ tóg nỹj mũ, ũn mũ vānh ag mỹ kysā kaja tỹ salário-mínimo vem jé, kar kófa jagjāgtar ag mỹ, lei jagma.

VI – tỹ pir ken jé jagjāgtar tỹ jēnkamu tũ ag, ũn ti krā mré tỹ nēnũ tavĩ ān ti, kar mré jagjāgtar tavĩ ān ag ke gé.

Art. 204. Nén ũ hynhan jé ações governamentais ti assistência social jagma, jēnkamu tỹ to ākrén kỹ seguridade social jagma, vẽnhrā tag jagma art. 195, kar ver nén ũ, vinvin kỹ diretrizes tag ag jagma:

I – pipin kỹ vinvin jé ěmā kēsir tỹ municípios mĩ político-administrativa ti, coordenação ti hārenkỹ hynhan ge tóg esfera federal

krỹgkrỹ ke tũ nĩn jé;

II – ti hãrenkỹ kanhrãn há ki tóg kanhrãn, mỹ ge ken jé, nén ù to kinhrãg ge ti, kar venven jé ti jykre ti, nén ù han há ti kar ti kinhra ti;

III – kanhró ag jykre e kar hãrenkỹ kanhrãnãn ge kinhra, kar tóg nỹtĩ kygãm mã kanhrãn jé, kar ver kygãm kỹ kanhrãn ge ti;

IV – kygãm mã kanhrãn ge tóg nỹtĩ iskóra ke tĩ;

V – ùn mỹ ge kej fã ag mỹ kygãm há han jé professor ag, lei jagma, ag rãnrãj nỹtĩg mág ja to jãpry ken jé, kar concurso público jagma ki gen jé, kar ver ti kanhrãn ja to papé venven kỹ;

VI – jagmré tarĩr há han jé kygãm mã kanhrãn fã tá lei jagma;

VII – ken kỹ nỹn jé vẽnkar kanhrãnãn há han jé;

VIII – vẽnkar kanhrãnãn fã ag mỹ kygãm jé kysã tỹ piso salarial nacional ti lei jagma;

IX – ken kỹ nỹn jé vẽnkar tóg kanhrãn fã nirejtu ti, vẽnkanhrãn jé ti rĩr tĩ ki.

Ti rá pir. Lei tóg kri hynhan ra kej mũ rãnrãj nỹtĩ ag categoria mỹ, vẽnkanhrãn fã ag mỹ, kri kygãm jé ag rãnrãj nỹtĩn mág kỹ kófãn ja tugnĩn, ãmã mág tỹ União kãki, ãmã tỹ Estados ag, ãmã pir tỹ Distrito Federal ti kar mré ãmã kēsir tỹ Municípios ag kãki.

Art. 207. Vẽnkanhrãnãn fã tỹ universidades ag tóg vėsóki nén ù vegvej mũ, mỹ ge kej ke to ãkrén kỹ hynhan, kar vėsóki administrativa han mũ mré jẽnkamũ to nénũ géj fã ti, kar ag tóg jagma mũj vẽnkanhrãn fã kar mũ, nén ù tugnỹm kỹ tỹ mág ke kar ãkre tỹ tėj ken jé.

§ 1º Vẽnkanhrãn fã tỹ universidades ag hã tóg kinhara nỹtĩ ag han sór kỹ vẽnkanhrãn fã ag mỹ, ãg mỹ rãnrãj ken jé, técnicos kar

cientistas tỹ ěmã mág ũ tá ke ag, lei jagma.

§ 2º Vẽnhrá tóg artigo tag kãki rán kỹ nỹ tag ti, mỹ tóg ke nỹ instituições tóg nén ũ tugnỹm kỹ vẽnhkanhrãn jé científica kar tecnológica ti.

Art. 208. Ken kỹ tóg nỹj ěmã tỹ Estado ag han jé vẽnhkanhrãn fã ti tag jagma:

I – vẽnhkanhrãn fã tỹ educação básica tóg tỹ véké ke nĩ, gĩr kēsir tóg prỹg tỹ vẽnhkẽgra han kỹ tóg iskóra to mũj mũ, prỹg tỹ 17 dezessete tá jun kỹ, ver tóg ken kỹ nỹj, véké vẽnhkanhrãn fã ti ũ tóg ti prỹg ki hã kanhrãn ja kãn ja tũ ti;

II – kri tỹ rũm ken jé vẽnhkanhrãn fã tỹ ensino médio vẽnhkar mỹ véké;

III – ke nỹj ja tóg ag mỹ vẽnhkanhrãn fã tỹ mỹ ke pã han jé ũn tỹ portadores tỹ deficiência ag mỹ, kar ver gĩr ũ kar tóg iskóra to mũj fã hã tá;

IV – ke nỹj ja tóg gĩr kēsir tavĩ vẽnhkanhrãn fã ti creche kar pré-escola ke tĩ, ag tỹ prỹg tỹ pẽnkar tá junjun tũ ki;

V – ken kỹ tóg nỹj mũ gé vẽnhkanhrãn fã tóg kór há tá jun kỹ, nén ũ to kanhrãn fã ti kar nén ũ han jé, ũ kanhrãn jã ãn ve kỹ;

VI – ken kỹ tóg nỹj mũ gé, vẽnhkanhrãn fã tóg kuty kỹ han sór kỹ, hãrenkỹ kurã tá vẽnhkanhrãn fã han ge tũn kỹ;

VII – vẽnhkanhrãn sór mũ ãn vegve kỹ tarĩr há han jé, ti tĩg há han jé kanhrãn fã ki, etapas tỹ educação básica ki, tỹ programas tóg ti mỹ nẽnũ kar vin jé material didático-escolar ke tĩ, rynhryj kri tĩg jé iskóra ra, ti jãn fã ti, kar ti kaga kỹ ti tarĩr jé.

§ 1º Tỹ tóg vẽnhkar nirejtu nĩ, vẽnhkanhrãn fã ti véké.

§ 2º Hãremũn Poder Público ag vẽnhkanhrãn fã vég tũn ù mỹ, ke-tũmỹr han kónãn kỹ, ãn ki autoridade competente tóg to kafãn ge nĩ ù tóg tó kỹ.

§ 3º Ken kỹ tóg nỹj Poder Público ag mỹ, ag tỹ tugnỹm kỹ ránrán jé gĩr tỹ kanhrãn ge ti ensino fundamental ki, kar ver kanhrãn nỹtĩ ãn mỹ kur iskóra to mũjãg nĩ ken jé, kar ag mỹnh mré ag panh mỹ gĩr jãgnãm nĩ iskóra to ken jé.

Art. 209. Vẽnhkanhrãn fã han jé tóg há nĩ gé iniciativa privada ag mỹ, ag tỹ nén ù kar tag jagma mũn kỹ:

I – jagma hã mũn jé hãrenkỹ vẽnhkanhrã fã han ti ãmã mág tỹ Brasil kãki;

II – tugnỹm há han kar ag mỹ hej kej ke nĩ Poder Público ag.

Art. 210. Ken kỹ tóg nỹj kanhrãn fã ag tỹ conteúdos mínimos ki kanhrãn ge ti ensino fundamental ki, ag tỹ kanhrãnran há han jé, kar ver ag nén ù to há ãn ve kỹ, ag nén ù ki kanhrãn ja ti ag cultura jagma, ag tỹ nén ù kar hynhan fã ti ãmã mág kar ag hãtá nỹtĩj fã tá.

§ 1º Vẽnhkanhrãn fã tỹ religioso ti, hã mỹ tóg nỹj ù tóg kinhrãg sór mũn mỹ, kanhrãn fã ag jyjy kãki tóg nỹj disciplina ke tí, véké vẽnhkanhrãn fã han fã ag mỹ, ensino fundamental ki.

§ 2º Vẽnhkanhrãn fã tỹ ensino fundamental tóg tỹ língua portuguesa ki mỹ ge kej, hãra tóg nỹj kanhgág ag ga kãmĩ, ag ví pã ki kanhrãn jé, kar vėsóki hãrenkỹ vẽnhkanhrãn fã hynhan jé.

Art. 211. ãmã mág tỹ União ti, ãmã tỹ Estados ag, ãmã pir tỹ Distrito Federal ti ãmã kėsir tỹ Municípios ag, jagmré ag tóg hynhan hãrenkỹ vẽnhkanhrãn fã ti.

§ 1º ãmã mág tỹ União tóg hynhan, sistema federal tỹ vẽnhkanhrãn fã ti kar ga tỹ Territórios mũ, mỹ ag tóg jẽnkamũ jãgnãj to véké vẽnhkanhrãn fã hynhan jé iskóra ke tí, kar hynhan vẽnhkanhrãn fã to ãkrén kỹ, pipin

kar ù tóg ti kanhrãn kãn jé, vènhkar tóg hynhan kỹ kãnkãn jé ti kanhrãn fã ti, to ãkrén kỹ ag tóg jé jènkemu jãgnãj ag han jé ãmã tỹ Estados ag mỹ, ãmã pir tỹ Distrito Federal mỹ kar ãmã kêsir tỹ Municípios ag mỹ.

§ 2° Ëmã kêsir tỹ Municípios ag tóg hã jé nýtj hynhan jé, vènhkanhrãn fã tỹ ensino fundamental kar gĩr kêsir tavĩ ãn ti ke gé.

§ 3° Ëmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ag tóg hã jé nýtj hynhan jé vènhkanhrãn fã tỹ fundamental kar médio ti.

§ 4° Hãrenkỹ hynhan kỹ vinvin ge ti vènhkanhrãn fã ti, ãmã mág tỹ União ti, ãmã tỹ Estados ag, ãmã pir tỹ Distrito Federal kar ãmã kêsir tỹ Municípios ag, hãrenkỹ jagmré hynhan ge vin ja ag tóg, ti kar mỹ vènhkanhrãn fã ti, kanhrãn há han jé kuprêg mẽ ù kãjatun mã, hã tóg tỹ ensino obrigatório nĩ.

§ 5° Vènhkar mỹ tóg nỹj vènhkanhrãn fã ki mỹ ge ken jé ensino regular jagma.

§ 6° Ëmã mág tỹ União ti, ãmã tỹ Estados ag, ãmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ãmã kêsir tỹ Municípios ag, vegve kỹ pipin jènkamu ti ag iskóra kar mỹ.

§ 7° Tỹ padrão mínimo ti kanhrãn há han jé, vènhrá tỹ tó nĩ ãn jagma § 1° deste artigo, vegvej ja tóg mũ ti ki hã ke nĩ ti, tugnỹm kỹ jagma ve kỹ tóg han arunũ tỹ hãre tá krỹg fã ti jènkamu ki kar kanhrãn há han ge ti to ag (CAQ) ke tĩ, jagmré to ãkrén kỹ hyn han jé lei tỹ jagtãn fã jagma, vènhrá tỹ rá pir jagma art. 23 Constituição tag jagma.

Art. 212. Ëmã tỹ União tóg hynhan, prỹg kar kãmĩ, pi hãra dezoito tá krỹ tũ nỹj ke nĩ, ãmã tỹ Estados ag, kar ãmã mág tỹ Distrito Federal ti kar ãmã kêsir tỹ Municípios, ag tóg vinte e cinco por cento nĩm ge nýtĩ, ag tỹ ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti receita federal jagma, kinhrãg kỹ ti kaja jãgnãj ke ti, to vènhkanhrãn fã ki hynhan kar tỹ rãnhràj jé.

§ 1° Ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti, ěmã mág tỹ União ti ěmã tỹ Estados ag, ěmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ěmã kěsir tỹ Municípios ag, ketũmỹr ěmã tỹ Estados kãki ěmã kěsir tỹ Municípios, pi jé ke nỹj, to nĩkrén ti vĕnhrá tỹ artigo tag jagma, tỹ receita ki go-verno tỹ jãgnãj ke ti.

§ 2° Tỹ jagma hã han jé jãmĩ rán kỹ nỹ ãn ti artigo jagma, ken kỹ tóg nỹj jagma sistemas tỹ ensino federal ti, estadual mré municipal ti ke gé, kar jĕnkamu tỹ mỹ kótĩg ãn tỹ rãnrãj jé art. 213 jagma.

§ 3° Vĕnhkanhrãnrãn fã mỹ jĕnkamu tỹ recursos públicos pipin ge tóg ken kỹ nỹj, ensino obrigatório jé, vĕnhkar tóg kanhrãnrãn jé ù kuprĕg mã, mỹ ge ke há han jé jag rike han kỹ, vĕnhrá tỹ ken kỹ ãn to ãkrén kỹ plano nacional de educação jagma.

§ 4° Tỹ programas suplementares ti vãjãn ki kar vĕnhkaja kygtãg jé, ken kỹ nỹ art. 208, VII, ti kaja tóg tỹ jĕnkamu jãkrunh kỹ contribui-
ções sociais kar recursos orçamentários tá kãmũj tỹ rãnrãj jé.

§ 5° Tỹ educação básica tóg tỹ vĕnhkar mỹ ke ãn ti, ti kaja tỹ rãnrãj ke tóg tỹ contribuição social tỹ kysã kaja salário-educacão ti, jãkrunh kỹ empresas ag mĩ lei jagma.

§ 6° Ti tỹ estaduais mré municipais kaja jãkruj ja ti contribuição social jagma, tỹ kysã kaja salário-educacão ti, pipin ja ag tóg arunũ tỹ hãnrike ãn nĩkrén kỹ, véké vĕnhkar mỹ vĕnhkanhrãn fã, educação básica tá ag jyjy rãnrãn kỹ nỹtĩ ãn jagma.

§ 7° Pi ke nỹj jĕnkamu jãkruja ãn tỹ nĕnũ, ù han ti jãmĩ rán kỹ kótĩg vĕn mũ ãn jagma caput ti, §§ 5° e 6° vĕnhrá tag kãki, rãnrãj nỹtĩ kỹ kófãn ja ag mỹ kar pensões ti ke gé.

§ 8° Hãnríkemũn ti jagtã sĩ kaja ti tũ kej ken kỹ, ketũmỹr tỹ ù ken kỹ nĕn ù kato, ãn ki tóg vinvin kỹ nĩkrén mãn ti kaja ti, jãmĩ rán kỹ kótĩg vĕn mũ ãn jagma caput ti, vĕnhrá tag kãki kar vĕnhrá tag kãki inciso II jãmĩ rán kỹ kótĩg vĕn mũ ãn jagma caput ti, art. 212-A, jagma, ti jé kótĩg jé jĕnkamu tỹ nĕn ù ki hynhan jé, kar tỹ rãnrãj jé vĕnhkanhrãn fã mỹ, kar

ver ti kaja tóg jé kãmũj fã tỹ subvenculados ti, rán kỹ nỹ tag ti art. 212-A
Constituição tag kãki, jãmĩ ti kaja jãkruja ãn to ãkrén kỹ.

§ 9º Lei tóg mỹ ge kej hãrenkỹ hynhan ge ti, tugnỹm ge ti, vegven
kỹ ti ki hã ke ãn ti, nén ù to ti kaja kygjãm ja ti vẽnghanhrãnrãn fã
to, tỹ esfera estadual ti, distrital mré municipal ki.

Art. 212-A. Êmã tỹ Estados ag, êmã pir tỹ Distrito Federal kar êmã
kêsir tỹ Municípios ag tóg, jãgnãj jẽnkamũ ti jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn
jagma caput ti, art. 212 Constituição tag kãki, tỹ nén ù ki hynhan jé, kar tỹ
rãnrãj jé vẽnghanhrãn fã mỹ educação básica ti, kar mré tá rãnrãj nỹti ag
mỹ kygjãm jé, ve kỹ pãtén mã vẽnhrá tỹ tag ti:

I – jé jẽnkamũ ãn pipin ti kar jagmré vegven jé êmã pir tỹ Dis-
trito Federal ti, êmã tỹ Estados kar êmã kêsir tỹ Municípios ag,
instituição tag ag hã mỹ tóg ken kỹ nỹ, ag êmã hã kãki, êmã tỹ
Estado ti, kar êmã pir tỹ Distrito Federal ti, jẽnkamũ nĩm han
ja tỹ nén ù ki hynhan jé, kar tỹ rãnrãj jé vẽnghanhrãn fã mỹ
educação básica ti, kar ver mỹ rãnrãj nỹti ãn ag mỹ kygjãm jé
(Fundeb), jẽnkamũ nĩkrén fã jagma;

II – jẽnkamũ nĩm han ja tỹ inciso I jagma, jãmĩ rán kỹ kótĩg vén
mũ ãn jagma caput ti, artigo tag kãki, hynhan kỹ vinvin 20%
(vinte por cento) ki:

a) pipin jé êmã tỹ Estados ag ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti, vẽnhrá
tag jagma art. 156-A;

b) pipin jé êmã pir tỹ Distrito Federal tỹ ti jagtã sĩ kaja jãkru-
ja ti, vẽnhrá tag jagma art. 156-A; jé ke nỹn kỹ rãnrãj fã ti
estadual mỹ, vẽnhrá tag jagma art. 156-A, § 2º; kar

c) jẽnkamũ tóg mỹ ke pã ãn ti incisos I, II kar III vẽnhrá tag
jagma, jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti art. 155,
kar inciso II, jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti art.
157, kar incisos II, III kar IV jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn
jagma caput ti art. 158, kar mré alíneas “a” e “b” tỹ inciso I

kar mré inciso II, jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti art. 159 ti, Constituição tag kãki;

III – jẽnkamũ tóg mỹ ke pã ãn ti inciso II jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, pipin jé ãmã tỹ Estados ag mré kãmĩ ãmã kėsir tỹ Municípios ag, pipin ja ag tóg arunũ tỹ hãnrĩke ãn nĩkrén kỹ, vẽnhkanhrãn fã e jagma educação básica tá ag jyjy tóg ránran kỹ nỹtĩ ãn tá, hã ke pã ãn jagma, vẽnhrá tag jagma §§ 2º e 3º do art. 211 Constituição tag kãki, vegve kỹ hynhan jé vẽnhrá tag jagma alinea “a” kar tỹ inciso X ti jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti, kar § 2º artigo tag kãki;

IV – tỹ ãmã mág tỹ União tóg jagtãn jẽnkamũ tỹ nĩm han kỹ nĩ ãn ti, vẽnhrá tỹ tó nĩ ãn jagma inciso II jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti, artigo tag kãki;

V – tỹ jagtãn jé ãmã mág tỹ União ti rike nỹj ja tóg 23% (vinte e trẽs por cento) ki, jẽnkamũ tỹ mỹ ke pã ãn ti vẽnhrá tag jagma inciso II jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, pipin kỹ tag jagma:

a) pẽnkar régre 10 (dez) pontos percentuais ki ãmã tỹ Estado kãmĩ mré ãmã pir tỹ Distrito Federal kãki, prỹg kar jagma arunũ nĩkrén kỹ (VAAF), vẽnhrá tag jagma inciso III jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, ti tá jun tũn kỹ ti pipir tỹ ken kỹ nỹ ãn ti nacionalmente ki;

b) ti pipir ki pẽnkar régre mré ãn pir ki ti kuju 10,5 (dez inteiros e cinco décimos) pontos percentuais ki vẽnhkanhrãn fã kar tỹ municipal ti, estadual mré distrital ti, prỹg kar jagma arunũ nĩkrén kỹ (VAAT), vẽnhrá tag jagma inciso VI jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, ti tá jun tũn kỹ ti pipir tỹ ken kỹ nỹ ãn ti nacionalmente ki;

c) ãn régre ki ãn pir kuju tỹ 2,5 (dois inteiros e cinco décimos) pontos percentuais ki vẽnkar mỹ kanhrãn fã ki, nẽn

ũ vegve k̄y tarĩr fã ân hynhan ja n̄in k̄y lei jagma, tá junjun k̄y, ag rãnrãj há han ja ân tóg tãmi v̄nhkanhrãnrãn fã ũ ag m̄y ke n̄yĵ há, rãnrãj k̄y tarĩr jé m̄y ge ke há han ja ti t̄y pir ken jé, jag ve k̄y t̄y ũ n̄yĵi ân ti desigualdades ti, jagma siste-ma nacional t̄y tugn̄ym fã ti v̄nhkanhrãnrãn fã jagma;

VI – t̄y VAAT tóg n̄ikrén, lei jagma inciso X ti jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti artigo tag kãki, ti kaja ân ve k̄y v̄nhrá tag jagma inciso II jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti artigo tag kãki, kri t̄y mág ge k̄y ti ũ tá kãmũja ti, kar mré jagm̄y jãnjã fã jagma v̄nhkanhrãnrãn fã m̄y, tug-n̄ym k̄y v̄nhrá tag jagma § 1º, kar ken k̄y n̄yn jé v̄nhrá tag jagma inciso III, jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti artigo tag kãki;

VII – j̄enkamu t̄y n̄én ũ hynhan ge tóg v̄nhrá tag jagma ken k̄y n̄y incisos II kar IV, jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti artigo tag kãki, hynhan ja ag tóg êmã t̄y Estados kar êmã k̄esir t̄y Municípios ag, tag tavĩ hã m̄y hynhan jé, v̄nhrá tóg m̄y n̄y tag jagma §§ 2º e 3º do art. 211 Constituição tag kãki;

VIII – jagmré ti kaja t̄y n̄énũ ki hynhan jé kar mré rãnrãj jé v̄nhkanhrãnrãn fã tá, v̄nhrá tag jagma art. 212 Constituição tag kãki tag hã jãgnãj, p̄nkar régre t̄egtũ 30% (trinta por cento) ki, êmã mág t̄y União tóg kaja jãnjã jagtãn jé, v̄nhrá tag tóg han ra kemũ m̄y, ti kaja t̄y v̄nhrá tag jagma n̄y ân m̄y inciso V jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti artigo tag kãki;

IX tá rán k̄y n̄y ân ti jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti art. 160 Constituição tag kãki, ken k̄y tóg n̄yĵ j̄enkamu t̄y n̄én ũ hynhan jé, v̄nhrá tag jagma incisos II kar IV jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti artigo tag kãki, Pã`i t̄y tarĩr jã ân tóg m̄i hã hynhan tũn k̄y tóg kajãm m̄u to, crime de responsabilidade ti;

X – lei tóg hynhan ra kej, tugn̄ym k̄y vegve k̄y vinvin k̄y hynhan jé v̄nhrá tag jagma, I, II, III kar IV jãmi rán k̄y kótĩg vén m̄u ân jagma caput ti kar § 1º do art. 208 kar to ãkrén k̄y ránrán k̄y vin

kỹ nỹtĩ ãnti, plano nacional tỹ vẽnhkanhrãn fã ti, to ãkrén kỹ rán kỹ ãn ti vẽnhrá tag jagma art. 214, Constituição tag kri:

a) vinvin há han jé jẽnkamunĩm han ja ãn ti, vẽnhrá tag jagma inciso I jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, kar mũ hã jẽnkamunĩm pipin jé, tỹ jag hã tũ ãn ti, kar ver to ãkrén há han kỹ, ti kaja tỹ prỹg kãmĩ kyg-jãm ge ti arunũ nĩkrén kỹ jagnón, kanhrãn tỹ modalidades ti, kysã kar prỹg tỹ hãre ki kanhrãn ge ti, kar hãrenkỹ kanhrãn fã tá mẽ ge kej ke ti, tugnỹm kỹ vegve kỹ hãrenkỹ hynhan ge ti, kar nén ù kar hynhan ge ãn ti mẽ ge ke há han jé garantia de sua qualidade ti;

b) hãrenkỹ nĩkrén kỹ pipin ge ti VAAF ki vẽnhrá tag jagma inciso III jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, kar tỹ VAAT rán kỹ nỹ ãn ti inciso VI jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki;

c) hãrenkỹ nĩkrén kỹ pipin ge ti rán kỹ nỹn kỹ alinea “c” tỹ inciso V jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki;

d) ti kar mẽ venven jé, tarĩr kar tugnỹm jé kar ver kãmĩ vegven kỹ hynhan ra ken jé, tar mũ kar ti kar mẽ jẽnkamunĩm kaja nĩm han ja ãn ti, vẽnhrá tag jagma inciso I jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, ken kỹ nỹn jé hynhan jé, kar vẽnsókĩ hynhan jé kar vinvin jé, conselhos tỹ ag mré tugnỹm jé mré controle social ti, ag mẽ hej ke kỹ jagmré ag vin kỹ, conselhos tỹ vẽnhkanhrãn fã tá;

e) to vẽnhkanhrãn ge kar hãre tá jun ge to avaliação han jé, órgão tóg jé ke ãn mẽ, vegve kỹ pipin mãn jé, hãtã vẽnhkanhrãn fã tỹ hághã kej ke vej ke ti, kar mré mẽ ge kej tỹ mágmág ken jé;

XI – tỹ jẽnkamunĩm tỹ krãm ke nĩn kỹ 70% (setenta por cento) ki jẽnkamunĩm han ja ti vẽnhrá tag jagma inciso I, jãmĩ rán kỹ kó-

tĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, togvãnh kÿ jẽnkamú ti rán kÿ nÿ tag jagma alínea “c” tÿ inciso V, jãmĩ rán kÿ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, jé tóg ken kÿ nÿ vè-nhkanhrãn fã tá rãnhràj nÿtĩ ãn ag mÿ kygãm jé, tugnÿm kÿ jé jẽnkamú ãn ti rán kÿ nÿ tag jagma alínea “b” tÿ inciso V, jãmĩ rán kÿ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, tag rikr han kÿ 15% (quinze por cento) ki, tÿ to kygãm jé capital to;

XII – lei tÿ hã mÿ ken kÿ nÿ tóg hynhan ra kej, vènhkanhrãn fã ag mÿ kysã kaja kygãm jé piso salarial ti, magistério tÿ vènhkar mÿ ge kej fã ag;

XIII – jẽnkamú tÿ kygãm jé nén ù ãn ti vènhrá tag jagma § 5º tÿ art. 212 Constituição tag kãki, êmã mág tÿ União jagtãn jé Fundeb ti, rán kÿ nÿ ãn ti inciso V, jãmĩ rán kÿ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, pi ke nÿj;

XIV – prÿg tÿ 2025 jagma, jagtã fã to vãmén ja ti inciso V jãmĩ rán kÿ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti, pẽnkar régre 10% (dez por cento) ki ti kaja tÿ hãrenkÿ nÿj ke tóg êmã mág tÿ União ag jagma kótĩg, vènhkanhrãn fã ag matrículas rugróm jé, gĩr tÿ kusãki kar rãkãnh kÿ iskóra tá nÿtĩn jé pa mẽ educação básica tÿ vènhkar mÿ ke ti, vegve kÿ to ãkrén kÿ hynhan jé, mÿ ge ke há han jé kanhrãn nÿtĩ ãn tá, kar jagjãgtar ag tÿ pir ken jé tÿ jaghã kar nÿtĩn jé, ken kÿ nÿn jé jẽnkamú kaja tóg Fundeb jagma kótĩg ge mũ ãn ti, hãra pi ke nÿj inciso tag mÿ, hãrenkÿ hynhan ge ti alíneas “a”, “b” e “c” tag jagma, kar tÿ inciso V artigo tag kãki;

XV – prÿg tÿ 2026 kãpãn, ke nÿ ja tóg ti sĩ ki vènhkẽgra 4% (quatro por cento) ki jẽnkamú nĩm han ja tá to fundos ke tĩ inciso I jãmĩ rán kÿ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, mÿ ag tóg jãgnãj êmã tÿ Estados, êmã pir tÿ Distrito Federal kar êmã kèsir tÿ Municípios ag tÿ hynhan jé matrículas ti, gĩr tÿ kusãki kar rãkãnh kÿ iskóra tá nÿtĩn jé pa mẽ educação básica ti, ag tÿ hãrenkÿ hynhan ge vin ja ãn jagma jagmré êmã mág tÿ União kar ti mré ke kar ag, tá krÿgkrÿg jé kanhrãn fã to ãkrén ja ãn

ti, gĩr tóg kusãki kar rãkãnh kỹ iskóra tá nỹtĩ ãn ti pa mẽ, Plano Nacional de Educação ti.

§ 1º Nĩkrén fã ti VAAT, rán kỹ nỹ tag jagma inciso VI jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma, caput ti artigo tag kãki, vegve kỹ tóg hej kej, ver jẽnkamu tỹ recurso tóg ve kỹ nĩn kỹ inciso II jagma, jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, ver tỹ tag jé ken kỹ nỹn kỹ:

I – ãmã tỹ Estados tóg jẽnkamu jãkruja ãn ti, ãmã pir tỹ Distrito Federal kar ãmã kẽsir tỹ Municípios ag, tỹ hã jé ke nỹn kỹ hynhan jé ki hynhan kar tỹ rãnhrãj jé, tỹ vẽnhkanhrãnrãn fã tóg mỹ ke tũ nỹn kỹ inciso I jagma, jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki;

II – jẽnkamu tỹ estaduais kar municipais tỹ jãkruja tỹ kysã kaj vẽnhkanhrãn fã mỹ, rán kỹ nỹ ãn jagma § 6º do art. 212 Constituição tag kãki;

III – tỹ jagtãn ge ti ãmã mág tỹ União tóg jãnãj ke ti, ãmã tỹ Estados kar ãmã pir tỹ Distrito Federal kar ãmã kẽsir tỹ Municípios ag mỹ, rán kỹ nỹ tag jagma alínea “a” tỹ inciso V jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki;

§ 2º Ver to ãkrén kỹ rán kỹ nỹ tag jagma alínea “a” tỹ inciso X jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, lei tóg ù hynhan mũ kanhrãnrãn fã ag jẽnkamu kaja fón ge ù ven jé, kar tugtój jé ù tóg nỹtĩ ãn tá jẽnkamu tóg vẽnhkanhrãn fã mỹ kótĩg ja ãn ti, arrecadação tributária jagma ãmã ag tỹ ente federado ke tĩ, prỹg fĩj ja ãn jagma hynhan ge ti.

§ 3º Hã jé tóg kótĩg gĩr kẽsir tavĩ kanhrãnrãn fã ag mỹ tag rike tỹ 50% (cinquenta por cento) ki, ga mág jẽnkamu ki ti kaja ti, rán kỹ nỹ tag jagma alínea “b” tỹ inciso V jãmĩ rán kỹ kótĩg vén mũ ãn jagma caput ti artigo tag kãki, lei jagma.

Art. 213. Vẽnhkar jẽnkamu recursos públicos tóg tỹ vẽnhkar tỹ ka-

nhrânrán fã jé ke nĩ, kar tóg há nĩj mũ gé iskóra comunitárias hynhan jé, kar Tupê ví han fã mré véké ù mỹ vênhkanhrânrán fã han ti lei jagma nỹn kỹ:

I – venven kỹ ag tỹ véké nén ù hynhan nỹtĩ ãn ti, kar ag jênkamu tỹ kén tĩ ãn to vênhkar mỹ kanhrânrán fã han kỹ;

II – ken kỹ nỹn kỹ ag tỹ nén ù patrimonio ke tĩ ãn tỹ iskóra comunitária ù han jé, kar Tupê ví han fã mré véké ù mỹ vênhkanhrânrán fã han ti, ketũmỹr Poder Público mỹ fãg kỹ, ag nén ù hynhan nỹtĩ ãn tỹ krỹ ken kỹ.

§ 1º Tỹ vênhkar jênkamu recursos públicos tóg, artigo tag kãki rán kỹ nỹ ãn tóg tỹ bolsa tỹ estudos jé há nĩ gé, ensino fundamental kar médio jé, lei jagma, ùn tỹ kanhrân sór mỹr hãrenkỹ kajãm ge tũn kỹ, ti nĩ ãn tá vênhkar mỹ vênhkanhrân fã tóg vaga tũn kỹ, ketũmỹr ti kanhrân sór mũ ãn tóg tũn kỹ, ken kỹ tóg nỹj mũ gé, Poder Público tóg hynhan ge nĩ jênkamu to, kri tỹ rũm ken jé vênhkar kanhrân fã ti, ùn jãvãnh mũ nỹtĩ ãn tá.

§ 2º Tỹ nén ù tugnỹm kỹ kanhrân ge ti, ke nỹj ke tóg nĩ kri tỹ rũm ken jé vênhkar tóg hynhan jé vênhkanhrân fã tỹ universidade ketũmỹr instituições tỹ kanhrân fã profissional kar tecnológica ti, há nỹ ja tóg mũ Poder Público mỹ jênkamu jãgnã ti.

Art. 214. Lei tóg hynhan kỹ vin vênhkanhrân ge to ãkrén fã ti, prỹg tỹ pênkar régre ki tugnỹm jé, jagmré to vãmén kỹ hãrenkỹ hynhan ge ven jé, kanhrânrán fã tỹ sistema nacional ti, kar diretrizes vinvin jé, ne to han ge ti, to ãkrén kỹ hãrenkỹ hynhan ge ti, kar ti hãrenkỹ jagtãn ge ti, nén ù ki hynhan kỹ tỹ rãnrãj jé kanhrânrán fã tá, gĩr kanhrân fã prỹg jagma, poderes públicos ag nén ù hánhár jagma, jag kóm êmã kãki esferas federativas jagma hynhan ge ti:

I – tỹ tũ ken jé vênhrân vãnh mré to jãn vãnh ti;

II – ti kar mĩ vênhkanhrânrán fã hynhan jé;

III – tỹ há ken jé, mỹ ge ke há han fã ti;

IV – kanhrãnrãn jé ti kar rãnrãj jé;

V – vënhkar tóg kanhrãnrãn fã mỹ ke nỹn jé, científica ki kar tecnológica ki ãmã mỹg tỹ País kãki.

VI – vinvin jé hãrenkỹ hynhan jé, kanhrãnrãn fã tá nén ù ki hynhan ge tí, jënkamu tỹ recursos públicos tỹ, nén ù kar kaja ti kãki.

SEÇÃO II

DA CULTURA

Art. 215. ãmã tỹ Estado tóg ken kỹ vin nirejtu ti ag tỹ nén ù sïnvĩ hánhár venven vënhkar mỹ, mur kỹ ti tỹ nén ù hynhan tí ki mog ja ti culturais ti, kar ãmã mág kãmĩ cultura ù vegven jé, kỹ ti kar mỹ tó jé gé.

§ 1º ãmã tỹ Estado tóg tarĩr mũ ù tóg vóg tũ nĩn jé ti nén ù sïnvĩ hánhár vënhgrén fã tỹnh fã ti, manifestações tỹ culturas populares ke tí, kanhgág ag fóg sá ag, kar ù ag tỹ nén ù sïnvĩ hánhár venven sór kỹ ke gé ãmã mág kãki.

§ 2º Lei tóg hynhan kỹ vin mũ, kurã ti, kurã tỹ nén ù ki hãnríkeja ãn to mỹsér jé, jag kóm kurã tỹ ù nĩ ke ãn ti, étnicos nacionais ti.

§ 3º Lei tóg hynhan kỹ vinvin mũ Plano Nacional tỹ Cultura ti, prỹg kar jagma, cultural to ãkrén kỹ rãnrãj jé ãmã mág kãki, kar jagmré nén ù hynhan jé poder público ti, tag jagma han jé:

I – tarĩr kar tỹ mág ken jé patrimônio cultural tỹ ãmã mág kãki nỹtĩ ti;

II – nén ù hánhár, tỹ mág ke kỹ kar venven jé bens culturais ti;

III – to kanhrãnrãn jé, jãmĩ já kỹ tarĩr ki rãnrãj jé cutura ki, ti kar ki kugmĩ já ãn mĩ;

IV – vėnhkar mỹ tóg ke nỹj vegven jé bens tỹ cultura ti;

V – tỹ mág ken jé cultura e ãn ti, ti nỹtĩ jan mĩ.

Art. 216. Tỹ tóg patrimonio cultural brasileiro nỹtĩ nén ũ hánhár kart o ãkrén kỹ hynhan fã, ũn pir mỹ ke ketũmỹr jagmré ke, rĩnh kỹ tĩn kỹ tỹ hãtá ke ãn venven jé, jag kóm tỹ ũ nỹtĩ ke ti sociedade brasileira kãki, hãrenkỹ ki gej ke ti:

I – hãrenkỹ vãmén fã;

II – hãrenkỹ jãj fã, nén ũ hynhan kỹ ga kri mũg mág jé;

III – nén ũ hánhár tỹ científicas, nén han kỹ venven fã, kar nén ũ tãg hánhár;

IV – nén ũ hánhar, nén ũ kar, papé kar, ĩn hánhár kar tá nén ũ kar venven fã manifestações artístico-culturais ti;

V – ěmã kėsir tỹ jag to sygsa ãn ti kar ga tỹ vãnh jykre nĩm han kỹ nĩ ãn ti, kafej kar ka sĩnvĩ hynhan fã ag, nén ũ sĩnvĩ hynhan fã ti, nén ũ si jãvãnh kỹ to kanhrãn fã, vėsỹ ga kri mũj ja ag to kanhrãn fã, ga kri nén ũ kar tóg rĩnrĩr mũ to kanhrãn fã ag.

§ 1º Tỹ Poder Público, vėnhkar tóg mré hej ken kỹ, hynhan kar tarĩr, nén ũ tỹ vėnhkar mỹ ke ti patrimonio cultural ti ěmã mág kãki, papé tỹ inventários jagma, rãnrán kỹ, tarĩr kỹ, tỹ ti kar mỹ ke nỹn jé, nĩgã kunũj jé tarĩr há han jé, kar ver nénũ ũ jagma tarĩr jé.

§ 2º Hã mỹ tóg nỹj administração pública ag mỹ, lei jagma, papé kar hynhan kar tarĩr jé governamental ti, kar ver vegven jé ũn tỹ hãre tỹ vej sór mũn mỹ.

§ 3º Lei tóg vinvin mũ venven kỹ tỹ mág gen jé, kar nén ũ kar hãnhár ti valores culturais ke tĩ.

§ 4º Nén ũ kókin kén kar kókén sór mũ ti patrimonio cultural ti, ãn

tóg kajãm ge nĩ lei jagma.

§ 5º Ken kỹ tóg nỹtĩj papé rá tỹ documento ti, kar ùn sá si ag jykre tỹ nén ù hynhan kỹ tugvãja ãn ti.

§ 6º Ag hã tóg kinhra nỹtĩ ag han sór kỹ, ãmã tỹ Estados ag kar ãmã pir tỹ Distrito Federal ti, mỹ jẽnkamũ jãnãj sór kỹ tỹ cinco décimos por cento ki ag ti jagtã sĩ kaja jãkruja ti, tỹ to hynhan jé nén ù tỹ projetos culturais ti, pi ke nỹj jẽnkamũ tag tỹ, tag kygjãm jé:

I – rãnhřãj nỹtĩ ag mỹ kar kri nénũ ù kygjãm ti;

II – ti néve pã kaja kajãm jé;

III – nén ù to ti kaja kajãm tũ nĩn jé, tỹ mỹ ke pã tũ nĩn kỹ jẽnkamũ tỹ mỹ nén ù hynhan ge ãn ti.

Art. 216-A. Tỹ Sistema Nacional tỹ Cultura ti, hynhan kar vinvin kỹ nỹtĩ jagmré tarĩr jé, ãmã kēsir mĩ vinvin kỹ kar vẽnhkar mỹ ke, ùn jãmĩ jãg kỹ tarĩr ken fãg, jagmré hãrenkỹ nén ù hynhan ge ti cultura mỹ, vẽnhkar mỹ ken kỹ nỹn jé krỹ ke mã, jagmré to vãmén kỹ entes tỹ Federação ag vẽnhkar mré, to ãkrén kỹ hynhan jé, ti kar mỹ há nỹn jé kófãn há han jé, ti kar mỹ, kar ti kar tóg nirejtu nỹtĩ ti cultura han jé.

§ 1º Tỹ Sistema Nacional tỹ Cultura tóg política nacional tỹ cultura kar ag diretrizes jagma rãnhřãj tĩ, tỹ Plano Nacional tỹ Cultura tóg hynhan kỹ vinvin jagma, kar tóg tag hã jagma nỹtĩ:

I – vẽnh ví e ti;

II – vẽnhkar tóg hynhan kar venven jé, tỹ bens kar rãnhřãj fã culturais ki;

III vẽnhkar tóg nén ù hynhan ge to mỹsér jé, tugtó kỹ kri tarũm ken jé, nén ù ãn kinhra ti kar tỹ bens culturais ti;

IV – jagmré hynhan jé entes federados ag, kar vẽnhkar mỹ rãnh-

rāj nỹtĩ ag, ketũmỹr vẽnhmỹ rānrāj jā ān ti, cultural ki;

V – jagmré vegve kỹ hynhan jé nén ù tỹ vẽnhkar mỹ, programas ti, projetos ti kar nén ù hánhár ān ti;

VI – jagtān jé pépé tỹ, tá culturais tỹ rānrāj nỹti ān ag mỹ;

VII – jag krāfin jé políticas culturais ti;

VIII – ag vēsóki hynhan jé entes federados kar instituições tỹ vẽnhkar mỹ ke ti;

IX – nén ù kar venven kỹ tugtoj jé vẽnhkar mỹ;

X – ti kar mỹ ke nỹn jé mré vegve kỹ hej ke fān jé jagmré tug-nỹm fā tỹ controle social ti;

XI – ěmā kēsir mĩ vinvin jé, jagmré tarĩr jé kar jẽnkamú to nén ù hynhan ge ti;

XII – tỹ mág ge kỹ kri tarũm ken jé, jẽnkamú tỹ orçamentos públicos tá krỹ ke kỹ nĩ ān ti, cultura mỹ.

§ 2º Hynhan jé mỹ nén ù tỹ estrutura ti Sistema Nacional tỹ Cultura kākĩ, esferas tỹ Federação jagma:

I – tugnỹm kỹ tarĩr ke ag cultura ki;

II – tỹ conselhos ag política cultural kākĩ;

III – vẽnhmān kỹ to vāmén jé cultura to;

IV – mré tarĩr ke ag;

V – to ākrén jé cultura to;

VI – tỹ sistemas tỹ mỹ jẽnkamú jānāj fā cultura mỹ;

VII – tỹ sistemas tỹ nén ù kar venven kar tugtój fã kar hãrenkỹ nỹ culturaís ti;

VIII – tỹ programas tỹ kanhrãn fã hynhan fã cultura jé; kar

IX – tỹ sistemas setoriais vinvin jé cultura kãki.

§ 3º Lei federal tóg hãrenkỹ hynhan kej mũ Sistema Nacional tỹ Cultura mỹ, kar nén ù to ãkrén kart o vãmén kỹ hynhan ge ti, ag mré sistemas nacionais ketũmỹ políticas setoriais tỹ governo ag mỹ.

§ 4º Òmã tỹ Estados ag, ãmã pir tỹ Distrito Federal ti kar ãmã kēsir tỹ Municípios ag, tóg hynhan kỹ vinivn mũ hãrenkỹ rãnrãj ke ti cultura kãki lei hynhan kỹ.

SEÇÃO III

DO DESPORTO

Art. 217. Òmã tỹ Estado ag hã mỹ tóg nỹj mũ, ag hynhan jé vėnhka-nh`nhyr tỹ juga kej fã ti, rãnrãn kỹ nỹtĩ ãn ti, kar rãnrãn mē nỹtĩ ãn mỹ ke gé, tỹ vėnhkar nirejtu nỹn jé, tag jagma:

I – ag vėsóki hynhan kỹ vinvin jé entidades desportivas ag, ùn jagmỹ tarĩr ke ãn ag, kar associações ti, hãrenkỹ hynhan ge vinvin kỹ rãnrãj ke ti;

II – mỹ jãgnãn jé jėnkamu tỹ recursos públicos ti, hã tỹ mág ken jé, kanh`nhyr kỹ juga kej fã tá ti kar mỹ, iskóra kãtã ketũmỹr iskóra jãtã, kar ver mỹ ke pã ãn ti, alto rendimento ag mỹ;

III – vurmỹ ag vin kỹ ag mỹ vem jé profissional ag, kar tỹ professional tũ ag mỹ ke gé;

IV – tarĩr kar tỹ mág ken jé, jag kóm nén ù ki juga kej fã ag, ãmã mág kãki hynhan já ãn ti.

§ 1º Tỹ Poder Judiciário tóg hej kej, ações tỹ hãrenkỹ hynhan ge tí ag juga kej fã tí, tí justiča kar mĩ to vỹ ja tóg tũ ken kỹ, lei jagma.

§ 2º Tỹ justiča desportiva tóg kurã tỹ sessenta tavĩ nĩ, processo róm mũ ãn kãpãn, tí tugnỹm kỹ hãrenkỹ tí vỹ rán kỹ fin jé.

§ 3º Tỹ Poder Público ag tóg tỹ mág ge kỹ mỹ hynhan ra kej, kanh'-nhyr fã tí kar mỹ há nỹj jé.

CAPÍTULO IV

DA CIÊNCIA TECNOLOGIA E INOVAÇÃO

Art. 218. Pã'i mág tỹ governo vỹ, ù tỹ ciência, pesquisa ki nén ù há han sór mũ ãn apoia ke kar juna kej mũ, tecnologia ki kanhrãn ãn kar nén ù tẽg hynhan ke gé.

§ 1º Pesquisa científica kar tecnológica hã ve vén ke vỹ nĩ pã'i mág tỹ governo tí, mỹr hãtỹ tí kar mỹ nén ù há han ke mỹ, mỹr ciência, tecnologia kar nén ù tẽg hynhan ke hãtỹ ju nỹ tũn.

§ 2º Tecnologia ki pesquisa vỹ tỹ ãg ãmã mág tỹ Brasil kãki nén há hynhan jé ke nĩ, industrias ag mogmog jé kar ser êkré ke gé, ãmã kêsir kar mĩ.

§ 3º Pã'i mág tỹ governo vỹ ù tỹ ciência, pesquisa, tecnologia kar nén ù tẽg hynhan ki rãnrãj sór mũ juna kej mũ ag tỹ tu kanhrãnãn mág jé. Kar vỹ ag rãnrãj há han jé ne tỹ ag mỹ há ãn ki ag apoia kej mũ gé.

§ 4º Han ge ãn vỹ empresa tỹ ãg ãmã mág kãki pesquisa, tecnologia mré ke nỹtĩ ãn apoia kej mũ, ag tỹ ki rãnrãj nỹtĩ ag kanhrãnãn mág ke tu vãmén kỹ. Kar vỹ empresa ag tỹ ki rãnrãj nỹtĩ ag kygjãm há nỹtĩ ãn mré apoia kej mũ gé, ag tỹ ag mãn ge ãn krĩgmỹ ke ãn mré hã mãn jé.

§ 5º Estado kar Distrito vỹ caput tỹki ken kỹ nĩ ãn nón ag tỹ jẽnkamũ público kã kunũnh kỹ tỹ instituições ag tỹ ciência kar tecnologia ty

ũ kanhrãnrãn nỹtĩ ag mỹ jãnãj sór kỹ vej mũ.

§ 6º Estado hãvỹ caput ki nỹtĩ tag nón ser nén ù kar tỹ ciênciã, tecnologia kar nén ù há han ke tag tugnĩn órgãos públicos kar instituições ag tỹ ag pir rãnrãj fã ag tỹ jagmré rãnrãj han mũ, ti kar mũ.

§ 7º Estado hãvỹ instituições públicas ag tỹ ciênciã, tecnologia kar nén ù há han ke tag ag tỹ kuvar mũ êmã ag mré rãnrãj han mũ, ag tỹ kar ser caput tag ki ken kỹ nĩ tag hynhan jé.

Art. 219. Êg êmã mág kãki mercado vỹ tỹ êg tũ pẽ nĩ, hã tugnĩn vỹ han ge ãn ki ken nĩ ag tỹ ser tỹ cultural kar economia ki fón kỹ êg kar mỹ nén ù há han jé, êg êmã kãki tecnologia tỹ mág ke jé gé.

Tag tỹvĩn ki vỹ ken kỹ nĩ. Estado vỹ empresa kar instituições kar ag, público kar ag pir rãnrãj fã, ag apoia kej mũ ag tỹ mogmog jé. Kar vỹ apoia kej mũ gé, parque tecnológicos tẽg ketũn mỹr ki nỹtĩ ki hynhan jé, polo tecnológicos kar nén ù tỹ nón nỹtĩ tỹ mogmog jé. Hãra vỹ ver ù tỹ nén ù tẽg hynhan nỹtĩ ag rãnrãj apoia kej mũ, hã kỹ vỹ ag juna ke kar ver nén ù ag kãmém mũ, ti kar tecnologia kãki ag rãnrãj kinhrãg jé.

Art. 219-A. União, Estados, Distrito Federal kar Municípios ag vỹ órgãos kar entidades publica kar ag pir nén ù hynhan fã ag mré vẽnhmãn kỹ jagnã mré nén ù hynhan mũ, pesquisa jé projetos, ciênciã, tecnologia kar nén ù há hynhan ke tí. Û tỹ ser nén ù há vég mũ vỹ ù mỹ inh mré vé kej mũ, jẽnkamũ tỹ hãremũn ki rã kỹ, han ge ãn ki ken kỹ nĩ ãn nón.

Art. 219-B. Ciênciã ti Sistema Nacional, tecnologia kar Nén ù há hynhan (SNCTI) vỹ tỹ ser instituições públicas kar privadas ag jagnã mré vej ke nỹtĩ, ag tỹ ser ciênciã, tecnologia kar nén há hynhan ki ãn ki êg êmã mág kãki nén ù hynhan jé.

§ 1º Han ge ãn hã vỹ SNCTI ag ne han ke kar ãn tój mũ.

§ 2º Estado, Distrito Federal kar municípios ag vỹ vãsóki Han ge ãn hynhan mũ, êmã kêsir kar ne tỹ ke nĩ ãn kar ne tỹ tũ nĩ ãn tugnỹm kỹ.

CAPÍTULO V

DA COMUNICAÇÃO SOCIAL

Art. 220. Ti kar vỹ ěkrén, nén ũ han, vēmén kar nén ũ tugtó jé há nỹtĩ, nén ũ kar mĩ vėnvĩ tĩj fã mĩ. Ũ pi ti vỹ jé tugnĩn kórég māj, han ge ãn nón.

§ 1º Han ge ãn ũ pi vāsóki han ge ũ han mũ jornal mĩ nén ũ tój há tój ke to, nén ũ kar mĩ vėnvĩ tĩj fã mĩ, art. 5º, IV, V, X, XIII kar XIV ki vỹ tó kỹ nĩ.

§ 2º Pi há nĩ política, ideologia kar artística tugnĩn nén ũ tó tũg ãn ti.

§ 3º Federal kãki han ge ãn tỹ ne han ke hã vỹ:

I – mỹsinsér fã, filme kar espetáculos públicos tarĩr ke, ũ tỹ ne tỹ vej ke ãn, gĩr tugnĩn, hã kỹ vỹ jé vỹrmỹ ũn kar hã ra nỹj ke nĩ.

II – han ge ãn hynhan ke, ũn pir kãki gĩr kar ti nỹ tỹ nỹtĩj ãn tỹ jagnã mré rádio kar TV mĩ nén ũ tỹ ke nĩ ãn mã tũ nĩ jé, kar ser ũ tỹ māj nĩ ãn tỹ ge pi jé ke jé gé, art. 221 ki ken kỹ nĩ ãn tugnĩn. Kar han ge ãn vỹ nén ũ vėnhmỹ tỹ vėnh vinvén fã ãn to ti kar tarĩr mũ gé, ũ tỹ kaga tũ nĩ jé, kar ti nĩ ãn ki nén ũ tỹ hãnríke tũ nĩ jé.

§ 4º Han ge vỹ tugnỹm mũ gé, nén ũ vėnhmỹ tỹ vėnh vinven fã ãn ti, sĩgar, goj fa, agrotóxicos, vėnhkagta kar terapias ãn ti, inciso II tỹ kynhmỹ rán kỹ nĩ ãn nón. Ti vėnhven kỹ vỹ ki tag vỹ kórég nĩ kej ke nĩ, nén ũ ãn tỹ ěg mỹ há tũ nĩ ãn tój ke vỹ nĩ, ěg tỹ vóg sór kỹ.

§ 5º Meios de comunicação ũ pi tỹ empresa pir tỹ mré ke jé nĩ, ketũn mỹr ũ tỹ hãnríke ãg pi mré kej mũ, hã kỹ ũn pir pi ti tỹ nén han sór mũ ãn han.

§ 6º Ũ tỹ jornal ketũn mỹr revista rán sór kỹ pi pã'i mág tỹ governo mỹ tuvĩj.

Art. 221. Rádio kar TV ki ne han ke hãvỹ:

I – ù tỹ nón kanhrãñ jé, artes, cultura kar tãmĩ nén ù tỹ hãñrike jé ãñ tugtó jé;

II – êg êmã mág kar êmã kêsir mĩ Cultura vinven ke, kar ser ne hynhan fã ãñ tugtó ke ti kar tỹ kinhra nỹtĩ jé;

III – êmã mág kãki êmã kêsir ag cultura ki ne hynhan, artística kar jornalística, han ge ãñ tí percentual nón;

IV – ti kar tỹ êmã ki nỹtĩ ãñ respeita kej ke, ùñ vỹ tỹ ù kar ti kar nỹtĩ jé kar ãñ.

Art. 222. Û tỹ êmã tag ki tỹvĩn hã vỹ tỹ jornal, rádio kar TV empresa jo jãj ke nỹtĩ, kar ù tỹ ki nỹtĩ kri prỹg tỹ 10 ke kãfór ãñ, kar ù tỹ tỹ jurídico ãñ, êg êmã ki han ge ãñ nón, hãra ti mág vỹ tỹ taki ke nỹ ke nĩ gé.

§ 1º Nén ù kar ki jẽnkamũ tỹ ações kar voto jé ke ãñ vỹ tỹ empresa tag ag mỹ ke nĩ, jornal, rádio kar TV ki ag, hãra vỹ tỹ taki ke pẽ nỹtĩj ke nỹtĩ, ketũn mỹr ki nỹtĩ kri prỹg 10 kar. Tag ag hãvỹ ne tỹ ki kej nón vej mũ.

§ 2º Tag ki pẽ ag kar ki nỹtĩ kri prỹg tỹ 10 ãñ ag hãvỹ jo nỹtĩj mũ, ag hãvỹ kuprẽg kar ne tỹ mĩ mũj ke ãñ tugnỹm mũ.

§ 3º Meios de comunicação eletrônica kar, tecnologia ki ke kar tag ti, ag vỹ art. 221 nón ki hã han ke nỹtĩ, mỹr han ge ãñ tỹ taki ke pẽ tỹvĩn mỹ ke vẽ ke kỹ nũn ham.

§ 4º Han ge ãñ hã vỹ tój mũ, kuvar mĩ êmã ù ag tỹ taki empresa ag mré rãñhrãj ke ti, § 1º ki ken kỹ nĩ ãñ tugnũn.

§ 5º Empresas tag ag kã'ũ ki, § 1º ki ken kỹ nĩ ãñ nón, ag tỹ ù tỹ jo nỹtĩ ãg ryrãg sór kỹ, ag vỹ Congresso Nacional mỹ tój mũ.

Art. 223. Poder Executivo hã vỹ ù mỹ tuvãj, renova kej ketũn mỹr ù mỹ há mré ké kej rádio kar TV to. Hãra empresas privadas, pública kar estatal ag vỹ jagnã mré ke há nỹtĩ kar ke nĩ.

§ 1° Congresso Nacional h̄vỹ tugn̄m art. 64, § 2° kar § 4° kurē t̄y h̄re ki han k̄y n̄ ãn ti, ti t̄y h̄rek̄a vēnv̄i t̄y ti ki jun jé ãn nón.

§ 2° Ag t̄y renova kej ke ketũn m̄yr ù m̄y ha ãn han ke, ken jé Congresso Nacional ty ù t̄y 2/5 ag vỹ jagn̄a mré hej kej ke n̄. H̄ara ù t̄y to vota ke jé ãn jyyj vỹ rán k̄y n̄j m̄, ti t̄y hej ke jé ketũn m̄yr vah ke jé ãn ti.

§ 3° Ag t̄y ù m̄y tuv̄aj ke kar renova kej ke vỹ Congresso Nacional t̄y tugn̄m kar hej ke kar h̄a ken k̄y n̄j, kynhm̄y ránrán k̄y n̄t̄i ãn nón.

§ 4° Juiz t̄y ken kar h̄a ag vỹ t̄y tũ kej ketũn m̄yr há han kej kurē t̄y rán k̄y n̄ ãn ty kr̄yg tũ ke.

§ 5° Rádio vỹ pr̄yg t̄y 10 ke tu rán k̄y n̄, j̄avo TV vỹ t̄y pr̄yg t̄y 15 ke n̄.

Art. 224. Congresso Nacional ty ag vỹ Conselho de Comunicação Social han m̄, tag h̄a vỹ rádio kar TV t̄y nén ù nón vej f̄a n̄j m̄ han ge ãn k̄aki.

CAPÍTULO VI

NÁN MÁG TU KE VỸ

Art. 225. Meio ambiente vỹ t̄y ti kar m̄y ke n̄, h̄āk̄y ù vỹ nén ù t̄y vỹ sũn ke tũ n̄, Poder Público mré ke vē tar̄r jé kar ti kar vỹ tar̄r ke n̄t̄i ti t̄y kórég tũ n̄ jé ḡr t̄y k̄amũ n̄t̄i ãn jo.

§ 1° Tag t̄y ki h̄a ke jé Poder Público dever vỹ, kir̄r jé:

I – nén ù t̄y v̄asóki t̄i m̄j f̄a m̄ m̄n jé, nén ù t̄y kórigrég k̄y ki hynhan kar nén ù kar kir̄r jé ti mogmog há han jé;

II – kaf̄ej kar ãn, vē'y kar ãn kar microrganismos t̄y ti ke ãn h̄ar n̄t̄in jé, ag t̄y ù ke sór ke tũ, kar entidades ù t̄y pesquisa hynhan sór m̄ ag tugn̄m ke;

III – ga kar ãn rán rán ki Federação kar mĩ ga tỹ ne tỹ protegido nỹtĩj ke ti, han ge ãn kãki ù tỹ ne tỹ ki nén ù han ke ãn, kar ù tỹ kókén sór ãn kamãg ke;

IV – ù tỹ nén ù mág han sór kỹ vỹ ver Estudo de Impacto Ambiental han vén mũ, ti tỹ meio ambiente kókén mág ketũ ãn ve jé, kar vỹ ser nén ù kar mĩ tugtoj ke nĩ, ti kar tỹ kinhra nỹtĩn jé;

V – nén ù tỹ mĩ êkrênkrên fã ãn mré hã tarĩr jé, kãmĩ nén ù vende ke tũ nĩ jé, kri nén ù hỹnhan tũ nĩ jé, tỹ êg kã’ũ kókén tũ nĩ jé, kar tỹ êg pénĩn nén ù há kar tag tỹ hãre tũ nĩ jé;

VI – escola mĩ ti kar krĩ ki vin ke, tỹ ag pénĩn nén há kar tag tarĩr kinhrãg jé;

VII – vễ’ỹ kar ãn kar kaféj kar ãn tarĩr jé, ti tỹ espécie ù tỹ tũ ke tũ nĩ jé, kar véké vễ’ỹ junja ke tũ nĩ jé;

VIII – combustíveis fósseis kajãm mág ke, jãvo Imposto sĩn kỹ kygĩn ke, energia jẽnkri ke mũ ãn tugnĩn kar hidrogênio tỹ carbono tũm ke tỹ sĩ tĩ jé, han ge ãn complementar ki vỹ ke ti, ti kaja tỹ sĩ ke jé, ti tỹ kaja pir nĩn jé, Energia jẽnkri ãn hã tỹ ti kar tỹ ke nỹtĩ jé, tag vỹ han ge ãn complementar ki hãren kỹ impostos (art. 155 ti inciso II kar 156-A) kar pipin ke (caput art. 195, I, “b”, IV kar V, kar art. 239 alínea “b” ti inciso I kar IV) tu vēmén ti.

§ 2º Û tỹ recursos minerais vóg mũ ãn vỹ ti tỹ meio ambiente kókén jé mĩ ki han mãn ke nĩ, Han ge ãn kãki vỹ hãren kỹ tag han ke tó kỹ nĩ órgão público responsável ù mré.

§ 3º Û tỹ meio ambiente kókén mũ ãn vỹ kajãm mũ, ty ti tỹ ùn há tĩ nĩ vỹ, hãra tỹ gera kajãm Código Penal kar leis ambientais ki nỹtĩ ãn ti, kar ù tỹ nén ù han nỹtĩ ag tỹ kỹkrỹ kej ke, ag tỹ rãnrhãj fã génh ke, ag tỹ kar tag han mãn tũ nĩ jé.

§ 4º Floresta Amazônica, Mata Atlântica, Serra do Mar, Pantanal Mato-Grossense kar Zona Costeira vỹ tỹ União patrimônio pẽ nỹtĩ,

hãkã vỹ han ge ãn kãkã nĩ, kãmĩ ne han ke ti, Meio ambiente tarĩr ke kar ser kãmĩ nén ù géj ke ãn tí.

§ 5° Ga tỹ tỹ ù tú tũ ãn kar governo tỹ génh jé, vỹ ser ù mỹ tuvãnh kórég nĩ, vende kej tú, mỹr tỹ kri nén ù tỹ nỹtĩ si ãn mogmog há han jé ke vê.

§ 6° Han ge Federal hãvỹ usinas ag tỹ reator nuclear mré rãnrãj fã ag tỹ hãtỹ nỹtĩj ke vej mũ, tỹ hã tũn ag vỹ jo ãn nỹtĩj ke tú nỹtĩ.

§ 7° Û tỹ vê'ỹ junja ke ãn vỹ kórég nĩ nĩ (Inciso VII ti § 1°), hãra tag vỹ ù tỹ ti cultura tuvãnh tú kỹ vê'ỹ tỹ nén ù mũ vin fã ãn tu, hãra tú tỹ nĩ, ke mũ. Hãkỹ vỹ ser to patrimônio cultural brasileiro vỹ ke mũ (art.215 ti § 1°), han ge kã vỹ nĩ, hãra vê'ỹ kirĩr há han ke, tỹ vêsarénh kãfãn tú nĩ jé.

CAPÍTULO VII

VĚHNŇ, GĪR, TYTĚG, KYRŮ KAR KÓFA DA FAMÍLIA, DA CRIANÇA, DO ADOLESCENTE, DO JOVEM E DO IDOSO

Art. 226. Věhnň fag vỹ tỹ ěg tar nỹtĩ, hã tugnĩn Estado vỹ fag kirĩr ke nĩ.

§ 1° Û tỹ civil ki věnh régrég kỹ, ãn vỹ tỹ véké ke nĩ.

§ 2° Tupě jo ãn mũ věnh régrég vỹ civil hãri ke nĩ, han ge ãn kãki.

§ 3° Estado vỹ ãn gré kar ù tětá tỹ vé jagnã mré nỹtĩj fã ãn kinhrãg ti, ti tỹ věhnň tugnĩn, hã kỹ vỹ mỹ tỹ mrãnh kej mũ tỹ civil ki jagmré jěgjěg sór kỹ.

§ 4° Û tỹ pir mỹ ti krě jě'ỹn tĩ ãn vỹ tỹ věhnň nĩ gé.

§ 5° Û tỹ jagnã mré jěgjěg kỹ nén ù hynhan ke ãn vỹ jag rike kar nĩ,

ũ pi ù kãfõr nĩ sór ke nĩ.

§ 6º Divórcio hã vỹ ù tỹ civil ki jagmré jêg jêg jé tỹ tũ kej.

§ 7º Ti kar vỹ ti tỹ krê nỹtĩ jé livre nỹtĩ, instituições públicas kar privada ù pi kur krêg kej kar ker krê nĩ hã kej ke tũ, hãra Estado vỹ mỹ tu vêmén, kanhrãn kar meios científicos mĩ, ù tỹ krê nỹtĩj sór mỹ.

§ 8º Estado vỹ vênhnỹ mré ke kar ãn kirũr mũ, ù tỹ vêsarénh tũ nĩ jé.

Art. 227. Vênhnỹ, sociedade kar Estado mré ke vê gĩr, tytêg kar kyrũ kirũr há han jé ti tỹ mog há han jé, jên há han, kanhrãn, kanhir, nén ù to kanhrãn jé ti tỹ ki rãnrãj jé, cultura mré ke há han, ti kar mré há jê jé kar ser ti jé ty ti nỹ fag kar pênĩn nỹtĩ kar mré há jê jé. Kar ver ti kar vỹ nén ù tag tugnĩn gĩr kirũr: ù tỹ tuvãnh kỹ tĩg fã ãn, ù tỹ tu vĩ kónãn tũ nĩ jé, ù tỹ inh mỹ nén ù hynhan ke kỹ tu jũ tũ nĩ jé, ù tỹ junja ke tũ nĩ jé kar ser ù tỹ vêsarénh kãfãn tũ nĩ jé.

§ 1º Estado vỹ programa hynhan mũ gĩr kar mogmog nỹtĩ tarĩr fã jé, tag hã vỹ ser entidades não governamentais mré rãnrãj mũ, hãra vỹ tag tugnỹm vén ke nĩ:

I – jênkamũ público ãn jagtã vỹ mỹnh fag kar gĩr sũ vênhven têg mỹ tĩg mũ;

II – programas hynhan ke ù tỹ ti há mũ kórêg ãn ti, sensorial kar ti krĩ ki ag tỹ há mũn jé. Tỹ kanhrãn kỹ ti kar mré nỹj fã jé, ti rãnrãj kinhrãg, ti kar mré vĩ há, nén ù tỹ ag kutên fã nũnh ke (obstáculos arquitetônicos), kar ù tỹ tu vỹj fã kar.

§ 2º Han ge ãn vỹ tój mũ ag tỹ êmũn, prédio público, kar rĩnja têg hynhan ke, ù tỹ deficiência ãn tỹ mũ mũj fã jé.

§ 3º Gĩr kar mogmog nỹtĩ kirũr jé han ge ãn vỹ ge mũ:

I – rãnrãj jé vỹ tỹ prỹg tỹ 14 kar hã ke nĩ, art. 7º, XXXIII ki ken kỹ nĩ ãn nón;

II – rãnrhãj mũ si ag direito rike, previdência mré hã;

III – mog jê ân ti rãnrhãj jê ra tóg iskóra ra tũg ke nĩ;

IV – ù tỹ nén ù jagy han kỹ vỹ ti mỹ ti ne tugnĩg acusado vyr jé ân tój mũ, hã kỹ vỹ processo mũ tũg ke nĩ gé, kar vỹ ser ù tỹ ti jagfy vỹ ke ù vej ke nĩ gé (advogado), han ge ân tỹ gĩr to ke tĩ;

V – mogmog nỹtĩ tỹ nén ù jagy han kỹ (hãremũn internação) ân ki ti kurê vỹ ehe tũ nĩj ke nĩ; ti tỹ tỹ ser ù vĩ jêmẽg tũ tỹ vĩ ân ki hã; kar ser tugnỹm ke, ti mog jên kỹ vỹ ver kanhrãn há han mũ, hã kỹ vỹ ver mỹ ge ke há tĩ;

VI – Poder Público vỹ vẽnhnỹ tỹ gĩr tỹ fonfor mũ ên tarĩr jé apoia kej mũ, han ge ân kãki, hãkỹ vỹ mỹ assistência jurídica, incentivos fiscais kar jẽnkamũ ki juna kej mũ gé;

VII – gĩr kar mogmog nỹtĩ ân tỹ drogas mũ mũ ân mỹ tỹ programas hynhan, ag tỹ ki ge tũg jé, kar ù tỹ tuvãj sór mũ mỹ.

§ 4º Han ge ân vỹ ù tỹ gĩr kar mogmog nỹtĩ ân vón kãnãn, junja ke kar vóg vẽnhmỹ han mũ ân tỹ kajãm han mũ.

§ 5º Û tỹ gĩr jê'ỹn sór kỹ Poder Público vỹ mré vej mũ, êmã ù ty ke tỹ taki gĩr ù jê'ỹn sór kỹ vỹ mỹ han ge ân ù ti gé.

§ 6º Gĩr kar tỹ ãn pir kãki nỹtĩ ân ti, ty ti panh ù, mỹnh ù, ketũn mỹr jê'ỹn kỹ jê, hãra vỹ ti krê kar direito hãrike nĩ. Pi há nĩ gĩr tỹ nỹ tỹ ù tugnĩn junja ke sór ân ti.

§ 7º Gĩr kar Mogmog nỹtĩ direito nón ve jé art. 204 ki vem nĩ.

§ 8º Han ge ân hã vỹ tag vej mũ:

I – mogmog nỹtĩ mỹ Estatuto han ke, kãki vỹ ser mogmog nỹtĩ ag direito tugtój mũ;

II – Plano Nacional de Juventude han ke gé, tag vỹ prỹg tỹ 10 ke jé han kỹ nĩ, kãki ser pã'i mág tỹ governo tỹ mogmog nỹtĩ mỹ vỹrmỹ políticas públicas hynhan jé.

Art. 228. Û ti prỹg tỹ 18 ty krỹ tũ ra nén ù jagy han jén kỹ pi ùn sanh tỹ kajãm ke ãn han, mỹr tỹ mỹ vỹrmỹ han ge ù ti.

Art. 229. Vēnhnỹ vỹ ti krē kēsir mogmog há han jé kirũr kar kanhrãn há han mũ, jãvo ùn sygsanh vỹ ser ti panh kar mỹnh kófa juna kej mũ, tarũr ke ti kaga kỹ.

Art. 230. Vēnhnỹ, ěmã kar Estado vỹ Kófa tarũr ke nỹtĩ, ti tỹ ti nĩ jé ki nén ù kar mũ tũn jé, ti há tí jé ti tĩ jé kar mũ.

§ 1º Kófa mỹ programas hynhan kỹ vỹ ti nĩ jé há tu ěkrén kỹ han mũ, tỹ ti ùn kãkã nĩ kỹ cuidado recebe ke jé.

§ 2º Kófa ti kri prỹg tỹ 65 ken kỹ vỹ véké rũnja ki rã kej mũ.

CAPÍTULO VIII

DOS ÍNDIOS

Art. 231. Kanhgág ag vãnhmãn kỹ nỹtĩ ja mũ, ag nén ù han fã, ag vỹ, ag nén ù kri fij fã ag jỹkre si, kar ag ga kri nỹti ãn vỹ, ag mỹ vēnhrá tag kãkã ken kỹ nỹ. Hã kỹ ser Ěmã Mág jo jē ãn vỹ ga ãn rán ke nĩ, kanhgág mỹ, kar ser ti kar mỹ tarũr, nén ù tỹ kri nỹtĩ ãn kar ti kej mũ.

§ 1º Kanhgág tũ pē vē ser, ag tỹ ga ki nỹtĩ kỹ nén ù kar hyn han nỹtĩ ãn ti, ag ãkrãn fã, kar nãn kãmĩ nēnũ géj fã, kar nãn kirũr nỹtĩ ãn vỹ tỹ ag vēnhgrun jé ke nĩ, ag tỹ ser kri nỹtĩ kỹ ag krē jē'ỹn ỹn jé ag si ag jỹkre ki.

§ 2º Kanhgág tỹ ga ki nỹtĩ si ãn vỹ tỹ ag tũ pē nĩ, kỹ ag vỹ ser ki nén ù há kar ãn, kar goj mág tere kar ãn kãmĩ nén ù ãn tỹ nén han mũ han.

§ 3° Fóg ag t̄y Kanhgág ag ga k̄aki goj ki nén ũ han sór k̄y ag vỹ Congresso Nacional m̄y to vỹ vén m̄ũ, ag t̄y ser kar ěmã ěn ty n̄tĩ mré vēmén jé gé, ag t̄y ag mré tugn̄ym kar ser tin ag m̄y nĩ ân jãmã jé, ag t̄y han ge ân mĩ hã han jé.

§ 4° Ũ pi ga t̄y kanhgág ag m̄y rán k̄y nĩ ân ki ne nĩ, vĕnhrá tag ki tó k̄y nĩ ân ti, hã k̄y ũ t̄y ty nĩ tú ra , t̄y jérin m̄y t̄y kangág tú pĕ nĩ ser, ag pi kren m̄ũ.

§ 5° Ũ pi kanhgág ag ga ki ag n̄j ke nĩ, nén ũ jagy t̄y hãnrken k̄y hã, goj fãn k̄y ag n̄tĩ jé kri r̄ũ k̄y, ketũn m̄yr venhkaga kórég t̄y ag kri kótig k̄y. Hãra ag t̄y ver Congresso Nacional ty to vỹ vén ke nĩ, ag t̄y kar ag n̄j jé, ag kar jatunm̄y vĕsikã v̄ynv̄yn ke jé, ag ga ra.

§ 6° Ũ pi kanhgág ga k̄aki nén ũ n̄j ke nĩ, k̄akã n̄j ke tú, nén ũ há jãvãnh ke tú ga kãmĩ, goj kãmĩ nén ũ géj ke tú, ěmã mág ki jo jĕ t̄y ke tú ra. ěmã mág jo jĕ ân kar ti kar t̄y ken k̄y hã. Kar ũ pi ser ti t̄y kinhra ra nén ũ tag ag kã'ũ han jén k̄y ne tój ke nĩ gé, hãrekemũn t̄y ki kagt̄ig ra ga ân t̄y nĩ k̄y nén ũ han jén k̄y, hã vỹ ser ti t̄y ga ân k̄akã nĩ k̄y, nén ũ han jé ân kaja vej m̄ũ.

§ 7° Vĕnhrá tag k̄akã ken k̄y nĩ ki art. 174, § 3° e § 4° pi t̄y kangág ga to ke nĩ.

Art. 232. Kanhgág ag vỹ, ag t̄y Justiça ki nén ũ t̄y ag m̄y ki hã ke tú ân, ketũn m̄yr ag nén ũ há han sór ân t̄y ki fõn jé há n̄tĩ, Ministério Público hã vỹ ag m̄y nón vej m̄ũ.

TÍTULO IX

DAS DISPOSIÇÕES CONSTITUCIONAIS GERAIS

Art. 233. Revogado

Art. 234. Estado tęg han kÿ União pi ki ne nÿj mũ, Estado tęg ân mré ke vê aponsetadoria kar pensão ân kygjãm jé, inh hã tÿ ti deve kygjãm mũ gé, kar ser administração tÿ ti mré ke kar, vãsóki vÿ conta mré ke kãn.

Art. 235. Prÿg tÿ 10 kãki Estado tęg han kar vÿ han ge ân kri tÿg mũ ver:

I – ti êmã kãki ke tÿ 600 mil ty krÿ tũn kÿ Assembleia Legislativa ki vÿ deputado tÿ 17 nÿj ke nÿ, jãvo tÿ 600 mil ty krÿ ketũn mÿr kãfór kÿ, hãremũn ù tÿ 1,5 milhão ken kÿ, ãnkÿ Assembleia ki vÿ deputado tÿ 24 ke nÿj ke nÿ;

II – pã'i mág tÿ Governo vÿ Secretarias tÿ 10 ke nÿj ke nÿ;

III – Contas ti Tribunal ki vÿ tęgũ jěj, pã'i mág Governador hã vÿ kupręg, hãra ag vÿ tÿ êmã mág tÿ brasil ki ke pẽ nÿtÿj ke nÿ, to vême há ke gé kar tu kanhró mág;

IV – Justiça ti Tribunal ki vÿ Desembargadores tÿ pẽnkar kri ùn rēgre nÿj;

V – Governador tÿ eleito tĩ mũ hã vÿ ser Desembargadores ve ag kupręg mũ, hãra gen kÿ:

a) ù tÿ pẽnkar ke ag vÿ juizes ag prÿg tÿ 35 ân nÿtÿj, ù tÿ estado tęg ki rãnrãj nÿtĩ si ân, ketũn mÿr ga tÿ estado han jé ân;

b) promotores ag ki vÿ hãri ke nÿ gé, ag prÿg kar prÿg tÿ hãre rãnrãj jé ân, kar advogados ag mré hã, to vême há, jurídico to kanhró mág;

VI – Estado tęg tỹ Território Federal kākã nĩn kỹ, Desembargadores tỹ pẽnkar ke ag vỹ ser tỹ juizes nỹtĩj ěmã mág tỹ Brasil kãki;

VII – Estado tęg kãki Comarca ki Juiz de Direito, Promotor de Justiça kar Defensor público ve ag vỹ ser concurso han mũ, pã'i mág tỹ Governador tỹ kar ag kupręg jé;

VIII – Estado tęg tỹ ver ti Constituição estadual nĩ tũ ke, advogados kanhró mág kar ù ti kar tỹ ùn kinhra ãn hãvỹ tag ag jo jãj: Procuradoria-Geral, Advocacia-Geral, Defensoria-Geral. Ag kar vỹ prỹg tỹ 35 ke nỹtĩj ke nĩ, pã'i mág tỹ Governador hãvỹ ag kupręg, hãra ag vỹ ag rãnrãj ki kunũj sór kỹ kunũj, ag mỹ tag to ke vẽ ke mã kã (to ag “ad nutum” ke ti);

IX – Estado tęg tỹ Território Federal ki ken kỹ União vỹ mỹ repasse han mũ ti vãsóki ty rãnrãj nỹtĩ ãn kygjãm han, mỹr Administração Federal hãtỹ kygjãm nĩ ra ag tỹ vỹrmỹ estado tęg han sór mỹ. Repasse vỹ gen kỹ kej:

a) prỹg tỹ pẽnkar kri ùn pir kãmĩ, Estado tęg vỹ ser despesa kar rãnrãj nỹtĩ mỹ 20% kygjãm, União tỹ kajãm fã ãn ki, jãvo União vỹ ver 80% kajãm mũ;

b) prỹg tỹ pẽnkar kri ùn rēgre kar, Estado vỹ ser 30% kygjãm, prỹg tỹ pẽnkar kri ùn tēgtũ kar vỹ ser 50% tỹ kri tĩ ãn mré hã kygjãm mũ;

X – ù tỹ ser ãgno ty cargo tỹ kynhmỹ nỹtĩ ki ge mũ vỹ ser tỹ Constituição estadual mré ke pẽ nỹj;

XI – Estado tęg ti receita ki 50% kãfór gasta kej ke tũ nĩ, tỹ ki rãnrãj nỹtĩ ãn kygjãm kỹ.

Art. 236. Cartório mũ nén ù ránrán fã vỹ tỹ empresa kar ù tỹ pir mỹ rãnrãj nỹtĩ ãn mré ke nĩ, hãra poder Público hã vỹ hej ke kar fiscaliza kej mũ.

§ 1º Han ge ãn hã vỹ cartório tỹ hãrenkỹ rãnrãj ke tój mũ; ag tỹ

nén ù tỹ civil kar criminal vé jé ù tỹ ki rãnrhãj nỹĩ ag to; kar Poder Judiciário tỹ hãrenkỹ cartório fiscaliza kej ke ti.

§ 2º Federal ki han ge ãn hãvỹ nén ù ránrán ke ãn (registros kar autentificações) ti kaja tỹ hãre nỹj ke ãn tój mũ.

§ 3º Û tỹ cartório ki rãnrhãj mũ sór mũ vỹ concurso público han mũ, Cartório ù pi vaga kuprê han kỹ nĩ ke kysê tỹ pênkar kri ùn pir han ke nĩ, hãmỹ ag tỹ concurso han, vaga ãn ty fãg jé ketũn mỹr tỹ cartório ù ty ù jáprêr mũ.

Art. 237. Fazenda ti Ministério hã vỹ fiscaliza kej mũ nén ù tỹ ãmã ù ty kãmũ kar ra mũj fã ãn ti, ag tỹ êg ãmã kirĩr jé financeira kar economicamente ki.

Art. 238. Han ge ãn hã vỹ tój mũ hãrenkỹ petróleo combustíveis vende kej ke ãn ti: gasolina, petróleo ti óleo, álcool carburante kar matérias-primas renováveis.

Art. 239. Êg tỹ programa social ki nén ù jákrnh kỹ géj fã ãtỹ Lei Complementar nº 7, de 7 de setembro de 1970 kar ser Programa de formação do servidor público tag tỹ Lei Complementar nº 8, de 3 de dezembro de 1970 tag tĩg mũ promulga kejé constituição tag kãki, kar ser tag tu rãnrhãj jé; (seguro desemprego kar previdência social kãki. Jãvo abono tag tỹ § 3º deste artigo ty nĩ.

§ 1º Jãvo caput, kãki recurso tỹ 28% vỹ tĩg gen kỹ nĩ programa ù ag mỹ; kar desenvolvimento econômico mỹ. Banco mág tavĩn vỹ mrê kej ke nĩ, tag vê kỹ; econômico kar saocial.

§ 2º Nén ù tỹ vênh grun jé ãnti Programa Integração Social kar Programa formação de Patrimônio do Servidor Público ên tỹ vin han kỹ nỹĩj mũ. Ag tỹ mãn háj há tu jukrén kỹ, lei especifica Kãkã ta nĩj mũ kar tỹ kunũnh há nĩj ù prũg gen kỹ. kar ser tũ nĩj mũ nén ù génh jé, caput tag tỹ artigo Kãkã nĩm há nĩj mũ conta kã ù tỹ han mũ ên mỹ.

§ 3º Ûn rãnrhãj mũ ag tỹ mãn kỹ, kar ùn rãnrhãj mũ ag tỹ nĩm kỹ Programa de Integração Social mỹ kar Programa de Formação do Patrimônio

nio do Servidor Público ag salário mínimo vỹ tãpřy régre han mũ 2025 kãmĩ kar 2026 kã tóg han há han kỹ nĩj mũ kar ser (IBGE) kãki kar ser ù tỹ beneficios gég nỹtĩ ên tỹ 1º salário tỹ ser computa kekỹ nỹtĩj mũ ti kaja tag hã tỹ. jãvo ti vãnh mág kỹ tóg vãnh kar ti conta ki vár mũ Programa kurã tag kã promulga Ken kỹ contituição tag kãki.

§ 3º A benefício ti Hár kar ti krỹg jétỹ § 3º deste artigo ty nĩ, ti tỹ ti salário mínimo kaja krãm ke ti, êg rãnrãj krỹg jé tu (1,5).

§ 4º Seguro desemprego financiar ke mũ ag vỹ impresa ag contribuição ên mãn ge nỹtĩ kar ag tóg vin há han ge nỹtĩ ag tỹ ù tỹ rãnrãj mũ ag mỹ kurã ki krỹ kejé ên tu jykrén kỹ, lei tag kãki tugnỹm kỹ.

§ 5º Programa tỹ economia kãki financia kekỹ nỹtĩ ên tỹ § 1º kãki rán kỹ nĩ, kar tóg vê há han kỹ tój mũ mídia social eletrônico kãmĩ, reunião han kar comissão mista mré. Rán kỹ ta nĩ § 1º do art. 166 kãki.

Art. 240. Kỹ tóg en kỹ nỹj mũ art. 195 empregadores tỹ contribuição compulsório tỹ folha de salário kãki tĩn kỹ nỹ entidades ag mỹ kar serviço social mỹ kar tóg formação profissional kar sisitema sindical mré han kỹ nỹj mũ.

Art. 241. União Estado kar Distrito Federal mré Município vỹ disciplinar kej mũ lei consórcio público kar ag mré nỹtĩ ag mré kar tóg serviço público kar encargos kãki rãnrãj mũ ên ag ta nén ù há ên transferir ke há nĩj mũ ag rãnrãj kãki.

Art. 242. Tag ti kar art. 206, IV, pi ne aplica kej instituições educacionais kãki, han kỹ ta nĩ lei municipal kar estadual kãki tóg nỹtĩ, constituição tag han mũ kã. Hãra pi ti kar tu keka nĩ recurso público to.

§ 1º Û tỹ Brasil ki história to vãnh kajrãn kỹ, tóg mré ke nĩ contribuição ti cultura kar mỹ kar ùn ví tỹ ù mré hã ti tỹ vãnh han jê.

§ 2º O Colégio Pedro II tag vỹ Rio de Janeiro ty jê, hãra tóg órbita federal Kãkã jêj mũ.

Art. 243. Propriedade rural kar urbano ti êg país kãki hãty ù tỹ nén ù

vênh mỹ krăn nỹtĩ ên tỹ vyn ge nĩ, kar ù tỹ véké fóg mỹ rânhrăj nỹtĩ mré hă tóg vej kenĩ. Û tỹ tag han nĩ vê kỹ lei kăki tóg ga dono nĩgă kunũj kỹ reforma agrária mỹ fĩj mũ, kar programa de habitação popular mỹ, art. 5º kăki, vê kỹ.

Ti rá pir. Nén ù kar de valor econômico tag apreender ke kỹ tráfico ilícito entorpecentes kar drogas kar ù tỹ véké génh kỹ tĩ ên nĩgă génh kỹ tóg fundo especial mỹ tĩg mũ lei kăki tugnỹg kỹ.

Art. 244. Lei tag kăki tóg gen kỹ nĩj mũ adaptação dos logradouros, dos edificios kar ser rĩnha kiră há nĩ jé ùn mũ kórég ag mỹ kar tóg art. 227, § 2º ty Ken kỹ nĩ gé.

Art. 245. Lei tag gen kỹ nĩ, Poder Público tỹ assistência nĩm ge ti kósĩn san kar ùn jagăgtar kar ù tỹ ter ja crime doloso autor do ilícito. ên prejudicar ke mũ kă.

Art. 246. Gen kỹ nĩj mũ artigo ù han sór kỹ constituição kăki kar vóg măn sór kỹ, emenda promulgar ke kỹ 1º de Janeiro de 1995 kar vênhra hă han jê ser ti promulgar ke kar.

Art. 247. Lei tag tỹ ven kỹ nĩ, do § 1º do art. 41 e no § 7º do art. 169 ty tóg rán kA nĩ servidor público tỹ garantia kă nĩj ke ti, cargo efetivo ki contribuí kejé tug nĩn Estado ki.

Ti rá pir. Û tỹ kejên rânhrăj kónăn ti, kỹ ag kutêm tĩ hăra tóg processo administrativa ên tug nỹm há han kỹ nón vej mũ. Ti ne ki ùn rânhrăj tĩ ên k'kén tũnĩ jê.

Art. 248. Ûn beneficio kajăm ge mũ ti nén ù kar ki vỹ tỹ previdência social nĩ, kar conta tỹ Tesouro Nacional tỹ limite nĩm jé tu hăra tóg vej ke nĩ limite fixado ên ti art. 37, XI ty.

Art. 249. Nén tỹ recurso assegurar kejke mũ ti kófa ag kar pensões kajăm ge kỹ servidores kar ag krê mỹ vỹ Tesouro kăki kutăj mũ União Distrito Fedral kar Município vỹ kri rânhrăj mũ recurso tag vin há han jê, ù tỹ direito ên ag mỹ lei tag tugnỹm kar admistração mré.

Art. 250. Previdência social tỹ nén tugnĩn kajãm ge mũ tỹ ta recurso arrecadar keje tugnĩn kenĩ, kar União tỹ fundo integrado kãki direito ativo ãn ven ge nĩ lei tag kãki administrar Ken jé.

ATO DAS DISPOSIÇÕES CONSTITUCIONAIS TRANSITÓRIAS

(...)

Art. 67. União tỹ kanhgág ag mỹ ag ga kunũnh kãnh ge nĩ prỹg tỹ 5 ki constituição tag tỹ promulgar ke kar.

(...)

ÊMÃ MÁG KAR AG TỸ
JYKRE PIR HAN, VÊNH RANHRĂJ TU, TU AG CONVENÇÃO 169 KE TỸ

————— KANHGĂG VỸ KI RĂ —————

CONVENÇÃO 169
DA ORGANIZAÇÃO INTERNACIONAL DO TRABALHO

————— TRADUZIDA PARA O KAINGANG —————

LÍNGUA INDÍGENA
VIVA
NO DIREITO

KANHGÁG KAR AG TU KE VỸ, TU AG

CONVENÇÃO Nº 169 KE TĨ

Tỹ vānhmān fā tý Organização Internacional tý rānhraj fā,

Já prān prār kỹ tý Genebra tá tý Conselho Administrativo tý Repartição Internacional tý rānhraj ān ki vānhmān kỹ tý kurā tý 7 kysā tý junho prỹg tý 1989, tý septuagésima sexta sessão ki;

Verge kỹ hērenkỹ han ge ti ěmā mág ag mĩ, tugtó kỹ vēnhmān kỹ hērenkỹ hyn han ra ke ti, tý kanhgág kar tribais ag, prỹg tý 1957;

To ěkrén kỹ Declaração Universal tý Direitos Humanos rán ja ti, to vāmén kỹ rán ja ti ěmā mág ag jagmré hej kej ja ti nirejtu tý econômicos ti, sociais kar culturais ti, kar to vāmén kỹ rán ja ti ěmā mág ag jagmré hej kej ja ti, nirejtu tý civis kar Políticosti, kar ěmā mág ag nén ũ e to ěkrén kỹ ránrán ja ti jāmĩ, ke mǎn tũ nĩn jé discriminação ti;

Ver to ěkrén kỹ ti há keja ti nirejtu tý internacional ti, prỹg tý 1957 kar ver nén ũ tóg tý ũ keja ti kri kanhgág ag mỹ, kar tribais tý ěmā mág kar mĩ ke ag tóg mỹ ge vỹ ke tĩ, nén ũ tý internacionais ránrán tǎg hyn han jé, normas ránrán vén ja ān tý tũ ken jé;

Ken kỹ tóg nỹj kar hej ken jé, kanhgág ag vēsóki ag tý nén ũ tarĩr jé insti-tuições ti, kar ag hārenkỹ mũj há ti, kar ver ag hērenkỹ ag krā jānjān ge ti, ken kỹ nỹn jé kar tý tar ken jé, ag jyjy ti, ag vĩ ti, kar ag Tupē vĩ tój fā ti, ěmā tý Estado tá ěmān kỹ nỹtĩ ān tá;

Verge kỹ tugnỹm kỹ tāmĩ ga mág kri, kanhgág ũ ag mỹ pi nirejtu humanos fundamentais tĩgtĩ, tāmĩ ũ ag rike han kỹ ag ěmā tý Estado tá ěmān kỹ nỹtĩ ān tá, kar tý leis ti, ag nén ũ han fā ti ag vĩ mré, ag hērenkỹ mũj fā, kar nén ũ kar ki, ag tóg ag ki kunũnh tĩ;

To ěkrén k̄y kanhgág ag tav̄n m̄y, kar tribais e ag jag cultura ũ ag, jagmré há kar ver ga kri n̄an mág ki nén ũ tóg n̄yťi ān mré há ke gé, jagmré ke kar ver jagmré kinhra ga mág kar kri;

Vigve k̄y hyn han k̄y ránrán ja ān ti jagmré t̄y Nações Unidas ti, kar ver Organização t̄y Nações Unidas ti, ěkrán f̄a ag m̄y kar vājān ti ke gé, t̄y Organização t̄y Nações Unidas ti v̄enh kanhrānrān f̄a, kar Ciência kar ver Cultura kar t̄y Organização Mundial t̄y v̄enh kaga kygtāg ti, ver t̄y Instituto Indigenista Interamericano ti, jag rike han k̄y ag tar̄r f̄a jagma, to ěkrén k̄y vinvin jé hyn han m̄n jé t̄y kr̄y ke mā, nén ũ hánhár ti, k̄y tóg ken k̄y n̄j ránrán k̄y vin ja ti, kar jagma hyn han jé;

Jagmré hej ke kar nén ũ e to ěkrén k̄y hyn han jé, tugn̄m k̄y ránrán k̄y n̄yťi ān jagtā t̄y Convenção t̄y kanhgág kar ag, kar tribais ag to, 1957 (n.º 107) ti, to vāmén k̄y rán k̄y n̄y ān t̄y quarto item t̄y sessão ti, kar;

Jagmré hej keja ti tóg t̄y jagma hyn han ge n̄yťi Convenção Internacional tugn̄m m̄n jé Convenção t̄y kanhgág kar ag m̄y kar tribais ag, 1957, ti ken k̄y n̄n jé kurā t̄y 27 kysā t̄y junho pr̄yġ t̄y 1989, ken k̄y tóg n̄j m̄u Convenção t̄y Povos Indígenas kar Tribais, 1989 hā jagma:

TI JAGTĀ 1 – JYKRE KAR TU KE

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TŸ 1° KE

1. T̄y convenção tag tóg tag han jé ke n̄i:

a) t̄y jagmré tribais ěmā mág t̄y v̄sóki ag pir m̄y n̄yťi ān ag tóg, ag h̄renk̄y n̄yťi ti, kar ag nén ũ han f̄a ti, kar ag h̄renk̄y j̄enkamu vej f̄a ti, ven tóg t̄i ag t̄y ũ n̄yťi ti t̄āmī ěmā mág ũ ag ve k̄y, ag jagma m̄j f̄a ti, ti kar ki ket̄m̄ȳr ti jagtā jagma, ag costume m̄i m̄j f̄a ān jagma ket̄m̄ȳr ag ũn si ag mré kanhrānrān ja jagma, kar ket̄m̄ȳr rán k̄y f̄ij ja ān jagma;

b) tỹ povos êmã mág tỹ vêsóki ag pir mỹ nỹtĩ ãn ag mỹ, tỹ kanhgág nỹtĩ ag tỹ munmur kỹ ti si ag mũja mũ nỹtĩn ãn ag, êmã mág ketũmỹr tãmĩ êmã kêsir ù mũ, fóg ag ki junjun mũn ketũmỹr colonização kã, kar ga fȳr ránrán jagma ùri fronteiras estatais ke tĩ, hãra ver papé ki rán kỹ jagma ken kỹ nȳn kỹ jurídica ki, hyn han kỹ vin kỹ tóg nỹtĩj ag instituição social ti, ag jẽnkamũ vej fã ti, ag hẽrenkỹ mũj fã ti, kar ag hẽrenkỹ jag mré êkrén kỹ vãmén kỹ nén ù hyn han fã ti, ti kar ki ketũmỹr ti jagtã ki.

2. Nón êkrén kỹ tỹ kanhgág ag ketũmỹr tribal ag mỹ, ken kỹ tóg nỹ pẽ nỹj nén ù rán vén ja ti, grupo ù ag mỹ ke pẽ Convenção ki rán ja ti.

3. Ag to “povos” kej fã ti vẽnhrá tỹ Convenção jagma, pi ken kỹ nỹj to êkrén vẽn hỹ han jé nén ù tũ to, nirejtu jagma, tugnỹm kỹ vẽnhvĩ tag ti nirejtu internacional kãki.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 2°

1. Pã`i tỹ governos ag mỹ tóg ken kỹ nỹj ag hyn han jé, jagmré vãmén kỹ povos ag nén ù han sór mũ ti, to êkrén kỹ mũ hã hyn han jé, ve kỹ nirejtu jagfȳ tarĩr jé, ti ken kỹ nȳn jé, ù tóg povos ag vóg vẽn hỹ han tũ nĩn jé nén ù kar ki.

2. Nén ù hyn han ge tag tóg tag mré ken kỹ nỹj jagma han jé:

a) ken kỹ nȳn jé ù tỹ povos ag mỹ, jag hã rike han kỹ, jag nirejtu ki kar nén ù ven jé, tỹ legislação tỹ êmã mág kãki rán kỹ fi jan ki, kar ver população ù ag mỹ ke gé;

b) hyn han jé ti kar ki nirejtu sociais ti, to nén ù tỹ jẽnkamũ vej fã ti, hẽrenkỹ mũj fã tỹ povos ag, mỹ nén ù vẽn hỹ tó mẽ ag identidade social kar cultural ti, ag hẽrenkỹ mũj fã ti kar mré ti si ag mỹ ge keja han fã ti, kar ag instituições ti;

c) jagtãn jé povos jagfy, ùn hyn han sór mũ ag, tỹ tũ ken jé jag ve kÿ tỹ ù nĩ nỹtĩ ag jĕnkamu tugnĩn, kanhgág ag kãmĩ hĕre kemũn nỹtĩ ãn ag, kar ver ù ag ke gé ĕmã mág kãki, ag hĕrenkÿ nỹtjĩ fã ãn jagma.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 3° KE

1. Tỹ povos kanhgág mré tribais ag, ag mÿ tóg ken kÿ nỹj nirejtu humanos ti, kar ag mũj há mũ mũn jé, ne tóg ag tỹ krÿg ke mã, kar ag mÿ vỹ vĕnh mÿ han tũ nĩn jé, ag tỹ kanhgág tugnĩn. Convenção rá tag jagma mũn jé, mÿ vỹ vĕnh mÿ han tũ nĩn jé ti kar fi mÿ povos tag ag mÿ.

2. Pi hĕremũn ke tĩj to nĩgãn vĕnh mÿ han kar mũmãg ti, tỹ nirejtu humanos kar ver liberdades fundamentais ti, tỹ povos ag han sór mũ ti, kar nirejtu kar tóg ránrán kÿ nỹtĩ ti Convenção tag kãki.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 4° KE

1. Jagma hyn han jé tỹ nĕn ù ránrán ja ti, jé ke pĕ ãn ti, ù tóg ù tỹ hĕnrike vĕnh mÿ han tũ nĩn jé, tỹ instituiçōes ti, vĕnh tỹ nĕn ù ti, tỹ ti si ag mũj fã mũ mũ ãn ag, kar nĕn ù kar ki nãn tarĩ jé ùn han sór mũ mÿ.

2. Tỹ nĕn ù ránrán ja to mÿ ke pĕ ãn ti, pi kato ke nỹj ag nĕn ù to ĕkrĕn kÿ hyn han sór mũ ti, povos ag.

3. Jagma ken kÿ nÿn jé, tỹ hĕnrike vĕnh mÿ han mã, nirejtu gerais tỹ vĕnh kar tũ ti, kar tỹ cidadania ki, pi ne tỹ hĕrej ke nĩ vĕnhrá tag tugnĩn.

VĚNHRÁ TAG KÁKÁ KE NĪ ĀN TỸ 5° KE

Tag mĩ hyn han gen kỹ Convenção ki ránrán kỹ nỹtĩ ān ti:

a) ken kỹ tóg nỹj ke nĩ, kar vóg tũ nĩn jé vĕnh tỹ nĕn ũ há ti, tỹ nĕn ũ kinhra ān ti kar hyn han fã ti, ti si ag mỹ ge keja jagma mũj fã ti, Tupĕ vĩ tój sór mũ ti, kar povos ag jagrĕ pĕ to kej fã ti, nãn mág jagfy nĕn ũ tóg hĕnrike mamũ kỹ venven jé, jagmrĕ ti kar ki ketũmỹr ũn pir ti;

b) ken kỹ tóg nỹj ke nĩ, mỹ vĩ kar vóg vĕnhmỹ han mã, ag mĩ mũj fã kar hynhan fã ti, kar ag tỹ nĕn ũ tỹ instituições ti povos ag tũ ti;

c) hyn han ge tóg nỹtĩ, jagmrĕ to ěkrĕn kar vãmĕn kỹ povos ag tỹ han sór mũn mỹ, hyn han jé mỹ, nĕn ũ vĕnh mỹ kufy tỹ kĕnhvy ken jé, povos tag ag nĕn ũ vĕnh mỹ vigvej fã ti, ag kejãn hãrikemũn nĕn ũ ki hyn han sór kỹ, rãnrãj fã ki.

VĚNHRÁ TAG KÁKÁ KE NĪ ĀN TỸ 6° KE

1. Tag mĩ hyn han gen kỹ Convenção ki ránrán kỹ nỹtĩ ān ti Pã' i tỹ governos ag tóg:

a) povos ag han sór mũ ag ki âmãj ke nĩ, to ěkrĕn kỹ han há han jé, kar ũn pir mỹ, instituições tỹ ag jagfy nỹtĩ ān jagma, kejãn nĕn ũ hynhan sór kỹ, legislativas ketũmỹr administrativas ag jag hã nón nĕn ũ vĕnh mỹ tỹ hĕnrikej sór mũ ti ag tỹ;

b) vinvin jé, nĕn ũ kar ki povos ag hyn han sór kỹ jagmrĕ to ěkrĕn jé, jag rike han kỹ população ũ ag kóm ti kar jagma, ag jagmrĕ hej ke fãn gen jé, tỹ instituições ki ketũmỹr organismos administrativos ki, kar nĕn ũ ki tỹ políticas kar programas tóg mỹ ke ti;

c) Vinvin jé, nén ũ ki to ěkrén kŷ desenvolvimento ti tŷ instituições kar povos ag hyn han vén ja ti, tŷ nén ũ ki ag tũ pã ti, ag mŷ vigven jé nén ũ ti hã mŷ.

2. Ag ki ãmã vén ja ãn ti Convenção ki, hyn han ge ag tóg nĭ nén ũ há to ěkrén kŷ ag mŷ, to ěkrén kar vãmén kŷ jagmré hej ke fãn jé, nén ũ hyn han sór mũ ãn ti.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN Tŷ 7° KE

1. Tŷ povos ag hyn han sór mũ ag tóg nirejtu nŷtĭj mũ, ag kuprĕg jé ag jykre hyn han sór mũ ti desenvolvimento jagma, ag ĥerenkŷ nŷtĭj ãn ve kŷ, Tupĕ vĭ kar nén ũ to ěkrén kŷ kri fĭj fã ti, instituições ki kar jagrĕ kãnhmég mré há nŷj fã ti, kar ver ga kri nŷtĭj kŷ nén ũ krãnkřãn fã ti, kar tarĭr jé ag ĥerenkŷ nŷtĭj fã ti desenvolvimento econômico ki, social ki, kar ĥerenkŷ mũj fã ti cultural ki. Kar ver, povos tag ag tóg ag mré rãnrãn, kŷ hyn han kar tugnŷm ge nŷtĭ, nén to ěkrén ja ãn ti ěmã mág kar ěmã kĕsir kãki desenvolvimento ti, ag mŷ ke pĕ ãn ti.

2. Ag mŷ tŷ há ken jé ag nŷtĭj fã mũ kar ag rãnrãj fã tá, kar vĕnh kaga kytãg fã tŷ mág gen jé mré vĕnh kanhrãn fã ti povos ag tŷ hyn han sór mũ ag mŷ, jagmré vigve kŷ ag tóg hyn han ge nĭ, hãra ag tóg hã to ěkrén kŷ hynhan vén ge nĭ vĕnh kar mŷ ag nŷtĭj ãn mũ. Tŷ nén ũ há hyn han ja ãn ti ěmã kĕsir mũ, kar ver to ěkrén há han kŷ vinvin jé tŷ há ken jé.

3. Pã`i tŷ governos ag tóg tarĭr ke nŷtĭ, kejãn, hyn han jé to kanhrãnrãn jé povos ag jagmré hyn han sór mũ ti, nón ěkrén kŷ tugnŷm jé nén ũ vĕnh mŷ ãn ti, jagrĕ kãnhmég vĭ kri fĭj fã espiritual ti kar ĥerenkŷ kófa ag mũja mũ mũj fã cultural ti, kar nãn mág to ěkrén kŷ nén ũ há hyn han ti ke gé, povos tag ag mŷ. To vĕnh kanhrãn ja tag jé ken kŷ nŷg tĭ nén ũ to vãmén ja tag kãki.

4. Pã`i tŷ governos ag tóg hyn han kŷ rãnrãn kŷ vin ge nŷtĭ, to ěkrén kŷ jagmré povos tŷ hyn han sór mũ ag mŷ, tarĭr jé ũ tóg vóg tũ nĭn jé nãn mág tŷ ag ga kri nŷtĭj ãn tá.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 8° KE

1. Kanhgág mÿ han ge ān hyn han ag vỹ ag costumes, ag tỹ vyr-mÿ han ge ān tugnÿm ke nÿtĩ.
2. Kanhgág ag vỹ ag nén han fā ān hyn han mũ kar ag instituições ti, ti tỹ ěmā kākĩ han ge ān katutē nĩ tũn kÿ. Nén ù tỹ hānrike kÿ ag vỹ procedimentos ù hyn han mũ ag tỹ ag jykre tỹ pir ke jé.
3. Parágrafos 1 kar 2 ty rán kÿ nĩ ān pi kanhgág ag tỹ fóg ag direito rike nÿtĩ tỹ tũ kej.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 9° KE

1. Nén ù tỹ kanhgág ag ki hānrike kÿ, ěmā kākĩ han ge ān nón, ag vỹ kanhgág ag tỹ hārenkÿ mré kej fā ān tugnÿm.
2. Ũ tỹ nén ù tỹ hānrike kÿ tribunais mĩ pā'i ag mÿ ke kÿ, tag ag vỹ kanhgág ag tỹ hārenkÿ nón vej fā tugnÿm vén mũ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 10 KE

1. ěmā kākĩ han ge ān tỹ kanhgág ù kāgmĩ kÿ, ag vỹ ti tỹ tỹ nén ù ān tugnÿm, condições econômicas, sociais kar culturais ti, ag tỹ kar ti mÿ lei han jé.
2. Vyrmÿ vỹ kanhgág tỹ nén ù tỹ hānrike jé ān tỹ hārenkÿ kajām ke ān jé han ge ù ti.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 11 KE

Kanhgág ag pi fóg ag kóm, ag nén ù han jé tugnÿn rānhrāj, ty ti kaja nĩ vỹ, hāra ěmā kākĩ han ge ān tỹ tag tỹ ti kar mÿ ke nĩ, ken hā vỹ han mũ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 12 KE

Kanhgág kar vỹ ti direito jávāj jé há nỹtĩ. Ag tỹ ù to processo han sór kỹ, pir mỹ mỹ ketũn mỹr ù tỹ vĕ jo fĕg sór kỹ. Nén ù han jé ag tóg ti kar ti direito kar ģn kinhra nỹtĩ jé, kar ag kinhrĕg tũn kỹ vỹ ag intérprete nĩj mũ gé.

TI JAGTĀ II – GA

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 13 KE

1. Ga to vĕmén kỹ pĕ'i mág tỹ governo ag vỹ ga tỹ kanhgág mỹ nén kar kĕfór nĩ ģn tugnỹm ke nỹtĩ, ag cultura kar ag jagrĕ ģn to, kar ti kar tỹ kri nỹtĩ tugnũ.

2. Artigos 15 kar 16 ki “ga” ke kỹ nĩ vỹ tỹ kanhgág nỹtĩ jé mũ ke kar ģn nĩ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 14 KE

1. Kanhgág kar vỹ ti nỹtĩ jé mũ direito nỹtĩ. Ag nỹtĩ jé mũ ti kar vỹ kirũr mũ, ag ty nỹtĩ tũ ra. Ũn mũj fĕ kar ĕkrĕnkrĕn fĕ itinerantes ag mré hĕ tỹ tugnỹm há nĩ.

2. Pĕ'i mág tỹ governo ag vỹ kanhgág ag nỹtĩ mũ tugnỹm kar kirũr ke nỹtĩ, ag tỹ ki direito nỹtĩ jé.

3. Han ge ģn vỹ ke nĩj ke nĩ, kanhgág ag tỹ ag ga to rĕrĕ jé, kar ag tỹ ser kunũ jé.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 15 KE

1. Kanhgág ag ga kĕki ag tỹ recursos naturais vóg jé direitos especiais nỹtĩ. Recursos tag tỹ ne han ke ģn, administrados kar

conservados ãn mré hã ag vỹ vej mũ.

2. Recursos tag tỹ Estado ga kãkã nũn kỹ pã'i mág tỹ governo vỹ kanhgág ag mré to vēmén mũ, ti tỹ tag tỹ ag kã'ũ tỹ hãrej vãnã ãn ve jé. Kanhgág ag vỹ beneficios kar compensação mãn mũ, recurso kunũnh tag tỹ ag tỹ hãrej hán kỹ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 16 KE

1. Ũ pi kanhgág ag tỹ ga kãki nỹtĩ ki ag nũj ke nĩ.

2. Ũ tỹ kanhgág ag nỹtĩ jé ki ag nũj sór kỹ vỹ ag kar ne tó ãn mã vémé ke nĩ. Tỹ hãrenkỹ kỹ ag nũj ke tũn kỹ vỹ ser procedimientos legais to mẽj, consultas públicas kar ũ tỹ ag jo jã ãn ti.

3. Kanhgág ag vỹ ag tỹ ga ty pa jé ãn ra vỹnvỹn ke mãn sór kỹ vỹnvỹn kej, nén tỹ ty ag pa han jé ãn tỹ katy ken kỹ.

4. Kanhgág ag tỹ hãrenkỹ ag ga ra vỹnvỹn ke mãn ke tũn kỹ, ag vỹ ga kri ag vin ke nỹtĩ, kar ag direito si ãn hã mré, ag tỹ jatun mỹ ty mogmog nỹtĩ jé. Ag tỹ ken kỹ ag vỹ indenização mãn mũ, jẽnkamũ ketũn mỹr nén ũ há kar ãn, ag tỹ jatun mỹ ty nỹtũn jé.

5. Kanhgág ag tỹ vãre ũ ra kagy jé ag vỹ indenização mãn mũ, ag nén ũ kar krenkren jé ãn nón, ag tỹ ag tỹ nén ũ rĩnh mũ ãn kã.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 17 KE

1. Kanhgág ag vỹ direito nỹtĩ, ag tỹ hãrenkỹ ag mré nỹtĩ ãn mỹ ga sĩ pipin ke ãn vej mũ.

2. Fóg tỹ kanhgág ga mãn sór kỹ vỹ kanhgág ag tỹ ty nỹtĩ ãn ag mré vỹ vén ke nĩ.

3. Tãmĩ ke ù pi kanhgág costumes kar ag tỹ han ge ãn ki kagfĩg tugnĩn ag ga kirã sór ke nĩ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 18 KE

Han ge ãn vỹ ù tỹ to vỹ mã kanhgág ga kirã mũ ãn tỹ kajãm han. Pã'i mág tỹ governo vỹ nén ù han mũ, nén ù tỹ ge ke tũ nĩ jé.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 19 KE

Ěmã mág kãki programas agrários vỹ kanhgág ag tỹ ti kar kóm beneficios kar oportunidades nỹtĩ jé:

- a) ag mỹ ga mág tuvãj, ag tỹ ty mogmog kỹ ag krẽ jẽ'ÿn ÿn jé;
- b) ag mỹ recursos kar apoio vin, ag tỹ ag ga mũ nén ù hyn han jé.

TI JAGTĀ III – VĚNH RĀNHRĀJ KE TO KE VĚ

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 20 KE

1. Pã'i mág tỹ governo ag vỹ kanhgág ag mré vej mũ, hãrenkỹ ag rãnrãj ke ãn to, medidas especiais, ù tỹ ag contrata ken kỹ ag mỹ proteção, kar ag rãnrãj ke ty condições ãn to, kar ser han ge ãn tỹ ag ty krỹg vãn nũn kỹ.

2. Pã'i mág tỹ governo vỹ nén kar han ke nĩ ù tỹ discriminação mǎg tũ jé, kanhgág kar ù tỹ rãnrãj nỹtĩ ãn ag, hã kỹ vỹ:

- a) kanhgág ag tỹ fóg ag kóm rãnrãj jé oportunidade ãn hãri-ke nỹtĩ jé, cargos qualificados, chances de promoção kar ag carreira ki mogmog jé;

b) kanhgág ag vỹ fóg ag tỹ mǎn fǎ hǎrike mǎn, ag tỹ ag rǎnh-rǎj hǎ han nỹtĩn kỹ;

c) kanhgág ag vỹ ag rǎnh-rǎj jé ty atendimento médico kar social, segurança kag rǎnh-rǎj kǎki higiene, seguridade social ki benefícios kar ǎn kar nĩg jé há ke gé;

d) kanhgág ag vỹ ù mré se associa kej mũ, atividades sindicais ki ag vỹ gej mũ gé kar ag vỹ ù tỹ ag emprega jé mré acordos coletivos hyn han ketũn mỹr patrǎo ag mré associaçáo ke gé.

3. Medidas tag ag vỹ gen kỹ nỹj mũ:

a) ùn tỹ sĩ ke gej fǎ ag, ar ù ag tỹ temporário ki rǎnh-rǎj mũ ag vỹ eventuais kar ser ù tỹ tǎmĩ rǎnh-rǎj kǎmũ kej fǎ ag empregado kar ser empreiteiro ù tỹ ag nĩgé tỹ rǎnh-rǎj fǎ ag tỹ legislaçáo nacional kǎki rán ka nỹj mũ gé vỹrmỹ ag direito tu legislaçáo trabalhista kǎki acordo ẽn tu jykrén kỹ;

b) ùn rǎnh-rǎj mũ ag vỹ tỹ povo ta vẽnh vẽnh-rǎj kórég kar ùn jagy ẽg saũde mỹ ketũ nĩ ka ùn tóxico ẽn mré kegé;

c) ù tỹ rǎnh-rǎj mũ ag pi tỹ povo tỹ véké ù mỹ rǎnh-rǎj fǎ nỹtĩ, ag pi ag névi tugnĩn véké ù mỹ rǎnh-rǎj ke nĩ gé;

d) ùn rǎnh-rǎj mũ kar ag vỹ tỹ povo ta tí kar rike nỹtĩ, vẽnh rǎnh-rǎj kar vỹ tỹ ti kar mỹ ke nỹtĩ gé; ùn gré kar ùn tẽtá fag vỹ emprego ki jag rike kar nỹtĩj ke nĩ.

4. Vẽnh rǎnh-rǎj adquado ta tu jykrén ge nĩ, kar ù tỹ kǎmĩ rǎnr mũj ke mũ ag, ka ù tỹ rǎnh-rǎj mũ ag tỹ jatun mỹ ag salário tugnĩn rǎnh-rǎj há han mũ kar tỹ tu rán ka nỹ gé convençáo tag kǎki.

KUVAR MĨ RǎNH-RǎJ MŪJ Fǎ TU KE

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 21 KE

Povo kāmĩ ù tỹ ti kanhró jé mǎn rǎnhrāj sor mũ ěn vỹ ti kar mré kar cida-dãos ag mré jag rike han kỹ kirāj mũ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 22 KE

1. Medida ù vejé ag tóg ag tỹ han sór kỹ kar ag tỹ mré ke sór mũ ěn ti, kar povo kǎki ù tỹ interessado ěn tỹ vĕnh han sór kỹ professionalmente ki, jag rike nĩj.

2. Kejĕn programa ta ken kỹ tóg ti kar mỹ há nĩjé han kỹ nĩj ke nĩ, kar tóg ùn necessidades especiais tu akrén ge nĩ gé povo kar ta ser han jĕ, ven ka tỹ nĩm ge nĩ programa tag kǎki formação tu.

3. Programa ta ag tỹ economia tu ākrén kỹ han kar vĕnh kar tu jykrén ge nỹ povo tỹ han sór mũ ěn mỹ, kar ag tóg ag mré vǎmĕn vĕn ge nĩ gé, kỹ ag ser vĕsóki tu jykrén ge nỹtĩ gé ti hǎren kỹ kej ke ěn to, ag kinhra nỹtĩ jé.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 23 KE

1. Nĩgé tỹ hár kar indústrias tỹ jag mré han fǎ tỹ povo ta han sór mũ mỹ nĕn ù vej mũ, mỹr ag tỹ hǎ tu nĕn ù vég'gemỹ, sĕ tǎnh, krĕkufár tǎnh, krĕgnỹg kar ser ag nĕn ù jǎkruj fǎ tu, ag tóg desenvolvimento econômico ù tu jykrén ge nỹ tĩ. Mỹr ag tỹ ag kultura hǎ mré tỹ ke vĕ, kỹ governo tỹ han kej ke nĩ gé ag tỹ tu vǎsǎnsǎn jé.

2. Povo tỹ tuvĩ kỹ han sór mũ ěn mỹ ag tóg ta sér kejkĕ nỹtĩ, ti há nĩn kỹ kar tóg ag assistĕncia nĩm mũ gé, ag tỹ ag tradiçáo kǎki mré ke nỹtĩn kỹ, mỹr ag tỹ ag kultura kinhra nỹtĩ gé, ka tỹ ti mỹ ki hǎ ke nỹj mũ ser, ag vóg kar hǎ tu equitativo tag tỹ kǎpǎn nĩj mũ ser.

TI JAGTÁ V

JAGNĀ KIRĪR KAR VĒNH KAGA KĀGMĪ TŪ NĪ JÉ

VĒNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 24 KE

Ag nén han mũ tỹ social kĀki tỹ téj kemĀn jagĀpĀn povo han sór mũ ěn mỹ, jag năvég mũ kĀ.

VĒNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 25 KE

1. Governo tỹ zelar kej kenĩ, kar tóg vin há han ge nĩ ti tỹ povo tỹ han sór mũ ěn mỹ saúde pir nĩn jé kar há kĀki nỹj mũ gé, povo tỹ vĕnh vin há han jé, ti tỹ ag tũ pĕ nĩn jé kar ag tỹ vĕsókĩ ki há han jé, ag há kar kĀki kar jykre ti.

2. Saúde ki rĀnhrĀj tag tu jykren há han kỹ vin ge nĩ, ti kar tu jykren kỹ, kar tóg hĀren kỹ há han ge nĩ, ũ tỹ kige sór mũ ěn mỹ, ag kinhra nỹ tĩn jé cultura kar economia social kĀki, kar tóg nén ũ ũ tu jykren vĕnh prevenir ken jé, vĕnhkagta nĀn kĀmĩ keti.

3. Comunidade kar ki rĀnhrĀj jé sistema ta sanitário jy nỹtĩ ag vỹrmỹ ag formação nĩm genỹ tĩ ag ta ser emprego kige jé kar ag tóg ti kar mũ vej ke nỹtĩ, ag saúde to vĕsĀn rike vĕ ser.

4. País kar mũ saúde ki rĀnhrĀj tag coordenada nĩj ke nĩ ti ker mũ, econômica kar cultura kĀki kegé.

TI JAGTÁ VI – NĒN Ũ TÓ JÉ VĒNHKANHRĀN

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 26 KE

Nén ũ kar ki tóg medidas han ge nĩ, povo kar kăki ũ tỹ han sór mũ ěn mỹ garanti ken jé, venhkanhrăn nível kar ki kar tóg jag rike nỹtĩj ke nĩ comu-
nidade nacional kăki.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 27 KE

1. Věnh kanhrăn fã jy programa ta gag tóg povo tỹ han sór mũ ěn ag mỹ mũj ke nỹtĩ, kar tóg ag tỹ nén sór mũ ěn tỹvĩn jé han ka nỹj, ag tỹ hã kăki vĕju jykren kỹ ag sistema de valores sociais economica kultura mré ke há nỹtĩ jé.

2. Ũn má ag tóg jynĩ găn ge nỹtĩ, kar ag povo kăki ũ kuprăgprăg ag tỹ kar vĕnh kanhrănran programa tag tỹ há ken jé, kar ser povo tỹ ag tỹ nén sór mũ ěn kinhra nỹtĩj mũ.

3. Tag kar governo kinhra nỹ mũ, povo ag direito ti, ag tỹ vĕsókĩ nén ũ han jé ser ag vĕnh kanhrănran fã pĕ kăki, ag ki jãmã kar, ti tỹ ag mỹ han há nỹn jé ag recurso pĕ kăki tag jé.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 28 KE

1. Ti tỹ hán kỹ tóg gĩr kanhrănran ge nĩ gé, povo ta tu vĕnh mỹ ka kanhgág vī ki ag mỹ ge Ken jé ke tũ nĩka ag e kăki vĕnh vī tój fã ěn ti, hãri mũn tỹ ag mỹ há tũj nỹj ka ag tóg ver ag kijãmãj mũ povo ěn ki ag medida han kar ag nén han sór mũ ěn ki.

2. Medida tỹ han ge nĩgé povo ta ag mỹ, ag tỹ ag vī pĕ ke tũ nĩka pais kăki vĕnh vī pir ěn kinhrăg sór ka.

3. Adotar kej há tỹ nĩ nén ũ, kanhgág vī tỹ tũ ke tũ nĩjé, kar povo ta han sór mũ ěn mỹ, ag tỹ vyrmỹ han ken jé.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 29 KE

Nén jé gĩr kanhrân'rán mũ tag tỹ povo han sór mũ ěn ag tóg vėsóki ag gĩr kanhrân mũ nén ũ kar ki, kar ag tóg jag rike kar nỹtĩj mũ ag nỹtĩ ja k̄ki kar t̄mĩ jamã mág k̄ki.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 30 KE

1. Governo ta adotar kej ke nĩ povo tỹ han sór mũ ěn ag cultura kar ag tradição k̄ki ti kar ag m̄y ag direito vem jé, ag mré r̄nh-r̄aj jé, economia, educação kar saũde kar ser serviço social k̄ki.
2. Ag tỹ tag han jé ag vī ki ránrán mũ kar ag tóg vĕnh vī j̄m̄aj k̄mĩ tugtój povo kar vī ki.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 31 KE

Comunidade kar mĩ tóg medidas educativo ju jykrén há nĩ, kar tóg povo tỹ han sór mũ ěn ag m̄y direito ũ tu jykrén há nĩgĕ, ag tỹ preconceito tag tỹ tũ ke sór jé k̄y ag tóg tu vĕs̄an's̄an mũ kar ag tóg livro k̄ki ránrán ge tu jykrén mũ gé sociedade kar tỹ tu kinhr̄ag jé.

TI JAGTÁ VII – ĚMĀ Ũ MĪ KANHGÁG AG MRÉ JYKRE Ũ AG JÉ

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 32 KE

Governo tỹ medidas adotar kej mũ t̄mĩ ke ag tỹ kinhra nỹtĩn jé povo tỹ kanhgág kar ser tribo kar ta ag país fyr mĩ nỹtĩ tag ag, tu kinhra nỹtĩj mũ ag tỹ jag mré tỹ rĩr jé meio ambiente ti.

TI JAGTÁ VIII – JAGNĀ MRÉ NĚN Ũ KAR KIRĪR JÉ

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TÝ 33 KE

1. Governũ mág ag tóg convenção tag kĀki ti kar jy nĩgĀn ge nýtĩ povo tý han sór mũ ěn ag mũ programa jagy tý povo tag kĀki kĀrĀ tũnĩ jé, kar ser instituição ag tý jatun mũ rĀnhrĀj jé.

2. Programa ta ag tý kivin ge nĩgé:

a) ũ tý tu jykren kỹ han ge mũ ěn kar ũ tý vej ke mũ ěn, tý jag mré tu medida han ge nĩ povo tý han sór mũ ta ag mũ convenção kĀki;

b) proposta tag tý legislativa kĀki ũn mág tývĩn ag tóg controle han mũ ag tý medida ta ag hyn han jé, povo tý hyn han sór mũ ěn mũ.

TI JAGTĀ TÝ IX – TI KAR TO KE

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TÝ 34 KE

Věnh mĀn tag han jé ěmĀ kar ag vỹ ne ag ěmĀ kĀki há nĩj ke Ān tugnỹm mũ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TÝ 35 KE

Věnh mĀn tag pi kunũj kar tý sĩ kej ke nĩ, kanhgág ag tý han ge ũ mũ nén ũ garanti ke jé Ān ti, ag nén to vēmén kar jé Ān, ag acordo kar ag nén ũ hyn han fĀ Ān ti.

TI JAGTĀ TÝ X KE – VĚMER KRÝG JÉ

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 36 KE

Věnh mǎn tag vỹ prỹg tỹ 1957 kǎ věnh mǎn jé ān tugnȳm kỹ tỹ tęg ke mǎn kỹ nĩ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 37 KE

Ěmǎ ũ mỹ Věnh mǎn tag tỹ hán kỹ vỹ Organização Internacional do Trabalho ty Diretor-Geral mỹ věnh rán kỹ jěnj mũ ti tỹ ser ti registro han jé.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 38 KE

1. Věnh mǎn tagki věnhrá tag vỹ ěmǎ āg tỹ Organização Internacional do Trabalho ty Diretor-Geral mỹ registra ke ra ke jé ān ag hǎ tỹ han jé ke nĩ.
2. Věnh mǎn tag vỹ ěmǎ ag tỹ Organização Internacional do Trabalho ty Diretor-Geral mré registra ke kri kysě tỹ 12 kar hǎ han há nỹj.
3. Tag kar Věnh mǎn tag vỹ kysě tỹ 12 kar ser vigor ki rǎj mũ, Membro ag tỹ registro han kar.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 39 KE

1. Membro ũ tỹ Věnh mǎn tag to, há nũn han jé sóg, ke kar kutě sór kỹ vỹ prỹg tỹ 10 ke to měj ke nĩ ver. Kỹ vỹ Organização Internacional do Trabalho ty Diretor-Geral mỹ tó vén ke nĩ, hǎra ti kutě kỹ vỹ ver prỹg pir tuměj mũ, ti kutě jé registro ān tỹ ki hǎ ke jé.
2. Ěmǎ ũ tỹ prỹg tỹ 10 ke ty jun mỹr ne tó tũn kỹ Věnh mǎn ki tó jé tag prỹg tỹ 10 ũ to han mǎn kỹ nỹj mũ gé. Prỹg tỹ 10 ke ty jun kỹ hǎ vỹ ser ti tỹ ver kǎnj há ān vej.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 40 KE

1. Repartição Internacional do Trabalho ki Diretor-Geral da vỹ ěmā kar tỹ ki nỹtĩ ān ag mỹ vĕnvĩ fón mũ registro kar to, declarações, denúncias kar ũ tỹ tugvānh sór mũ mỹ.
2. Diretor-Geral tỹ ser segunda ratificação han kỹ vỹ ěmā kar ag mỹ kurĕ tỹ ne kã vĕnh măn tag tỹ ki kroj ke mré hã tój mũ.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 41 KE

Repartição Internacional do trabalho ty Diretor-Geral vỹ Nações Unidas ag Secretário-Geral mỹ tój mũ ti tỹ ser registro han jé, Nações Unidas ag Carta tỹ artigo 102 ki rán kỹ nĩ ān nón, ěmā tỹ ne tỹ ki nỹtĩ ān, ũ tỹ ne tỹ declarações hyn han jé kar ũ tỹ ne tỹ tuvāj jé ān, ti tỹ ránrán kãn kỹ nỹtĩn jé.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 42 KE

Nén ũ tỹ hānriken kỹ, Organização Internacional do Trabalho ty Conselho de Administração vỹ vĕnhrá ũ han mũ, Venh măn tag tỹ ki hã ke nĩ ān to, kỹ vỹ ser tugnỹm kỹ tỹ tĕg ke măn, ti jagtã ketũn mỹr ti kar ti.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 43 KE

1. Ag tỹ hāremũn Vĕnh măn ũ han măn kỹ, tag tugnỹm jé ketũn mỹr tỹ tĕg ke jé, han ge ũ tỹ nén ũ tỹ ũ tó nĩ tũn kỹ ag vỹ ser Vĕnhmăn tĕg tag ki tag hã nón ve:
 - a) ěmā ũ tỹ Vĕnh măn tĕg tag hã aceita ken kỹ vỹ ser ti si ki nỹtĩ tag ki kutĕ pĕ han mũ, Artigo 39 ki nỹtĩ ān tĩ, kỹ vỹ ũ tĕg tag tỹ ser vigor kirã kỹ;
 - b) vĕnh măn tĕg tỹ ser vigor kirã kar ti si pi ser ne jé há nĩ mũ, tũ jé tóg mũ.

2. Věnh mǎn tęg vỹ ěmǎ kar mỹ ki kroj mũ, ag tỹ ù tęg kri nỹtĩ tũg mỹr.

VĚNHRÁ TAG KĀKĀ KE NĪ ĀN TỸ 44 KE

Věnh mǎn tag to věnhrá vỹ tỹ jagnǎ hǎ kar nĩ inglês kar francês ag ví ki.

TAG KI VỸ OIT KĀKI KEN NỸJ MŨ, KANHGÁG KAR TRIBAIS AG TU

Organização Internacional do Trabalho ag vỹ ti kar věnh mǎn mũ,

Ag tỹ prỹg tỹ 1989 kǎ kanhgág to Věnh mǎn kỹ rán jé ģn to vēmén jé,

Ag tỹ kanhgág kar ti nỹtĩ há han kỹ nỹtĩ ģn ve kar vin há han jé, prỹg tỹ 1957 kǎ Věnh mǎn jé ģn kar,

Kinhrǎg ag tóg, ěmǎ kar mĩ kanhgág tỹ nỹtĩ ģn tỹ ěmǎ ki nén ù há han fǎ ģn ti, ag tỹ ag hyn han fǎ tỹ ti kar mỹ vinvén ke to vǎsǎnsǎn nỹtĩ ģn ti,

Kỹ ag vỹ ag tar tỹ věnh mǎn tag ki han ge tag vin mũ.

Ěmǎ kĀki ne han ke

1. Estados-membros ag tỹ Venh mǎn rá tag kri nỹtĩ to furũn jé, ne han ke ģn han jé kar han ge ģn tỹ kǎnĩ ģn ki hǎ han sór ke.

2. Pǎ'i mág tỹ governo ag mỹ tỹ organizações kar instituições nacionais kar regionais ag mré ag jykre kri nỹtĩg ke mũ, Věnh mǎn tag tỹ ki hǎ ke jé.

3. Pǎ'i mág tỹ governo ag mỹ tỹ věnh rǎnhrǎj vinvej fǎ ag mré kanhgág ag jo organizações kar instituições ag vēmén Venh mǎn tag to, ke mũ, kanhgág ag tỹ ag jykre tugtó jé gé Věnh mǎn tag to.

4. Pã'i mág tỹ governo ag mỹ tỹ vẽnhrãj vinvej fã ag mré kanhgág ag jo organizações kar instituições ag tỹ kanhgág ag mré programa educacionais hyn han jé, ag tỹ ki Vẽnhrãn tag tugtó jé ti kar mỹ, programa tage tỹ há nĩ gé:

a) ne tugnĩn Venh mãn tag tỹ han kỹ nĩ ãn rãnrãn ki, ti kar tỹ kinhra nỹtĩ jé;

b) kãnhmar tugtó mãn kej ke, Vẽnhrãn mãn kỹ rán jé tỹ ki hã nĩ ãn ti;

c) vẽnhrãn mãn kỹ seminários hyn han ke, tãmĩ êmã ù mĩ ke tỹ kri jãgjãg sór jé kar han ge ãn tỹ ki nỹtĩ ãn tó jé.

Tãmĩ êmã kar mĩ ne han ke

5. Organizações Internacionais ag tỹ Vẽnhrãn mãn tag ki nỹtĩ ag kar ù tỹ ver ki nỹtĩ tũ ag mỹ tỹ kur êg mré han sór, ke mũ, recurso tỹ kãñĩ ãn nón, êg tỹ Vẽnhrãn mãn tag kãĩ ne han ke tỹ rán kỹ nĩ ãn han jé, ke mũ. Kar vỹ Organização Internacional do Trabalho mỹ kur êg mré to vãsãn êg tỹ ki hã han jé, ke mũ.

OIT tỹ ne han ke

6. Conselho de administração da Organização Internacional do Trabalho mỹ tỹ Diretor-Geral mỹ kem nĩ jẽnkamũ sĩ tỹ kãñĩn ãn tỹ Vẽnhrãn mãn tag apoia ke jé, ke mũ, kar tỹ ti mỹ, recurso ù tũvĩm nĩ, orçamento han kỹ, ne jé ke tag tỹ ki hã ke jé:

a) êmã kar ag tỹ kri nỹtĩg jé Vẽnhrãn mãn jé tag rá ti, kar ti kar ki hã hynhan nỹtĩ ãn tugnỹm jé;

b) pã'i mág tỹ governo ag juna ke jé Vẽnhrãn mãn tag tỹ ki hã ke jé, kar êmã kar mĩ kanhgág tỹ nỹtĩ kar ãn tỹ ag mré ve jé;

c) organizações ag tỹ kanhgág ag jo nỹtĩ ãn ag mỹ vẽnhrãn kar tó jé ke kar ag kanhrãnãn jé Vẽnhrãn mãn tag kar ãn mĩnvẽnhrãn mãn ù to,

kar ag tÿ ti kar mré vēmén kÿ kanhrãnrãn kar ag jykre jé;

d) pã'i mág tÿ governo tÿ organizações de empregadores kar trabalhadores ag mré vēmén ãn tÿ tar kej ke Vēnh mãn tag to, organizações ag tÿ kanhgág ag jo nÿtĩ ag tÿ ag mré to vēmén jé gé;

e) vyrmÿ kurē há ve ke kar OIT ti Constituição ki artigo 19 ki ke nĩ ãn han jé, ěmã kar mĩ nén ũ kar ãn levantamento han jé, ag tÿ hãrenkÿ vēnh mãn tugnÿm mãn jé tag hynhan jé ãn ti;

f) kanhgág ag nÿtĩ há han kÿ nÿtĩ tugnÿm jé, tugnÿm kar nén ũ kar mĩ tugtó jé, ěmã ũ mĩ ti hãre ãn nón ve kar;

g) kanhgág mÿ programas kar projetos há hyn han ke, ũ tÿ jagēgtar tÿvĩ ãn, kókĩnkĩr mũ ãn, kar ũ tÿ vēnh rãnrãj jã-vãnh mÿ vé nÿtĩ ãn mÿ. Programa tag kãki vÿ ag mÿ emprego vinve jé ke nÿj ag tÿ renda nÿtĩ jé, ag ãpÿ tÿ há tĩ jé, curso de formação, ag vãgfÿ to nén vej ke ãn kar indústrias kēsir, obras públicas kar ag tÿ tecnologia vugvóg fã jé. Tag jé financiamento vÿ OIT ti orçamento ty kóftig kar recursos internacionais ty ke gé.

Vēnh mãn tag rá vÿ prÿg tÿ 1989 ti kysē tÿ junho ti kurē tÿ 26 kã aprovada vyr, ag tÿ Conferência Internacional do Trabalho han mũ ãn kã, sessão tÿ 76ª kãki.

JAGNÃ MRÉ JYKRE PIR HAN,
TI KAR KIRĨR JÉ KAR NÃN TARĨR JÉ.

————— KANHGÁG VĨ KI RÁ —————

OBJETIVOS DE DESENVOLVIMENTO SUSTENTÁVEL
DA ORGANIZAÇÃO DAS NAÇÕES UNIDAS

————— TRADUZIDOS PARA O KAINGANG —————

LÍNGUA INDÍGENA

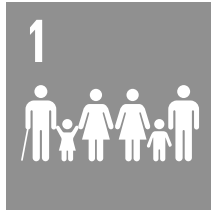
NO DIREITO

OBJETIVOS TÝ DESENVOLVIMENTO SUSTENTÁVEL

<p>3 TI KAR TÝRİR JÉ</p>	<p>4 TI KAR KANHRÄNRÄN JÉ</p>	<p>1 TÝ TÛ KEN JÉ VĚNH JAGJÄGTAR TI</p>	<p>2 VÄNH KÓKIR TÛG SÖR</p>
<p>7 ENERGIA TI KAR MÝ</p>	<p>8 TI KAR MÝ VÄNH RÄNHRÄJ</p>	<p>5 TI KAR TÝ JAGNÄ RIKE NÝ TÍ</p>	<p>6 GOJ JĚNKRI TI KAR MÝ</p>
<p>11 TI KAR TÝ NÄN KIRİR JÉ</p>	<p>12 VÄNH NĪM HAN HÄ HAN, NÄN KÖKEN MÄ</p>	<p>9 INDÚSTRIA AG MOGMOG JÉ</p>	<p>10 DESIGUALDADE TÛG JÉ</p>
<p>15 NÄN KIRİR KAR JAGFY NĚN Û HAN</p>	<p>13 JYKRE HAN, NÄN KIRİR JÉ</p>	<p>17 ĚG TÝ ĚMÄ MÁG KAR MRĚ VÄSÄNSÄN JÉ</p>	<p>14 GOJ KÄMĪ NĚM Û KAR KIRİR JÉ</p>
<p>16 JUSTIÇA HAN JÉ KAR JATÛN MÝ MÛ JÉ</p>	<p>18 FÓG KAPUR KAR KANHGÄG KAR AG KIRİR JÉ</p>		

JAGNÁ MRÉ JYKRE PIR HAN, TI KAR KIRĪR JÉ KAR NĀN TARĪR JÉ

Ne jé ke tỹ 1.

Tỹ tú ken jé vėnh jagjāgtar ti kar ki, tāmĩ ěmā kar mĩ

1.1 Tá krỹg tú ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ tú ken jé vėnhkar jagjāgtar ti, tāmĩ ěmā kar mĩ, uri ũ tóg US\$ 1,90 tỹ jėnkamu tavĩ to jāg nỹtĩ.

1.2 Tá krỹg tú ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ pir ken jé, hāremũn ti kuju ki, ag mỹ kar fag mỹ, kar ġĩr mré, vėnh prỹg kar ki, ũn jagjāgtar nỹtĩ ag mỹ, nén ũ kar ki, jo ākrén kỹ vin ān jagma ěmā mág kāki.

1.3 Hyn han kar vinvin jé ěmā mág kāki, nén ũ há to ěkrén kỹ vin jé, ti kar mỹ há nỹj ke ān jagma, kysā kaja to ěkrén kỹ, prỹg tỹ 2030 tá krỹg tú ki, jagjāgtar ag mỹ nén ũ ven jé ag to jān jé.

1.4 Tá krỹg tú ki, prỹg tỹ 2030 tá, ken kỹ nỹn jé ti kar mỹ, fag kar ag mỹ, ũn jagjāgtar tavĩ ān ag mỹ, jag nirejtu rike nỹtĩn jé, ti kaja tỹ jėnkamu jagtā ki, kar ver nén ũ tỹ serviço pir ti, vėnhkar mỹ ke ti, ga tỹ vėsũn kar vėsóki tarĩr jé, kar vėnh mỹ nén ũ ki tỹ vėsũn jé gé, vėnh kanhkā tóg tũg mũ ti tỹ nén ũ tỹ vėsũn, nān mág kātá nén kar ān ti, nén ũ tāg tỹ tecnologias ti, kar ver serviso tỹ jėnkamu vej fā tá, kar microfinanceiros ti.

1.5 Tá krỹg tú ki, prỹg tỹ 2030 tá, hyn han jé, nén ũ há ān ti, ũn tỹ ne tú ag mỹ, kar ũn jagjāgtar tavĩ ag mỹ ke gé, tỹ sĩ ken jé ag mỹ, jagjāgtar tavĩ ān ag nén ũ vėnhmỹ tóg ga kri hānrike kỹ vėsarinhrėnh mág tú nĩn jé, nén ũ

kar ki mré nén ù kaja mỹ ke gé sociais mré ambientais ke tĩ.

1.a Ken kỹ nỹn jé jagmré nén ù há vigve kỹ vin jé jēnkamu tỹ, vigvej fã e jagmam, kar ver jagmré vēsānsān kỹ nén ù há hyn han jé, hērenkỹ nén ù hyn han já, ān vinven jé, kar ēmā mág kākĩ nén ù vēnhmỹ tóg hēnrikej ke ān jāmĩ to ēkrén kỹ hyn han jé, ùn tỹ ēmā mág tỹ jagjāgtar ag hyn han jé, nén ù to há han ge to ākrén kỹ, vēnh jagjāgtar tỹ tũ ken jé ti kar ki.

1.b Hyn han jé to ākrén kỹ ránrán kỹ papé ki vin jé, ēmā mág jagma, tag ki ke kar ēmā mág ù tá, tugnỹm kar to ākrén kỹ hynhan jé, jagjāgtar ag jagfy kar jag ve kỹ tỹ ù nỹtĩ, jagtān jé nén ù há hynhan ge to furũn jé vēnh jagjāgtar tỹ tũ ken jé.

Ne jé ke tỹ 2.

Vēnh kókĩr tỹ tũ ken jé, tá krỹg jé vēnh kar tóg jān há han ge ti, kar ti mỹ vājān tĩn jé, kar mỹ vēnhmỹ ēkrān jé

2.1 Tá krỹg tũki, prỹg tỹ 2030 tá, vēnh kókĩr tỹ tũ ke kar, ken kỹ nỹn jé ti kar mỹ, ùn tỹ ne tũ ān ag mỹ, kar ùn jagjāgtar tavĩ ān mỹ ke gé, mré gĩr ti, ken kỹ nỹn jé, ag mỹ vājān tĩ jé prỹg kar jagma.

2.2 Tá krỹg tũ ki prỹg tỹ 2030 tá, tỹ tũ ken jé ti kar ki, kākĩr nỹtĩ mỹ, ti kar mỹ, tá krỹg tũr prỹg tỹ 2025 tá, kar jagmré to vāmén jé ti internacionalmente ki, ùn ror ag mré gĩr kájo ag vēnh kaga tugnĩn ùn prỹg tỹ pēnkar tũ ag, kar tytāg mré kyrũ kēsir mỹ vājān ve jé gé, ùn tētá nugror kar gĩr péfām nỹtĩ fag, kar kófa kar mỹ.

2.3 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, ēkrān kỹ ti kanā tỹ e ke kỹ káfān jé, kar

ũn ga kēsir kri vājān krānkrān fā ag jēnkamu tỹ mág gen jé, ũn tēntá fag hā mỹ, kanhgág ag mỹ, fóg ag ga kāsir kri ēkrān fā, nén ũ jē'yn fā ag, krēgufār kugmĩj fā ag, jag rike han kỹ tóg ken kỹ nỹj ga ki nirejtu ti, nēnũ ũ kar ki ti ēkrān jé, vēnh kanhrān jé gé, serviso ũ ki tỹ jēnkamu vej fā tá, nēnũ ũ ki rānhrāj sór mũ ti, tỹ ēkrān fā tá ke tũ ra ke gé.

2.4 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, ken kỹ vin jé vājān kar ki ti kar mỹ, kar vājañ krānkrān fā ag mỹ tỹ rānhrāj fā ven jé, ēkrān ja ān ki ti fy kanā tỹ e ken jé, jagmré ga kri nén ũ kar tarĩr jé, tỹ tar ke kỹ jé vēsān jé nén ũ vēnh mỹ tóg ga kri hānrike ān kato, ta tóg kutā kān kỹ, goj fānfān ti, kar kākan kỹ kóhon kỹ, ketũmỹr rỹg kān kỹ jakré kāgtén ti, kar ver nén ũ vēnh mỹ tóg ěmā mág ki ken kỹ ke gé, tỹ há ken jé jag hā nón ěmā ki kar ga kri.

2.5 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2020 tá, tarĩr kỹ ken kỹ nỹn jé jakré fy kar ki, ēkrān fā ti, nén jē'yn fā ti ĩn prur ki, kar nén ũ jē'yn fā ti ĩn kākĩ, kar nān kāmĩ mũnĩ kemũ ag, kar ver ti fy génh kỹ tarĩr nỹtĩ ti, mré ti jakré kar fy ti tarĩr há han kỹ ěmā mág kri, ěmā tỹ estados mré ěmā kēsir ag, kar tāmĩ ěmā mág ũ mĩ ke gé, ken kỹ nỹn jé jag rike han kỹ ti kar mỹ pipin jé, kar jag rike han kỹ géj jé ti jakré fy tugnỹm kỹ tỹ há ke ja ti, jagmré to hej keja ti ěmā mág ũ mĩ ke gé.

2.a Tỹ mág gen jé jēnkamu ti jé, kar ver jagmré to vēsānsān jé tāmĩ ěmā mág ũ ag mré, nén ũ hyn han jé jakré krānkrān fā ag mỹ, tugnỹm kỹ to kanhrān kỹ tỹ téj ken jé, jakré krānkrān fā ag mỹ, nén ũ tåg to kanhrān kỹ hyn han jé, vin han há han jé jakré fy tugnỹm kỹ kanhrān ja genética ki genes ti, mré animais ag tũ ti ke gé, tỹ mág ken jé jakré fy ěmā mág ag nén ũ há kar hyn han nỹtĩ ān ag mỹ, hāra ěmā mág tỹ jagjāgtar ag to ēkrén kỹ.

2.b Ki han kỹ tarĩr jé ti ke mān tũ nĩn jé, tũ ke tũnĩn jé, kar vēnh mỹn tũ nĩn jé ti kaja ki, jakré vēne kej fā tá, ver tỹ tũ ken jé nén ũ kar ki ěmā mág ũ ag mỹ vēne ke kỹ jāgnā ti, kar ver jag rike han kỹ, jagmré hej ke kỹ rán kỹ fi ja ti Rodada de Desenvolvimento de Doha ti.

2.c Fin jé ken kỹ nỹn jé jagma mũn jé, vājān kaja tỹ vin ja ti commodities tá kar nén ũ kar hyn han fā ti tỹ, ti kar mỹ vinven jé kinhra nỹtĩn jé nén ũ kar kaja ti, kar ver vēnhjo vājān vin han mág ti, to ēkrén kỹ tỹ pir ken jé vājān kaja mág ti.

Ne jé ke tỹ 3.

Ken kỹ nỹn jé vènhkar tóg jãn há han jé, kar ti kar mỹ nén ù há ãn hynhan jé, prỹg kar jagma: gĩr, kyrũ kar kófa mỹ

3.1 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ pir ken jé kãgter ti ùn tètá krã kēsir fag, ga mág kri tá krỹg tũ nĩn jé tỹ 70 kãgter ti ùn tỹ 100.000 munmur ja ãn jagma.

3.2 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ tũ ken jé gĩr mur tãg tỹ kãgter ke ãn ti kar gĩr prỹg tỹ 5 penkar tá jun tũ ãn ti, kar ver ěmã mág kar ki jagmré tỹ pir ken jé gĩr munmur ke ãn ti, ùn tỹ 25 ki 1.000 kãmi munmur jé ãn jagma.

3.3 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ tũ ken jé ěmã kãmĩ vènh kaga epidemias tỹ AIDS ti, kuhur tėj ti tuberculose, vènhkaga tỹ ka tánh tóg ù pra ja ãn ti malária, kar vènh kaga ù ti doenças tropicais tarĩr ja tũ ti, kato rãnrãj kỹ tỹ tũ ken jé vènh kaga tỹ hepatite ti, vènh kaga tỹ goj kãmĩ kãmũj fã ti, kar ver vènh kaga tỹ jag ki kugmĩj fã ti.

3.4 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ pir ken jé ùn tēgtũ ki ùn pir ki, vènh kēgter ti tỹ gĩr kyrũ ra, vènh kaga ù to jo vènh kygtãg tĩ ãn ti, kar vènh krĩ jykre vènh mỹ kygtãg jé jag mỹ há han jé.

3.5 To vēsãn kỹ tỹ tar ken jé, jo to ěkrén kỹ kar mré kygtãg jé nén ù kórég ko kar kron fã ti gojfa kar nén ù kórég kar ti.

3.6 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2020 tá, tỹ pir ken jé ti kuju ki vènh kãgter ti kar vènh kókén ti ga kri kamĩjũ kãmĩ ěmĩn jagma.

3.7 Tá krÿg tũ ki, prÿg tÿ 2030 tá, ken kÿ nÿn jé vènhkar mÿ vènh kaga tÿ sexual kygtåg jé, kar reproductiva ti, ver mré to èkrén kÿ gÿr tóg munmur ke ti, mÿ venven kÿ ge vã ken jé vènh kanhrãnrãn fã ki, kar ver mré to èkrén kÿ hyn han jé nén ù tÿ jé ke ti saúde reproductiva ti êmã mág kãki.

3.8 Ti kar tá jun jé vènh kaga kygtåg jé, kar ver tarÿr jé vènh kaga kygtåg ge to jènkamu ti, ti kar mÿ ken kÿ nÿn jé vènh kygtåg fã há ti, ti kar mÿ vènhkagta tÿn jé, kar vènh kugjón fã tÿ vacinas hahã, kaja pir tÿn jé ti kar mÿ.

3.9 Tá krÿg tũ ki, prÿg tÿ 2030 tá, tÿ pir ke mág jé vãnh kãgter ti, kar vènh kaga tÿ nén ù kórég tÿ veneno to ke ti, kar nén ù kórég tÿ veneno tÿ goj, kãka, kar ver mré ga ki ke ti.

3.a Tÿ tar ken jé hyn han ja ãn ti jé tÿ Convenção-Quadro fumo tÿ sigar tÿ pir ken jé êmã mág kar mĩ, jagma ve kÿ han jé.

3.b Mré to mÿsér jé hyn han jé vènhkagta tÿ vènhkugjón fã ti kar vènhkagta ù kar ti ke gé, vènhkaga tÿ jagmÿ nĩm fã ti, kar vènh kaga ù ti ke gé, hã tóg êmã mág tÿ ù ag jãmĩ mũ ãn ag ki ke tĩ, vènhkugjón fã tó ti kar mÿ ke tÿn jé kaja pir to, jagmré rán ja ti ken kÿ nÿn jé Declaração de Doha jagma, hã tóg êmã mág tóg ù ag jãmĩ mũ ãn ag ag nirejtu tó tĩ, ag tÿ vènh mÿ hyn han jé nén ù to vãmén ja tÿ TRIPS jagma, ti kar mÿ há tÿn jé tarÿr jé gé vènh kaga vènh kygtåg fã ti, vènhkar mÿ ke tÿn jé vènhkagta tÿ vènh kygtåg fã ti.

3.c Tÿ mág gen jé jènkamu tÿ vènh kaga kygtåg ge ti, kar japrãr kar vin jé ki rãnrãj jé, hyn han kar vènh kanhrãnrãn jé, kar tũgtãn jé ùn tÿ vènh kygtåg fã kanhrãn ja ag êmã mág kar mĩ, hãra ver êmã mág tÿ jagjãgtar tavĩ ãn ag tá, kar ver êmã ù tÿ Estados kèsir tÿ jagjãgtar ag mĩ.

3.d Tÿ tar ken jé êmã mág kar ag vènh kanhrãn ja ãn ti, hãra êmã má ag nén ù há hÿn han nÿtĩ ãn ag, nén ù vènh mÿ tóg hãnrìke ke tũgtó jé jãmĩ, tÿ sí ken jé nén ù vènhmÿ tóg hãnrìkej ke ãn ti, kar nén ù vènh mÿ ãn mré hãnrìke há tÿn jé êmã mág ki kar ga mág kri vènh kaga ti.

Ne jé ke tỹ 4.

Han jé ti ken kỹ nỹn jé vènh kanhrân fã ti kar mỹ, jag rike han kỹ, kanhrânrán há han jé, to êkren jé ti kar mỹ ke nỹn jé vènh kanhrânrán fã ti ga kri tĩ ãn kar ki

4.1 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, ken kỹ tóg nỹj gĩr kēsir fag mỹ kar gĩr kēsir ag mỹ, vènh kanhrân fã tỹ ensino primário kar secundário livre kãnkãn jé, jag rike kar mỹ ge ke há han jé, ti mũgmũ há han jé kanhrânrán kỹ.

4.2 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, ken kỹ tóg nỹj gĩr kēsir fag mỹ kar gĩr kēsir ag mỹ, mỹ nén ù hánhár kar jé ke tĩn jé, ti kēsir nỹtĩ ki, tarĩr há han kar mỹ vènh kanhrânrán fã tỹ pré-escolar ti, ag kar fag kinhrãg há han kỹ ensino primário ra mũn jé.

4.3 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, ken kỹ nỹn jé jag rike han kỹ fi kar ti mỹ, vènh kanhrânrán fã tỹ técnica, professional kar superior kinhrãg há han kỹ, kaja pir to tỹ universidade ag ke gé.

4.4 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ mág ge kãn jé kyrũ kēsir, kar kyrũ mágmág ag nén ù ki kanhrân tỹ mrãnh kej fã ag, kar mré nén ù han há ki técnicas kar profissionais ki, tỹ rãnhřaj fã ki, rãnhřaj há ki kar hã vènh mỹ.

4.5 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ tũ ken jé jag kóm tỹ ù nỹtĩn kỹ ki vènh mỹ kej fã ti, vènh kanhrãrán fã tá, ken kỹ nỹn jé jag rike han kỹ ti kar mỹ vènh kanhrân fã tá, kar ùn jagjãgtar ag mỹ ke gé, kar ver ùn vènh mỹ nỹtĩ ag deficiente ag, kanhgág ag kar gĩr kēsir jagjãgtar tavĩ ti.

4.6 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, ken kỹ nỹn jé kyrũ k ag mỹ, kar ver tỹ e ken jé kyrũ mág ag kar fag mỹ vènhrán kỹ to jẽn kinhrãg jé, mré nĩkren há nỹtĩn jé.

4.7 Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, ken kỹ nỹn jé arunũ kar tóg kinhrãg kar hyn han há nỹtĩn jé nén ù to, tỹ sustentável ti, kar ver nén ù to vãnh kanhrãnrãn fã jagma hyn han jé gé desenvolvimento sustentável ti, kar jãnjãn há han jé, nirejtu humanos, jag rike han kỹ fi kar ti, to êkrén kỹ mĩ hã mũn jé jagmré jag to nĩgãn vãnh mỹ han tũ nĩn jé, kri tỹ rũm ken jé nén ù há ti, jag kóm tỹ ù nỹtĩ ke ãn ti diversidade cultural ti, jagmré hyn han jé desenvolvimento sustentável ti.

4.a Hyn han kỹ tỹ há ken jé ãn tỹ iskóra ti, gĩr tỹ kanhrãnrãn fã jé kãki, gĩr tóg vãnh mỹ ti kar mũ vãnh mỹ ke gé, ti kar mỹ, vãnh kanhrãn fã tá mỹ ge ke há han jé, gĩr kar mỹ ti kanhrãnrãn jé.

4.b Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2020 tá, tỹ e ken jé jẽnkamũ to vãnh kanhrãnrãn fã ti êmã mág tóg há nỹtĩn mĩ, hãra ver êmã mág tóg há tũ ãn ag hã mỹ, kar ver êmã ag tỹ kusa tavĩ mĩ nỹtĩn há han kỹ nỹtĩ ãn ag, kar êmã tỹ africanos ag, mỹ ven jé vãnh kanhrãn fã tỹ ensino superior ti, kar ver formação profissional ti, kar tecnologia tỹ nén ù kar kinhra ti, kar tỹ nén ù kar kinhra to vãmén fã ti, técnicos jé, tỹ engenharia ti kar programas científicos ti, êmã mág tỹ nén ù hyn han ja ãn ag kar êmã mág ù ag nén ù há hyn han mũ ag.

4.c Tá krỹg tũ ki, prỹg tỹ 2030 tá, tỹ e ken jé professor tóg vãnh kanhrãnrãn há han ja ãn ag, hãra ver jagmré to êkrén kỹ êmã mág kar mĩ profesor kar ag kanhrãnrãn jé, êmã mág tỹ nén ù há han nỹtĩ ãn ag mĩ, hãra ver êmã mág ag hẽrenkỹ nén ù há han vãnh ãn ag mĩ, kar ver êmã e ag kusa ketũmỹr rỹ mré ta fãn fã ti nén ù vãnh mỹ tóg ag ki ke mỹr nỹtĩg há han kỹ nỹtĩ ãn ag em desenvolvimento ti.

Ne jé ke tỹ 5.

Tá krỹg jé ti kar tóg jag rike kar nỹtĩn jé, kar ùn tětá fag mré ùn tytåg fag tỹ tar ken jé

5.1 Tỹ tũ ken jé ùn tětá fag kar ùn tytåg fag kato discriminação ti.

5.2. Tỹ tũ ken jé ùn tětá fag kar ùn tytåg kēsir fag tāmĩ nỹtĩ ãn fag, kar ìn kãki nỹtĩ ãn fag vóg vènh mỹ han kỹ fag rỹnh tũ nĩn jé, kar ver fag vène kej fã ti exploração sexual ke tĩ, kar nén ù ti ke gé.

5.3 Tỹ tũ ken jé nén ù vènh mỹ kórég ti, tỹ gĩr ra jag mré jãgjãg ti, gĩr mũmãg kỹ jagmỹ vin ti, kar gĩr tětá fag tỹ vènyin ti mutilações genitais femininas ke tĩ.

5.4 Vigven jé kar mỹ há han jé, rãnrãj fã tỹ assistência kar vènh ìn mĩ rãnrãj fã to jènkamu mãn vãnh fag, vènhkar mỹ rãnrãj fã jagma serviços públicos ti, nén ù há hyn han jé kar to jo êkrén jé proteção social ti, kar jagmré tarĩr jé nén ù kar ti ìn kãki ti krã mré hã, êmã mág kãki.

5.5 Ken kỹ nỹn jé ùn tětá fag tỹ nén ù kar ki jagmré hyn han jé, kar ver ti kar rike han kỹ nỹn jé fag mỹ, fag tỹ to êkrén kỹ hej ken jé vida política kãki, econômica kar pública ki ke gé.

5.6. Ti kar tỹ saũde sexual kar reprodutivo ki direito nỹtĩ jé, ag tỹ População kar Desenvolvimento kar Pequim ty Plataforma de Ação ãn ty jagnã mré Programa de Ação da Conferência Internacional ki jagnã mré acordo han jé ãn tugnĩn. Kar ser tag nón documento ù tỹ conferência mĩ ránrán kỹ nỹtĩ ãn nón.

5.a Ûn tětá fag vỹ ùn gré ag direito hã rike nỹtĩj ke nĩ, jẽnkamũ, ga, recursos financeiros, herança kar recursos naturais tarĩr, ěmã mág ãn ki han ge ãn nón.

5.b Ûn tětá fag tỹ tecnologia de informações kar comunicação kar ãn kinh-rãg han ke, fag tỹ vãsóki nén ù hyn han kar oportunidade nỹtĩ jé.

5.c Fag mỹ han ge ãn hyn han kar política hyn han jé, fag tỹ ùn gré ag direito rike nỹtĩ jé, gĩr fag kar ùn sanh fag tỹ mũjé kar mũ direito nỹtĩ jé.

Ne jé ke tỹ 6 ke.

Ti kar tỹ goj jẽnkri kar saneamento ki direito nỹtĩ jé

6.1 Prỹg tỹ 2030 jo ti kar tỹ goj há jẽnkri kronkron nỹtĩj ke.

6.2 Prỹg tỹ 2030 jo ti kar tỹ banheiro, esgoto kar higiene há nỹtĩj ke, vãnħ kãra, ketũn mỹr há jé ke nén ù han tũ nĩ jé. Ûn tětá fag, gĩr fag tarĩr ke ù tỹ jagĕgtar ãn fag.

6.3 Prỹg tỹ 2030 jo goj tarĩr ke, poluição tỹ sĩ ke ke, nén ù tỹ ěg kókén há vã-vãm há han ke, esgoto tratamento hyn han ke kar goj reutiliza ke mãn ke ãn, ěmã kar mũ.

6.4 Prỹg tỹ 2030 jo goj tarĩr ke, meio ambiente junja ke mã kã kunũnh há han jé kar ù tỹ goj tũ ra nỹtĩ ãn tugnỹm jé, ti kar tỹ goj nỹtĩ jé.

6.5 Prỹg tỹ 2030 jo ěmã kar mũ jagnã mré goj tarĩr jé, ěmã mág ag tỹ jagnã mré goj tare nĩ ãn mũ nỹtĩ ãn kar mré hã.

6.6 Prỹg tỹ 2020 jo goj tỹ nĩ nĩ ke ãn tugnỹm kỹ ki hyn han jé, nãn, goj t ére, goj ror kar vënh kaně jé ãn tí, goj tỹ jënkri nĩ jé ti kar tỹ kronkron jé.

6.a Prỹg tỹ 2030 jo ěmã kar mĩ jagnã mré ěmã kësir tỹ mogmog nỹtĩ ãn ag juna ke jé, ag kanhró, recursos kar tecnologia hãrenkỹ goj ty krỹg ke, goj tỹ sa tỹ tũ kej fã, goj kirĩr, esgoto tratamento, reciclagem kar goj reutiliza kej ke ãn to.

6.b ěmã kësir mĩ nỹtĩ ãn, ag mré hãrenkỹ goj tarĩr ke kar saneamento to vëmén jé, ag tỹ ag kronkron ke ãn tugnĩg kirĩr jé.

Ne jé ke tỹ 7 ke.

Ti kar tỹ energia ki acesso nỹtĩ jé kar ti kaja tỹ ti kar tỹ kajãm há ãn ty krỹ nĩ jé

7.1 Prỹg tỹ 2030 jo, ti kar tỹ energia nỹtĩ jé, kar ti kaja ti kar tỹ kajãm há ãn ty krỹ nĩ jé.

7.2 Prỹg tỹ 2030 jo, energias renováveis tỹ e ke jé, ěmã mág kar mĩ.

7.3 Prỹg tỹ 2030 jo, ěg tỹ hãrenkỹ energia ocupa kej fã ãn tỹ há ke jé, ù tỹ kókén tũ nĩ jé.

7.a Prỹg tỹ 2030 jo, ěmã mág kar ag tỹ jagnã mré energia limpa to pesquisa kar tecnologia hyn han jé, energia renováveis, energia usa ke há han ãn, kar infraestrutura ki investi ke ti kar mỹ há tĩ jé.

7.b Prỹg tỹ 2030 jo, ěmã tỹ mogmog nỹtĩ ãn mĩ infraestrutura tỹ mág ke kar tỹ tẽg ke jé, kar ěmã tỹ jagëgtar ãn mĩ programas de apoio hyn han jé, ti kar tỹ energia ki acesso nỹtĩ jé.

Ne jé ke tỹ 8 ke.

Economia tỹ mog jé, ti kar tỹ vènh rãnrhãj há ve jé

8.1 Ęmã mág kar mĩ economia tỹ hãrenkỹ mog há ãn ve jé kar Ęmã tỹ jagĕgtar ãn mĩ ti kar mỹ nén ũ há han jé, prỹg kar mĩ ag PIB tỹ 7% ki tãpřy jé.

8.2 Nén ũ kar mĩ economia ti produtividade tãfyn jé, tecnologia kar inovação tĕg tỹ ty vin kỹ, setor mygmág tỹ vènh rãnrhãj e vinvej fã ãn ag tugnỹm kỹ.

8.3 Vènh rãnrhãj fã jé política há hyn han jé, empreendedorismo kar inovação jé, kar empresa micro, kĕsir ka média ag juna ke jé serviços financeiros ki, ag tỹ mogmog jé.

8.4 Prỹg tỹ 2030 jo, consumo kar produção to recursos globais ãn tỹ há ke jé, economia tỹ mág ke jé meio ambiente kókén mã kã, Ęmã mág ag tugnỹm kỹ.

8.5 Prỹg tỹ 2030 jo, ti kar mỹ vènh rãnrhãj há vé jé, ũn tĕtã fag, ũn gré ag mỹ kar ũ tỹ deficiĕncia ãn mỹ, ti kar tỹ jag tỹ mãn fã hãrike ãn mãn jé.

8.6 Prỹg tỹ 2020 jo, tytĕg fã kyrũ ag mỹ vènh rãnrhãj ve jé, ag tỹ estuda ke jé kar nén ũ ki vènh forma ke jé.

8.7 Véké rãnrhãj ãn tỹ tũ ke jé, kar ũ pigju ãn, kar prỹg tỹ 2025 jo gĩr rãnrhãj kar junja ke ãn tỹ tũ ke jé, gĩr ũ tỹ criança-soldado ra tĩ tũ nĩ jé, kar gĩr ũ tỹ vĕsarĕnh tũ nĩ jé.

8.8 Ti kar tỹ direitos trabalhistas ki direito nỹtĩ jé, ag tỹ rãnrhãj há han jé, migrantes ag, ũn tĕtã fag kar ũn tỹ vènh rãnrhãj jagĕgtar mĩ nỹtĩ mré hã.

8.9 Política hyn han jé, turismo ki vènh rãnrhãj nĩ jé, ù tỹ cultura kar êmã kēsir mĩ nén ù vène kej fã ag mỹ.

8.10 Instituições financeiras ag tỹ ti kar mỹ serviços bancários, seguros kar financeiros hyn han jé ag juna ke jé.

8.a Êmã tỹ mogmog nỹtĩ ãn kar ãn kēsir ag mĩ Iniciativa de Ajuda para o Comércio [Aid for Trade] apoio tỹ mág ke jé, kar êmã kēsir tỹ hãren kỹ mogmog jé tũg nỹtĩ ãn ag tỹ Assistência Técnica Relacionada com o Comércio ki Quadro Integrado Reforçado ty ag vin jé.

8.b Prỹg tỹ 2020 jo, tytẽg fag kar kyrũ ag mỹ vènh rãnrhãj jé oportunidade vigve jé Pacto Mundial ki ken kỹ nĩ ãn tugnĩn, mỹr tỹ mogmog nỹtĩ to Emprego da Organização Internacional do Trabalho [OIT] ki rán kỹ nĩ.

Ne jé ke tỹ 9 ke.

Infraestrutura há hyn han jé, indústrias tỹ ti kar mỹ ke ãn kar sustentável ãn, inovação kar vènh jykre tẽg jé

9.1 Infraestrutura há hyn han jé, ti tỹ confiável kar sustentável nỹtĩ jé, regional kar transfronteiriça ag, desenvolvimento econômico ki ti kar juna ke jé, kar ti tỹ ti kar mỹ kaja pir nĩ jé.

9.2 Indústrias ag tỹ vènh rãnrhãj e vigvej ke ãn, kar prỹg tỹ 2030 jo ti kar mré vej ke ãn, vènh rãnrhãj e tỹj ke ãn kar PIB tãpny jé, êmã jagẽgtar mĩ hã economia tỹ mog jé.

9.3 Indústria kar empresas kēsir ag tỹ serviços financeiros ki vin jé, ag tỹ mercados kar cadeias de produção ki nỹtĩ jé.

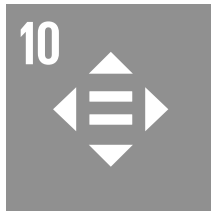
9.4 Prỹg tỹ 2030 jo, ěmã mág kar mĩ ag vỹ infraestrutura tỹ tęg kej, ag tỹ recursos tỹ nén ù há han kar meio ambiente kókén tũ nĩ jé, hãjé ag vỹ tecnologia limpa mré kej mũ.

9.5 Pesquisa científica tỹ tar ke jé, indústria ag tecnologia, ěmã tỹ mogmog nỹtĩ ãn mĩ, inovação kar pesquisadores ag tỹ e kej ke, kar ser pesquisa ki investi ke jé.

9.a ěmã tỹ mogmog nỹtĩ mĩ infraestrutura hyn han ke mỹ facilita ke jé, ěmã africano mỹ apoio financeiro, tecnológico kar técnico jęgně jé, kar ěmã kēsir tỹ mogmog nỹtĩ ãn mỹ kar ěmã jagęgtar ke gé.

9.b ěmã tỹ mogmog nỹtĩ mĩ desenvolvimento tecnológico, pesquisa kar inovação apoia ke jé, mỹ política hyn han ke ti kar tỹ condições nỹtĩ jé indústria e tĩ jé kar nén tỹ kaja há nỹtĩ jé.

9.c ěmã kar mĩ ti kar tỹ tecnologia de informação kar comunicação kinhra nỹtĩ jé, ěmã kēsir jagęgtar ãn mĩ hã, prỹg tỹ 2020 ty jun tũ ke.

Ne jé ke tỹ 10 ke.

ěmã kãki kar ěmã ù ag mré desigualdade tỹ sĩ ke jé

10.1 Prỹg tỹ 2030 jo, ù tỹ jagęgtar ãn tỹ mãn fã tãg-fyn jé 40% ke ěmã kãki média ãn krĩgmỹ, desigualdade tỹ sĩ ke jé.

10.2 Ti kar tỹ sociedade ki nén ũ ki vin jé, inclusão social, econômica, kar política, ag prỹg tỹ hãre nĩ tugnỹm mã, ti tỹ ũn têtá ketũn mỹr ũn gré tugnỹm mã, ti deficiênciã, raça, etnia, religiã, ti ũ condição kãfór ãn tugnỹm mã.

10.3 Ti kar tỹ jag oportunidade rike nỹ ke ãn resultados ki desigualdades ãn tỹ sĩ ke kỹ, hã kỹ vỹ han ge ãn, política kar nen ũ tỹ ũ discrimina kej há ãn tỹ tũ kej mũ, kar ser ti kar mỹ legislaçã, políticas kar ações há hynhan jé.

10.4 Ti kar política, fiscal, salarial kar proteção social hyn han jé, ũ tỹ jag kãfór tũ nĩ jé.

10.5 Mercados kar instituições financeiras globais mĩ han ge ãn tỹ há ke jé, kar ti kar mĩ hã han mũ ãn tugnỹm jé.

10.6 Êmã tỹ mogmog nỹtĩ ãg vĩ jẽmẽ jé, êmã mág ag tỹ instituições econômi-cas kar financeiras to vêmén kỹ, tag ag tỹ tar ken jé, kar nén ũ há hyn han jé.

10.7 Ti kar tỹ êmã ũ ra mũj ke ãn to política há hyn han ke, ag tỹ jatun mỹ êmã ũ ra migra ken jé.

10.a OMC acordo ãn nón han ge ãn ki hã hyn han jé, êmã ag tỹ mogmog nỹtĩ ãn kar ũn kẽsir tỹ tratamento especial kar tỹ ũ nỹtĩ jé.

10.b Êmã kẽsir ag juna ke jé, kar êmã tỹ africanos ag, ag mỹ nén ũ jẽgnẽ kar in-vestimentos, ag programa ãn nón.

10.c Prỹg tỹ 2030 jo, migrantes ag tỹ ag nỹ fag mỹ jẽnkamũ jẽnẽ ãn tỹ sĩ ke jé 3% ki, kar ũ tỹ 5% kãfór ãn tỹ tũ ke jé.

Ne jé ke tỹ 11 ke.

Cidades kar ù tỹ vãre kỹ nỹtĩ jé mĩ inclusivo, seguro kar nén ù ki hãre tũ nĩ jé

11.1 Prỹg tỹ 2030 jo, ãn há, kaja pir kar serviços básicos nỹtĩ jé, kar favelas tỹ há ke jé.

11.2. Prỹg tỹ 2030 jo, ti kar mỹ kãmĩ mũj fã seguro, kaja pir kar sustentável hyn han jé, ãmĩn jagma segurança kar transporte público tỹ e ke jé, ãn tětá fag, gĩr, ù tỹ deficiência kar kófa tarĩr ke.

11.3 Prỹg tỹ 2030 ke tũ ki ag tóg urbanização sustentável han mũ, ù tỹ vẽ se o vẽn h mãn kỹ nĩ nĩ ke mũ tag ag, ãmã mág tag kãki tu jykré kỹ.

11.4 Û tỹ nén ù kirĩr há tag tãn ge ta nĩ, ti tỹ patrimônio cultural kar natural do mundo kri.

11.5 Prỹg tỹ 2030 ke tũ ki tóg vẽn h kãg ter tag tỹ sĩ kej ke nĩ nén ù jagy mỹ; Kãka, goj for, ga tỹ ranh ranh ge mỹ, mỹr tỹ ãmã mág economia kókén tĩ, ãn jag gãg tar ag tỹ vãnyn ta tĩ. Tag tu jykré kỹ tóg ag jy nĩ gãn ge tu jykrén ge nĩ.

11.6 Prỹg tỹ 2030 ty jun tũ ki tóg nãn tỹ vẽnyn tag ta tũ kej ke sĩ han ke nĩ, kar tỹ povo tỹ fóg tag mĩ nén ù kar kygvéj ta tũ kej sĩ han sór ke nĩ, Kãka kar ãg jãn ger tỹ há ken jé.

11.7 Prỹg tỹ 2030 kãmĩ ta ti kar mũj há, ãn han ge nĩ espaço público kar mĩ, ãn mũ kórég ag mỹ, ãn tětá fag mỹ, gĩr mỹ kar ãn kófa mỹ kegé.

11.a Jagnã mré han ge tỹ nĩ, nén ù kar economia sociais tĩg há han jé povo kãmĩ kar ti fyr mĩ kar rurais mĩ kegé, ti tỹ vãnh mág há han jé.

11.b Prỹg tỹ 2020 kã mĩ tỹ ãmã tỹ cidade kãsir mog mog nỹ tĩ tag, ag mỹ plano de inclusão han há nĩ, recurso kar ki nén ù jagy tỹ ke tũ ki. Clima tỹ kejẽn vẽ sỹ vẽnyn tĩ, kar tỹ tu jykrén mũ acordo com Marco Sendai kãki, nén ù jagy tỹ hãn ri ke mág tũ nĩ jé.

11.c Ëmã mág jagãg tar ag jy nĩ gãn, nén ù kar ki assistência técnica kar jẽnkamũ ki. Ag tỹ vẽsókĩ ag ta nén ù hyn han kinhrãg jé.

Ne jé ke tỹ 12.

Vãnh nĩm han há han, nãn kókén mã

12.1 Tag mré tóg Plano Decemal han ge nĩ, produção kar consumo sustentável tu, ãmã kar ag mré tóg tu jykrén ge nĩ, kãki pã'i ag mré ùn jykre há ãn ag mré ti tỹ vãnh mág jé.

12.2 Prỹg tỹ 2030 kã tóg pétãm ge nĩ, nén ù há tag ti ãg recurso naturais tỹrĩr kãn jé jagnã mré.

12.3 Prỹg tỹ 2030 kã mĩ tóg ti jagtã tỹ tũ kej ke nĩ, vỹjẽn kókén tag ti ãmã mág kar mĩ, kri ù tỹ génh mág fã ag mỹ, kar tóg ta sĩ kej ke nĩ, ù tỹ hyn han mũ ag mỹ kegé kar ù tỹ krãn krãn mũ ag, kejẽn ag tỹ ag ãkré kren tĩ.

12.4 Prỹg tỹ 2020 kãmĩ nén ù químico kar nén ù ke kórég tỹ kãnhmar tũ ke vãnh tag tỹ tũ kej sór ke mũ, ag acordo han jé ãn tu jykrén kỹ. jãnger fã, goj kar ga kókén tũ nĩn jé kar ti tỹ ti kar saúde kókén tũ nĩn jé.

12.5 Prỹg tỹ 2030 kã mĩ tỹ nén ù mru kórég hyn han fã tag sĩ kej sór ke nĩ, kỹ tóg prevenção han mũ kar ver reciclagem han jé.

12.6 Impresa kãsir kar ùn mág ag mỹ tóg ge kej mũ, ag tỹ han jé sustentabilidade tag vēju àkrén kỹ rán jé.

12.7 Han ge tỹ nĩ, ti kar tỹ compras públicas kar tỹ sustentável nỹ tĩn jé. Kar ag tỹ política kãki kanãm han jé ãn ti.

12.8 Prỹg tỹ 2030 kãmĩ tỹ ti kar mỹ, kar lugar mĩ informação tỹ junjun ge nĩ, desenvolvimento sustentável tu, ti kar nỹtĩg há han kỹ nỹtĩ jé natureza mré.

12.a Ëmã mág jagãg tar ag jy nĩ gãn, nén ù kar capacidades científicas kar tecnologia ki. Ag tỹ vėsóki ag ta nén ù hyn han kinhrãg jé ag kon jé.

12.b Nén ù tu jykrén kỹ tóg han ge nĩ, tin kar tugnỹm jé desenvolvimento sustentável ty jun jé ãn ti, kar emprego hyn han ãg cultura kar ãg tỹ nén ù hyn han fã ti.

12.c Combustível fóssil tag tu jykrén kỹ ag tóg ta sĩ kej sór ke nĩ, ù tỹ kãfãn géj tag ag mỹ, jãvo ag tỹ, tu jykrén kỹ han mãn, ti tỹ meio ambiente kókén mág hán kỹ, kỹ país kar ag tóg vènh su jykrén kỹ tỹ kej mũ, ti tỹ sĩ Ken jé. kar ser ùn jagãgtar ag tu jykrén ke gé.

Ne jé ke tỹ 13.

Jagnã mré jykre han, nãn mág kókén mũ tag ti

13.1 Êmã kar mĩ tóg nén ù tỹ vēsỹ vēynyn fã tag tu ti kar mỹ ge kej ke nĩ, ti kinh ra nỹtĩn jé, clima tu.

13.2 Plano han ge tỹ nĩ, kar tỹ nén ù tu jykrén ge nĩ, kar tóg kanãm ta ù han ge nĩ clima tỹ política ki rã jé.

13.3 Vēnh kanhrãn tag tỹ há ke mág ge nĩ, ti kar krĩ kã fin jé, impacto tỹ sĩ ke sĩ han jé clima tu.

13.a Êmã kar ag vỹ compromisso ki gej ke nỹ tĩ, Nações Unidas ag mré clima tag tu, kỹ ag tóg Implementar kej ke nĩ, US\$ 100 Bilhões, prỹg tỹ 2020 kãmĩ, ag tỹ, êmã kar mĩ tỹ vēnh mág han nỹ tĩ ên ag mré kar ag tỹ nãn nén ù tánh tu jykrén mũ ag clima tag kãmĩ capitaliza ken jé, kãnhmar.

13.b Jag mré tỹ tu jykrén kỹ clima tu planejar ke há han jé, êmã mág kar ag mỹ, ùn tētá fag tu jykrén kỹ, ùn mogmog ag kar ser comunidade ti ser. Êmã mág kar ag vỹ kinhra nỹtĩj Convenção da Organização das Nações Unidas (ONU) ty vãnھ mãn mág han jé, nãn kókén mũ tag tũ kar rỹ kamã tag tu.

Ne jé ke tỹ 14.

Goj ta sa kãmĩ ném ù kar kirĩr jé, ti tũ ke tũ nĩn jé

14.1 Prỹg tỹ 2025 kã mĩ tóg sĩ kej ke nĩ, goj ta sa ty kavénh fã tag ti. Nén ù kavéj kar tag ti. Kar ser ù tỹ nén kavéj, tỹ ki vãm fã kar ke gé poluição por nutrientes tag ag.

14.2 Prỹg tỹ 2020 kã mĩ tóg han ge nĩ, kar tóg kirĩr ke nĩ goj tỹ sa kãmĩ ecosistema fyr mĩ nỹtĩ ãn ti, kar tóg tugnỹm ge nĩ. Han mãn kar tóg tarĩr ke nĩ, ti tỹ ta goj há nĩn jé kar ki nén ù há nĩn jé.

14.3 Ta sĩ kej ke tỹ nĩ, kar tỹ jy nĩj mũ goj ta sa tũ kirĩr tag ju. Kar tóg vãsãn ge nĩ ùn kanhró mré tu jykrén kỹ.

14.4 Prỹg tỹ 2020 kã mĩ ta tũ kej sór ke nĩ, sobrepesca ilegal kar ù tỹ véké krekuřar jugjãn mũ ag plano kãki implementar kej ke nĩ, krėkuřar ta ser vėnhgrun há han jé tempo há ki, ti kar características biológicas ki.

14.5 Prỹg tỹ 2020 kãmĩ 10% ta rĩr ke goj kafã fyr mĩ, legislação nacional tu jykrén kỹ kar tỹ kãmén kỹ nĩj mũ cientĩfĩco kãki.

14.6 Prỹg tỹ 2020 kã mĩ ta tũ kej há nĩ nén ù tỹ véké pesca kej fã mỹ contribuir kej fã tag tỹ tũ kej mũ, ěmã kar mĩ kar ù tỹ vãhã vėnh desenvolve ke nỹ tĩ ãn ag mré hã ke gé. Kar ta ser ag mré negócio tu vãmén mũ nações unidas ag mré.

14.7 Prỹg tỹ 2030 kã mĩ ta beneficio ag fyn ge nĩ economia tugnĩn, estado ka sir ag kar ser ěmã mág ag tỹ vėnh desenvolve ke nỹ tĩ ãn ag mré, kar tỹ nén ù sustentável tu krėkuřar jã'ỹn jé ag vejé.

14.a ěg kanhró kar ěg jykre tãgfyn ge ta nĩ ciẽncia kãki, ti tỹ ta ke há nĩjé pesquisa tecnológica kãki kar tỹ tãgfyn ge nĩ gé. Contribuição tag tỹ goj kafã tũ jag fy ěmã mág kar mĩ tỹ governamental jãvo paĩs kãsir mĩ estado ta jynĩj mũ ser.

14.b Û tỹ ti nĩgé hã tỹ pescar kej fã tag ag mỹ tóg recurso ù tu jykrén há nĩ gé goj mág mĩ kar ag tỹ mercado ki tỹ ken jé.

14.c Kãgmĩj ke tỹ nĩ, kar tóg tarĩr há nĩj ke nĩ, ti tỹ goj kafã ty ti recurso ki implementar ken jé, kar tỹ direito internacional nĩj mũ, UNCLOS tag ve kỹ. ù tỹ ta tũ ke jé ěn tu, kar ta rán kỹ nĩgé parãgrafo 158 'ěg Ne Han Ge ěn Tu'.

Ne jé ke tỹ 15.

Nãn kirĩr kar jagfỹ nén ù han ti tũ ke tũg jé, nãn tũg kamãg ke ã tỹ nĩ, ù tỹ vó tĩn kỹ, ã vỹ mỹ ke tũg ra kej ke nĩ, nãn ta tũ ken kỹ ga tĩ tỹ kãny tũg jé.

15.1 Ne jé ke tỹ 15.1 prỹg tỹ 2020 ju ti kar vỹ jagnã mré nãn kar tỹrĩr ke nĩ, kókén sór mã kã, kar ga mré hã, goj kar ke gé, ryrnrór ag, ěmã mág ag jagmré hej ke kãn kỹ.

15.2 Prỹg tỹ 2020 kãmĩ tóg ham ge nĩ gestão sustentãvel ti, nãn kar mỹ, nãn van jé ěn mĩ ta krãn krãn mãn ge nĩ globalmente ki.

15.3 Prỹg tỹ 2030 kãmĩ tag ka to rãnrãj ke, ga tóg, ga kókén jé, kar ga tỹ ryrnhryj kejé ěn ti. Kar goj tỹ ga kókén ěn mré hã. Ti tỹ ěmã kar jagnã rike kar nỹ tĩ jé.

15.4 Prỹg tỹ 2030 kãgmĩ, ka tỹrĩr ke, ga kri nén ù kar ti, rán jagma ãkré ag kar ser nén ù kar ti, ka tỹ há tĩj mũ, kar tóg beneficio e nĩj mũ ěg tỹ desenvolvimento sustentãvel mré ke mũn ka.

15.5 Kãnhmar tỹ medida han há nĩ, nãn kãmĩ nén nỹtĩ ěn kókén mág tũ ki, 2020 kãki tỹ tag jy nĩgãn ge nĩ, nén ù tỹ kãmĩ mũ ěn tỹ tũ ke tũ nĩn jé.

15.6 Vej ke tỹ nĩ jag mỹ vėnh kãpãg há han ge ěn ti, beneficio kar ěn ti ù tỹ recurso mré rãnrãj fã ěn kar tóg ven há han ge nĩ acesso ti recurso energético ag mỹ.

15.7 Han ge tỹ nĩ ti tũ ken jé, véké ãkréj fã ag tỹ tũ kej ke nĩ, véké męg ag gėn kỹ, vãne kỹ ser fauna kirĩr ja. Ka tỹ tu han kỹ najmũ gé, ti demanda kar hãren kỹ vãne kej ke tũ nãn kãmĩ męg ag tu jykrén kỹ.

15.8 Prỹg tỹ 2020 kãmĩ tỹ medidas han ge nĩ, ti tỹ ta sĩ ken jé impacto mág tag tu kar espécie exótico tỹ ãg ecossistema ra kãmũj fã ta ag mỹ, ti tỹ controlar ke há nĩn jé, ãg tũ ta vĩn jo.

15.9 Prỹg tỹ 2020 kã ag mré han ecossistema kaja kar ser biodiversidade mỹ plano nacional han ge tu, ka ecossistema vỹ conta kã ki tỹ jagãgtar kej ke tũ nĩ.

15.a Kãgmĩ há han kar tóg tãgfyn ge nĩ fontes kar recurso kar mĩ, biodiversidade kar ecossistema tỹ rĩr há han jé, tu jykrén kỹ financeiros ag conservar kej mũ.

15.b Kãgmĩ há han kỹ tóg recurso há kar ãn mré nãn sustentável tũ jykrén kỹ, ãmã mág ag kar mré tu jykrén mũ financiamento tu, ag tỹ nãn tỹ rĩr há han ge tu ag mré nãn tỹ rĩr ke kar nãn krãnrãn ge tu.

15.c Tu vãsãn mãn jé tóg ti kar mĩ, ãkréj fã ilegal kar ù nén ù pigju génh kỹ kren kren fã ãn ag mré hã, kar tóg nén ù jãvãj mũ ag jykre tỹ tãpry mãn jé comunidade locais mĩ kar ag biodiversidade tag kren tũn nĩn jé.

Ne jé ke tỹ 16 ke.

Ti kar tỹ jagnã mré jatun mỹ nỹtĩ jé, nén ù tỹ hãnrıke kỹ justiça jãvãj jé kar instituições hyn han ke, ti tỹ ti kar vỹ jẽmẽ ke jé

16.1 Û tỹ kórég mẽ kamẽg jé, vẽn h rará tugnũn kar ù tỹ rỹj kỹ kãgter tỹ sĩ ke jé ãmã kar mĩ.

16.2 Gĩr tỹrĩr ki ù tỹ junja ke tũ nĩ jé, mỹ ón kỹ kuvar ra pére tí tũ nĩ jé kar rỹnh kónãn tũ nĩ jé.

16.3 Ti kar mỹ Direito ti Estado ke, ěmã taki kar ěmã ù mĩ, ti kar tỹ nén ù tỹ hãnrĩke kỹ justiça jãvãj jé.

16.4 Prỹg tỹ 2030 ty jun tũ ke tỹ sĩ kej ke jẽnkamũ pégju ãn, mókã pigju kỹ vëne ke ãn kar nén ù pigju kỹ vëne kej fã ãn génh kãn ke, ù tỹ jo nỹtĩ ãn tỹ kajãm han jé.

16.5 Vënh ón tỹ sĩ ke jé kar ù tỹ nén ù kórég han fã ãn, ù tỹ kri vënh há han tũ nĩ jé.

16.6 Instituições mĩ ag rãnrãj ki hã han ãn, ki nỹtĩ ãn tỹ ti kar mỹ ne han ãn ven jé.

16.7 Ti kar vĩ mẽ vén kar nén ù han ke ãn ve jé.

16.8 Ěmã mág kar mĩ nén han ke ãn tu vëmén jé, ti kar mỹ há tĩ jé.

16.9 Prỹg tỹ 2030 ty jun tũ ke ti kar mỹ documento hyn han ke, gĩr vënh ven kỹ mỹ registro han ãn mré hã.

16.10 Ti kar tỹ vënh ví há ãn mã han jé, ag tỹ jatun mỹ to vëmén jé, ěg ěmã mág kãki kar tãmĩ ěmã ù mĩ ke ge.

16.a Ěmã mág kãki instituições ag mré vãsãnsãn jé nén ù jagy ttỹ ke tũ nĩ jé, ù tỹ nén ù kórég hyn han fã ãn tỹ tũ ke sór ke, ěmã ù mĩ ke mré vënhmãn kỹ.

16.b Han ge ãn ù hyn han ke ti kar mỹ, ù tỹ ùn mã kã.

Ne jé ke tỹ 17 ke.

Ëg tỹ ěmã mág kar mré vāsānsān jé, ti kar mỹ nén ũ há han ke ān tỹ ki kro kỹ ti kar mỹ há tĩ jé

17.1 Ěmã mág kākí recurso tỹ mág ke jé, kar tāmĩ ěmã ũ mĩ ke ag apoio tugvĩ jé nén ũ kar ān tỹ há ke jé, imposto kar receita ti ke gé.

17.2 Ěmã mág ag tỹ ser ũ ag mog kāfān nỹtĩ ān ag vỹ ũn vāhā mogmog nỹtĩ ag juna kej ke tó kỹ nỹtĩ [AOD], hā kỹ ag vỹ [RNB] ki 0,7% tỹ ěmã mág ag vỹ vin, taki 0,15% ketũn mỹr 0,20% tỹ ũn mogmog nỹtĩ ag mỹ jun.

17.3 Nén ũ kar mĩ recurso jāgvāj jé ěmã tỹ mogmog nỹtĩ ān mĩ ti kar mỹ há han jé.

17.4 Ěmã tỹ vāhā mogmog nỹtĩ ag mỹ ge kej ke, ag tỹ deve tỹ kēsũr ke jé, kar ag mré acordo hyn han ke ag tỹ ty nỹtĩ kar ān mỹ política há han jé.

17.5 Política hyn han kar ti sĩ ān tỹ vĕnh ven han ke, empresas kar organizações ag ty nỹtĩ ān mỹ vĕnh rānhrāj ve jé.

Tecnologia to ke vē

17.6 Ěmã kar mĩ jagnā mré há kej ke ān han ke, Norte-Sul, triangular regional kar internacional mĩ ciĕncia, tecnologia kar inovação to jagnā mré kanhrānrān jé.

17.7 Tecnologia tỹ meio ambiente kókén vãnh ãn hyn han ke ãn to juna kej ke, ãmã kēsir kar mĩ ke tỹ vugvóg fã jé gé.

17.8 Prỹg tỹ 2017 jo Banco de Tecnologia ki ciência, tecnologia kar inovação ag mecanismo de capacitação tỹ ãmã tỹ mogmog nỹtĩ ãn kar mĩ vin ke. Ti kar tỹ vugvóg kinhrãg jé, tecnologias de informação kar comunicação, internet kar computador ti ke gé.

Capacitação

17.9 Òmã mág kar mĩ apoio tỹ ãmã kēsir tỹ mogmog nỹtĩ ãn ra jãgnã jé, ãn tỹ kanhró mág tũ ãn kanhrãnrãn jé, ag tỹ desenvolvimento sustentável to ne jé ke ãn to ag jykre ãn hyn han jé.

Comércio

17.10 Òmã kar mĩ nén ù vñegne ke ãn tỹ ti kar mỹ há nĩ ãn han jé vỹ han ge ãn ù nỹ mũ, ù tỹ ãn ke tũ kar ti kar vỹ ser jagnã rike kar nỹtĩj mũ gé Comércio ag Organização Mundial kãki. Kar ser nén ù to jagnã mré vēmén ãn tỹ pir nỹj mũ gé Doha ti Agenda de Desenvolvimento ki.

17.11 Prỹg tỹ 2020 jo ãmã tỹ mogmog jé ag juna kej ke, kar vurmỹ ãmã tỹ vãhã mogmog nỹtĩ ãn tỹ ù mỹ nén ù vñe ke jé, ag tỹ exportação global ki nỹtĩ jé.

17.12 Òmã kēsir tỹ mogmog nỹtĩ ãn ag tỹ ag tỹ nén ù vñe ke han ãn ãmã má gag mỹ, taxas kygiãm mã kar limites ty krỹg tũ ra. Han ge ãn tỹ ti kar tỹ kinhrãg jé ag tỹ jatun mỹ comércio internacional ki nỹtĩn jé.

Questões sistêmicas

Coerência de políticas e institucional

17.13 Òmã kar ag tỹ ag política ki hã hyn han ãn kar jagnã mré rãnrãj ke ãn, economia mundial tỹ ki hã ke jé kar nén ù jagy tỹ ke tũ nũn jé.

17.14 Òmã kar ag tỹ jagnã mré rãnrãj há han jé, jagnã mré política pir

han kỹ, jagnã kutẽn sór mākã desenvolvimento sustentável tỹ ti kar mĩ ki hã ke jé.

17.15 Ęmã kar mĩ pã'i má gag mré há kar nĩj ke, ag tỹ ag Ęmã mỹ política hyn han kỹ, ùn jagęgtar ãn tỹ tũ ke sór to ag tỹ desenvolvimento sustentável han ge to.

As parcerias multissetoriais

17.16 Ęmã kar juna kej ke, ag mré parcerias multissetoriais hyn han ke ag tỹ ag kanhró to jagnã mré vēmén jé, expertise, tecnologia kar recursos financeiros, ag tỹ desenvolvimento sustentável jé ne jé ke ãn hyn han jé, kar Ęmã tỹ mogmog nỹtĩ ãn mĩ ke gé.

17.17 Parcerias to vãsãnsãn jé, parcerias públicas, público-privadas kar sociedade civil ag tỹ recurso kar ag kanhró nón desenvolvimento sustentável há han jé.

Dados, monitoramento e prestação de contas

17.18 Prỹg tỹ 2020 jo Ęmã tỹ mogmog nỹtĩ ãn, ù tỹ hãrenkỹ mogmog jé tũg nỹtĩ ãn kar Estados kęsir ag mĩ apoio jãgnã ki ag tỹ capacitação hyn han jé, ag tỹ qualidade ti dados ãn vigve jé, vãhã ke ãn kar ón nĩ tũ ãn, ù tỹ hãre mãn fã, gênero, prỹg, raça etnia, status migratório, deficiência, hãty nĩ ãn kar nén ù tỹ rán há ãn ti.

17.19 Prỹg tỹ 2030 jo ag tỹ desenvolvimento sustentável han jé nén ù hyn han jé ãn vỹ vėnh ven ke nĩ produto interno bruto ki kar Ęmã tỹ mogmog nỹtĩ ãn mĩ apoio jãgnã jé ãn ti, ag tỹ capacitação estatística hyn han jé.

Ne jé ke tỹ 18.

Fóg kapur kar kanhgág kar ag kirĩr jé

Ũ tỹ fóg kapur ag kar kanhgág ag katu racismo han mũ ãn tỹrĩr ke nĩ, tỹ tũ kej sór jé.

ODS 18 vỹ tỹ ěmã tỹ Brasil tỹ han ja nĩ, ti tỹ ti kar vỹ jag rike kar nỹ tĩ ke vỹ. Jykre tag vỹ tỹ ti tỹ racismo tỹ tũ kej sór ja ke nĩ fóg kapur kar kanhgág ag katu. Ti tỹ jykre han ja tag vỹ tỹ ti tỹ prỹg tỹ 2023 kã ěmã ũ ag mỹ Objetivos de Desenvolvimento Social kãkã nĩm kej ja vỹ, ti tỹ ag cultura tãn han sór vã. ODS 18 vỹ ěmã kar nén han ge, ãn tu ke nĩ, prỹg tỹ 2030 ju. Ver ěmã kar ag vỹ tugnỹm mũ, ag tỹ ki hã fi sór jé, ag mỹ ti kar tỹ jagnã rike nỹ tĩ, ty ti ta fóg, fóg kapur ketũmỹr kanhgág nĩ, hãra ag vỹ jag rike kar nỹ tĩ.

VĚNHRÁ TAG VỸ TỸ GLOSSÁRIO NĨ

———— FÓG AG VĨ KE KAR KANHGÁG VĨ KI ————

GLOSSÁRIO DE APOIO BILÍNGUE

———— PORTUGUÊS-KAINGANG ————

A

Ab-rogar – Revogar completamente uma lei.

Tradução: Věnhrá ta nén han ge, ta tũ ke kãn.

Ação Direta de Inconstitucionalidade (ADI) – Ação que serve para dizer se uma lei está contra a Constituição.

Tradução: Vãsỹ mér tỹ nén ù tỹ kã nỹ ěn vej ke nĩ.

Ação Popular – Qualquer cidadão pode entrar com essa ação para cancelar algo que prejudique o governo ou o meio ambiente.

Tradução: Pã'i ag vin ja ěn ag tóg rãnrãj há han ke nỹtĩ nén ù vėnhmỹ tỹ rãnrãnh kej sór mã ag rãnrãj fã tá.

Água potável – É a água que pode ser consumida por seres humanos sem riscos à saúde.

Tradução: Goj jãnkri ti kar mỹ.

Alvará – Documento da Justiça que autoriza algo, como soltar uma pessoa presa.

Tradução: Věnhrá tỹ ù tỹ kãgmĩ/nĩfėnh kỹ nĩw ěn tuvãnh fã.

Amicus curiae – Pessoa ou grupo que entra num processo só para ajudar com informações, sem ser parte dele.

Tradução: Ũ tỹ tí tỹ nén vėg mũ ãn tỹ fóg tỹ pã'i ag mỹ kãmén.

Ancião – É a pessoa que possui idade avançada e é reconhecida por sua experiência e sabedoria dentro de uma comunidade ou grupo social.

Tradução: Ũn Kófa ag vỹ tỹ ùn sanh há ãn nỹ tỹ.

Anistia – Perdão oficial para certas pessoas que cometeram crimes, geralmente políticos.

Tradução: Ũ tỹ pã'i mág mỹ, nėnũ vėnhmỹ há jé ãn mỹ vėnhpãty fan.

Antigamente – É um advérbio que se refere a um tempo distante no passado.

Tradução: Ěg nén ù tỹ si há ãn tó jé ěg tỹ vãsa ketũmỹr vėsa ke tí.

Arrazoado – Texto com os motivos e explicações de um pedido ou decisão.

Tradução: Věnhrá ki tog ãn han ra kej.

Artigo – É a unidade básica de organização da Constituição Federal de 1988, utilizada para dividir e numerar as normas, direitos, deveres e regras que regem o Estado brasileiro.

Tradução: Ne jé ke tỹ.

Associação – É a união de duas ou mais pessoas que se organizam para realizar um objetivo comum.

Tradução: Ũ tỹ jagnã mré mũnỹ ãn han jé kej fã ag vỹ.

B

Biodiversidade – É a variedade de todas as formas de vida existentes no planeta, incluindo a diversidade de espécies.

Tradução: Nén kar tỹ rĩnrĩr mũ ãn.

C

Caput – Primeira parte de um artigo de lei.

Tradução: Věnhrá ki ã nén han ge ki jãmĩ kó tĩg fã.

Cautelar – Decisão rápida e temporária para evitar que algo piore até o julgamento final.

Tradução: Fóg tỹ pã'i ag tỹ věnhrá han, nén ù jagy tỹ ke tũ ke.

Cláusula pétrea – Parte da Constituição que não pode ser mudada nem por votação.

Tradução: Constituição kãki věnhrá ù pi vóg há nĩ. Ty ti věnhmãn mág han vễ.

Coisa julgada – Quando uma decisão da Justiça não pode mais ser modificada.

Tradução: Ti kar mỹ tóg nỹj mũ, nén ù kar kaja jagtã sĩ kajêm jé.

Congresso Nacional – É o órgão do Poder Legislativo no Brasil, composto pela Câmara dos Deputados e pelo Senado Federal.

Tradução: Êmã mág kãki lei hyn han fã ag.

Convenção – É um acordo ou pacto firmado entre partes para estabelecer regras e normas sobre um assunto específico.

Tradução: Êmã mág kar ag jagnã mré jykre pir hyn han.

Competência – Quem tem o poder legal de julgar ou decidir alguma coisa.

Tradução: Û tỹ ti nén han jé kuprêg kỹ nĩ ãn ti.

Comutação de pena – Trocar uma pena por outra mais leve.

Tradução: Û tỹ ti nén ù vênhmỹ han kar kajãm nĩ ra, ti mỹ tỹ kênhvỹ/ror ke.

Concessão – Quando o governo autoriza uma empresa a prestar um serviço público (como ônibus ou luz).

Tradução: Êmã mág kãki pã'i mág tỹ ném ù kar hyn han fã, ag jy nỹ tĩ ag mỹ ha mré rãnrãj ke.

Constituição – É a lei suprema de um país.

Tradução: Lei mág hã vỹ.

Constituinte – Pessoa ou grupo que faz uma Constituição.

Tradução: Vênhmãn kỹ constituição han ge ag.

Crescimento econômico – É o aumento da capacidade de uma economia de produzir bens e serviços.

Tradução: Êmã mág tỹ mog ãn tu jykrén jagnã mré.

Criança – É o ser humano que se encontra na fase inicial da vida.

Tradução: Gĩr, vỹ tỹ ùn vãhã mog mog mũ ãn nĩ.

D

Decoro parlamentar – Comportamento respeitoso e adequado que se espera de um político.

Tradução: Pã`i mág/político ag tỹ vãnh ju ãkrén fã ag nén ù han jé ke tũ nĩn kỹ vēmén jé.

Deferir – Aceitar um pedido feito à Justiça.

Tradução: Fóg tỹ pã`i má ag tỹ, ã tỹ ag mỹ nén ù tu ke kã, ag tỹ han.

De outra forma – É uma expressão usada para explicar a mesma ideia com palavras diferentes.

Tradução: Vyr mỹ/Vyrmỹ.

Desapropriação – Quando o governo toma um bem privado por necessidade pública, pagando indenização.

Tradução: Ëmã mág kãki pã`i mág tỹ ù tỹ nén ù mãn kỹ ti déve kajãm.

Desenvolvimento sustentável – É o desenvolvimento que supre as necessidades de hoje sem esgotar os recursos para as gerações futuras.

Tradução: Nén ù han, ãg krã ty jykrén kỹ.

Desídia – Falta de cuidado ou preguiça no trabalho, principalmente no serviço público.

Tradução: Nén ù ju nỹ ti ag tỹ ag tỹ nén ù vãnh mỹn kỹ hyn han fã, tu jãnjãr kỹ.

Dignidade – É o direito de ser respeitado apenas por ser humano.

Tradução: Ti kar mré há.

Dignidade da pessoa humana – Princípio que diz que todas as pessoas devem ser tratadas com respeito e valor.

Tradução: Ti kar vỹ jagnê rike kar nỹ tĩ, kar jagnê mỹ ge ki kỹ jêměj ke nĩ

.

Dinheiro – Meio usado para comprar bens e pagar serviços.

Tradução: Ëg tu nén ù compra kej fã vê. Tu ãg Jẽnkamú/jẽnkamũ ke tĩ.

Direitos – Regras que protegem as pessoas e garantem o que elas podem fazer ou receber.

Tradução: Êg nén han ge ân tu ke vỹ , tu êg Nirejtu ke tĩ.

Direito adquirido – Direito que alguém já tem e não pode ser tirado, mesmo se a lei mudar.

Tradução: ã pi ã tỹ nén măn já kren măn mỹ, ty vênhrá ti tỹ ù ké.

Direitos trabalhistas – Regras que protegem quem trabalha.

Tradução: Û rãnrhãj nỹ tĩ ân jagfy ke.

Discriminação – Tratar alguém mal ou de forma injusta por ser diferente.

Tradução: Ti kar tỹrĩr jé jagnã mré.

Doutrina – Explicações e ideias de quem estuda e escreve sobre leis e o Direito.

Tradução: Û tỹ nén han ge tag ránrán fã.

E

Educação de qualidade – Ensino que realmente ensina e prepara o aluno para a vida.

Tradução: Ti kar tỹ kajrãnrãn há han jé.

Energia limpa – Energia que não polui a natureza.

Tradução: Luz tỹ jãngrã kej fã tỹ nãn kóken tũ ân.

Eficácia plena – Quando uma regra da Constituição já pode ser aplicada, sem precisar de outra lei.

Tradução: Constituição kãki vênhrá ù han gé, vênhmãn mē kã.

Ementa – Resumo do conteúdo de uma lei ou decisão.

Tradução: Vênhrá kãki, ti nén tu jykre han jé ân kã jykre sĩ mãn.

Emenda constitucional – Mudança feita no texto da Constituição.

Tradução: Vênhrá tỹ constituição kãpãn han mãn.

Equidade – Dar a cada um o que ele precisa para que todos tenham as mesmas chances.

Tradução: Ti kar mỹ ki hã han.

Erradicação da pobreza – Acabar totalmente com a situação de miséria das pessoas.

Tradução: Õn jagãgtar tỹ tũ ke sór.

Exceção de incompetência – Instrumento de um processo para tirar o caso das mãos de um juiz que não pode julgá-lo.

Tradução: Fóg tỹ pã'i mág nĩ kã, ti tỹ ù tỹ nén ù han jé kajãm nĩ an kunñnh kỹ, pã'i ù mỹ tĩn.

Excludente de ilicitude – Quando a pessoa faz algo que seria crime, mas tem justificativa, como se defender de uma agressão.

Tradução: Û tỹ nén ù vẽnhmỹ han mỹr tỹ vẽnh kajãm kỹ han.

F

Fiscalização – Ato de acompanhar e conferir se as leis estão sendo cumpridas.

Tradução: Nén ù tỹrĩr fã.

Fome zero – Objetivo de garantir que ninguém passe fome e todos comam bem.

Tradução: Ti kar tỹ kókĩr kamãg.

Foro privilegiado – Direito de certas autoridades (como deputados e ministros) de serem julgadas por tribunais mais altos.

Tradução: Deputado kar Ministro ag jagfy vẽnhrá ù han, ag ver ag rãnhrãj nỹ tĩn kỹ.

Função típica/atípica – O que é ou não é a atividade principal de um dos três poderes (Executivo, Legislativo, Judiciário).

Tradução: Pã'i mág tẽgtũ tag ag mré ke pi jé (Executivo, Legislativo, Judiciário).

H

Habeas corpus – Ação que serve para proteger alguém contra prisão ilegal.

Tradução: Vẽnhrá tỹ ã ne tũ ke kãgmĩ kỹ nĩn kỹ, ã tũvãnh fã.

Habeas data – Ação usada para ver ou corrigir dados pessoais guardados por órgãos públicos ou empresas.

Tradução: Vẽnhrá tỹ empresa mág ag nén vẽnhmỹ han jé tugnỹm kar ki han jé.

Humanos – Refere-se à nossa espécie.

Tradução: Õ ag/Õ fag ke êg tỹ tĩ, êg tỹ ã vég jãn kỹ.

I

Igualdade – Todos serem tratados da mesma forma pela lei, sem privilégios.

Tradução: Ti kar kirĩr jé, ã kãjatun mã.

Igualdade de gênero – Homens e mulheres terem os mesmos direitos e chances.

Tradução: Õn gré kar ãn tětá fag vỹ jagnã rike kar nỹ tĩ.

Inclusão – Trazer para dentro da sociedade pessoas que costumam ser excluídas.

Tradução: Ti kar tỹ hyn han jé.

Investigar – Procurar pistas e informações para descobrir a verdade sobre algo.

Tradução: jãfĩn.

Imprescritível – Que nunca perde a validade, mesmo com o tempo.

Tradução: ã nén vẽnhmỹ han jé pi tỹ tũ ke há nĩ.

Imunidade parlamentar – Proteção que os políticos têm para não serem processados por suas opiniões no trabalho.

Tradução: políticos ag tỹ rãjrãj nỹ tĩ ãn ki, nén han sór mũ ãn han ge.

Inafiançável – Quando a pessoa não pode pagar fiança para responder ao processo em liberdade.

Tradução: Ver ã tỹ kãmĩ kỹ nĩj. ã kajãm kỹ. Kutã kỹ tĩ, kỹ ki han sór mỹr.

Indulto – Perdão da pena concedido pelo Presidente da República.

Tradução: Presidente tỹ ã nén vẽnhmỹ han kỹ ã mỹ vẽnh pãtũfan.

Inexigibilidade – Quando não se pode exigir certo comportamento de alguém numa situação.

Tradução: ã tỹ ã mỹ vẽnh kirĩr ã nén ã tó jé ke.

Injunção (mandado de) – Ação usada quando falta uma lei para garantir um direito previsto na Constituição.

Tradução: Han tỹ mrãnh ke, vẽnhrá ã constituição kãki nén rán kã nĩ ãn han jé.

J

Judicial – Tudo o que envolve a justiça, os juízes e os tribunais.

Tradução: Ki hã han sór.

Justiça – O ato de dar a cada um o que é seu por direito e punir erros.

Tradução: Ki hã han.

Jurisdição – O poder que juízes e tribunais têm para resolver conflitos.

Tradução: Juíz kar tribunais vỹ tar nĩ, ti nén ã ki han jé.

Jurisprudência – Conjunto de decisões anteriores dos tribunais sobre um mesmo tema.

Tradução: Vẽnhmãn vén jé ã, ag ã tu vēmén mãn jé.

L

Laicidade – O Estado não tem religião oficial e respeita todas igualmente.

Tradução: Êmã kâki ù tÿ topê vî kar kuprĩg mré rãjrãj fã ag vỹ jag rike kar nỹ tĩ.

Lei – Regra escrita que todos são obrigados a seguir.

Tradução: Nén ù han ge.

Liberdade – Direito de agir, pensar e ir e vir, desde que não prejudique outros.

Tradução: Jatũn mÿ tĩ.

Liberdade Constitucionais – Direitos de liberdade garantidos pela Constituição.

Tradução: Constituição kâki êg nirejtu.

Liminar – Decisão provisória tomada no início de um processo, geralmente em situações urgentes.

Tradução: Vênhrá ù han tÿ mrãnh ke, processo tÿ ke tũ ki.

M

Mandado de injunção – Pedido à Justiça para que um direito seja garantido mesmo sem uma lei específica.

Tradução: Vênhrá han kÿ tÿ ã jagfy vÿj, fóg ag vênhrá katu.

Mandado de segurança – Ação para proteger um direito claro que está sendo desrespeitado por uma autoridade.

Tradução: Pã'i mág ag katu, vênhrá han, ã jagfy.

Medida provisória – Regra temporária feita pelo presidente em casos urgentes, com força de lei.

Tradução: Presidente tÿ vênhrá han, tu furũn kÿ, nén ù katu.

Meio ambiente – Natureza e tudo o que nos cerca e permite a vida.

Tradução: Nãn, goj, kãka, ga kar nén uma tỹ rĩnrĩr mũ ãn.

Ministério Público – Instituição que defende a sociedade e fiscaliza o cumprimento das leis.

Tradução: Ministério Público vỹ tỹ fóg tỹ pã'i ag tỹ kanhgág ag jagfy vỹ fã nĩ.

Ministro da Defesa – Chefe das Forças Armadas.

Tradução: Pã'i mág ãmã ju vãmén jé.

Mudanças climáticas – Alterações no clima da Terra.

Tradução: Nãn kóken fóg ag nén ã han tugnĩn.

N

Nacionalidade – O vínculo legal entre uma pessoa e o seu país.

Tradução: ãmã tỹ ne ty ke nỹ

Nacionalidade Brasileira – O direito de ser considerado cidadão do Brasil.

Tradução: ãmã mág tỹ Brasil ty ke.

Norma constitucional – Regra que está dentro da Constituição.

Tradução: Constituição kãki ã nén han ge ã.

Norma programática – Regra que mostra objetivos a serem alcançados com políticas públicas.

Tradução: ã ne han jé ã ty krỹg ge, fóg ag jykre kãmĩ.

O

Ordem jurídica – Conjunto de leis e regras de um país.

Tradução: Ëmã mág kãmĩ ã ne han ke.

Ordem pública – Situação de paz, segurança e organização que o governo deve garantir.

Tradução: Pã'i tỹ governo vỹ ti kar vej ke ni, ti jagnẽ mré há har han kỹ mũn jé.

Organização Sindical – Forma como os trabalhadores se unem para lutar por direitos.

Tradução: Ûn rãnrhãj fã ju vãmén fã.

Ou – Palavra usada para escolher entre uma coisa ou outra.

Tradução: Ketũn mỹr/Ketũmỹr.

P

Papel – Função que alguém exerce na sociedade.

Tradução: Papé/pépé.

Parágrafo único – Detalhamento de um artigo de lei que aparece sozinho.

Tradução: Tag tỹvĩn ke tỹ rán ka nỹ/ Ti Ti rá pir.

Paz – Estado de harmonia, sem guerras ou conflitos violentos.

Tradução: Jagnã mré há kar.

Persecução penal – Etapas da investigação e do processo criminal.

Tradução: Ag nén ù tugnyĩm nỹm vén ag ù kãgmĩ tũ ke.

Precatório –

Tradução: Justiça tỹ Governo déve tũ kajãm ra kej fã nĩ.

Preceito fundamental – Ideias e princípios mais importantes da Constituição.

Tradução: Vẽnh jykre há tỹ constituição kãki nỹ tĩ ãn.

Prevalência – Quando algo tem mais força ou importância que outra coisa.

Tradução: Han vén ge.

Previdenciário – Relativo à aposentadoria e auxílios do INSS.

Tradução: Ûn rãnrãj nỹ tĩ tũ ãn ag juna ke.

Previdência Social – Sistema que garante renda e proteção para a pessoa quando ela não pode trabalhar.

Tradução: Ûn kaga, kófã kar ù tỹ hãren kỹ rãnrãj kórẽg ãn ag juna kej fã.

Princípio da legalidade – Ninguém é obrigado a fazer ou deixar de fazer algo que não esteja previsto em lei.

Tradução: Û pi ã mỹ ãn han ra kej, ti vẽnrã ki rán kỹ nĩ tũn kỹ.

Princípio da proporcionalidade – O governo deve usar meios justos e equilibrados ao aplicar leis.

Tradução: Governo tỹ pã'i mág vỹ tika mré jagnẽ mré ki hã han ge nĩ.

Princípio da reserva legal – Certos assuntos só podem ser tratados por meio de lei feita pelo Legislativo.

Tradução: Vẽnrã ù vẽ tỹ Legislativo tỹ vĩn mré ke nĩ.

Processo – Conjunto de passos legais para resolver um problema na justiça.

Tradução: Kumãr há tỹ ke.

Promulgação – Ato de publicar oficialmente uma lei ou emenda para que ela passe a valer.

Tradução: Vẽnrã tỹ constituição kãpãm ù han mãn.

Q

Quórum – Número mínimo de pessoas necessárias para uma votação ou decisão ser válida.

Tradução: Ûn e t̄y ân gen k̄y t̄y n̄j ken k̄y t̄y ken k̄y n̄y.

R

Ratificação – Confirmação oficial de algo, como um acordo ou decisão.

Tradução: Mũnỹ jagnẽ mré jykre t̄y pir ke jé.

Recurso extraordinário – Pedido para que o STF revise uma decisão que desrespeita a Constituição.

Tradução: STF m̄y vẽnhrá tugnỹm mãn ra ke, ti t̄y constituição játy n̄y ân ve jé.

Recurso especial – Pedido para que o STJ analise uma decisão que desrespeita uma lei federal.

Tradução: STJ m̄y vẽnhrá tugnỹm ra, ju t̄y nén han ge katu tã n̄y.

Redução das desigualdades – Diminuir a diferença entre ricos e pobres.

Tradução: Ûn jagãgtar ân juna kej ke.

Repercussão geral – Quando uma decisão da Justiça pode afetar muitas outras parecidas.

Tradução: Justiça t̄y vẽnhrá ù han jé t̄y vẽnhrá ù kókén.

Requisição – Ordem do governo para usar algo ou exigir um serviço, de forma legal.

Tradução: Governo t̄y vẽnhrá ù han, ti t̄y, kur han gé jé.

Revogação – Cancelar uma lei ou parte dela.

Tradução: Han ge ù t̄y tũ ke.

S

Sanção presidencial – Aprovação de uma lei pelo presidente.

Tradução: Presidente tỹ vẽnhrá ù tu hẽnỹ ke.

Salário justo – Pagamento que cobre as necessidades básicas do trabalhador.

Tradução: Rãnrhāj ti kaja ki hã ke.

Saúde e bem-estar – Ter acesso a médicos e viver com qualidade de vida.

Tradução: ã jãn jé tỹ ã tỹ há ke.

Segurança alimentar – Garantia de que haverá comida saudável para todos.

Tradução: Vājãn há ko jé.

Segurança – Proteção contra perigos e crimes.

Tradução: Û tỹrĩr nén ù tỹ hãn rike tũ ke.

Segredo de justiça – Quando o processo é fechado ao público, para proteger os envolvidos.

Tradução: Vẽnhrá tỹ péju kỹ han, ti kar tỹ vég tũ nĩ jé.

Senado Federal – Parte do Congresso onde ficam os senadores.

Tradução: Û ag tỹ ěg tỹ nén han ge ãn hyn han fã ag.

Sindicato – Grupo que defende os interesses de uma categoria de trabalhadores.

Tradução: Ûn rãnrhāj fã ag ju vãmén fã.

Sigilo fiscal/bancário – Proteção sobre informações de dinheiro e contas bancárias.

Tradução: ã conta tu vẽnhrá ãn pigju, Û tỹ ve tug jé.

Soberania – Poder do país de decidir sobre seus assuntos, sem interferência de fora.

Tradução: Pã'i mág tỹ gen kỹ tỹnỹj ke kỹ tỹ ken kỹ nỹj.

Subsidiariedade – O governo só deve intervir quando outros meios não conseguem resolver.

Tradução: Governo tỹ inh hã tỹ han ke, ti krãm ke ag han tũ nĩn kỹ.

Supremacia constitucional – A Constituição é a lei mais importante do país.

Tradução: Constituição vỹ tỹ vẽnhrá tỹ tika tỹ kri rãnrãj jé ke ni.

Supremo Tribunal – A corte mais alta do Brasil, que protege a Constituição.

Tradução: Pã'i mág ag tỹ êg ne han ge hyn han fã ag.

Sustentabilidade – Usar recursos naturais sem deixar que eles acabem.

Tradução: Nãn tỹrĩr jãgnã mré.

T

Trabalho – Atividade humana feita para produzir algo ou prestar serviço.

Tradução: Rãnrãj.

Trabalho decente – Trabalho com dignidade, segurança e salário justo.

Tradução: ã rãnrãj fã tỹ ã mỹ há kar ã nirejtu jagma hã nỹ.

Trabalho forçado – Obrigar alguém a trabalhar contra a vontade.

Tradução: ã rãnrãj han, ã ke tũg mỹr.

Trabalho infantil – Trabalho feito por crianças, o que é proibido por lei.

Tradução: Gĩr rãnrãj.

Trânsito em julgado – Quando uma decisão da Justiça não pode mais ser mudada.

Tradução: Justiça kãki vẽnhrá han ã pi tỹ tũ ke há nỹ.

Tribunal Penal Internacional – Corte mundial que julga crimes contra a humanidade.

Tradução: Êmã kar ag mỹ ag lei han fã.

Tutela jurisdiccional – Proteção dada pela Justiça quando alguém tem seu direito violado.

Tradução: Justiça tỹ ã jagfy vẽnhrá ù han.

Tutela provisória – Proteção temporária dada pela Justiça antes da decisão final.

Tradução: Justiça tỹ ver ã mỹ vẽnhrá ù han, ti tỹ ver tũ ke tũ ke.

U

Usucapião – Quando uma pessoa vira dona de um imóvel depois de morar ou cuidar dele por muitos anos, sem ser incomodada.

Tradução: ã tỹ ga ù kri nĩg mág ja tugnĩn ã tỹ vyn jé há nĩ.

Ultratividade da lei – Quando uma lei antiga continua valendo para fatos do passado, mesmo depois de ser cancelada.

Tradução: Han ge si ù tỹ ver han jé há nĩ.

V

Vacatio legis – Tempo entre a publicação de uma lei e o dia em que ela começa a valer.

Tradução: Han ge ù tỹ vẽnhrá kãnĩm mỹr pi ver kri rãnhrãj jé há nĩ ver, ti kar kỹ nỹ tũn kỹ.

Veto presidencial – Quando o presidente decide não aprovar uma lei que o Congresso criou.

Tradução: Presidente tỹ vẽnhrá ù katu tã, congresso ag han jé ù.

Observação: os tradutores envolvidos no processo optaram por não traduzir esses termos para o Kaingang, com o objetivo de preservar seu sentido original e assegurar maior clareza na compreensão: República Federativa do Brasil, Presidente, Constituição, Superior Tribunal de Justiça (STJ), Supremo Tribunal Federal (STF), Governo, Justiça, Brasil, políticos, deputado, ministro, Executivo, Legislativo, Judiciário, empresa, juiz, tribunais, processo e Ministério Público.

Vẽnhrá tag ag traduzi ke tũg ẽg tóg, República Federativa do Brasil, Presidente, Constituição, Superior Tribunal de Justiça (STJ), Supremo Tribunal Federal (STF), Governo, Justiça, Brasil, Políticos, Deputado, Ministro, Executivo, Legislativo, Judiciário, Empresa, Juiz, Tribunais, Processo e Ministério Público. hẽra pi ẽg vī ki ke ja nĩ, k̄y ẽg tóg tu jykren m̄yr t̄y ti nén tó sór nĩ ãn t̄y tũ kej, k̄y ẽg jykre ki t̄y gen k̄y tũvaj, ti t̄y ũ t̄y tu jãn k̄y, kinhrãg há han jé.

RECONHECIMENTO AOS INDÍGENAS QUE PARTICIPARAM DAS TRADUÇÕES

Ademir Garcia: indígena do povo Kaingang. Graduando em Direito pela Universidade Federal do Rio Grande do Sul (UFRGS). Pesquisador do Instituto de Direito Global (IDGlobal), atuando no Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD). Participa da tradução de documentos jurídicos, como a Constituição Federal de 1988, a Convenção nº 169 da OIT e os Objetivos de Desenvolvimento Sustentável (ODS). Foi professor da língua Kaingang e atua como tradutor da língua.

Atos Fermin Vasques: indígena do povo Tikuna. Professor efetivo. Graduado em Antropologia pela Universidade Federal do Amazonas (UFAM), em Pedagogia Intercultural pela Universidade do Estado do Amazonas (UEA) e em Teologia pelo CFTBN. Possui pós-graduações nas áreas de Educação, Saúde e Saberes Tradicionais pela UEA. Atua como gestor escolar indígena, com forte compromisso com a educação diferenciada e a valorização dos saberes tradicionais. É liderança ativa no movimento indígena do Alto Solimões, integrando a CGTT, onde contribui na defesa dos direitos dos povos indígenas e no fortalecimento das comunidades. Em 2025 e 2026, atuou como tradutor da Constituição Federal de 1988, contribuindo para a acessibilidade do texto constitucional às comunidades indígenas.

Bernabé Bitencourt Serra: indígena do povo Tikuna. Mestre em Linguística e Línguas Indígenas pelo Museu Nacional/UFRJ. Graduado em Pedagogia Intercultural Indígena pela Universidade do Estado do Amazonas (UEA). Atualmente é professor da Escola Municipal Indígena Santos Dumont, na Comunidade Indígena Tikuna Bom Intento I, no município de Benjamin Constant (AM).

Celestial Kri da Silva: indígena do povo Kaingang. Professor de História e Geografia na EIEB Sã Ty Kó, Aldeia Kondá. Graduado em Ciências Sociais pela Universidade Comunitária de Chapecó (Unochapecó) e pós-graduado pela mesma instituição.

Elizabeni Barbosa: indígena do povo Kaiowá. Tradutora e professora da Aldeia Laranjeira Nhanderu. Graduada em Matemática pela Licenciatura

ra Intercultural Indígena da Universidade Federal da Grande Dourados (UFGD/FAIND). Trabalha com séries iniciais e ensino médio.

Geniana Barbosa Almeida Pedro: indígena do povo Kaiowá. Graduada na área de Ciências da Natureza pela Universidade Federal da Grande Dourados (UFGD) e no curso Ara Vera Normal Médio Intercultural Indígena, na área de Linguagem. Contou com o auxílio de Adelina Pedro de Almeida na tradução em Kaiowá.

Jeronimo Franco da Silva: indígena do povo Kaiowá. Liderança da Aldeia Amambai Tekoha Pandui, Mato Grosso do Sul.

Jhelice Franco da Silva: indígena do povo Kaiowá. Graduanda em Direito pela Universidade Estadual de Mato Grosso do Sul (UEMS), unidade de Naviraí. Pesquisadora do Instituto de Direito Global (IDGlobal), integrando o Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD). Participa da tradução de documentos jurídicos, como a Constituição Federal de 1988, a Convenção nº 169 da OIT e os Objetivos de Desenvolvimento Sustentável (ODS). Desenvolve estudos voltados aos direitos indígenas e às questões socioambientais, integrando grupo de pesquisa sobre conflitos socioambientais e a Rede de Apoio e Incentivo Socioambiental (RAIS).

Jocemar Kovenh Garcia: indígena do povo Kaingang. Residente na Terra Indígena Nonoai (RS). Graduado em Licenciatura Intercultural Indígena pela Universidade Federal de Santa Catarina (UFSC). Atua como educador, tradutor e agente cultural, com experiência na revisão e correção de traduções para a língua Kaingang, incluindo textos jurídicos. Desenvolve atividades ligadas à valorização dos saberes tradicionais, sendo liderança espiritual (kujã) e participante de iniciativas culturais, produções audiovisuais e projetos de fortalecimento linguístico e comunitário.

Jucemari Minká da Silva Corrêa: indígena do povo Kaingang. Graduada em Licenciatura Plena em Pedagogia pelo Centro Universitário IDEAU – Unidade Getúlio Vargas (RS). Especialista em Educação Interdisciplinar pela mesma instituição e mestranda em Educação em Políticas e Gestão de Processos Educacionais pela Universidade Federal do Rio Grande do Sul (UFRGS).

Kesia Mûtê: indígena do povo Kaingang. Professora. Graduada em Ciências da Natureza pela Universidade Federal da Fronteira Sul (UFFS) – Campus Erechim (RS) e mestranda em Educação pela Universidade Federal da Fronteira Sul (UFFS) – Campus Chapecó (RS).

Kunha Yvoty (Lúcia Assis Morais): indígena do povo Kaiowá. Rezadora, Nhande Sy conhecedora dos saberes tradicionais do povo Kaiowá, artesã e parteira tradicional da Aldeia Amambai Tekoha Pandui, Mato Grosso do Sul.

Leonel Kãka Caetano Chaves: indígena do povo Kaingang. Professor. Graduado em Administração em Processos Gerenciais pela Faculdade Educacional da Lapa (FAEL). Especialista em Gestão Hospitalar pela mesma instituição e especialista em Gestão Escolar, Orientação e Supervisão pela Uniasselvi.

Lileia Pedro de Almeida: indígena do povo Kaiowá. Liderança e mulher ativista do movimento indígena do Mato Grosso do Sul. Graduada em Ciências Humanas e mestranda em Antropologia pela Universidade Federal da Grande Dourados (UFGD).

Maycon Flores do Nascimento: indígena do povo Tikuna. Graduando em Direito pela Universidade Federal do Oeste do Pará (UFOPA). Pesquisador do Instituto de Direito Global (IDGlobal) e integrante do Programa Língua Indígena Viva no Direito (LIVD). Participa da tradução de documentos jurídicos, como a Constituição Federal de 1988, a Convenção nº 169 da OIT e os Objetivos de Desenvolvimento Sustentável (ODS). Possui interesse em direitos indígenas, línguas indígenas e fortalecimento dos povos originários, com ênfase na valorização dos saberes tradicionais.

Mendison Chota Agostinho: indígena do povo Tikuna. Professor da Comunidade Indígena Bom Caminho. Coordenador do ciclo de formação de educação indígena (CEFORPE) e coordenador da Câmara Municipal de Educação Indígena (CME). Licenciado em Língua Portuguesa, Língua Tikuna e Espanhol. Pós-graduado em Língua Portuguesa e Literatura Brasileira pela Universidade do Estado do Amazonas (UEA). Mestre em Linguística e Línguas Indígenas pela Universidade Federal do Rio de Janeiro (UFRJ).

Osius Guedes Alberto: indígena do povo Tikuna. Pesquisador. Mestre em Linguística pela Universidade Estadual de Campinas (UNICAMP) e doutorando em Linguística pela Universidade Federal do Rio de Janeiro (UFRJ). Desenvolve pesquisas voltadas ao estudo da língua Tikuna, especialmente em interface com o português, com foco em fonologia, morfologia e alternância de códigos (code-switching).

Renata Castelão: indígena do povo Guarani-Kaiowá. Graduada em Licenciatura Intercultural Indígena pela Universidade Federal da Grande Dourados (UFGD) e possui experiência em Linguística.

Samuel Chamorro: indígena do povo Kaiowá. Graduado em Letras (Português/Literatura e Espanhol) pela Universidade Estadual de Mato Grosso do Sul (UEMS), em Dourados (MS), em 2014. Atua na educação desde 2012, tendo lecionado Artes e Patrimônio Cultural, Língua Espanhola, Línguas Indígenas (Kaiowá e Guarani) e Língua Portuguesa em escolas indígenas de Dourados e Amambai (MS). Possui forte dedicação ao estudo das línguas Kaiowá e Guarani. Atualmente exerce função administrativa terceirizada na Coordenação Regional da FUNAI em Dourados.

Sival Cadete: indígena do povo Kaingang. Graduado em Pedagogia pelo Centro Universitário da Grande Dourados (UNIGRAN) e em Licenciatura Plena em História pelo Centro Universitário Cidade Verde. Atualmente exerce a função de professor da Língua Kaingang e Valores Kaingang na Escola Estadual de Ensino Médio Cacique Sy Gre, na Aldeia Pinhalzinho, no município de Planalto (RS).

Teodorino Manduca Carvalho-Decüracü: indígena do povo Tikuna. Professor. Membro da Organização Geral dos Professores Ticunas Bilíngues e participante do movimento indígena do Alto Solimões. Graduado em Letras pela Universidade do Estado do Amazonas (UEA) e concludente do curso de Mestrado em Linguística e Línguas Indígenas pelo Museu Nacional da Universidade Federal do Rio de Janeiro (UFRJ).

Valdelice Veron: indígena do povo Guarani-Kaiowá. Mestre em Desenvolvimento Sustentável pela Universidade de Brasília (UnB) e doutoranda em Antropologia. Liderança reconhecida nacional e internacionalmente

pela atuação em defesa dos direitos territoriais, ambientais e culturais dos povos indígenas.

Vanessa Ferreira Gamarra: indígena do povo Kaiowá. Atua na área de Assistência Social indígena, com experiência no Centro de Referência de Assistência Social (CRAS). Acadêmica da Universidade Federal da Grande Dourados (UFGD), onde cursa Licenciatura em Educação do Campo, com habilitação em Ciências Humanas. Participa ativamente do movimento indígena Guarani-Kaiowá (Aty Guasu) e integra a Associação Ixiru Ete, contribuindo para o fortalecimento cultural, a organização comunitária e a defesa dos direitos dos povos indígenas.

Voninho Benites Pedro: indígena do povo Guarani-Kaiowá. Liderança indígena de Mato Grosso do Sul, vinculada ao movimento de professores Guarani-Kaiowá e à articulação política da Aty Guasu.

ISBN 978-65-6006-297-9

PARCEIROS:

IDGLOBAL
Instituto de Direito Global

MINISTÉRIO DOS
POVOS INDÍGENAS

MINISTÉRIO DA
JUSTIÇA E
SEGURANÇA PÚBLICA

GOVERNO DO
BRASIL
DO LADO DO POVO BRASILEIRO

APOIO:

ADICUCA
Associação de Difusão Cultural de Canela
CNPJ: ST. 750.564/0001-82